बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश

विषयगत सूची क्रम

१. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-१
२. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२
३. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-३
४. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१
५. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२
६. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३
७. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१
८. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-२
९. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-३
१०. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१
११. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-२
१२. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-३
१३. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१
१४. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-२
१५. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-१
१६. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-२
१७. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-३
१८. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-४
१९. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-५
२०. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-६
२१. बुद्धकालीन श्राविका-चरित भाग-१
२२. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-१
२३. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-२
२४. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-३
२५. बुद्धकालीन प्रेतकथा
२६. बुद्धकालीन विमानकथा
२७. बुद्ध जीवनी, अनुरुद्ध स्थविर, सम्राट अशोक, बुद्धशासनको सङ्क्षेप इतिहास

९

बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रह

९

विषयगत : बुद्धकालीन राजपरिवार (भाग-३)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द

प्रकाशक
वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

Downloaded from http://dhamma.digital/

बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन गर्नाको मेरो मूल उद्देश्य बुद्ध समयका पात्रहरूको सम्बन्धमा त्रिपिटक मूल पालिसाहित्यमा यत्रतत्र छरिएका उपदेशसम्बन्धी सुत्रहरूलाई बटुली एकै ठाउमा राखिदिनु हो। कुनै पात्रहरूको सम्बन्धमा अर्थकथाहरूमा तथा अन्य कुनै पालिसाहित्यमा उल्लेख भएका कारणहरू आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म्म खोज गरी त्यस आधारमा पात्रहरूको परिचय लेख्ने अर्को उद्देश्य रहेको छ।

यसो गर्नाको अर्को उद्देश्य मूलपालि त्रिपिटक साहित्यमा उपलब्ध भएका कारणहरू नेपाली पाठकहरूले सरलतापूर्वक बुझ्न सकुन् भन्ने हो। त्यसैले सम्भव भएका ठाउमा एउटै नामका विभिन्न व्यक्तिहरूको नाम पनि खोज गरी संग्रह गरिदिएको हुा।

....नेपाली साहित्यमा पनि पालि साहित्यका कुराहरू उपलब्ध हुनसकुन् भन्ने हेतुले यी बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको सम्पादन गर्दै आएको हुा। यसबाट नेपाली साहित्यको भण्डारमा आजसम्म अपूरो भइरहेका कारणहरू पूरा हुन सक्लान् कि भन्ने एकमात्र मेरो श्रद्धा हो। यो लेख्ने काम वि.सं. २०२८ सालदेखि शुरु गरेको हुा।

– आचार्य डा. अमृतानन्द

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको संक्षिप्त परिचय

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको जन्म वि.सं. १९७५ पौषमा लुम्बिनी अञ्चल पाल्पा, तानसेन, भिमसेन टोलको एक शाक्यकुलमा भएको हो। वि.सं. १९९२ मा भारतको कुशीनगरमा वहाले ऊ. चन्द्रमणी महास्थविरसाग प्रव्रज्यात्व ग्रहण गर्नुभएको हो। बि.सं. १९९३ मा धर्मप्रचारार्थ भोजपुर जानुहादा वहा जेलमा पनि पर्नुभयो। जेलबाट मुक्त भएपछि बुद्धधर्म अध्ययनको निमित्त वहा बर्मा र श्रीलंका जानुभयो।

सन् १९४० जनवरी २५ का दिन वहाले श्रीलंकामा श्री पैलेने वज्रज्ञान महानायक महास्थविरको आचार्यत्वमा उपसम्पदा (पूर्ण भिक्षुत्व) पाउनु भएको हो। सन् १९४२ को अन्त्यतिर वहा काठमाडौं आउनु भई नेपालमा बुद्धधर्म प्रचार गर्ने कार्यमा संलग्न हुनुभयो।

सन् १९५० मा श्रीलंकामा भएको प्रथम बिश्व बौद्ध सम्मेलनमा नेपालको नेतृत्व गर्नुका साथै धेरै अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलनहरु लगायत अनेक शान्ति सम्मेलनहरुमा पनि वहाले नेतृत्व गर्दै आउनु भएको छ। यूरोप, अमेरिका, स्क्याण्डिनेविया र दक्षिणपूर्वी एशियाका अनेक मुलुकहरुका साथै रुस, चीन, मंगोलिया आदि अनेक साम्यवादी देशहरुमा भ्रमण गनुभएको छ।

सन् १९५१ मा वहाले "अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ", सन् १९५२ मा स्वयम्भूस्थित "आनन्दकुटी विद्यापीठ" र सन् १९७३ मा "आनन्दकुटी विहार गुठी" को स्थापना गर्नुभएको हो।

सन् १९७६ मा वहालाई श्रीलंकाका बुद्धिष्ट एकेडेमी अफ सिलोनले "साहित्य चक्रवर्ती" र सन् १९७९ मा भारतको नालन्द पालि महाविद्यालयले "विद्यावारिधी" उपाधि प्रदान गरिएको छ।

सन् १९८४ मा श्रीलंकाका स्याम, अमर तथा रामाञ्ञ निकायहरुले संयुक्त रूपमा वहालाई "महानायक" भन्ने श्रेष्ठपदबाट विभूषित गरेका थिए भने "त्रिपिटक विशारद", "त्रिपिटक विशारद शासक जोतक" तथा "सिरिधम्मरक्खितवंसालंकार धम्मकित्तिसिरि" भन्ने जस्ता पद्वीहरुबाट पनि वहा विभूषित हुनुहुन्छ।

वहाले नेपालभाषा, नेपाली र अंग्रेजीमा गरी ६ दर्जन बढी पुस्तकहरु लेख्नु भएका थिए र वहाको निधन वि.सं. २०४७ भाद्र ५ गते भएको थियो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

Downloaded from http://dhamma.digital/

Downloaded from http://dhamma.digital/

वीर-पूर्ण स्मृति ग्रन्थमाला : ३४

९

बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश

Nepali Encyclopedia of Buddha's Time

Volume - IX

विषयागत : बुद्धकालीन राजपरिवार (भाग-३)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द

प्रकाशन प्रमुख

दुण्डबहादुर वज्राचार्य

प्रकाशक परिवार

अशोकरत्न वज्राचार्य

अनूनरत्न वज्राचार्य

वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रकाशक	:	वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय
प्रथम आवृत्ति	:	बु.सं. २५६२, ने.सं. ११३८, वि.सं. २०७५, इ.सं. २०१९
© सर्वाधिकार	:	आनन्दकुटी विहार (संस्था) स्वयम्भू, काठमाडौं
२७ वटा सेटको मूल्य	:	रु. १०,०००/-

प्रथम संस्करणको सङ्क्षिप्त इतिवृति

ग्रन्थ	:	बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-३
प्रकाशक	:	आनन्दकुटी विहार गुठी
प्रकाशन मिति	:	बुद्धाव्द २५२८ (वि.सं. २०४१)
प्रथमावृति	:	१००० प्रति
मुद्रक	:	नेपाल प्रेस
सन्देश	:	श्री ५ बीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव
प्रकाशकीय	:	भिक्षु मैत्री
Preface	:	Bhikkhu Amritananda
प्राक्कथन	:	भिक्षु अमृतानन्द

Downloaded from http://dhamma.digital/

आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविर

जन्म : वि.सं. १९७५ पौष ५ (1918 Dec. 20)

दिवंगत : वि.सं. २०४७ भाद्र ५ (1990 Aug. 21)

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्र. जि. का. दर्ता नं. ०१/३१
Govt. Regd. No. 01/031

आनन्द कुटी विहार

ANANDA KUTI VIHAR

Swayambhu, G.P.O. Box 3007, Kathmandu, Nepal

मिति : २०७५।६।१

शुभकामना सन्देश

अतिपूज्य गुरुवर दिवंगत डा. भिक्षु अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूले दुई दशक लामो अथक प्रयासले नेपाली भाषामा सुरचित …नेपाली बौद्ध साहित्य भण्डार□ लाई धनी बनाउादै आनन्दकुटी विहार (गुठी) संस्थाले प्रकाशनमा ल्याई बौद्ध साहित्यमा ज्ञानको भण्डारण गरी “बुद्धकालीन ग्रन्थमाला” को रूपमा आफ्नो कृतित्व छोडेर जानुभएकोमा उहााको उक्त अतुलनीय योगदानलाई कदर गर्दै अझ व्यापक बनाउनु पर्ने सुविचारसहित “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश” को रूपमा पुनः प्रकाशनमा ल्याउन प्रकाशन प्रमुख श्री दुण्डबहादुर वज्राचार्यबाट आनन्दकुटी विहारलाई अनुरोध भए बमोजिम यथास्थितिमा “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश” को रूपमा …बुद्धकालीन ग्रन्थमाला□ पुनः प्रकाशन गर्न दिने सहमति प्राप्त गरी हाल उक्त “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश” प्रकाशनमा ल्याउन लागेकोमा म सहित सम्पूर्ण आनन्दकुटी विहार परिवारलाई धर्मप्रीतिको अनुभव भएको छ ।

उक्त महान् कार्यले बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध शिक्षालाई मात्र नभई नेपाली बौद्ध साहित्यमा समेत ठूलो टेवा पुग्न गई नेपाल

Downloaded from http://dhamma.digital/

र नेपालीको ज्ञानमा थप उचाइ थपिने छ । बुद्ध उपदेश संग्रहीत प्रमाणित ग्रन्थ ...त्रिपिटक□ लाई सहज रूपमा जान्न र अन्तर्गत तथ्यलाई बुझ्न पनि मार्गप्रशस्त गरिएको यस "बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश" ले नेपाली प्रकाशन भण्डारमा बहुमूल्य निधिको रूपमा परिभाषित हुनेछ ।

अतः बहुमूल्य निधिलाई नेपाली र बिश्वसामु पुनः उजागार गरी यसको महत्वलाई प्रदर्शित गर्न लागेकोमा तपाईं सहित प्रकाशक परिवार साधुवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

पुनः प्रकाशित यस "बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश"ले सम्पूर्ण पाठकवर्गलाई ज्ञान लाभ होस्, जीवन सार्थक तुल्याउन सकोस् भन्ने कामनासहित प्रकाशन परिवारलाई पुनः सफलताको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

भवतु सब्ब म□लं □

Dharmamurti.

भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर
सदस्य सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख
आनन्दकुटी विहार (संस्था)

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रकाशकीय

मानवसमाजलाई अज्ञानरूपी अन्धकारबाट उज्यालोतर्फ डोऱ्याउने महामानव भगवान् बुद्धको शिक्षा संसारमा अतुलनीय रहेको छ। विश्वले उहााको योगदानको महत्त्व राम्ररी बुझेको छ।

विश्वलाई हाम्रो मुलुकले दिन सक्ने एकमात्र विरल साधन भनेको मानवीय उत्कृष्ट ज्ञानको अमूल्य धरोहर खजाना – बुद्धशिक्षा : धम्म नै हो। विश्वका प्रमुख भाषामा यसको प्रचार हुनु आवश्यक छ। यी विशुद्ध निर्मल ज्ञान (प्रज्ञा) को प्रचार जति हाुदै जानेछ त्यति नै आदिमकालदेखिका मानवीय त्रास, पराधीनता र दास प्रवृत्तिबाट मुक्त हुनगई विद्यमान विकृति र विसङ्गतिजन्य कुसंस्कार र धर्मका नाममा रहेका अन्धभक्ति, पूजा कर्मकाण्ड आदि संस्कृतिको अन्त्य भई मानवीय विकास हुनेछ र भौतिक एवं आध्यात्मिक दुइटै क्षेत्रमा भरपूर विकास हुनेछ। साथै आफूमा सम्यकदृष्टि उत्पन्न हुनेछ। आजको युगमा भगवान् बुद्धको ज्ञानबेगर जीवन निरर्थक छ।

अत्तदीप भव अर्थात् आ􀂂नो मालिक आफै बन। अर्को कोही छैन भनी आफूले आफैलाई मुक्तिको उद्घोष गर्न सक्ने गरी त्यस्तो पवित्र सन्देश बोकी हामी विगत चार दशकदेखि निरन्तर यस क्षेत्रमा संलग्न छौा। यस वर्ष नेपालपुत्र भगवान् बुद्धको मूल वचन सङ्गृहीत पालि त्रिपिटकलाई देवनागरी लिपिमा प्रथमपल्ट प्रकाशन गर्नपूर्व हामीले पनि सबै नेपालीमा त्रिपिटक वाङ्मय सम्बन्धी केही ज्ञान बााड्न आवश्यकता ठहऱ्यायौा। यसकारण पहिलो प्राथमिकतामा पालि त्रिपिटक ग्रन्थ प्रकाशन गर्ने पवित्र कामलाई स्थगित गरी प्रस्तुत ग्रन्थसेट निकाल्नमा लागेका हौं।

बुद्धभूमि नेपालका निवासीहरूको हकमा यसरी धार्मिक दासताबाट मुक्त हुने बुद्धशिक्षा, बुद्धज्ञान र तत्सम्बन्धी अभ्यास हुनु बेस हो। बुद्धको ख्याति सर्वत्र लोकप्रिय छह तथापि त्यो हालसम्म

Downloaded from http://dhamma.digital/

औपचारिकतामा मात्र सीमित छ । यहाा मरेपछि स्वर्ग जान पाइने धर्म साधनका रूपमा तीव्र प्रचार भइरहेको पाइन्छ । उहााको उपदेश पालिभाषामा रहेको कारण यथार्थ सत्य कुरो बुझ्न हामीमा यथार्थ ज्ञानको अभाव छ भने सबैले बुझ्न सक्ने नेपालीमा यस्ता साधन उपलब्ध नहुनु पनि एउटा कारण हो । यही कुरो दृष्टिगत गरी आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविरको असाधारण बृहत कृतिलाई यसपालि विशेष प्राथमिकता दिई **बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश**को नामाङ्कन गरी प्रकाशन गर्न लागेका हौा ।

बुद्धकालीन ग्रन्थका पूर्ववर्ती प्रकाशनगृह आनन्दकुटी विहार गुठीका अध्यक्ष श्रद्धेय भिक्षु मैत्री महास्थविरका सामु उपर्युक्त प्रस्ताव राख्यौा । उहाालगायत गुठीबाट पनि हाम्रो प्रस्तावलाई स्वीकार गरी प्रकाशन गर्न हामीलाई अनुमति दिनुभयो । हामी अध्यक्षज्यूलगायत सकल सदस्यहरूप्रति हार्दिक आभारी छौा । यसका साथै, शुभेच्छा सन्देशको सम्बोधन गर्नु भएवापत विहार गुथिका सदस्य–सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरज्यूप्रति पनि कृतज्ञ छौा ।

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरका पुस्तकलाई एक आदर्श ग्रन्थ मान्दै यसमा प्रयुक्त प्रस्तुती अर्थात् शैली, भाषा, अनुवाद, पाठ्यसामाग्री र अनुक्रमणीकालगायत कुनै कुरोमा पनि हेरफेर गर्न आवश्यक ठानेनौा । यसलाई स्क्यानि गरी जस्ताको तस्तै प्रकाशन गर्ने योजना भएपनि पुस्तक छपाई गर्दागर्दै कुनै–कुनै बुद्धकालीन पुस्तकहरूको छपाईमा केही स्पष्ट नभएको कारण बीचमा आएको समस्या समाधान गर्न आनन्दकुटी विहारबाटै उपलब्ध सफ्ट कपीबाट काम चलाउन परेको छ । यसका लागि सम्बन्धित सबै मा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं । प्रेससम्बन्धी दीपक र बिनोद दुई दाजुभाइको सहयोग सम्भनलायक छ । उहााहरूबाट यस किसिमको सहयोग प्राप्त नभएको भए पाठकवर्गले यति छिटो यस्तो बृहत् ग्रन्थ पढ्न पाउनु सम्भव थिएन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

आ□नो साधनामा लाग्न अनुकूल वातावरण मिलाई पारिवारीक सहयोग जुटाइदिने श्रीमती ज्ञानीशोभा शाक्य वज्राचार्यलाई धन्यवाद छ। स्नेही छोरी सुश्री मनिका वज्राचार्यलाई पनि धन्यवाद छ, जसले प्रूफलगायत अन्य आवश्यक सहयोग जुटाइ दिइन्।

विगत चार दशकदेखिको हाम्रो परिकल्पनामा सहभागी हुादै त्रिपिटक प्रकाशन गर्दै आएका भतिजा अशोकरत्न बज्राचार्यको संलग्नता स्मरणीय छ। हामी यहाासम्म पुग्नमा उनका साथै दिव□त दाजु पवित्रबहादुर बज्राचार्य र दिदीज्यू सुश्री हेरादेवी बज्राचार्यको उदार सहयोग उल्लेख्य छ। यसमा छोरा अनूनरत्न बज्राचार्यले समेत साथ दिएकोमा ज्याादै हर्षित छौं। यसरी बृहत् योजनाको प्रकाशन कार्य हाम्रा आफ्नै साधन र स्रोतले गरेका छौा। हामीले कसैबाट वा कुनै स्वदेशी वा विदेशी व्यक्ति अथवा सङ्घसंस्था वा सरकारको सहयोग बेगर सम्पन्न गर्न लागेका छौा। यस्ता मूल ग्रन्थको प्रचार प्रसार कार्यमा पाठकवर्गको सहयोगको आशा गरेका छौं।

अन्तमा, बुद्ध र बुद्धधर्मको ज्ञानको आधारमा मानवका रूपमा स्वतन्त्र रूपले बााच्ने कलाको बौद्ध संस्कृतिलाई सा□पा□ रूपमा बुझ्न पाठकवर्गलाई यसबाट यथेष्ट सहयोग प्राप्त हुनेछ। विद्यार्थी, शिक्षक, शोधार्थी, जिज्ञासु, योजनाकार, देश-निर्माता, अभियन्ता, नेतालगायत बौद्धिक समुदायका लागि आफ्नो ज्ञानमा वृद्धि गर्न अद्वितीय साधन उपलब्ध हुनेछ। अन्तमा, धर्मप्रति आस्था र श्रद्धा भएका महानुभाव एवं विज्ञजनलाई पनि आ-आफ्ना धर्म र दर्शनसम्बन्धी चिन्तन, मनन र पूजनमा औपचारिकतामा मात्र सीमित नराखी बुद्धको यथार्थ मौलिक ज्ञान स्पर्श गर्दै मनुष्य जीवन सफल तुल्याउन यसबाट प्रेरणा प्राप्त होस् भनी शुभकामना टक्राउाछौा। साधु।

प्रकाशक एवं प्रमुख योजनाकार

दुण्डबहादुर वज्राचार्य

अध्यक्ष, वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रहालय

Downloaded from http://dhamma.digital/

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन गर्नाको मेरो मूल उद्देश्य बुद्ध समयका पात्रहरूको सम्बन्धमा त्रिपिटक मूल पालिसाहित्यमा यत्र तत्र छरिएका उपदेश सम्बन्धी सूत्रहरूलाई बटुली एकै ठाउँमा राखिदिनु हो । कुनै पात्रहरूको सम्बन्धमा अर्थकथाहरूमा तथा अन्य कुनै पालिसाहित्यमा उल्लेख भएका कारणहरू आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म खोज गरी त्यस आधारमा पात्रहरूको परिचय लेख्ने अर्को उद्देश्य रहेको छ । यस बाहेक अर्को उद्देश्य मैले लिएको छैन ।

यसो गर्नाको अर्को उद्देश्य मूलपालि त्रिपिटकसाहित्यमा उपलब्ध भएका कारणहरू नेपाली पाठकहरूले सरलतापूर्वक बुझ्न सकुन् भन्ने हो । त्यसैले सम्भव भएका ठाउँमा एउटै नामका विभिन्न व्यक्तिहरूको नाम पनि खोज गरी संग्रह गरिदिएको हुँ ।

अतः पाठक महोदयहरूले उपर्युक्त कारणहरूलाई राम्ररी बुझिदिनुपर्छ । यी संग्रहहरू स्वतन्त्र रचना नभई सूत्रहरूका अनुवाद

Downloaded from http://dhamma.digital/

भएका हुनाले २५ शय वर्ष अगाडिको पालि (मागधी) भाषाको शैलीलाई यथावत्‌रूपमा राख्नपर्ने हुनाले आधुनिक नेपाली भाषाको शैली अनुसार मात्र हेर्नेलाई यसको भाषामा कस्तो कस्तो लाग्नु कुनै आश्चर्य होइन। यसै कारणलाई मैले शुरु शुरुका प्राक्कथनहरूमा पनि अष्टसँग उल्लेख गरिसकेको छु। यही उद्देश्यलाई सँगालेर नेपाली साहित्यमा पनि पालि साहित्यका कुराहरू उपलब्ध हुनसकुन् भन्ने हेतुले यी बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको सम्पादन गर्दै आएको हुँ। यसबाट नेपाली साहित्यको भण्डारमा आजसम्म अपूरो भइरहेका कारणहरू पुरा हुन सक्लान् कि भन्ने एकमात्र मेरो श्रद्धा हो। यो लेख्ने काम बि. सं. २०२८ साल देखि शुरु गरेको हुँ।

प्रस्तुत बुद्धकालीन राजपरिवार भाग–३, बुद्धकालीन संग्रहको २६ सौं ग्रन्थ हो। यसमा जम्मा १५ जना राजा, राजकुमार र महामात्यहरूको संग्रह गरेको छु। जस्तै—

(१) जयसेन राजकुमार, (२) तरुण महामात्य, (३) नन्दक लिच्छवी, (४) पायासिराजन्य, (५) पुक्कुस मल्लपुत्र, (६) बोधि राजकुमार, (७) भद्रीय लिच्छवी, (८) भद्रीय शाक्य, (९) रोज मल्ल, (१०) लिच्छवीहरू, (११) वड्ढ लिच्छवी, (१२) वप्प शाक्य, (१३) साल्ह लिच्छवी, (१४) सीह (सिंह) सेनापति र (१५) सुनीधवस्सकार।

अकारादि क्रमले नाम दिने काम चाहिं बुद्धकालीन राजपरिवार दोश्रो भागबाट शुरु गरेको हुँ। अतः त्यसमा 'अ' देखि 'ग' सम्मका

Downloaded from http://dhamma.digital/

नामहरू समावेश भइसकेका छन् । प्रस्तुत पुस्तकमा 'ज' देखि 'स' सम्मका नामहरू छन् । बुद्धकालीन राजपरिवार पहिलो भागमा चाहिं पालिसाहित्यमा बुद्धकालका ख्यातिप्राप्त राजाहरूको संग्रह भएको छ ।

प्रस्तुत संग्रहमा जम्मा २४ वटा सूत्रहरूको अनुवाद भएको छ । ती हुन्—

(१) महावग्गपालिबाट... ... ...७ वटा,
(२) चुल्लवग्गपालिबाट... ... ...१ वटा,
(३) मज्झिमनिकायबाट... ... ...३ वटा,
(४) संयुत्तनिकायबाट... ... ...३ वटा,
(५) दीघनिकायबाट ... ...२ वटा र
(६) अङ्गुत्तरनिकायबाट ... ...८ वटा ।

बुद्धकालीन राजपरिवार तीनै भागमा गरी जम्मा १२० वटा सूत्रहरूको अनुवाद संग्रहित भएका छन् । जसको तालिका यसप्रकार छ—

	भाग–१:		भाग–२:		भाग–३:		जम्मा:
(१) सुत्तनिपातपालि:	१	+	×	+	×	=	१
(२) संयुत्तनिकायपालि:	२९	+	६	+	३	=	३८
(३) महावग्गपालि:	१३	+	१	+	६	=	२०
(४) चुल्लवग्गपालि:	४	+	४	+	२	=	१०
(५) पाराजिकपालि:	३	+	×	+	×	=	३
(६) पाचित्तियपालि:	८	+	×	+	×	=	८

Downloaded from http://dhamma.digital/

(७)	उदानपालिः	४ +		× +		×	=	४
(८)	मज्झिमनिकायः	८ +		३ +		३	=	१४
(९)	अङ्गुत्तरनिकायः	४ +		३ +		८	=	१५
(१०)	दीघनिकायः	२ +		३ +		२	=	७
		७६ +		२० +		२४	=	१२०

बुद्धकालीन राजपरिवार तीनै भागमा संग्रहित भएका राज-परिवारहरू बाहेक मूलपालि त्रिपिटकमा यत्र तत्र उल्लेख भएका नामहरू निम्नप्रकार भेट्टाएको छु। जुन यसप्रकार छन्—

(१) **अजित लिच्छवी सेनापति**। यिनको नाम दीघनिकाय III. पृ. १३: पाथिकसूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ। मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्न भएका यिनले अचेल पाथिकपुत्र मृषावादी हुन् भनी भगवान्लाई भनेका थिए।

(२) **आरोहन्त नामक महामात्य**। यिनको नाम पाचि. पा. पृ. ३५८ को छट्ठपाचित्तियमा उल्लेख भएको पाइन्छ। यी महामात्य भिक्षु भएका थिए। यिनकी अघिकी पत्नी पनि भिक्षुणी भएकी थिइन्। एकदिन भोजन गरिरहेको ठाउँमा अघि जस्तै कुरा सुनाइरहेको बेलामा आरोहन्त भिक्षुले अब त्यस्तो कुरा गर्नु उचित छैन भन्दा सो भिक्षुणीले हम्काइरहेको पंखाले उनको टाउकोमा हानेकी थिइन्।

(३) **उदय भद्र (उदयभद्द) राजकुमार**। यी राजकुमारको नाम दी. नि. I. पृ. ४४: सामञ्ञफलसुत्त मा उल्लेख भएको छ। यी राजकुमार अजातशत्रु राजाका छोरा हुन्। यस सम्बन्धमा लेखकको

Downloaded from http://dhamma.digital/

बु. रा. भा–२, को पृ. ४२, १०३, १०५ र १०६ मा उल्लेख भएका छन् ।

(४) **उपनन्द सेनापति** । यिनको नाम म. नि. III. पृ. ७४: गोपकमोग्गल्लान सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जुन सूत्र लेखकको बु. ब्रा. भा–२, पृ. १९९ मा अनुदित भएको छ ।

(५) **ओक्काक राजा** । यिनको नाम दी. नि. I. पृ. ८०: अम्बट्ठसुत्त मा उल्लेख भएको छ । जुन सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा–१, पृ. २८५ मा उल्लेख भएको छ । त्यस्तै गरी लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ११७ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

(६) **कलारजनक राजा** । यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३०८: मखादेवसुत्त मा उल्लेख भएको पाइन्छ । यिनी चाहिं निमि राजाका पुत्र हुन् ।

(७) **किकी राजा** । यी राजा काशी देशका हुन् । यिनको नाम म. नि. II. पृ. २७५: घटिकारसुत्त मा समुल्लेख भएको छ । यो सूत्र लेखकको बु. गृ. भा–२, पृ. १८७ मा अनुदित भएको छ ।

(८) **घटाय शाक्य** । यिनको नाम म. नि. III. पृ. १७४: महासुञ्ञतसुत्त मा समुल्लेख भएको पाइन्छ । यो सूत्र लेखकको बु. रा. भा–२, पृ. २३९ मा अनुदित भएको छ ।

(९) **दल्हनेमिराजा** । यी राजाको नाम दी. नि. III. पृ. ४६: चक्कवत्तिसुत्त मा उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१०) दिसम्पतिराजा। यी राजाको नाम दी. नि. II. पृ. १७२: महागोविन्द सूत्रमा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा–१, पृ. ३२८ मा भएको छ। यी राजाको नाम बु. ब्र. भा–१, पृ. ३४१ मा उल्लेख गरेको छु।

(११) दीर्घकारायण (दीघकारायण)। यिनी प्रसेनजित् कोशल राजाका सेनापति थिए। यस सम्बन्धमा लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. १५९ र १८३ मा हेर्नू। यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३६४: धम्मचेतियसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ३४६ मा भएको छ।

(१२) दुम्मुख लिच्छवीपुत्त (=दुर्मुख लिच्छवीपुत्र)। यिनको नाम म. नि. I. पृ. २८७: चूलसच्चक सुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ। जब भगवान्ले सोध्नुभएको प्रश्नको उत्तर दिन नसकी सच्चक निगण्ठपुत्र मुन्टो निहुराई झोक्रेका थिए तब दुम्मुख लिच्छवीपुत्रले भगवान्लाई एउटा उपमा बताएका थिए।

(१३) निमिराजा। यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३०४: मखादेवसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ। यी राजा चाहिं मखादेव राजपरम्पराका आखिरी राजा हुन्।

(१४) पज्जोतराजा। यी राजाको नाम म. नि. III. पृ. ६८: गोपकमोग्गल्लान सूत्रमा र महा. व. पा. पृ. २९३ मा उल्लेख भएका छन्। गोपकमोग्गल्लान सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा–२,

Downloaded from http://dhamma.digital/

पृ. १८१ मा उल्लेख भएको छ । अनि लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ६. ४२२, ४२३ र ४२५ मा तथा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३७६ मा पनि उल्लेख भएका छन् । यिनी उज्जैनका राजा हुन् ।

(१५) पण्डितकुमार । यिनको नाम अं. नि-३, पृ. २०४: निगण्ठसुत्त मा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी पण्डितकुमार लिच्छवी अभय लिच्छवीसँग एकदिन आयुष्मान् आनन्दकहाँ गएका थिए । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. २२१ मा उल्लेख भएको छ ।

(१६) मखादेव राजा । यी राजाको नाम म. नि. III. पृ. ३००: मखादेवसुत्त मा समुल्लेख भएको छ ।

(१७) रेणु राजकुमार । यी कुमारको नाम दी. नि. III. पृ. १७२: महागोविन्द सूत्रमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८: मा भएको छ । यी रेणु राजकुमार दिसम्पति राजाका छोरा हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३४१ मा उल्लेख भएको छ ।

(१८) लिच्छवी कुमारक । यी लिच्छवी कुमारको नाम पारा. पा. पृ. ५० मा समुल्लेख भएको छ । यी राजकुमारहरूले भिक्षुहरूलाई जबर्जस्तीसँग स्त्रीसँग अनैतिक कार्य गर्न लगाएका थिए । यी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३७३ मा उल्लेख भएको छ ।

(१९) विडूडभ सेनापति । यी सेनापतिको नाम म. नि. II. पृ. ३५७: पियजातिकसुत्त मा समुल्लेख भएको छ । यो सूत्र लेखकको

Downloaded from http://dhamma.digital/

बु. म. भा–२, पृ. १०७ मा अनुदित भएको छ। त्यस्तै गरी म. नि. II. पृ. ३७५: कण्णकत्थल सूत्रमा पनि समुल्लेख भएको पाइन्छ। यो सूत्र लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ३३६ मा अनुदित भएको छ।

(२०) **सङ्ख भन्ने राजा**। यी राजाको नाम दी. नि. III. पृ. ६०: चक्कवत्तिसुत्त मा समुल्लेख भएको पाइन्छ।

(२१) **सरणानि शाक्य**। यी शाक्यको नाम सं. नि. IV. पृ. ३१६: पठमसरणानिसक्कसुत्त मा समुल्लेख भएको छ। यो सूत्र लेखकको बु. गृ. भा–१, पृ. २६७ मा अनुदित भएको छ।

(२२) **सुदस्सन राजा**। यी महासुदस्सन (महासुदर्शन) राजाको नाम दी. नि. II. पृ. ११३: महापरिनिब्बानसुत्त मा उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यस्तै गरी दी. नि. II. पृ. १३०: महासुदस्सनसुत्त मा पनि पाइन्छ।

(२३) **सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र**। यी लिच्छवीको नाम दी. नि. III. पृ. ३: पाथिकसुत्त मा र म. नि. I. पृ. ६६: महासीहनाद-सुत्त मा पनि उल्लेख भएको छ। महासीहनाद सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–३, पृ. २९५ मा भएको छ। यो लिच्छवीपुत्र अघि भिक्षु भएका थिए। पछि चीवर छाडेर भगवान्‌को निन्दा गर्दै हिंडेका थिए।

प्रस्तुत पुस्तकमा संग्रहित सूत्रहरू कुन् कुन् पात्र सम्बन्धी कति कति सूत्रहरू छन् त भन्ने बारेमा यसरी बुझ्न सकिन्छ—

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१) जयसेन राजकुमारको सम्बन्धमा

१. म. नि. III. पृ.[१] १६४: दन्तभूमिसुत्तं; पृ.[२] ३

२. म. नि. III. पृ. २०४: भूमिजसुत्तं; पृ. १४

(२) तरुणमहामात्यको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २३८: तरुणपसन्नमहामत्तवत्थु,
भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २२

(३) नन्दक लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३३३: नन्दकलिच्छविसुत्तं,
सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. ३१

(४) पायासि राजन्यको सम्बन्धमा

१. दी. नि. II. पृ. २३६: पायासिराजञ्ञसुत्तं; पृ. ३८

(५) पुक्कुस्स मल्लपुत्रको सम्बन्धमा

१. दी. नि. II. पृ. १००: पुक्कुस्समल्लवत्थु,
महापरिनिब्बानसुत्तं; पृ. ७८

(६) बोधि राजकुमारको सम्बन्धमा

१. म. नि. II. पृ. ३१८: बोधिराजकुमारसुत्तं; पृ. ९२

२. चुल्ल. व. पा. पृ. २१६: बोधिराजकुमारवत्थु,
खुद्दकवत्थुक्खन्धकं; पृ. १४७

---

१. यहाँ लेखिएको पृष्ट नालन्दापालि प्रकाशनको पृष्ट हो ।

२. यहाँ लेखिएको पृष्ट प्रस्तुत पुस्तकको पृष्ट हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(७) भद्रीय (भद्दिय) लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५: भद्दियसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. १५४

(८) भद्रीय (भद्दिय) शाक्यको सम्बन्धमा

१. अं. नि–४, पृ. २०३: भद्दियसुत्तं, महावग्गो; पृ. १७४

(९) रोज मल्लपुत्रको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २६०: रोजमल्लवत्थु, भेसज्जक्खन्धकं; पृ. १८०

२. महा. व. पा. पृ. ३१२: निसीदनादि अनुजानना, चीवरक्खन्धकं; पृ. १८५

(१०) लिच्छवीहरूको सम्बन्धमा

१. अं. नि–५, पृ. ४१६: सारन्ददसुत्तं, तिकण्डिकवग्गो; पृ. १६२

२. अं. नि–७, पृ. १६३: सारन्ददसुत्तं, वज्जिसत्तकवग्गो; पृ. १६५

३. महा. व. पा. पृ. २४६: लिच्छविवत्थु, भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २०४

४. सं. नि. II. पृ. २२२: कलिङ्गरसुत्तं, ओपम्मसंयुत्तं; पृ. २०७

(११) वड्ढ लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २१३: वड्ढलिच्छविवत्थु, खुद्दकवत्थुक्खन्धकं; पृ. २१३

(१२) वप्प शाक्यको सम्बन्धमा

१. अं. नि–४, पृ. २१०: वप्पसुत्तं, महावग्गो; पृ. २२५

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१३) साल्ह लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. अं. नि–४, पृ. २१३: साल्हसुत्तं, महावग्गो; पृ. २३३

(१४) सीहसेनापतिको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २४८: सीहसेनापतिवत्थु,
भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २५९

२. अं. नि–५, पृ. ३०४: सीहसेनापतिसुत्तं, सुमनवग्गो; पृ. २७१

३. अं. नि–७, पृ. २१३: सीहसेनापतिसुत्तं, अब्याकतवग्गो; पृ. २७६

४. अं. नि–८, पृ. २९३: सीहसुत्तं, महावग्गो; पृ. २८१

(१५) सुनीधवस्सकारको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २४३: सुनीधवस्सकारवत्थु,
भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २८५

बुद्धकालीन राजपरिवारका तीनै भागमा जम्मा बत्तीस (३२) जना बुद्धकालका राजपरिवारहरूको संकलन भएको छ। पहिलो भागमा १० जना, दोश्रो भागमा ७ जना र प्रस्तुत तेश्रो भागमा १५ जना छन् । यी राजपरिवारहरूसँग सम्बन्धित पाइएका जम्मा १२० वटा सूत्रहरूको अनुवाद भइसकेको कुरा माथि तालिकामा देखाइ नै सकेको छु ।

बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन गर्ने काम शुरु गर्दा मैले निम्न दशवटा विषयलाई छुटचाएको थिएँ ।—

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१) बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू,
(२) ऐ गृहस्थीहरू,
(३) ऐ महिलाहरू,
(४) ऐ राजपरिवार,
(५) ऐ विमानकथा,
(६) ऐ प्रेतकथा,
(७) ऐ ब्रह्मादिदेव,
(८) ऐ श्रावक चरित,
(९) ऐ श्राविका चरित र
(१०) ऐ परिव्राजकहरू।

यी विषयहरूमध्ये आजसम्म माथिका ६ विषयहरूसँग सम्बन्धित संकलन कार्य पूरा भएको छ। सातौं ब्रह्मादिदेवको अर्को दुइ भागको पाण्डुलिपि तयार गरिसकेको छु। बाँकी श्रावक चरित, श्राविका चरित र परिव्राजकहरूको काम पूरा गर्नको निमित्त चाहिं खोज गर्ने काम अझ बाँकी नै रहेको छ। प्रस्तुत संग्रह बुद्धकालीन ग्रन्थको २६ सौं ग्रन्थ हो र आनन्दकुटी विहार गुठीको ३७ औं प्रकाशन हो।

एक दशकभन्दा अघिदेखि यी ग्रन्थहरूको भाषा संशोधन सहित प्रूफ हेरिदिने काममा निरन्तर सहयोग दिनु हुने प्रा. श्री वटुकृष्ण 'भूषण', जिनहुँ को प्रेरणाबाट प्रूफ ल्याउने-लैजाने काम गरिदिनु हुने श्री खड्गबहादुर उपासक तथा आनन्दकुटी विहार गुठीका सचिव

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्षु मैत्री सहित सबै सहयोगीहरूलाई साधुवादका साथ हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु ।

"चिरं तिट्ठतु सद्धम्मो"

– भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू
काठमाडौं, नेपाल ।
माघ २०, २०४१
फोन नं. २-१४४२०

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल ग्रन्थहरू—

१. महावग्गपालि ।
२. चुल्लवग्गपालि ।
३. मज्झिमनिकाय ।
४. संयुत्तनिकाय ।
५. दीघनिकाय ।
६. अङ्गुत्तरनिकाय ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकाय — नालन्दा प्रकाशन ।

अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा—हेवाबितारण ।

अपदानपालि - नालन्दा प्रकाशन ।

अपदानट्ठकथा—हेवावितारण ।

उदानपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

खुद्दकपाठ—नालन्दा प्रकाशन ।

चरियापिटकट्ठकथा— हेवावितारण ।

जातकट्ठकथा I–II.—सीलानन्दत्थेर ई. सं. १६२७

जातकट्ठकथा III.—हेवावितारण ।

जातक संग्रह—भिक्षु अमृतानन्द ।

थेरगाथा अट्ठकथा—हेवावितारण ।

थेरगाथापालि—नालन्दा प्रकाशन ।

थेरीगाथा अट्ठकथा—हेवावितारण ।

दीघनिकायट्ठकथा—नालन्दा प्रकाशन ।

धम्मपदपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

धम्मपदट्ठकथा—बुद्धदत्तत्थेर ।

पटिसम्भिदामग्गपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पपञ्चसूदनी—हेवावितारण ।

पेतवत्थु अट्ठकथा—हेवावितारण ।

बुद्धवंसट्ठकथा—हेवावितारण ।

बुद्धवंसपालि— नालन्दा प्रकाशन ।

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू— भिक्षु अमृतानन्द ।

बुद्धकालीन प्रेतकथा— ऐ ऐ

बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू— ऐ ऐ

बुद्धकालीन राजपरिवार— ऐ ऐ

बुद्धकालीन श्रावक चरित— ऐ ऐ

बुद्धकालीन श्राविका चरित—ऐ ऐ

बुद्धकालीन विमानकथा— ऐ ऐ

बुद्धकालीन महिलाहरू — ऐ ऐ

बुद्धकालीन भारतीय भूगोल—भरतसिंह उपाध्याय ।

महावंसटीका—नालन्दा प्रकाशन ।

मज्झिमनिकायट्ठकथा—हेवावितारण ।

विमानवत्थुपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

विभङ्गपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

विमानवत्थु अट्ठकथा—हेवावितारण ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

समन्तपासादिका—नालन्दा प्रकाशन ।

सुत्तनिपातट्ठकथा—नालन्दा प्रकाशन ।

सुमङ्गलविलासिनी— नालन्दा प्रकाशन ।

संयुत्तनिकायट्ठकथा—हेवावितारण ।

Pali-English Dictionary—The Pali Text Society.

Pali-Sinhales Dictionary—Buddhadatta Mahathera.

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

संकेत-शब्दको अर्थ--

अं. अ. क. = अङ्गुत्तरअट्ठकथा ।

अ. क. = अट्ठकथा ।

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

अं. नि. अ. क. = अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा ।

अप. दा. अ. क. = अपदानट्ठकथा ।

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।

उदा. पा. = उदानपालि ।

खु. पा. अ. क. = खुद्दकपाठअट्ठकथा ।

चरि. पि. अ. क. = चरियापिटकट्ठकथा ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्ठकथा ।

जा. सं. = जातकसंग्रह ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्ठकथा ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथाअट्ठकथा ।

दी. नि. = दीघनिकाय ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्ठकथा ।

धम्म. प. पा. = धम्मपदपालि ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्ठकथा ।

पटि. म. पा. = पटिसम्भिदामग्गपालि ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

पेत. व. अ. क. = पेतवत्थुअट्ठकथा ।

बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसट्ठकथा ।

बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।

बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।

बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।

बु. का. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।

बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

बु. श्रा. च. = बुद्धकालीन श्रावक चरित ।

बु. श्रावि. च. = बुद्धकालिन श्राविका चरित ।

म. नि. = मज्झिमनिकाय ।

म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकाय अट्ठकथा ।

महा. व. पा. = महावग्गपालि ।

महा. वं. टी. = महावंसटीका ।

विमा. व. पा. = विमानवत्थुपालि ।

विमा. व. अ. क. = विमानवत्थु अट्ठकथा ।

विभं. पा. = विभङ्गपालि ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्ठकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्ठकथा ।

D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्रि-पिटक सूची

१. दीघनिकाय
२. मज्झिमनिकाय
३. संयुत्तनिकाय
४. अङ्गुत्तरनिकाय
५. खुद्दकनिकाय
   १. खुद्दकपाठ
   २. धम्मपद
   ३. उदान
   ४. इतिवुत्तक
   ५. सुत्तनिपात
   ६. विमानवत्थु
   ७. पेतवत्थु
   ८. थेरगाथा
   ९. थेरीगाथा
   १०. जातक
   ११. निद्देस
      क.महानिद्देस
      ख.चूलनिद्देस
   १२. पटिसम्भिदामग्ग
   १३. अपदान
   १४. बुद्धवंस
   १५. चरियापिटक

१. पाराजिकापालि
२. पाचित्तियपालि
} सुत्तविभ□

३. महावग्गपालि
४. चूलवग्गपालि
} खन्धक

५. परिवारपालि

अभिधम्(

१. धम्मस□णि
२. विभ□
३. धातुकथा
४. पुग्गलपञ्ञत्ति
५. कथावत्थु
६. यमक
७. प□ान

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

विषय-सूची

पृष्ठः

(१) जयसेन राजकुमार— १

परिचय १

केही जयसेन नामहरू २

१— जयसेन राजकुमारको प्रश्न (दन्तभूमिसुत्तं) ३

हात्तिको दृष्टान्त ५

पर्वतको दृष्टान्त ६

सुशिक्षित हात्ती ७

दान्त अदान्त मरण १२

२— आयुष्मान् भूमिजसँग प्रश्न (भूमिजसुत्तं) १४

तथागतको अनुमोदन १६

तेलको दृष्टान्त १७

दूधको दृष्टान्त १७

नौनीको दृष्टान्त १८

आगोको दृष्टान्त १८

Downloaded from http://dhamma.digital/

		पृष्ठः
	तेलको दृष्टान्त	१८
	दूधको दृष्टान्त	१९
	नौनीको दृष्टान्त	१९
	आगोको दृष्टान्त	१९
(२)	तरुण महामात्य—	२१
	परिचय	२१
	१– तरुण महामात्यको भोजन दान (तरुणपसन्न महामत्तवत्थु)	२२
(३)	नन्दक लिच्छवी—	२६
	परिचय	२६
	विभिन्न नन्दक नामहरू	२७
	१– स्रोतापन्नका चार अङ्गहरू (नन्दकलिच्छवीसुत्तं)	३१
(४)	पायासि राजन्य—	३४
	परिचय	३४
	केही पायासि नामहरू	३७
	१– पायासि राजाको मिथ्यादृष्टि (पायासिराजञ्ञसुत्तं)	३८
	चन्द्रसूर्यको उपमा	४१
	चोरको उपमा	४२
	चर्पीको उपमा	४५

Downloaded from http://dhamma.digital/

	पृष्ठ:
त्रयस्त्रिंश देवलोकको उपमा	४७
जन्मान्धको उपमा	४८
गर्भिणीको उपमा	५०
स्वप्नको उपमा	५२
तातो फलामको उपमा	५३
शंख बजाउने उपमा	५५
अग्निहोत्रीको उपमा	५७
गाडीवानहरूको उपमा	५९
गुहूको पोकोको उपमा	६३
जुवाडेको उपमा	६४
सनको भारीको उपमा	६५
पायासि राजाको उपासकत्व	६८
महत्फल हुने यज्ञ	६८
सत्कार र असत्कारपूर्वक दिइने दानको फल	६९
(५) पुक्कुस्स मल्लपुत्र—	७४
परिचय	७४
केही पुक्कुस्स नामहरू	७६
१– आलारकालाममाथि प्रसन्नता (पुक्कुस्स मल्लवत्थु)	७८
पुक्कुस्स मल्लपुत्रको उपासकत्व ग्रहण	८१
पुक्कुस्स मल्लपुत्रको वस्त्रदान	८३

Downloaded from http://dhamma.digital/

पृष्ठः

(६) बोधि राजकुमार— ८६

परिचय ८६

विभिन्न बोधि नामहरू ८९

१– बोधि राजकुमारको निम्तो (बोधिराजकुमारसुत्त) ९२

बोधिसत्व चर्या ९७

आलारकालामकहाँ ९७

उद्दक रामपुत्रकहाँ १००

उरुवेलमा १०३

पहिले नसुनेका उपमाहरू १०४

दुष्करचर्या १०६

अप्राणकध्यान १०७

अल्पाहारता ११०

यसले सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्न ११२

बालककालको सम्झना ११३

सम्बोधिलाभ ११३

ब्रह्माको याचना ११६

धर्मचक्र प्रवर्तनको लागि प्रस्थान १२५

पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू १४०

बोधि राजकुमारको उपासकत्व ग्रहण १४५

२– बोधि राजकुमार कथा (बोधिराजकुमारवत्थु) १४७

Downloaded from http://dhamma.digital/

पृष्ठः

(७) भद्रीय लिच्छवी— १५२

परिचय १५२

१– श्रमण गौतम जादूगर हुन् (भद्दियसुत्तं) १५४

(८) भद्रीय शाक्य— १६१

परिचय १६१

भद्रीय शाक्यको भिक्षु जीवन १६७

विभिन्न भद्रीय नामहरू १७०

१– चार अङ्गले युक्त स्रोतापन्न हुन्छ (भद्दियसुत्तं) १७४

(९) रोजमल्ल— १७६

परिचय १७६

केही रोज नामहरू १७९

१– मैत्रीको प्रभाव (रोजमल्लवत्थु) १८०

२– विश्वासपूर्वक लिने (निसीदनादि अनुजानना) १८५

(१०) लिच्छवीहरू— १८६

परिचय १८६

केही लिच्छवी नामहरू १९१

१– पञ्चरत्नहरू (सारन्ददसुत्तं) १९२

२– सात अपरिहानीय धर्महरू (सारन्ददसुत्तं) १९५

३– लिच्छवीहरूको निम्तो (लिच्छवीवत्थु) २०४

४– लिच्छवीहरू सुकुमार हुनेछन् (कलिङ्गरसुत्तं) २०७

Downloaded from http://dhamma.digital/

पृष्ठः

(११) वड्ढ लिच्छवी— २०६

परिचय २०६

केही वड्ढ नामहरू २११

१- वड्ढ लिच्छवीको दुस्साहस (वड्ढलिच्छविवत्थु) २१३

(१२) वप्प शाक्य— २२२

परिचय २२२

केही वप्प नामहरू २२४

१- वप्पसँग छलफल (वप्पसुत्तं) २२५

(१३) साल्ह लिच्छवी— २३२

परिचय २३२

१- तपश्चर्याद्वारा संसारतर्ने (साल्हसुत्तं) २३३

(१४) सीह सेनापति— २३६

परिचय २३६

विभिन्न सीह नामहरू २५२

१- सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसेनापतिवत्थु) २५६

भगवान् अक्रियावादी छन् रे ! २६१

बुद्धको निन्दा २६८

२- दानको प्रत्यक्षफल (सीहसेनापतिसुत्तं) २७१

३- यसै जीवनमा दानकोफल (सीहसेनापतिसुत्तं) २७६

४- सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसुत्तं) २८१

Downloaded from http://dhamma.digital/

पृष्ठः

(१५) सुनीधवस्सकार— २८३

परिचय २८३

१– सुनीध र वस्सकारहरूको भोजनदान (सुनीधवस्सकारवत्थु) २८५

नामावली २९१

शब्दावली ३१४

गाथा-सूची ३७४

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

बुद्धकालीन राजपरिवार

(भाग-३)

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

Downloaded from http://dhamma.digital/

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. जयसेन राजकुमार

प रि च य

यी जयसेन राजकुमार राजगृहवासी हुन् र यिनी बिम्बिसार राजाका औरस पुत्र हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १३१ दन्तभूमिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । किन्तु यिनकी आमा को हुन् भन्ने कुरा भने कतै उल्लेख भएको पाइँदैन ।

आयुष्मान् भूमिज चाहिं जयसेनका मामा हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १३३ : भूमिजसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

एकदिन यी जयसेन राजकुमार अचिरवत श्रमणोद्देशकहाँ गएको कुरा अगाडि अनुदित दन्तभूमि सूत्रद्वारा प्रष्टिएको छ । अर्को एकदिन आयुष्मान् भूमिज जयसेन राजकुमारको घरमा गएको कुरा पनि अगाडि अनुदित भूमिज सूत्रद्वारा नै प्रष्टिएको छ ।

यस बाहेक अरू कुरा पालि साहित्यमा उल्लेख भएको कतै पाइन्न ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही जयसेन नामहरू

(१) जयसेन– यिनी कपिलवस्तुका राजा हुन्। यिनकी महारानी यशोधरा हुन्। यिनीहरूका तरफबाट शुद्धोदनका पिता सिंहहनु पाएका थिए। महा. वं. टी. पृ. १०३-०४ एगारौं परिच्छेद।

(२) जयसेन– यिनी सिद्धत्थ बुद्धका पिता हुन्। जा. अ. क. I-II. पृ. ३५ : दूरेनिदानकथा; बु. वं. अ. क. पृ. १८७ : सिद्धत्थ्बुद्धवंसट्ठकथा। तर बु. वं. पा. पृ. ३५७ : सिद्धत्थ-बुद्धवंसमा र त्यसको अर्थकथामा चाहिं 'उदेन' भन्ने उल्लेख भएको छ।

(३) जयसेन– यिनी फुस्सबुद्धका पिता हुन्। बु. वं पा. पृ. ३१६ : फुस्सबुद्धवंसो। खु. पा. अ. क. पृ. १३३ : तिरोकुड्डसुत्तवण्णना; बु. प्रे. पृ. १६० : तिरोकुड्डपेतवत्थु।

(४) जयसेन– यिनी चाहिं सोभित बुद्धको पालामा एक राजा थिए। यिनले सोभित बुद्धको निमित्त विहार बनाइदिएका थिए। बु. वं. पा. पृ. ३३३ : सोभितबुद्धवंसो।

(५) जयसेन– यिनी बिम्बिसार राजाका छोरा हुन्। पपं. सू. IV. पृ. १३१ : दन्तमूमिसुत्तवण्णना। यिनकै कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

१– जयसने राजकुमारको प्रश्न

(दन्तभूमिसुत्तं[1])

यस्तो मैले सुनें।

एक समय भगवान राजगृहस्थित कलन्दक निवापको वेणुवनमा बस्नु भएको थियो।

त्यसबखत अचिरवत श्रमणोद्देश अरण्यको कुटिकामा बस्दथे। अनि जयसेन[2] राजकुमार टहलिंदै टहलिंदै जहाँ अचिरवत श्रमणोद्देश थिए त्यहाँ गए। त्यहाँ गई अचिरवत श्रमणोद्देशसँग सम्मोदनीय कुरा गरे। सम्मोदनीय कुरा गरी कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले अचिरवत श्रमणोद्देशलाई यस्तो भने—

१. म. नि. III. पृ. १९४, अ. क. IV. पृ. १३१.

२. पपं. सू. IV. पृ. १३१ : दन्तभूमिसुत्तवण्णनाले यी राजकुमार बिम्बिसार राजाका छोरा हुन् भनी उल्लेख गरेको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"अग्निवेश[1] ! मैले सुनेको छु कि यहाँ आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई बसेमा भिक्षुले एकाग्रता (= ध्यान वा समापत्ति) प्राप्त गर्न सक्छ।"

"यस्तै हो राजकुमार ! यस्तै हो राजकुमार ! हो, यहाँ आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई बसेमा भिक्षुले एकाग्रता प्राप्त गर्न सक्छ।"

"अग्निवेश ! तपाईले सुनेको र पढेको अनुसार मलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस्।"

"राजकुमार ! मैले सुनेको र पढेको अनुसार तिमीलाई धर्मोपदेश गर्न सक्दिन र राजकुमार ! मैले सुनेको र पढेको अनुसार धर्मोपदेश गर्दा यदि तिमीले बुझ्न सकेनौ भने त्यो मेरो लागि कष्ट मात्र हुनेछ।"

"अग्निवेश ! तपाईको सुनेको र पढेको अनुसार धर्मोपदेश गर्नुहोस्। तपाईले भन्नु हुने कुरा म बुझ्नेछु।"

"राजकुमार ! यदि मैले सुनेको र पढेको अनुसार धर्मका कुराको अर्थ तिमीले बुझ्न सक्यौ भने असलै हो। यदि बुझ्न सकेनौ भने आफ्नो स्थानमा नै बसिरहनू। अर्को प्रश्न नगर्नू।"

"अग्निवेश ! हुन्छ। यदि तपाईले भन्नु हुने कुरा मैले बुझ्न सकें भने असलै भयो होइन भने म आफ्नो स्थानमा बस्नेछु। अर्को प्रश्न गर्ने छैन।"

---

१. 'अग्निवेश' भनेको अचिरवत श्रमणोद्देशको गोत्रको नाम हो। त्यसबखत आदर गरी बोलाउँदा गोत्रको नाम लिई बोलाउने चलन थियो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनि अचिरवत श्रमणोद्देशले आफूले सुनेको र पढेको अनुसार राजकुमारलाई धर्मोपदेश गरे । यस्तो भन्दा जयसेन राजकुमारले अचिरवत श्रमणोद्देशलाई यस्तो भने– "अग्निवेश ! आतप्तयुक्त अप्रमादी भई बस्दा भिक्षुले एकाग्रता (= ध्यान वा समापत्ति) प्राप्त गर्न सक्छ भन्ने कुरा हुन सक्दैन ।" अनि जयसेन राजकुमार अचिरवत श्रमणोद्देशलाई 'हुन सक्दैन' भन्दै आसनबाट उठी गए ।

अनि जयसेन राजकुमार गएपछि अचिरवत श्रमणोद्देश जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचिरवत श्रमणोद्देशले जति कुरा जयसेन राजकुमारसँग भएको थियो ती जम्मै भगवानलाई सुनाए ।

यस्तो भन्दा भगवानले अचिरवत श्रमणोद्देशलाई यस्तो भन्नुभयो– "अग्निवेश ! त्यो कहाँबाट हुनसक्छ र ! जो नैष्क्रम्यद्वारा जान्नुपर्ने नैष्क्रम्यद्वारा देख्नुपर्ने नैष्क्रम्यद्वारा प्राप्त गर्नुपर्ने तथा नैष्क्रम्यद्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने हो त्यो कामविषयको बीचमा बस्ने कामविषय परिभोग गर्ने कामविषयको वितर्कना गर्ने कामविषयद्वारा जलिरहने तथा कामविषयको खोज गरी त्यसमा उत्सुक हुने जयसेन राजकुमारले कहिले बुझ्न सक्लान् कहिले देख्न सक्लान् र कहिले साक्षात्कार गर्न सक्लान् । यो हुनै सक्दैन ।

हात्तीको दृष्टान्त– "अग्निवेश ! भनौं कि दुई दान्त शिक्षित र सुविनीत हात्तीहरू घोडाहरू र गाईहरू छन् । दुई दान्त अशिक्षित र अविनीत हात्तीहरू घोडाहरू र गाईहरू छन् । अग्निवेश ! के त ती

Downloaded from http://dhamma.digital/

दान्त शिक्षित तथा सुविनीत हात्तीहरू...ले गर्नुपर्ने काम शिक्षितरूपले गर्न सक्छन् त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! गर्न सक्छन् ।”

“जो ती दमन नभएका अशिक्षित र अविनीत हात्तीहरू...हुन् के त उनीहरूले पनि शिक्षित सुविनीत हात्तीहरूले झैं सुशिक्षितरूपले काम गर्न सक्छन् ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! गर्न सक्दैन ।”

“अग्निवेश ! त्यस्तै गरी जो त्यो नैष्क्रम्यद्वारा जान्नुपर्ने...हो त्यो कामविषको बीचमा बस्ने...जयसेन राजकुमारले जान्न सक्ला...भनी भन्न सकिन्न ।”

पर्वतको दृष्टान्त– “अग्गिवेश ! भनौं कि गाउँ वा निगमको नजिक ठूलो पर्वत छ। अनि दुई साथीहरू गाउँ निगमबाट निस्की परस्पर हात समाती त्यो पर्वतमा जान्छन् । अनि एक साथी पर्वतमुनि बस्छ अर्को साथी पर्वतमाथि जान्छ । अनि पर्वतमुनि बसेको साथीले पर्वतमाथि गएको साथीसँग यस्तो सोध्छ– ‘साथी ! पर्वतमाथिबाट तिमी के देख्छौ ?’ ऊ यसो भन्छ ‘पर्वतमाथिबाट म रमणीय उदयानहरू रमणीय वनहरू रमणीय भूमिहरू तथा रमणीय पोखरीहरू देख्छु ।’ अर्कोले भन्छ– ‘तिमी पर्वतमाथिबाट रमणीय उदयानहरू...देख्छु भन्दछौ यो हुन सक्दैन ।’ अनि पर्वतमाथि बस्ने साथीले पर्वतमुनि बस्ने साथीलाई हात समाती पर्वतमाथि लैजान्छ। अनि केहीछिन पछि सोध्छ ‘साथी ! पर्वतमाथिबाट तिमी के देख्छौ ?’ ऊ भन्छ– ‘साथी !

Downloaded from http://dhamma.digital/

पर्वतमाथिबाट म रमणीय उदयानहरू...देख्छु।' अनि अर्कोले उसलाई भन्छ 'साथी ! भरखरै मात्र तिमीले 'यस्तो हुन सक्दैन' भनी भनेको थियो । फेरि अहिले पर्वतमाथिबाट रमणीय उदयानहरू...देख्छु भनी भन्छौ। अनि उसले भन्छ 'यो पर्वतले छेकिएकोले पर्वतमुनिबाट देख्नुपर्ने नदेखिएको हो' ।"

"अग्निवेश ! यो भन्दा ठूलो अविदया स्कन्धले जयसेन राजकुमारलाई ढाकेको छ। त्यस्ताले जो त्यो नैष्क्रम्यद्वारा जान्नुपर्ने...त्यो कामविषयको बीचमा बस्ने...तथा कामविषयको खोजी गरी त्यसमा उत्सुक हुनेले जान्न सक्ला देख्न सक्ला र साक्षात्कार गर्न सक्ला भनी भन्न सकिन्न । अग्निवेश ! यदि तिमी यी दुई दृष्टान्तहरू जयसेन राजकुमारलाई भनेका भए जयसेन राजकुमार प्रसन्न भए होलान् र प्रसन्न भई प्रसन्नता प्रकट गरे होलान् ।"

"भन्ते ! कहाँबाट मैले यी अघि नसुनेका दुई दृष्टान्तहरू बताउन सकुँला र जो भगवानले भन्नुभयो ।"

सुशिक्षित हात्ती– "अग्निवेश ! जस्तै अभिशिक्त भएका क्षत्री राजा हात्ती दमन गर्ने माहुतेलाई बोलाई यसो भन्छन्– 'हे माहुते ! तिमी यता आऊ तिमी राजाको हात्ती चढी हात्तीहरू भएको वनमा गई जंगलका हात्तीलाई राजाको हात्तीको गर्धनमा बाँध ।' अग्निवेश ! हवस् भनी ऊ जंगलमा गई जंगली हात्तीलाई राजाको हात्तीको गर्धनमा बाँध्छ । अनि राजाको हात्तीले उसलाई खुला ठाउँमा लैजान्छ। अग्निदेश ! यत्तिकैमा जंगली हात्ती खुला ठाउँमा गएको

Downloaded from http://dhamma.digital/

हुनेछ। अग्निवेश ! किन्तु जंगली हात्ती जंगलको आशा राख्छ। अनि हात्ती दमन गर्ने माहुतेले हात्ती खुला ठाउँमा ल्याएको कुरा राजालाई बताउँछ। अनि माहुतेलाई बोलाई 'माहुते ! यो हात्तीलाई जंगलमा बस्ने बानी छुटचाई मनुष्यहरू भएको ठाउँमा बस्ने बानी बसाली दमन गर' भनी राजा भन्छन्।"

"अग्निवेश ! हवस् भनी माहुनेले एक मोटो खम्बा भुइमा गाडी जंगली हात्तीको गर्धनमा बाँधी जंगली स्वभाव हटाई मानिसहरूको बीचमा बस्ने बानी सिकाउँछ। अनि हात्ती दमन गर्ने माहुतेले हात्तीलाई मीठो मधुर तथा प्रियकर ढंगले कुरा गर्छ। जब हात्तीले उसको कुरा सुन्न थाल्छ र तब माहुतेले उसलाई घाँस दानाहरू खुवाउन थाल्छ।"

"अग्निवेश ! जब जंगली हात्तीले घाँस दाना आदि खान थाल्छ तब माहुतेलाई यस्तो लाग्छ– 'अब भने यो जंगली हात्ती बाँच्ने छ।' त्यसपछि माहुतेले अगाडि गर्नुपर्ने काम सिकाउँछ– 'हे हात्ती ! समात, हे हात्ती छोड।' जब जंगली हात्तीले माहुतेको कुरा सुनी समात्ने छोड्ने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले अर्को काम सिकाउँछ– 'हे हात्ती ! पछाडि हट, हे हात्ती अगाडि बढ।' जब जंगली हात्तीले माहुतेको कुरा सुनी अगाडि सर्ने र पछाडि हट्ने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले उसलाई अर्को काम सिकाउन थाल्छ– 'हे हात्ती ! उठ, हे हात्ती बस।' जब माहुतेको कुरा सुनी उठ्ने बस्ने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले उसलाई निश्चल (आनेञ्ज) रहने कुरा सिकाउन थाल्छ। उसको सूँडमा ठूलो

Downloaded from http://dhamma.digital/

ढाल (फलक) बाँधि दिन्छ। उसको माथि भाला लिएको मानिस गर्धनमाथि बसेको हुन्छ। उसलाई घेरेर भाला लिएका मानिसहरू चारैतिर उभिइएका हुन्छन् र हात्ती दमन गर्ने माहुतेले चाहिं भाला भएको लट्ठी लिएर अगाडितिर उभिएको हुन्छ। उसले निश्चल हुने काम सिकाउँदा हात्तीले न अगाडिको खुट्टा चलाउँछ र पछाडिको खुट्टा चलाउँछ न अगाडिको आँग चलाउँछ न पछाडिको आँग चलाउँछ न टाउको चलाउँछ न कान चलाउँछ न दाँत चलाउँछ न पुच्छर हल्लाउँछ न त सूँड नै चलाउँछ। यस्तो भएपछि सो जंगली हात्ती बाँणको प्रहारलाई तरबारको प्रहारलाई सहन गर्न सक्षम हुन्छ । भेरी मृदंग आदिको कोलाहल आवाजबाट नडराउने सबै प्रकारको कुटिलता र कोर्दा रहित भई राजभोग्य भई राजाकै अङ्ग जस्तै हुन्छ।"

"अग्निवेश ! यस्तै किसिमले यो लोकमा तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध...[१] उत्पन्न हुनुहुन्छ । वहाँले देव मार ब्रह्मासहित लोकलाई...[२] परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नु हुन्छ। अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा अरू कुनै कुलमा जन्मेकाले सुन्दछ ।...[३] अनि पछि ऊ..[४] प्रव्रजित हुन्छ । अग्निवेश ! यतिले आर्यश्रावक खुला ठाउँमा गएको हुन्छ। किन्तु अग्निवेश ! देवमनुष्यहरू

१–२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२१ मा हेर्नू ।

३–४. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२७ मा हेर्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पञ्चकाम गुणहरूमा आसक्त हुन्छन् । अनि तथागतले उसलाई अगाडि विनीत पार्छ– 'हे भिक्षु ! तिमी यहाँ आऊ शीलवान् होऊ प्रातिमोक्षमा संयम गरी बस । आचारगोचर सम्पन्न होऊ अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी होऊ र शीक्षापदलाई राम्ररी समादान गरी बस' ।"

"अग्निवेश ! जब आर्यश्रावक शीलवान् हुन्छ; प्रातिमोक्ष संयम गरी बस्छ; आचारगोचर सम्पन्न हुन्छ; अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ र शिक्षापदलाई राम्ररी समादान गरी बस्छ तब तथागतले उसलाई अगाडि विनीत पार्छ– 'हे भिक्षु ! यहाँ आऊ इन्द्रिय रक्षा गर र चक्षुले रूप देखेर निमित्तग्राही नहोऊ...[१]' । अनि ऊ यी पञ्चनीवरणहरूलाई हटाई चित्तमा भएका उपक्लेशहरूलाई प्रज्ञाद्वारा कमजोर पारी यो शरीरबाट अभिध्या दौर्मनस्य हटाउनको निमित्त आतप्तयुक्त भई ज्ञानवान् तथा स्मृतिमान् भई कायमा कायानुपश्यी भई बस्छ...वेदनामा वेदानुपश्यी भई...चित्तमा चित्तानुपश्यी भई...तथा धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस्छ । अग्निवेश ! जस्तै जंगली स्वभाव हटाई मानिसहरूको बीचमा बस्ने बानी सिकाउनको निमित्त हात्ती दमन गर्ने माहुतेले ठूलो खम्बा भुइमा गाडी जंगली हात्तीको गर्धनमा बाँध्छ त्यस्तै गरी गृहस्थी स्वभावलाई हटाउनको निमित्त गृहस्थी संकल्पहरूलाई मर्दन गर्नको निमित्त...ज्ञेयधर्म प्राप्तिको निमित्त र निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त आर्यश्रावकमा यी चार स्मृतिप्रस्थान चित्तमा बाँधिएका हुन्छन् ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १६७-७० सम्ममा हेर्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

उसैलाई तथागतले अगाडि विनीत पार्नु हुन्छ– 'हे भिक्षु ! यहाँ आऊ, कायमा कायानुपश्यी भई बस र कामवितर्कयुक्त कल्पना नगर । वेदनामा..चित्तमा...तथा धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस र कामवितर्कयुक्त कल्पना नगर।' अनि वितर्कविचारलाई शान्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई चित्तमा एकाग्र गरी वितर्कविचार रहित समाधिजः प्रीतिसुख भएको द्वितियध्यान...तृतीतध्यान...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ। यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल क्लेश रहित भएपछि मृदु कर्मण्य भई निश्चलतामा पुगेपछि उसले पुर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञानमा चित्त झुकाउँछ। अनि उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ। जस्तै– एक जन्मको दुई जन्मको...[१]। यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ। यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि...उसले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा च्युत भएका उत्पन्न भएका प्राणीहरूलाई देख्छ र आ-आफ्नो कर्मानुसार उनीहरू नीच-उच्च, सुवर्ण-दुर्वर्ण र सुगति-दुर्गतिमा गएका पनि थाहा पाउँछ।

"यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि...उसले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः जान्दछ। 'यो दुःख समुदय हो' भनी यथार्थतः जान्दछ। 'यो दुःखनिरोध हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यी आस्रवहरू हुन्' भनी यथार्थतः जान्दछ। 'यो आस्रवहरूको समुदय हो' भनी यथार्थतः जान्दछ। 'यो

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६५ मा हेर्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

आस्रवनिरोध हो' भनी यथार्थतः जान्दछ। 'यो आस्रवनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः जान्दछ। यसरी जान्ने यसरी देख्ने उसको चित्त कामास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ भवास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ र अविदयास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ। विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भएँ' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ। 'जाति क्षीण भयो' ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो गर्नुपर्ने गरिसकें र अब उप्रान्त गर्नुपर्ने केही छैन' भन्ने पनि जान्दछ।"

"अनि सो भिक्षु शीत उष्ण, भोक प्यास, डंसमकस, हावा ताप आदि स्पर्शहरूको दुरुक्त दुरागत वचनहरूद्वारा उत्पन्न भएको शारीरिक तीव्र तीखो कटु अस्वादिला अमनाप र प्राणलिने जस्ता वेदनाहरूको सहन गर्ने हुन्छ। उ सबै राग, द्वेष, मोहरूपी कषायबाट रहित भई आह्वान गर्न योग्य पाहुना गर्न योग्य दक्षिणादिन योग्य र नमस्कार गर्न योग्य भई लोकवासीको अनुपम पुण्यक्षत्र हुन्छ।"

दान्त अदान्त मरण– "अग्निवेश ! यहाँ राजाको अदान्त अविनीत बूढो हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त अविनीत बूढो हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! राजाको अदान्त अविनीत अर्धबैंशे हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त अविनीत अर्धबैंशे हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। राजाको अदान्त अविनीत तन्नेरी हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त विनीत तन्नेरी हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! यस्तै गरी स्थविर भिक्षु भए पनि क्षीणास्रवी नभैकन मरेमा 'स्थविर भिक्षु अदान्त भएर मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! अर्धबैंशे भिक्षु भए पनि...तरुण भिक्षु भए पनि क्षीणास्रवी नभैकन मरेमा 'तरुण भिक्षु अदान्त भएर मरण भयो' भन्ने हुन्छ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"अग्निवेश ! यहाँ राजाको सुदान्त सुविनीत बूढो हात्ती मरेमा 'राजाको सुदान्त सुविनीत बूढो हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! राजाको सुदान्त सुविनीत अर्धबैंशे हात्ती मरेमा 'राजाको सुदान्त सुविनीत अर्धबैंशे हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। राजाको सुदान्त सुविनीत तन्नेरी हात्ती मरेमा 'राजाको सुदान्त सुविनीत तन्नेरी हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! यस्तै गरी स्थविर भिक्षु भए पनि क्षीणास्रवी भई मरेमा 'स्थविर भिक्षु दान्त भएर मऱ्यो' भन्ने हुन्छ। अग्निवेश ! अर्धबैंशे भिक्षु भए पनि...तरुण भिक्षु भए पनि क्षीणास्रवी भएर मरेमा 'तरुण भिक्षु दान्त भएर मऱ्यो' भन्ने हुन्छ।"

भगवानले यति भन्नुभयो। अनि सन्तुष्ट भएका अचिरवत श्रमणोद्देशले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गरे।

X X X

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

२– आयुष्मान् भूमिजसँग प्रश्न

(भुमिजसुत्तं[1])

यस्तो मैले सुनें।

एक समय भगवान राजगृहस्थित कलन्दक निवापको वेणुवनमा बस्नु भएको थियो।

अनि आयुष्मान् भूमिज[2] पूर्वान्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ जयसेन राजकुमारको घर हो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको आसनमा बसे। अनि जयसेन राजकुमार आयुष्मान् भूमिजकहाँ आएर आयुष्मान् भूमिजसँग सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले आयुष्मान् भूमिजलाई यस्तो भनेड्ड

---

१. म. नि. III. पृ. २०४, अ. क. IV. पृ. १३३.

२. यी आयुष्मान् भूमिज राजकुमारका मामा थिए। पपं. सू. IV. पृ. १३३ : भूमिजसुत्तवण्णना।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भो भूमिज ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्छन्– '(१) आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न, (२) आशा नगरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न, (३) कहिले आशा कहिले अनाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न, (४) न आशा गरी न अनाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न ।' यस विषयमा तपाईका शास्ता के भन्नु हुन्छ ?"

"राजकुमार ! भगवानको सन्मुख मैले त्यस्तो सुनेको छैन । बरु भगवान यस्तो भन्न सक्नुहुन्छ– '(१) अज्ञानतापूर्वक (अयोनिसो) आशा नगरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (२) अज्ञानतापूर्वक आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (३) अज्ञानतापूर्वक कहिले आशा कहिले निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (४) अज्ञानतापूर्वक न आशा गरी न निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (५) ज्ञानपूर्वक (योनिसो) आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ, (६) ज्ञानपूर्वक आशा नगरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ, (७) ज्ञानपूर्वक कहिले आशा कहिले निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ, (८) ज्ञानपूर्वक न आशा न निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ ।' राजकुमार ! भगवानको सन्मुखमा मैले त्यस्तो कुरा सुनेको छैन । बरु भगवानले यस्तो भन्न सक्नुहुन्छ ।"

"यदि तपाई भूमिजका शास्ता यस्ता वादी यस्ता भन्ने हुनुहुन्छ भने मलाई लाग्छ कि तपाई भूमिजका शास्ता अरू विभिन्न श्रमण ब्राह्मणहरूको शिरोमणी भएर बस्छन् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

तथागतको अनुमोदन

अनि आयुष्मान् भूमिज भोजनपछि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका आयुष्मान् भूमिजले भगवानलाई यस्तो भने– "भन्ते ! यहाँ म पूर्वान्ह समयमा जहाँ जयसेन राजकुमारको निवासस्थान हो त्यहाँ गएँ। त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको आसनमा बसें। भन्ते ! अनि जयसेन राजकुमार मकहाँ आई मसित सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले मसँग यस्तो भने– 'भो भूमिज ! यहाँ केही श्रमणब्राह्मणहरू यस्तो भन्दछन् (१) आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न...। भन्ते ! यस्तो भन्दा मैले जयसेन राजकुमारलाई यस्तो भनें– 'राजकुमार ! मैले भगवानको सन्मुख यस्तो सुनेको छैन। बरु भगवान यस्तो भन्न सक्नु हुन्छ (१) अज्ञानतापूर्वक (अयोनिसो) आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...[१] (८) ज्ञानपूर्वक न आशा न निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ। राजकुमार ! भगवान्को सन्मुखममा मैले त्यस्तो कुरा सुनेको छैन। बरु भगवानले यस्तो भन्न सक्नु हुन्छ।'

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १५ मा उल्लेख भए अनुसार दोहऱ्याई पढ्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भन्ते ! यस्तो सोध्दा यसरी जवाफ दिंदा के मैले भगवानले भने जस्तै भनेको हुनेछ ? भगवानलाई झूटो कुराको आरोप लगाएको त हुने छैन ? धर्मानुकूल भनेको हुनेछ के ? कुनै सहधर्मिलाई वादानुवाद गरेको जस्तो त हुने छैन ?"

"भूमिज ! ठीक छ । यस्तो सोध्दा यसरी जवाफ दिंदा भगवानले भने जस्तै भनेको हुन्छ...। भूमिज ! जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई मिथ्यासंकल्पी भई मिथ्यावाची भई मिथ्याकर्मी भई मिथ्याआजीवी भई मिथ्या ब्यायामी भई मिथ्यास्मृति राख्ने भई तथा मिथ्या समाधि गर्ने भई आशा लिएर ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...। त्यो किनभने ? भूमिज ! अज्ञानता (अयोनिसो) भएको हुनाले ।"

तेलको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै तेल चाहने तेल खोज्ने पुरुषले द्रोणीमा बालुवा हाली पानी छम्की पेलछ भने आशा लिएर गरे पनि तेल पाउन सक्ने छैन । आशा नलिएर गरे पनि...आशा वा निराशा लिएर गरे पनि...न आशा न निराशा लिएर गरे पनि तेल पाउन सक्ने छैन । त्यो किनभने ? तेल निकाल्ने उपाय नै बेठीक भएकोले (अयोनिसो) । भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...।"

दूधको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै दूध चाहने दूध खोज्ने पुरुषले बाछालाई छाडिदिएमा (= बाछालाई दूध ख्वाएमा) आशा

Downloaded from http://dhamma.digital/

लिएर भए पनि...न आशा न निराशा लिएर भए पनि दूध पाउन सक्ने छैन। त्यो किनभने ? दूध पाउने उपाय नै बेठीक भएकोले। भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...आशा लिएर ...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...।"

नौनीको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै नौनी चाहने नौनी खोज्ने पुरुषले ठेकीमा पानी राखी डोरी तानेर मथ्छ भने आशा लिएर गरे पनि ...नौनी पाउन सक्ने छैन। त्यो किनभने ? नौनी पाउने उपाय नै बेठीक भएकोले। भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...।"

आगोको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै आगो चाहने आगो खोज्ने पुरुषले भिजेको काठलाई चीसो अरणीघर्षण गरेर आशा लिएर भए पनि ...आगो निकाल्न सक्ने छैन। त्यो किनभने ? आगो निकाल्ने उपाय नै बेठीक भएकोले। भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...।"

"भूमिज ! जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई... सम्यक्समाधि गर्ने भई आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ। त्यो किनभने ? भूमिज ! ज्ञानपूर्वक भएकोले।"

तेलको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै तेल चाहने तेल खोज्ने पुरुषले द्रोणीमा तील खन्याई पानी छम्की पेल्दा आशा लिएर भए

Downloaded from http://dhamma.digital/

पनि तेल पाउन सक्नेछ। त्यो किनभने ? भूमिज ! तेल पाउने उपाय ठीक भएकोले । भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...सम्यक्समाधि गर्ने भई आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ...। त्यो किनभने ? फल पाउनको उपाय ठीक भएकोले।"

दूधको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै दूध चाहने दूध खोज्ने पुरुषले बाछ्रालाई थुनबाट हटाइदिएमा आशा लिएर भए पनि...दूध पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज ! दूध पाउने उपाय ठीक भएकोले। भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...सम्यक्समाधि गर्ने भई आशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ...। त्यो किनभने ? फल पाउनको उपाय ठीक भएकोले।"

नौनीको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै नौनी चाहने नौनी खोज्ने पुरुषले ठेकीमा दही राखी मथ्यो भने आशा लिएर भए पनि...नौनी पाउन सक्नेछ। त्यो किनभने ? भूमिज ! नौनी पाउने उपाय ठीक भएकोले। भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...फल पाउन सक्नेछ।"

आगोको दृष्टान्त– "भूमिज ! जस्तै कुनै आगो चाहने आगो खोज्ने पुरुषले सुकेको काठलाई सुकेको अरणीले घर्षण गर्दा आशा लिएर भए पनि...आगो पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज !

Downloaded from http://dhamma.digital/

आगो पाउने उपाय ठीक भएकोले। भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...फल पाउन सक्नेछ।"

"भूमिज ! यदि तिमीले यी चारवटा दृष्टान्तहरू उनलाई बताएको भए जयसेन राजकुमार अवश्य पनि प्रसन्न भए होलान् र प्रसन्न भएर प्रसन्नाकार पनि देखाए होलान्।"

"भगवान ! जस्तै यी अघि नसुनेका दृष्टान्तहरू मैले कहाँबाट भन्न सकुँला र !"

यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट भएका आयुष्मान् भूमिजले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गरे।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

२. तरूण महामात्य

प रि च य

प्रत्येक मानिस आ-आफ्नो मनोकामना अनुसार दानपुण्य गर्ने रहेछन् भन्ने कुरा यी तरुण महामात्यको अगाडि अनुदित कुराबाट प्रष्टसँग बुझिन्छ।

यी महामात्य निकै श्रद्धालु थिए। बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई यथेस्थरूपले भोजन गराउने यिनको ठूलो इच्छा थियो। अनि एकदिन यिनले साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू सहित बुद्धलाई निम्त्याई भोजन गराए।

किन्तु त्यसदिन बिहानै भिक्षुहरूले अरूले दान दिएका धेरै खानाहरू खाइसकेका थिए। त्यसैले तरुण महामात्यको इच्छानुसार यिनीहरूले भोजन ग्रहण गरेनन्। यसबाट तरुण महामात्य अप्रसन्न भएका थिए। विशेष कुरा अगाडिको सूत्रबाटै प्रष्ट हुनेछ।

X X X

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

तरुण महामात्यको भोजन दान

(तरुण पसन्न महामत्तवत्थु[1])

भगवानले भिक्षुहरूलाई यागु र मधुको लड्डु स्वीकार गर्ने वचन दिनु भएको छ भन्ने खबर मानिसहरूले सुने । अनि मानिसहरूले समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डु तयार पारे । समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डु खाएको हुँदा भोजनशालामा भिक्षुहरू मन लगाई खाँदैनथे ।

त्यसबखत एक प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भोलिको निमित्त बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई निम्त्याएका थिए । अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई यस्तो लाग्यो– "साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूको निमित्त साँढे बाह्रशय मासुको थाल तयार गर्नुपर्‍यो । प्रत्येक भिक्षुलाई एक एक मासुको थाल चढाउनेछु ।" अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले रात बितिसकेपछि प्रणीत खादय-भोज्य तयार पारी साँढे बाह्रशय मासुको थाल पनि तयार पार्न लगाई भगवानलाई

१. महा. व. पा. पृ. २३८ : भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११५९.

Downloaded from http://dhamma.digital/

समयको सूचना दिन पठाए– "भन्ते ! भोजनको समय भयो भोजन तयार छ।"

त्यसपछि पूर्वान्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर धारण गरी जहाँ त्यो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यको घर हो त्यहाँ जानुभई बिच्छ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ भगवान बस्नुभयो । त्यसपछि प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भोजनालयमा भिक्षुहरूको निमित्त भोजन पस्काउन थाले । भिक्षुहरूले यसो भने– "आवुसो ! थोरै थोरै मात्र राख।"

"भन्ते ! 'यो प्रसन्न भएका तरुण महामात्य हो' भनी थोरै थोरै नलिनुहोस् । प्रत्येकलाई एक एकवटा मासुको थाल चढाउँछु भनी मैले साँढे बाह्रशय मासुको थाल सहित धेरै खादय-भोज्य तयार पारेको छु। भन्ते ! भरिपूर्ण गरी ग्रहण गर्नुहोस् ।"

"आवुसो ! यसकारणले हामीले थोरै थोरै लिएका होइनौं । बल्की समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डुले हाम्रो पेट भरिसकेको छ । त्यसैले हामीले थोरै थोरै लिएका हौं।"

अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्य कराउन थाले धिक्कार्न थाले र खिन्न हुन थाले– "किन यी भद्दन्तहरू मैलै निम्त्याएर पनि अरूको भोजनीय यागु खान्छन् ! के मैले यथेष्ठ दिन सक्दिन र !" भन्दै रिसाई असन्तुष्ट भई दिक्क मान्दै "चाहे खानुहोस् चाहे लैजानुहोस्" भन्दै पात्र भरी भरी राख्दै गए । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत

Downloaded from http://dhamma.digital/

खादय-भोज्य स्वयं अर्पित गरी सन्तर्पित गरी भोजनपछि भगवानले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी भगवान आसनबाट उठेर जानुभयो।

भगवान जानुभएर केहिछिन पछि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई शंका र पश्चात्ताप हुनथाल्यो– "यो मेरो निमित्त अलाभ हो र लाभ होइन। यो मेरो निमित्त दुर्लाभ हो र सुलाभ होइन। जो कि म रिसाई असन्तुष्ट भई दिक्क मान्दै 'खानुहोस् वा लैजानुहोस्' भन्दै भिक्षुहरूको पात्रमा भरी भरी राख्दै गएँ। यसबाट मैले धेरै पुण्य पाएँ वा पाएको रहेनछु?" अनि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भगवानसँग यस्तो भने– "भन्ते! भगवान जानुभएको केहिछिन पनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'मेरो अलाभ हो सुलाभ होइन। मेरो दुर्लाभ हो र सुलाभ होइन। जो कि रिसाई असन्तुष्ट भई दिक्कमानी मैले भिक्षुहरूको पात्रमा भरी भरी राख्दै चाहे खानुहोस् चाहे लैजानुहोस् भनी भनें। भन्ते! के मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरें वा गरिन? भन्ते! मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरें वा अपुण्य?"

"आवुसो! जब तिमीले भोलिको निमित्त बुद्ध सहित भिक्षु-सङ्घलाई निम्तो गऱ्यौं तब तिमीले धेरै पुण्य प्राप्त गऱ्यौं। जब तिमीले

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रत्येकलाई एक एक थाली भोजन प्रदान गर्‍यौ तब तिमीले धेरै पुण्य प्राप्त गर्‍यौ र स्वर्गको आराधना पनि गर्‍यौ।"

अनि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य "मेरो लाभ हो मेरो सुलाभ हो मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरें र स्वर्गको पनि आराधना गरें" भन्दै प्रसन्न भई गद्‌गद् भई आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गए। अनि भगवानले यसै कारणमा तथा यसै सन्दर्भमा भिक्षुसङ्घ एकत्रित गराई भिक्षुहरूसँग सोध्नुभयो– "भिक्षुहो ! साँच्चै हो के निम्तो गरेको भएर पनि अरूको भोजनीय यागु खाएको ?"

"भगवान ! साँच्चै हो।"

अनि बुद्ध भगवानले ती भिक्षुहरूलाई निन्दा गर्नुभई..."भिक्षुहो ! कस्ता हुन् ती मोघ पुरुषहरू जो कि कुनैले निम्त्याएको भएर पनि कुनैको भोजनीय यागु खान्छन् !" भिक्षुहो ! यसद्वारा अप्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्न सक्दैन...भनी निन्दा गर्नुभई धार्मिक कथा सुनाउनु भई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रित गर्नुभई "भिक्षुहो ! कसैले निम्तो गरेको छँदा छँदै कसैको भोजनीय यागु खान हुन्न। जो खान्छ उसलाई धर्मानुकूल गर्नुपर्छ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

३. नन्दक लिच्छवी

प रि च य

यी नन्दक लिच्छवी लिच्छवीहरूका एक महामात्य थिए भन्ने कुरा अगाडि अनुदित सं. नि. IV. पृ. ३३३ को नन्दक लिच्छवी सूत्रबाट थाहा हुन्छ।

भगवान वैशालीस्थित महावनको कुटागारशालामा बसिरहनु भएको बेलामा एकदिन यिनी वहाँकहाँ जाँदा यिनलाई भगवानले स्रोतापन्न हुने पुरुषमा चारवटा गुणहरू हुन्छन् भन्ने कुरा सुनाउनु भएको थियो।

उपदेशको अन्त्यतिर एक पुरुषले यिनलाई नुहाउने बेला भयो भन्दा यिनले "बाहिरी स्नानभन्दा भित्री स्नान नै उत्तम छ" भनी भनेका थिए।

X X X

Downloaded from http://dhamma.digital/

विभिन्न नन्दक नामहरू

(१) नन्दक– यिनी चाहिं बुद्ध परिनिर्वाण भएको २०० वर्ष पछि **सुरट्ठ** (= सौराष्ट्र) देशका पिङ्गिल भन्ने राजाका सेनापति थिए । यी नन्दक सेनापति दानपुण्यको फल छैन भन्ने मिथ्यादृष्टिक थिए । यसै मिथ्यादृष्टिको कारणले मृत्युपछि वेमानिक प्रेतयोनिमा यी उत्पन्न भए ।

पछि यिनकी छोरी उत्तरा भन्नेले दिएको दानमय पुण्यको प्रभावले यिनी त्यहाँबाट मुक्त भएका थिए भनी पेत. व. अ. क. पृ. १७४ नन्दक पेतवत्थु अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ ।

(२) नन्दक (थेर)– यी स्थविर भिक्षुहरूलाई अववाद गर्ने भिक्षुहरूमध्ये अग्रस्थान प्राप्त गरेका स्थविर हुन् । अं. नि-१, पृ. २५ : एतदग्गवग्गो, अ. क. I. पृ. १७३.

अंगुत्तर अट्ठकथा अनुसार यिनी श्रावस्तीको एक कुलगृहमा जन्मेका थिए । ठूलो भएपछि भिक्षु भएर यिनी अरहन्त भए ।

प्रजापति गौतमीसँग प्रव्रजित ५०० जना भिक्षुणीहरूलाई म. नि. III. पृ. ३६१ को नन्दकोवाद भन्ने सूत्रको उपदेश सुनाई वहाँले उनीहरू सबैलाई अरहत् गराएका थिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. वि. च. भा-१, पृ. ११० मा उल्लेख भएको छ।

यिनले मृगार सेठका नाती साल्हलाई सुनेको भरमा विश्वास नगर्नू भनी अं. नि–३, पृ. १७९ को साल्ह सूत्रको उपदेश सुनाएका थिए। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा–३, पृ. ३३० मा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रलाई त्रिपिटक सूची पृ. ८६ ले 'नन्दकत्थेरसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(३) नन्दक (थेर)– यी स्थविर चम्पा देशको एक गृहपतिको कुलमा जन्मेको थियो। नन्दक भन्ने उनको नाम थियो। उनको दाजुको नाम चाहिं 'भरत' थियो। ठूला भएपछि "चम्पावासी सोण कोलिविस भिक्षु भए" भन्ने कुरा सुनी यिनीहरू पनि भिक्षु भएका थिए।

भिक्षु भएर भरत चाहिंले चाँडै अरहत्व प्राप्त गरे। पछि भरतद्वारा उत्साहित गराएपछि यिनले पनि अरहत्व प्राप्त गरे। थेर. गा. पा. पृ. २७१, अ. क. I. पृ. २९९ : नन्दकत्थेर गाथा अट्ठकथा।

(४) नन्दक (थेर)– यी स्थविर श्रावस्तीवासी हुन्। नन्दक भन्ने उनको नाम थियो। ठूला भएपछि शास्ताकहाँ गई धर्मोपदेश सुनी श्रद्धा लाभ गरी प्रव्रजित भई पछि अरहन्त् भए। थेर. गा. पा. पृ. २८७, अ. क I. पृ. ३८८ : नन्दकत्थेर गाथट्ठकथा।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(५) नन्दक (थेर अपदानं)– यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. ४३९ मा उल्लेख भएको छ।

(६) नन्दक (थेर अपदानं)– यो अपदानको नाउँ त्रिपिटक सूची पृ. १७४ : भद्दिय वर्गमा उल्लेख भएको छ। अप. दा. पा. II. पृ. १४९.

(७) नन्दक (यक्ष)– यी यक्षको नाम हिन्दी मिलिन्द प्रश्न द्वितीयसंस्करण (१९५१) को पृ. १२७ मा उल्लेख भएको छ। त्यहाँ यी यक्षको नाम सारिपुत्र स्थविरलाई प्रहार गरेको सन्दर्भमा उल्लेख भएको छ।

तर जुन सूत्रमा सारिपुत्र स्थविरलाई यक्षले प्रहार गरेको उल्लेख भएको छ त्यस सूत्रमा भने यक्षको नाम उल्लेख भएको पाइन्न। यो यक्षले प्रहार गरेको सूत्रलाई नाम चाहिं 'यक्खपहारसुत्तं' हो। यसको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–३, अर्थात् सारिपुत्र चरित भाग–२, पृ. २४८ मा उल्लेख भएको छ।

(८) नन्दक (लिच्छवी)– यी लिच्छवी वैशालीवासी हुन् र यिनी लिच्छवीहरूका महामात्य पनि थिए। यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छु।

(९) नन्दक (सुत्तं)– यो सूत्र अं. नि–९, सम्बोधिवग्गमा उल्लेख भएको छ। त्रिपिटक सूची पृ. ११६ ले चाहिं यसलाई 'नन्दक सम्पहंसनसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

एकदिन जेतवनको उपस्थानशालामा बसिरहेका भिक्षुहरूलाई नन्दक भिक्षुले उपदेश सुनाउँदै थिए। त्यसबखत भगवान शालाको बाहिर दैलोनिर उभिई यी नन्दकको उपदेश सुनिरहनु भएको थियो। उपदेश सिद्धिएपछि भगवान भित्र शालामा जानुभयो। अनि भगवानले नन्दक स्थविरको प्रशंसा गर्दै "या त धार्मिक कथा भन्दै भिक्षुहरू बस्नुपर्छ या त आर्य तूष्णीभावले बस्नुपर्छ" भनी भन्नुभएको आदि कुराहरू यस सूत्रमा उल्लेख भएका छन्। यो उपदेश गर्ने स्थविर मानि नं. २ मा उल्लिखित स्थविर नै हुन्।

(१०) नन्दक (लिच्छविसुत्तं)– यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. ३३३ सोतापत्तिसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ। यसै सूत्रको अनुसार अगाडि उल्लेख भएको छ।

x x x

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

स्रोतापन्नका चार अङ्गहरू

(नन्दकलिच्छसुत्तं[1])

एक समय भगवान वैशालीस्थित महावनको कूटागार शालामा बस्नुभएको थियो । अनि नन्दक लिच्छवी महामात्य जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दक लिच्छवी महामात्यलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

"नन्दक ! चार कारणहरूले युक्त आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ अविनिपाती र निश्चिन्त सम्बोधिपरायण पनि । कुन चार भने ?– (१) नन्दक ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति अटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ– 'वहाँ भगवान अरहत्, सम्यक्सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर पुरुषदम्यसारथी, देवमनुष्यहरूका साथ शास्ता, बुद्ध तथा भगवान हुनुहुन्छ ।' (२) धर्म प्रति अटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ–

---

१. सं. नि. IV. पृ. ३३३ : सोतापत्तिसंयुत्त ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

'भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, अकालिक छ, 'आऊ हेर' भन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुऱ्याइदिन्छ तथा विज्ञहरूद्वारा प्रत्यक्ष अनुभव गर्न सक्ने हुन्छ।' (३) सङ्घ प्रति अटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ– 'भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, भगवानको श्रावकसङ्घ सामीचि प्रतिपन्न छ। जो चार जोर वा आठ पुरुष पुद्गलहरू छन्। यी नै भगवानका श्रावकसङ्घ हुन्। जो आह्वान गर्न योग्य छन्, पाहुना गर्न योग्य छन्, दक्षिणेय छन्, दुइ हात जोरी नमस्कार गर्न योग्य छन् र लोकवासीहरूको अनुपम पुण्यक्षेत्र छन्।' (४) अखण्ड अछिद्र निर्दागी क्रमसहित स्वातन्त्र्य विज्ञप्रशंसित दृष्टिद्वारा अपरामर्शित र समाधिसंवर्तनिक आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुन्छ। नन्दक ! यी चार कारणले युक्त आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ अविनिपाती र निश्चिन्त सम्बोधिपरायण पनि।"

"नन्दक ! यी चार कारणले सम्पन्न आर्यश्रावक (१) दिव्य वा मनुष्य आयुले युक्त हुन्छ, (२) दिव्य वा मनुष्य वर्णले युक्त हुन्छ, (३) दिव्य वा मनुष्य सुखले युक्त हुन्छ, (४) दिव्य वा मनुष्य यशले युक्त हुन्छ र (५) दिव्य वा मनुष्य आधिपत्यले युक्त हुन्छ। नन्दक ! यो कुरा कुनै श्रमण वा ब्राह्मणहरूसँग सुनेर बताइरहेको होइन बल्की जो मैले स्वयं जानेको स्वयं देखेको र स्वयं अनुभव गरेको हो सोको कुरा भनेको हुँ।"

यस्तो भन्नुहुँदा एक पुरुषले नन्दक लिच्छवी महामात्यलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भन्ते ! नुहाउने बेला भयो" भनी भन्यो ।

"भो पुरुष ! यो बाहिरी स्नान भैहाल्यो । यो भित्री स्नान नै पर्याप्त छ जो भगवान प्रति प्रसन्न हुनु हो ।"

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

४. पायसि राजन्य

प रि च य

विमान वत्थुपालि पृ. १२४ सेरीसक विमानवत्थुमा उल्लेख भएको—

“ममं पायासीति अहु समञ्ञा,

रज्जं यदा कारयिं कोसलानं” भन्ने वाक्यको आधारमा यी पायासि राजन्य (राजञ्ञ) प्रसेनजित् कोशल राजाका छोरा थिए भन्न सकिन्छ। दी. नि. अ. क. I. पृ. ३०० अम्बट्ठसुत्तवण्णनाले अनभिशिक्त राजकुमारलाई राजन्य भन्दछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ। यसबाट हामी पायसि राजन्य अनभिशिक्त कोशलका छोरा हुन् भन्ने ठान्दछौं। यसैले उपरोक्त गाथामा “रज्जं यदा कारयिं कोसलानं” अर्थात् जब कोशलको राज्य गर्दै थिएँ भनी उल्लेख भएको छ।

विमानवत्थुपालि पृ. १२१ सेरीसक विमानवत्थुमा यो पनि उल्लेख भएको छ कि—

Downloaded from http://dhamma.digital/

"यो सो अहु राजा पायासि नाम,
भुम्मानं सहब्यगतो यससी[1] ।"

अतः यी पायासी राजन्य प्रसेनजित् कोशल राजाका अनभिशिक्त पुत्र हुन् ।

प्रसेनजित् कोशल राजाले दिएको भूमिभागमा बसी यो पायासि राजन्यले राज्य गरेका थिए भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ। त्यसैले अगाडि सूत्रमा पनि "प्रसेनजित् कोशल राजाले यिनलाई ब्रह्मदेय गरी दिएको बिर्ता गरी दिएका राजभोग्यहरू धेरै थिए" भनी उल्लेख भएको हो ।

यी पायासि राजन्य कर्ममा विश्वास गर्दैनथे। कुशलाकुशल कर्मको फलमा विश्वास गर्दैनथे। यिनी नास्तिकवादीमध्येमा प्रसिद्ध थिए ।

बुद्ध परिनिर्वाण भइसकेपछि एकदिन कुमार काश्यप महास्थविर सेतब्यमा आउनु भएको थियो । त्यसबखत वहाँसँग पायासि राजन्यले धर्मको बारेमा छलफल गरेका थिए । कुमार काश्यप महास्थविर एक विचित्र धर्मकथिक हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले वहाँले उनलाई चित्त बुझाई बुद्धधर्ममा दिक्षित गराउनु भएको थियो। जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

त्यहाँदेखि उपासक भई पायासि राजन्यले दानपुण्य गर्न पनि थाले ।

---

१. विमा. व. पा. पृ. १२१ : सेरीसकविमानवत्थु ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

जब यिनले दानपुण्य गर्नथाले तब यिनको दानशालामा धेरै मानिसहरू आउन थाले । किन्तु यिनले दिने दानवस्तुहरू सारै न्यून श्रेणीका थिए । पछि उत्तर माणवको कुरा सुनी पायासि राजन्यले उत्तम वस्तुहरू दानदिन लगाए ।

यस दानकार्यमा उत्तर माणवलाई नियुक्त गरेका थिए । खूब श्रद्धा र भक्ति राखी उत्तर माणवले दानदिन्थे ।

परलोक भएपछि पायासि राजन्य चातुर्महाराजिक देवलोकको तल्लो श्रेणीको सेरीस्सक[1] भन्ने खालि विमानमा उत्पन्न भए भने दानदिने कार्यमा रत हुने उत्तर माणव चाहिं माथिल्लो तहको त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए[2] ।

अरू कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन् ।

Dhamma.Digital

X X X

---

१. सेरीस्सक विमानको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २६६ मा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२. यिनको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २३९ मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. २० मा उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही पायासि नामहरू

(१) पायासि (राजन्य)– यिनी कोशल राज्यका हुन् । यिनी कोशल राजाका छोरा हुन् । यिनी सेतब्यमा बस्दथे । यिनी नास्तिकवादी थिए । कुमार काश्यप महास्थविरको उपदेश सुनेपछि यिनको नास्तिकदृष्टि हटेको थियो । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

(२) पायासि (वग्गो)– यो वर्ग विमानवत्थुको छैटौं वर्ग हो ।

(३) पायासि (राजञ्ञसुत्तं)– यो सूत्र दीघनिकाय II. पृ. २२६ मा उल्लेख भएको छ । अ. क. III. पृ. १२४.

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

पायासि राजाको मिथ्यादृष्टि

(पायासिराजञ्ञसुत्तं[1])

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय आयुष्मान् कुमार काश्यप पाँचशय महान भिक्षुहरूका साथ कोशल देशमा चारिका गर्दै जहाँ कोशल देशको सेतब्य नगर हो त्यहाँ पुग्नुभयो । अनि आयुष्मान् कुमार काश्यप सेतब्यको उत्तरतिरको सिंसपावनमा बस्नुभयो ।

त्यसबखत पायासि नामक राजा[2] सेतब्यमा बस्दथे । प्रसेनजित् कोशल राजाले ब्रह्मदेय गरी उनलाई दिएको, बिर्तागरी दिएको राजभोग्यहरू[3] धेरै थिए । प्राणीहरू धेरै थिए । पानी घाँस काठहरू प्रसस्त थिए र धान्यवर्गहरू पनि धेरै थिए ।

---

१. दी. नि. II. पृ. २३६, अ. क. III. पृ. १२४.

२. यी राजा अभिषिक्त नभएका राजा हुन् । दी. नि. अ. क. III. पृ. १२५ : पायासिराजञ्ञसुत्तवण्णना ।

यी विशेषण शब्दहरूको अर्थ लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ८५ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यसबखत पायासि राजामा "परलोक छैन, औपपातिक प्राणीहरू अर्थात् देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छैनन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन" भन्ने कुधारणा थियो। त्यसबखत सेतब्यवासी ब्राह्मणहरूले "श्रमण गौतमका श्रावक श्रमण कुमार कश्यप पाँचशय महान् भिक्षुहरूका साथ कोशल देशमा चारिका गर्दै सेतब्यमा आइपुगी सेतब्यको उत्तर तिरको सिंसपावनमा बसिरहनु भएको छ" भन्ने कुरा सुने। सो आयुष्मान् कुमार कश्यपको "पण्डित व्यक्त मेधावी बहुश्रुत चित्रकथिक कल्याणभाषी वृद्ध तथा अरहत् हुनुहुन्छ" भन्ने कल्याण कीर्ति शब्द फैलिएको छ। अनि सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू जमातका जमात भई उत्तरतिरको सिंसपावनमा जानको निमित्त सेतब्यबाट निस्के।

त्यसबखत पायसि राजा दिउँसोको आराम लिनको लागि प्रासादको माथिल्लो तलामा बसेका थिए। अनि पायासि राजाले सेतब्यपवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू जमातका जमात भई सेतब्यबाट उत्तरतिरको सिंसपावनमा गइरहेको देखे। यो देखेर मन्त्रीलाई बोलाई "यी ब्राह्मण गृहपतिहरू उत्तरतिर कहाँ गइरहेका हुन् ?" भनी राजाले सोधे।

"भो देव ! श्रमण गौतमका श्रावक श्रमण कुमार कश्यप भन्ने अहिले सेतब्यको उत्तरपट्टिको सिंसपावनमा बसिरहेका छन्। यहाँको 'पण्डित व्यक्त मेधावी बहुश्रुत चित्रकथिक कल्याणभाषी वृद्ध तथा अरहन्त हुनुहुन्छ' भन्ने कल्याणकीर्ति शब्द फैलिरहेको छ। सोही कुमार कश्यपको दर्शनार्थ यिनीहरू जाँदैछन्।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"हे मन्त्री ! त्यसोभए जहाँ ती सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू छन् त्यहाँ गई उनीहरूलाई यसो भन– 'तपाईहरू पर्खनुहोस्, पायासि र ाजा पनि श्रमण कुमार कश्यपको दर्शनार्थ जानु हुने छ।' यी सेतेब्यवासी मूर्ख ब्राह्मण गृहपतिहरूलाई श्रमण कुमार कश्यपले 'परलोक छ देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छ' भनी सुनाउन सक्छन्। भो मन्त्री ! परलोक छैन, देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छैनन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल पनि छैन" भनी राजाले भने। "हवस्" भनी जवाफ दिई सो मन्त्री जहाँ ती सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू हुन् त्यहाँ गई सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरूलाई यसो भने– "भो गृहपतिहो ! पर्खनुहोस्। पायासि राजा पनि श्रमण कुमार कश्यपको दर्शनार्थ जानुहुने छ।"

अनि पायासि राजा ती सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरूद्वारा परिवृत्त भई जहाँ सिंसपावन हो जहाँ श्रमण कुमार कश्यप थियो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् कुमार कश्यपसँग सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि राजा एक छेउमा बसे। सेतब्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू पनि केही आयुष्मान् कुमार कश्यपलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। केही आयुष्मान् कुमार कश्यपसँग सम्मोदन गरी एक छेउमा बसे। केही आयुष्मान् कुमार कश्यपलाई हात जोरी नमस्कार गरी एक छेउमा बसे। केही नाम र गोत्रको नाम सुनाई एक छेउमा बसे। केही चुपलागी एक छेउमा बसे।

एक छेउमा बसेका पायासि राजाले आयुष्मान् कुमार

Downloaded from http://dhamma.digital/

कश्यपलाई यस्तो भने– "भो कश्यप ! म परलोक छैन, देवलोक उत्पन्न हुने प्राणी छैन र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन भन्ने दृष्टिको हुँ ।"

"भो राजा ! मैले यस्तो भन्ने र यस्तो दृष्टि हुने पुरुषलाई न देखेको छु न त सुनेको नै । कसरी यस्तो भन्नुहुन्छ कि परलोक छैन, देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणी छैन र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन ।"

चन्द्रसूर्यको उपमा

१– "राजन् ! त्यसोभए म तपाईसँग सोध्छु । जस्तो तपाईलाई लाग्छ त्यस्तो भन्नुहोस् । राजन् ! यी चन्द्र र सूर्य यो लोकमा छन् कि परलोकमा ? यिनीहरू देवता हुन् कि मानिस हुन् ? यसमा तपाईलाई कस्तो लाग्छ ?"

"भो कश्यप ! यी चन्द्र सूर्य परलोकमा छन् इहलोकमा होइनन् । यिनीहरू देवता हुन् मानिस होइनन् ।"

"हे राजन् ! यस कारणले पनि परलोक छ, देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छ ।"

"भो कश्यप ! तपाईले यसो भन्नुभएता पनि मलाई चाहिं परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ ।"

"राजन् ! त्यसको कुनै कारण छ के जुन कारणले गर्दा तपाईलाई परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ ?"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भो कश्यप ! त्यसको कारण छ ।"

"राजन् ! कस्तो कारण छ त ?"

"भो कश्यप ! यहाँ मेरा मित्र तथा ज्ञातिहरू छन् जो प्राणातिपाती, अदिन्नादायी, काममिथ्याचारी, मृषावादी, पैशुन्यवादी, परुषवाची, सम्प्रलापी, अभिध्यालु, ब्यापादी र मिथ्यादृष्टिक छन् । अनि पछि उनीहरू बिरामी भई दुःखी हुन्छन् । जब म जान्दछु कि उनीहरू रोगबाट निको हुनेछैन तब म उनीहरूकहाँ गई यसो भन्छु– 'भो ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यसो भन्दछन् कि जो ती प्राणातिपाती ... र मिथ्यादृष्टिक छन् उनीहरू मरेपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छन् । तिमीहरू प्राणातिपाती ... र मिथ्यादृष्टिक हौ । यदि ती श्रमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो भने तिमीहरू अपाय ... नरकमा उत्पन्न हुनेछन् । यदि तिमीहरू अपाय ... नरकमा उत्पन्न भयौ भने मलाई आई सो कुरा बताऊ कि परलोक छ ... राम्रो नराम्रो कर्मको फल छ । म तिमीहरूको विश्वासी हुँ । जो तिमीहरूले देख्यौ त्यो मैले स्वयं देखेको जस्तो हुनेछ ।' 'हुन्छ' भनी मरेर गएका उनीहरूले मलाई न भन्न आउँछन् न त कुनै दूत नै पठाउँछन् । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ ।"

चोरको उपमा

२– "हे राजन् ! त्यसोभए तपाईसँग सोध्नेछु जस्तो तपाईलाई लाग्छ त्यस्तो भन्नुहोस् । राजन् ! 'यो आगो समान काम गर्ने चोर हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यसलाई जे दण्ड दिन चाहनु हुन्छ त्यस्तो गर्नुहोस्" भनी तपाईका मानिसले चोर समाती तपाईलाई दिन्छु भने तपाई उसलाई के गर्नु हुन्छ ? अनि तपाईले उनीहरूलाई यस्तो भन्नुहुन्छ– 'त्यसोभए यो पुरुषलाई दुइहात पछाडि पारी डोरीले बलियो गरी बाँध र शीर मुण्डन गरी भेरी बजार्य सडकबाट सडकमा र दोबाटोबाट दोबाटोमा घुमाई दक्षिणको ढोकाबाट शहर बाहिर गली मानिस काट्ने ठाउँमा लगी शीर काट।' अनि उनीहरूले तपाईले भने जस्तै गरी मानिस काट्ने ठाउँमा लगी बसाल्दछन् । अनि सो पुरुषले फलाना ठाउँमा मेरा साथी र ज्ञातिहरू छन् । म त्यहाँसम्म गई उनीहरूलाई केही कुरा भनेर आउँछु भनी भन्दा चोरघातकले उसलाई छाडिदिन्छ कि अथवा उ कराउँदा कराउँदै उसलाई काट्छ ?"

"भो कश्यप ! उनीहरूले उसलाई छाड्दैन बल्की उ कराउँदा कर ाउँदै उसलाई काटिदिन्छ ।"

"राजन् ! सो चोर मानिस भएर पनि मानिस भएका चोरघातकबाट छाडिन्न भने प्राणातिपाती ... मिथ्यादृष्टिक ती मानिसहरू मरेपछि अपाय ... नरकमा गई हामी पायासि राजालाई परलोक छ भन्ने कुरा भनेर आउँछौं भन्दा नरकपालले के छाड्थे ? राजन् ! यसकारणले पनि तपाईलाई यस्तो हुनुपर्छ कि परलोक छ ... ।"

"भो कश्यप ! यदचपि तपाई यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई पर लोक छैन ... भन्ने लाग्छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजन् ! तपाईको कुनै कारण छ के जुन कारणले गर्दा तपाईलाई परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ ?"

"भो कश्यप ! कारण छ। जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ।"

"राजन् ! त्यो के हो त ? "

"भो कश्यप ! यहाँ मेरा प्राणीहिंसा नगर्ने, अदिन्नादान नगर्ने, काममिथ्याचार नगर्ने, मृषावाद नगर्ने, पैशुन्यबोली नबोल्ने, परुषवचन नबोल्ने, सम्प्रलाप नगर्ने, अनभिध्यालु, अब्यापादी र सम्यक्दृष्टिक साथी र ज्ञातिहरू छन्। अनि तिनीहरू पछि बिरामी भई दुःखी हुन्छन्। जब मैले थाहा पाउँछु कि उनीहरू रोगबाट निको हुन्नन् तब म उनीहरू कहाँ गई यसो भन्छु– 'यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यसो भन्छन् कि जो प्राणी हिंसा गर्दैनन् ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छन् उनीहरू मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा जान्छन्। तिनीहरू प्राणी हिंसा गर्दैनौ ... र सम्यक्दृष्टिक पनि छौ। यदि ती श्रमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो भने तिमीहरू मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा जानेछौ। यदि तिमीहरू मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयौ भने मलाई आएर परलोक छ ... भन्ने कुरा भन्न आऊ। तिमीहरू मेरा विश्वासी हुन्। जो तिमीहरूले देख्छौ सो मैले नै देखेको जस्तो हुनेछ।' 'हुन्छ' भनी गएका उनीहरूले न मलाई भन्न आए न त दूत नै पठाए। भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन ... भन्ने लाग्छ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

चर्पीको उपमा

३– "राजन् ! त्यसोभए उपमा देखाउनेछु। उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै कुनै विज्ञपुरुषले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन्। राजन् ! भनौं कि यहाँ कुनै पुरुष टाउको समेत चर्पीको खाडलमा डुबेको हुन्छ। अनि तपाई मानिसहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई त्यो खाडलबाट झिक। तपाईको कुरा सुनी ती पुरुषहरूले सो पुरुषलाई सो खाडलबाट झिक्छन्। अनि तपाई ती पुरुषहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषको आँग पुछेर सफा गर। उनीहरूले त्यस्तै गर्छन्। फेरि तपाई ती पुरुषहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई रातो माटोले लिप। उनीहरू त्यस्तै गर्छन्। फेरि तपाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई तेल लगाई राम्ररी नुहाऊ। उनीहरू त्यस्तै गर्छन्। फेरि तपाई भन्नुहुन्छ कि उसको केश डाह्री छ्यौर गर। उनीहरू त्यस्तै गर्छन्। फेरि तपाई यसो भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई बहुमूल्य फूलमाला बहुमूल्य लेपन र बहुमूल्य कपडा लगाऊ। उनीहरू त्यस्तै गर्छन्। अनि फेरि तपाई भन्नुहुन्छ कि उसलाई प्रासादमा राखी पञ्चकामगुणहरू समर्पित गर। उनीहरू त्यसै गर्छन्।"

"राजन् ! के त त्यो राम्ररी नुहाएको केश डाह्री छ्यौर गरेको आभरण लगाएको शुद्ध सफा वस्त्र लगाएको प्रासादमा बसी पञ्चकाम गुणहरूद्वारा समर्पित र परिचारिकाहरूद्वारा उपस्थित पुरुष फेरि सो खाडलमा जाने इच्छा गर्ला त ?"

"भो कश्यप ! गर्दैन।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"किन नि ?"

"भो कश्यप ! चर्पीको खाडल भनेको असुचि हो । असुचि मात्र होइन दुर्गन्ध पनि हो । घृणित पनि छ र फोहर पनि ।"

"राजन् ! यस्तै गरी देवताहरूलाई मनुष्यहरू असुचि हुन्, दुर्गन्ध हुन्, फोहरी हुन् र प्रतिकूल हुन् । शय योजन टाढादेखि नै देवताहरूलाई मनुष्यहरूको दुर्गन्धले बाधा पुऱ्याउँछ । यस्तो अवस्थामा तपाईका ती प्राणी हिंसा नगर्ने ... सम्यक्दृष्टिक साथी र ज्ञातिहरू जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए तिनीहरू आई किन तपाईलाई परलोक छ ... भनी भन्न आउलान् र ? राजन् यस कारणले पनि तपाईलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ ... ।"

यदद्यपि तपाई कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन ... भन्ने नै लाग्छ ।"

"यसको केही कारण छ के ?"

"भो कश्यप ! छ ।"

"त्यो के हो नि ?"

"भो कश्यप ! यहाँ मेरा प्राणी हिंसा नगर्ने ... सुरापान नगर्ने साथी र ज्ञातिहरू छन् । पछि उनीहरू रोगी हुन्छन् । जब मैले उनीहरू रोगबाट निको हुँदैनन् भन्ने जान्दछु तब म उनीहरूकहाँ गई यसो भन्छु कि यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्दछन् कि जो ती प्राणी हिंसा नगर्ने ... सुरापान नगर्ने हुन् तिनीहरू मरणपचि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा

Downloaded from http://dhamma.digital/

उत्पन्न हुन्छन। तिनीहरू प्राणी हिंसा नगर्ने हौ...सम्यक्दृष्टिक हौ। यदि तिनीहरूको वचन सत्य हो भने तिमीहरू मरणपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न हुनेछौ। यदि तिमीहरू मरणपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भयौ भने मलाई आएर परलोक छ भन्ने कुरा भन्न आऊ। तिमीहरू मेरा विश्वासी हुन्। जो तिमीहरूले देख्छौ त्यो मैले नै देखेको जस्तो हुने छ। हुन्छ भनी गएका उनीहरूले न मलाई भन्न आए न त दूत नै पठाए। भो काश्यप ! यसकारणले पनि मलाई परलोक छैन...भन्ने लाग्छ।"

त्रयस्त्रिंश देवलोकको उपमा

४– "राजन् ! त्यसोभए तपाईसँगै सोध्छु जस्तो तपाईलाई लाग्छ त्यस्तो बताउनुहोस्। हे राजन् ! जुन मनुष्यहरूको शयवर्ष आयु हो त्यो त्रयस्त्रिंश देवताहरूको एक रातदिन हुन्छ। सोही दिनले तीस दिनको एक महीना हुन्छ। सोही महीनाले बाह्र महीनाको एक वर्ष हुन्छ। सोही वर्षले एकहजार वर्ष त्रयस्त्रिंश देवताहरूको आयु हुन्छ। जो तपाईका प्राणी हिंसा नगर्ने...र सुरापान नगर्ने ज्ञाति मित्रहरू हुन् तिनीहरू मरणपछि सुगति स्वर्गलोक त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए। भनौं कि उनीहरूलाई यस्तो लाग्छ– हामी दुई तीन दिन यहीं बसी पञ्चकामगुण भोग गरी पछि पायासि राजाकहाँ गई परलोक छ भन्ने कुरा भन्नेछौ। के त उनीहरू आएर परलोक छ भन्ने कुरा भन्न आउँछन् त ?"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भो काश्यप ! आउने छैनन् । त्यतिञ्जलसम्म हामी मरि पनि सकेका हुनसक्छौं । भो काश्यप ! कसले तपाईलाई त्रयस्त्रिंश देवलोक छ भनी र ती देवताहरूको यति दीर्घायु छ भनी भन्दछन् ? भो काश्यप ! यो कुरा हामी विश्वसा गर्दैनौ ।"

जन्मान्धको उपमा

५– "राजन् ! भनौं कि कुनै जन्मान्ध पुरुषले कालो सेतो नीलो पहेँलो रातो र मञ्जेष्ठ रूपहरू देख्दैन । अग्लो होचो पनि देख्दैन । ताराहरू र चन्द्रसूर्य पनि देख्दैन । उ यसो भन्छ– कालो सेतो...रूपहरू र चन्द्रसूर्य पनि छैन । चन्द्रसूर्यलाई देख्ने पुरुष पनि छैन । किनकि म यो देख्दिन । त्यसैले यो छैन । राजन् ! उसले भनेको यो कुरा ठीक छ त ?"

"भो काश्यप ! ठीक छैन । कालो सेतो रूपछ त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । त्यस्तैगरी नीलो...रूप पनि छ र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ...। अग्लो होचो पनि छ र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । ताराहरू र चन्द्रसूर्य पनि छन् र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । जो उ 'मलाई थाहा छैन । म यो देख्दिन । त्यसैले यो छैन' भनी भन्दछ भो काश्यप ! उसको यो कुरा ठीक छैन ।"

"राजन् ! त्यस्तैगरी तपाई जन्मान्ध पुरुष झैं लाग्छ । जो कि तपाई मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भो काश्यप ! कसले तपाईलाई त्रयस्त्रिंश देवता र ती देवताहरूको यस्तो दीर्घायु छ भनी भने त ? हामी तपाईको कुरालाई विश्वास गर्दैनौं ।"

"राजन् ! परलोक भनेको तपाईले ठानेको झैं यो मांसचक्षुद्वारा देख्न सकिन्न। राजन् ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू अरण्यमा अप्रमत्त आतप्तयुक्त भई बस्छन् । तिनीहरूले अमानुषीय दिव्यचक्षु प्राप्त गर्छन् । अनि उनीहरूले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा यो लोक पनि परलोक पनि तथा देवताहरू पनि देख्छन् । राजन् ! यसरी परलोक देखिनुपर्छ। तपाईले सोचेको जस्तो यो मांसचक्षुद्वारा परलोक देखिने होइन। यसकारणले पनि तपाईलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ । देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल पनि छ ।"

"भो काश्यप ! यदचपि तपाई यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई पर लोक छैन...भन्ने लाग्छ ।"

"राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईको कुनै कारण छ के ?"

"भो कश्यप ! छ ।"

"राजन् ! त्यो के हो त ?"

"भो कश्यप ! यहाँ म देख्छु शीलवान सब्रह्मचारीहरू कल्याणधर्ममा जीवित रहन चाहन्छन् मर्न चाहन्नन् । सुख चाहन्छन् दु:ख चाहन्नन् । भो कश्यप ! त्यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ कि यदि यी शीलवान कल्याणधर्मी सब्रह्मचारीहरू यहाँबाट मरेमा 'मेरो बेशै हुनेछ' भन्ने जानेको भए उनीहरू बीष खाएर भए पनि मर्ने थिए होलान् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

शस्त्रद्वारा आफूलाई मार्ने थिए होलान्। झुण्डिएर भए पनि मर्ने थिए होलान्। अथवा पर्वतबाट खसेर भए पनि आफूलाई मार्ने थिए होलान्। उनीहरूलाई यहाँबाट मरेमा बेशै हुनेछ भन्ने कुरा थाहा छैन। त्यसैले ती शीलवान कल्याणधर्मी सब्रह्मचारीहरू बाँचिरहन चाहन्छन्। मर्न चाहन्नन् र आफूलाई मार्दैनन्। भो काश्यप ! यो पनि कारण हो जसले गर्दा म पर लोक छ...भनी विश्वास गर्दिन।"

गर्भिणीको उपमा

६– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई उपमा देखाउनेछु। उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्छन्।"

"राजन् ! अघि एक ब्राह्मणका दुइवटी भार्याहरू थिए। एउटीको दश या बाह्रवर्षीय एक छोरा थियो। अर्की चाहिं गर्भिणी थिई र बियाउने बेला भएकी थिई। अनि सो ब्राह्मण परलोक भयो। अनि सो ब्राह्मणको छोराले सौतिनी आमालाई यसो भन्यो– 'हे आमा ! जे जति धनधान्य वा सुनचाँदी छन् ती सबै मलाई मेरो बाले दिनुभएको छ। तपाईलाई केही छैन। बाले मलाई जम्मै सम्पत्ति दिइसक्नु भएको छ।' यस्तोभन्दा सो गर्भिणी ब्राह्मणीले सो माणवकलाई यसो भन्न थाली– 'मैले बच्चा नजन्माउनुजेलसम्म पर्ख। यदि मैले वालक पाएँ भने उसले पनि एक भाग पाउनेछ। यदि छोरी पाएँ भने उ पादपरिचारिका हुनेछे। दोश्रो पटक पनि माणवकले त्यसै भन्यो र दोश्रो पटक पनि सौतिनी आमाले त्यसै भनी। तेश्रो पटक पनि

Downloaded from http://dhamma.digital/

माणवकले सौतिनी आमालाई त्यसै भन्यो। अनि गर्भिणी ब्राह्मणीले चूपी लिई कोठाभित्र गई छोरा हुन्छ वा छोरी हुन्छे निकाल्नुपऱ्यो भनी पेट चिरी। फलस्वरूप उसले आफूलाई पनि मारी गर्भ पनि नाश गरी। अनि सम्पत्ति पनि विनाश गरी।"

"जस्तै त्यो अब्यक्त मूर्खले अज्ञानतापूर्वक सम्पत्ति खोजी त्यस्तै गरी हे राजन्! मूर्ख अब्यक्त भई अज्ञानतापूर्वक परलोक खोज गर्दा तपाईले पनि दुःख पाउनु हुनेछ...। राजन्! शीलवान कल्याणधर्मी श्रमण ब्राह्मणहरू नपाकेकोलाई पाक्न लगाउँछ बल्की पाक्नुञ्जेलसम्म पर्खन्छन्। राजन्! शीलवान कल्याणधर्मी श्रमण ब्राह्मणहरूको जीवन पण्डितहरूको लागि हितकर हुन्छ। राजन्! जति जति कल्याणधर्मी शीलवान श्रमण ब्राह्मणहरू चिरकालसम्म जीवित रहन्छन् त्यति त्यति धेरै पुण्यलाभ हुन्छ। देवमनुष्यहरूको निमित्त तथा बहुजन हित सुखको निमित्त काम गर्छन्। यसकारणले पनि तपाईलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ...।"

"भो कश्यप! यउदचपि तपाई यसो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई पर लोक छैन...भन्ने लाग्छ।"

"राजन्! यस्तो भन्नुमा तपाईको कुनै कारण छ के?"

"भो कश्यप! यहाँ मानिसहरूले चोरलाई समाती मकहाँ ल्याई 'भन्ते! यो चोर हो यसलाई जस्तो चाहनु हुन्छ त्यस्तो दण्ड दिनुहोस्' भनी भन्छन्। अनि म यस्तो भन्दछु– 'हे पुरुषहो! त्यसोभए सो

Downloaded from http://dhamma.digital/

पुरुषलाई जिउँदै घरमा राखी मुख छोपी काँचो छालाले मोरी हिलो माटोले बाक्लो गरी लिपी ओध्यानमा राखी आगो लगाईदेओ ।' अनि उनीहरूले...त्यस्तै गर्छन् । जब हामीहरू जान्दछौ अब सो पुरुष मरिसक्यो । अनि आध्यानबाट झिकी आलेप गरेको माटो झिकी मुख खोली 'यसको जीव निस्केको हेर्छु' भनी बिस्तारै मुख खोली हेर्छौं । तर हामीले उसको जीव निस्केको देख्दैनौं । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा म परलोक छ...भनी विश्वास गर्दिन ।"

स्वप्नको उपमा

७– "त्यसोभए राजन् ! तपाईसँग सोध्छु जस्तो तपाईलाई लाग्छ त्यस्तो भन्नुहोस् । राजन् ! तपाईलाई थाहा छ के दिनमा सुत्दा स्वप्नमा बगैंचा वन भूमि र पोखरी देखेको ?"

"भो कश्यप ! थाहा छ... ।"

"त्यस समय तपाईलाई तरुणी कुमारीहरूले रक्षा गर्छन् के ?"

"भो कश्यप ! रक्षा गर्छन् ।"

"के त तिनीहरूले तपाईको जीव पसेको वा निस्केको देख्छन् त ?"

"भो कश्यप ! देख्दैनन् ।"

"राजन् ! तपाई बाँच्दा बाँच्दै पनि तिनीहरूले तपाईको जीव देख्दैनन् भने मरेकाको जीव के देख्न सकौला ? राजन् ! यसकारणले पनि तपाईलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक...छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भो कश्यप ! यदयपि तपाई यसो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई पर लोक ...छैन भन्ने लाग्छ ।"

"राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईको कुनै कारण छ के ?"

"भो कश्यप ! यहाँ मानिसहरू चोर समाती म कहाँ ल्याई 'भन्ते ! यो चोर हो । यसलाई जस्तो चाहनुहुन्छ त्यस्तो दण्ड दिनुहोस्' भनी भन्दछन् । अनि म यस्तो भन्दछु– 'हे पुरुषहो ! त्यसोभए यस पुरुषलाई जिउँदै तराजुमा तौल र डोरीले बाँधी निःश्वासपारी मार । अनि फेरि तराजुमा तौल ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । जब उ जीवित थियो तब उ हलुंगो मृदु र कर्मण्य थियो । जब उ मारियो तब उ गरुंगो सारो र अकर्मण्यता भयो । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई लाग्छ कि परलोक छैन... ।"

तातो फलामको उपमा

Dhamma.Digital

८– "राजन् ! त्यसोभए म उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै विज्ञजनहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् । राजन् ! भनौं कि यहाँ दिनभरी घाममा तातिएको प्रज्वलित भएको फलामको डल्लो तराजुमा तौलदा र चिसो हुँदा तराजुमा तौलदा कुन बखत त्यो फलामको डल्लो हलुंगो र मृदु तथा कर्मण्य हुन्छ कहिले हुन्न ?"

"भो कश्यप ! जहिले सो फलामको डल्लो तातो भई वायुसहगत हुन्छ त्यसबेला हलुंगो मृदु र कर्मण्य हुन्छ । जब त्यो फलामको

Downloaded from http://dhamma.digital/

डल्लो तातो हुन्न र वायुसहगत हुन्न तब त्यो फलामको डल्लो गरुंगो सारो र अकर्मण्य हुन्छ।"

"राजन् ! यस्तैगरी जब यो शरीर आयुसहगत, उष्णसहगत र विज्ञानसहगत हुन्छ तब यो शरीर हलुंगो मृदु र कर्मण्य हुन्छ। जब यो शरीर आयुसहगत उष्णसहगत र विज्ञानसहगत हुन्न तब यो शरीर गरुंगो सारो र अकर्मण्य हुन्छ । राजन् ! यसप्रकारले पनि तपाईलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ...।"

"भो कश्यप ! यदचपि तपाई यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।"

"राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईको कुनै कारण छ के ?"

"भो कश्यप ! यहाँ मानिसहरू यो चोर हो भनी म कहाँ ल्याई 'यो चोर हो यसलाई जस्तो दण्डदिन चाहनुहुन्छ त्यस्तो दण्ड दिनुहोस्' भनी भन्छन् । अनि म भन्दछु 'हे पुरुषहो ! त्यसोभए यो पुरुषलाई नमारिकन छाला, मासु, नसा, हाड, मासी, तास, ताकि, उसको जीव निस्केको देख्नसकूँ।' उनीहरूले मैले जस्तै गर्छन्। जब उ आधा मरेको हुन्छ तब म भन्दछु– 'त्यसोभए हे पुरुषहो ! यसलाई उत्तानो पार ताकि यसको जीव निस्केको देख्नसकूँ ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । हामीले जीव निस्केको देख्दैनौं । अनि उनीहरूलाई यसो भन्छु– 'त्यसोभए हे पुरुषहो ! यो पुरुषलाई घोप्टो पार त्यर्सो पार उभ्याएर राख शीर ठाडोपारी राख हातले पित लट्ठीले पित दण्डाले पित शस्त्रले भोस यतातिर तान उतातिर तान यताउता तान ताकि उसको जीव

Downloaded from http://dhamma.digital/

निस्केको देख्नसकूँ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन्। तर उसको जीव निस्केको हामी देख्दैनौं। उसको आँखा त्यसैछ, रूपहरू त्यहीं छन्, उसको आयतन पनि छन् तर उ देख्दैन। श्रोत त्यसै छ, शब्दहरू छन्, आयतन पनि छ तर उ शब्द सुन्दैन। घ्राण...जिह्वा...काय त्यसै छ। स्पर्शहरू आयतन पनि छ तर उ स्पर्श थाहा पाउन सक्दैन। भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ... ।"

शंख बजाउने उपमा

९– "हे राजन ! त्यसोभए उपमा देखाउनेछु। उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन्।"

"राजन् ! अघि एक शंखवादक शंख लिएर प्रत्यन्त गाउँमा गयो। उ त्यहाँ गई गाउँको बीचमा उभिई शंख बजाएपछि त्यसलाई भुइमा राखी एक छेउमा बस्यो। राजन् ! अनि ती प्रत्यन्त गाउँमा बस्ने मानिसहरूलाई यस्तो लाग्यो– अहो ! कसको यो आवाज होला जो कि अति मनोरम्य छ भन्दै ती मानिसहरू भेला भई त्यो शंखवादकसँग सोधे 'हे पुरुष ! कसको यो आवाज हो जो यस्तो मनोरम्य छ' ?"

'हे पुरुष ! यो त्यो शंखको आवाज हो जो त्यस्तो मनोरम्य छ।' अनि ती मानिसहरूले त्यो शंख पल्टाई 'हे शंख ! भन, हे शंख ! भन' भनी भने। न त्यो शंखले आवाज निकाल्यो। उनीहरूले त्यो शंखलाई घोप्टचाए ठाडो पारे माथि राखे हातले कोटचाए लट्ठीले हाने शस्त्रले घोचे उताउता पल्टाए। 'हे शंख ! भन, हे शंख ! भन' भनी भने। तर

Downloaded from http://dhamma.digital/

शंखले आवाज निकालेन। राजन्! अनि त्यो शंखवादकको मनमा यस्तो लाग्यो 'यी प्रत्यन्त जनपदमा बस्ने मानिसहरू कति मूर्ख होलान्! कस्तो दुर्बुद्धिपूर्वक शंखको आवाज थाहापाउन खोज्छन्।' उनीहरूले हेर्दा हेर्दै शंख हातमा लिई तीनचोटी शंख बजाई शंख लिई उ गयो। राजन्! अनि ती प्रत्यन्त जनपदमा बस्नेहरूको मनमा यस्तो लाग्यो– 'जब यो शंख पुरुष सहगत, प्रयोग सहगत र वायु सहगत हुन्छ तब यो शंखले आवाज निकाल्छ। जब यो शंख पुरुष सहगत, प्रयोग सहगत र वायु सहगत हुन्न तब यो शंखले आवाज निकाल्दैन।' राजन्! त्यस्तैगरी जब यो शरीर आयु सहगत, उष्ण सहगत र विज्ञान सहगत हुन्छ तब यो शरीर अगाडि पछाडि जान्छ, उभिइरहन्छ, बस्छ सुत्छ पनि। चक्षुले रूप पनि देख्छ, श्रोतले शब्द पनि सुन्छ...र मनले धर्म पनि जान्दछ। जब यो शरीर न आयु सहगत हुन्छ, न उष्ण सहगत हुन्छ, न विज्ञान सहगत हुन्छ तब न अगाडि पछाडि जान्छ, न उभिन्छ न बस्छ र न सुत्छ। चक्षुले रूप पनि देख्दैन...मनले धर्म पनि जान्दैन। राजन्! यसकारणले पनि तपाईलाई परलोक छ भन्ने लाग्नुपर्छ...।"

"यद्यपि तपाई यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ... ।"

"राजन्! यसो भन्नुमा तपाईको केही कारण छ के ?"

"भो कश्यप! यहाँ मानिसहरू चोर समाती ल्याई भन्ते! यो चोर हो। यसलाई जस्तो दण्डदिन चाहनुहुन्छ त्यस्तो दण्ड दिनुहोस्' भनी भन्दछन्। त्यहाँ म यस्तो भन्दछु– 'हे पुरुष हो! त्यसोभए यसको

Downloaded from http://dhamma.digital/

छाला काट ताकि यसको जीव देख्नसकूँ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन्। तर हामीले उसको जीव देख्दैनौं। अनि म त्यहाँ यसो भन्छु– 'हे पुरुष हो ! त्यसोभए यसको छाला...मासु...नसा...हाड...मासी काट ताकि यसको जीव देख्नसकूँ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन्। तर हामी उसको जीव देख्दैनौं। भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।"

अग्निहोत्रीको उपमा

१०– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई उपमा देखाउनेछु। उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन्।"

"राजन् ! अघि एक अग्निहोत्री जटिल अरण्यको एक कुटीमा बस्दथ्यो। अनि एक गाडीवान ब्यापारी आयो र एक रात त्यहाँ बास बसेर गयो। राजन् ! अनि सो अग्निशोत्री जटिलको मनमा यस्तो लाग्यो– 'यदि म सो गाडीवान बस्ने ठाउँमा गएमा केही उपकरणहरू पाउन सक्नेछु।" अनि सो जटिल सो गाडीवान बस्ने ठाउँमा गयो। त्यस ठाउँमा एक वालकलाई उत्तानोपारी छाडिएको देख्यो। यो देखेर उसको मनमा यस्तो लाग्यो– 'मनुष्य भएको मैले देख्दा देख्दै यो वालक मर्नु योग्य छैन। अतः किन यो वालकलाई आश्रममा लगी पालन नगरूँ। यति सोची अग्निहोत्री जटिलले सो वालकलाई आश्रममा लगी पालन पोषण गर्‍यो। जब सो वालक १०/१२ वर्षको भयो तब जटिललाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

जनपदतिर जाने केही काम पऱ्यो। अनि सो जटिलले सो वालकलाई यस्तो भन्यो– 'ए बाबु ! मलाई जनपदतिर जानपर्ने काम परेको छ। बाबु ! अग्निपरिचर्या गर। अग्नि निभाउन नदेऊ। यदि अग्नि निभ्यो भने यो खूर्पा यो काठ यो अरणीद्वारा आगो बनाई अग्निपरिचर्या गर।' यति अर्ति दिई सो जटिल जनपदमा गयो। सो वालक खेलमा भूलिरहँदा आगो निभ्यो। अनि सो वालकलाई यस्तो लाग्यो– 'बाबुले मलाई आगो निभ्यो भने यसो गर' भनी भनेको छ। अतः आगो बाली अग्निपरिचर्या गर्नेछु। यति सोची सो वालकले आगो बाल्छु भनी अरणीलाई खूर्पाले चिऱ्यो। तर उसले आगो बाल्न सकेन। अरणीलाई दुइ टुक्रा पाऱ्यो। तीन चार पाँच छ...दश टुक्रा पाऱ्यो। शयटुक्रा पाऱ्यो टुक्रा टुक्रा पाऱ्यो। टुक्रा टुक्रा पारेकालाई ओखलमा राखी फुट्यो। पछि आगो बल्लाकि भन्दै बतासमा उडाइदियो। त्यसबाट आगो बलेन।

अनि जनपदमा आफ्नो काम सिध्याई आफ्नो आश्रममा आएपछि जटिलले वालकलाई यसो भन्यो– 'हे वालक ! के यहाँको आगो निभ्यो ?"

"हो पिता ! खेलमा लागिरहेकोले आगो निभ्यो। अनि मलाई यस्तो लागेको थियो– पिताले मलाई अग्निपरिचर्या गर र आगो न निभाऊ। यदि आगो निभेको खण्डमा यो खूर्पाले यी काठ र अरणीद्वारा आगो बाल। आगो बालेर अग्निपरिचर्या गर। अनि आगो बाली परि-चर्या गर्नुपऱ्यो भनी काठ र अरणी खूर्पाले ताछें। तर मैले आगो

Downloaded from http://dhamma.digital/

बाल्न सकिन ।...अनि ओखलमा कुटी त्यो धूलो हावामा उडाइ दिएँ । तैपनि आगो बाल्न सकिन । अनि सो अग्निहोत्री जटिललाई यस्तो लाग्यो– यो वालक कति मूर्ख होला ! ज्ञानपूर्वक विचार नगरी कसरी आगो बाल्न सक्ला ! ! अनि उसले हेर्दा हेर्दै अरणी लिई आगो बाली सो वालकलाई यसो भन्यो– 'हे वालक ! यसरी आगो बाल्नुपर्छ । तर जुन किसिमले तिमीले गऱ्यौ त्यसो होइन ।'

"राजन् ! त्यस्तैगरी तपाई पनि अज्ञानतापूर्वक परलोक खोज्नु हुन्छ । राजन् ! सो पापक (= मिथ्या) दृष्टि छाड्नुहोस् । राजन् ! सो गलत दृष्टि छाड्नुहोस् । तपाईलाई दीर्घकालसम्म अहित र दुःख हुन नपरोस् ।"

"यद्यपि तपाई यस्तो भन्नुहुन्छ तर म यो पापकदृष्टिलाई छाड्न सक्दिन । राजा प्रसेनजित् कोशल तथा बाहिरका अरू राजाहरूले पनि पायासि राजा यस्ता वादी र यस्ता दृष्टिका छन् भनी जान्दछन् । जस्तै परलोक छैन । औपपातिक सत्व छैन । राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन । भो कश्यप ! यदि मैले यो पापकदृष्टिलाई छाडें भने मलाई यस्तो भन्नेछन्– 'यी पायासि राजा कति मूर्ख अब्यक्त तथा दुराग्रही होलान् !' अतः कोपले भएपनि मक्षले भएपनि तथा ढाकले भएपनि ग्रहण नै गर्नेछु ।"

गाडीवानहरूको उपमा

११– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई एक उपमा बताउँछु ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।”

“राजन् ! अनि एकहजार गाडाहरू पूर्वी जनपदबाट पश्चिम जनपदमा गए । जहाँ जहाँ यी गाडाहरू जान्छन् त्यहाँ त्यहाँ हरियाली घाँसहरू चाँडै सिद्धिन्थे । ती गाडाहरूमा दुइजना नाइकेहरू थिए । एकजना पाँचशय गाडाहरूको नाइके र अर्को एकजना पनि पाँचशय गाडाहरूको नाइके। अनि तिनीहरूलाई यस्तो लाग्यो– एकहजार गाडाको समूह सारै ठूलो भयो । जहाँ जहाँ हामीहरू जान्छौं त्यहाँ त्यहाँका हरियाली घाँसहरू तुरन्तै सिद्धिन्छन् । अतः हामीहरू पाँच पाँच शय गरी दुइ भागमा बाडौं। अनि उनीहरूले पाँच पाँच शय गरी दुइ भाग गरे । त्यसमध्ये एकजनाले आफ्ना गाडाहरूमा धेरै घाँस काठ र पानी राखी गाडा चलायो। दुइ तीन दिन गइसकेपछि गाडीवान नाइकेले कालो तथा राता आँखा भएका धनूषबाँण लिएको फूलमाला लगाएको भिजेको कपडा भिजेको कपाल भएको एक पुरुष चक्कामा हिलो लागेको रथमा बसी अघिल्तिर आइरहेको देख्यो। देखेर यस्तो सोध्योङ्ग

‘तपाई कहाँबाट आएको ?’

‘फलाना जनपदबाट ।’

‘कहाँ जानुहुन्छ नि ?’

‘फलाना जनपदमा ।’

‘के अगाडि कान्तारमा बसरी पानी परेको छ कि क्याहो ?’

Downloaded from http://dhamma.digital/

'हो, अगाडि कान्तारमा बेसरी पानी परेको छ। जताततै पानी भरेको छ। घाँस र पानी थुप्रै छन्। यी गाडामा भएका काठ घाँस र पानीलाई झिकेर गाडा हलुंगोपारी चाँडै चाँडै जानुहोस्। गोरुहरूलाई दुःख नदिनुहोस्।'

"अनि सो समूहको नाइकेले यो पुरुष यस्तो भन्दछ भनी गाडीवानहरूलाई सुनायो। अनि नाइकेको कुरा सुनी सबैले गाडामा भएका घाँस काठ पानी छाडी गाडा हलुंगोपारी गए। उनीहरूले पहिलो बास बस्ने ठाउँमा पनि दोश्रो बास बस्ने ठाउँमा पनि तेश्रो बास बस्ने ठाउँमा पनि घाँस काठ पानी देखेनन्। सबैलाई सारै दुःखपऱ्यो। जो ती गाडाहरूमा मानिसहरू र पशुहरू थिए ती सबैलाई सो अमनुष्य यक्षले खाइदिए। हाडहरू मात्र बाँकी भए।

"जब दोश्रो गाडीवान नाइकेलाई सो गाडीवान नाइके गएको धेरै समय भइसक्यो भन्ने लाग्यो तब उसले धेरै घाँस काठ र पानी राखी गाडा हाँक्यो। दुइ तीन दिन गइसकेपछि उसले पनि कालो राता आँखा भएका धनूषबाँण लिएको फूलमाला लगाएको भिजेको कपडा र भिजेको कपाल भएको एक पुरुष चक्कामा हिलो लागेको रथमा बसी अघिल्तिर आइरहेको देख्यो। देखेर यस्तो सोध्योङ्ख

'तपाई कहाँबाट आएको ?'

'फलाना जनपदबाट।'

'कहाँ जानुहुन्छ नि ?'

'फलाना जनपदमा।'

Downloaded from http://dhamma.digital/

'के अगाडि कान्तारमा बसरी पानी परेको छ कि क्याहो ?'

'हो, अगाडि कान्तारमा बेसरी पानी परेको छ। जताततै पानी भरेको छ। घाँस र पानी थुप्रै छन्। यी गाडामा भएका काठ घाँस र पानीलाई झिकेर गाडा हलुंगोपारी चाँडै चाँडै जानुहोस्। गोरुहरूलाई दुःख नदिनुहोस्।'

अनि त्यो गाडीवान नाइकेले गाडीवानहरूलाई सम्बोधन गऱ्यो– 'हे पुरुषहो ! यो पुरुष यस्तो भन्दछ...। यो पुरुष न हाम्रो नाताकुटुम्ब हो न त कुनै मित्र हो। कसरी हामी यसको कुरामा विश्वास गरौं ! हामीले गाडामा राखेका घाँस काठ र पानी छाड्न हुन्न। जस्तो छ त्यस्तैगरी जानुपर्छ। हामी सामानहरू छाड्ने छैनौ।' 'यस्तै हो' भनी उनीहरूले आफ्ना मालसामान नछाडी गाडा चलाए। उनीहरूले पहिलो बासमा पनि...दोश्रो बासमा पनि...तथा सातौं बासमा पनि घाँस काठ पानी देखेनन्। अघिका गाडाहरूले दुःख पाएको देखे। ती गाडाहरूमा मानिसहरू र पशुहरू थिए तिनीहरूलाई सो अमनुष्य यक्षले खाएर बचेका हाडहरू मात्र देखे।"

"अनि सो गाडीवान नाइकेले गाडीवानहरूलाई सम्बोधन गऱ्यो– 'हे गाडीवानहो ! सो मूर्ख गाडीवान नाइकेको मूर्खताले गर्दा यिनीहरूले दुःख पाए। अब हामीले गाडामा भएका कम मूल्यका वस्तुहरू छाडी यहाँका बहुमूल्यका वस्तुहरू राखौं।' 'हुन्छ' भनी तिनीहरूले त्यस्तै गरे र बुद्धिमानी गाडीवान नाइकेको कारणले उनीहरू कुशलपूर्वक कान्तार पार गरे।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजन् ! त्यस्तैगरी तपाई पनि सो पहिलो गाडीवान नाइके जस्तै अज्ञानतापूर्वक परलोक खोजनाले मूर्ख अब्यक्त भई दुःख पाउनु हुनेछ। जो तपाईको कुरा सुन्नेछन् उनीहरूलाई पनि गाडीवानहरूलाई झैं दुःख हुने छ। राजन् ! यो पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस्... ।"

"यदद्यपि तपाई कश्यपले यस्तो भन्नुहुन्छ तर मैले त्यो मेरो पापकदृष्टिलाई छाड्न सक्दिन ।...कोपले भएपनि...ग्रहण नै गर्नेछु।"

गुहूको पोकोको उपमा

१२– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई म एक उपमा देखाउनेछु। उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।"

"राजन् ! अघि एक सूगुर पाल्ने मानिस आफ्नो गाउँबाट अर्को गाउँमा गयो। त्यहाँ उसले सुकेको गुहूको रास देख्यो। अनि उसलाई यस्तो लाग्यो– 'यहाँ धेरै सुकेको गुहू छ। यो मेरो सूगुरहरूलाई आहार हो। अतः यो सुकेको गुहू लैजानुपर्‍यो।' अनि उसले कपडामा पोको पारी टाउकोमा राखी लग्यो। अनि बाटोको बीचमा बेसरी पानी पर्‍यो। अनि त्यसको आँगभरी गुहू बघेर नङसम्म पनि गूहु बघ्नथाल्यो। यस्तो भइकन पनि उसले गुहू बोकेरै लग्यो। अनि मानिसहरूले देखेर यस्तो भने– 'हे भणे ! के तिमी पगला भयौकि क्याहो ? बेहोसमा पर्‍यौकि क्याहो ? किन बघिरहेको गुहू लगिरहेको ?'

Downloaded from http://dhamma.digital/

'तिमीहरू नै पागल भयौ । बेहोसी छौ । यो मेरो सूगुरहरूको आहार हो ।'

"राजन ! तपाई पनि त्यो गुहू लैजाने मानिस जस्तै हुनुहुँदो रहेछ । राजन् ! त्यो पापकदृष्टिकलाई छाड्नुहोस् । राजन् त्यो पापक-दृष्टिकलाई छाड्नुहोस् । ताकि तपाईलाई दीर्घकालसम्म अहित र दुःख हुन नपाओस् ।"

"यदचपि तपाई कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तर मैले यो पापकदृष्टिलाई छाड्न सक्दिन । ... "

जुवाडेको उपमा

१३– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई उपमा बताउनेछु । उपमा-द्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।"

"राजन् ! अघि दुइजना जुवाडेहरू जुवा खेल्दैथे । त्यसमध्ये एकले जिते जितेको कौडी खान्थ्यो । अनि अर्काले उसले कौडी खाएको देख्यो । देखेर उसलाई यस्तो भन्यो– तिमीले त जहिले पनि जित्छौ । मलाई पनि कौडी देऊ । हुन्छ भनी उसले कौडी दियो । अनि यसले ती कौडीहरू वीषमा लतपताई सो जुवाडेलाई आऊ जुवा खेलौं भनी भन्यो । हुन्छ भनी उसले भन्यो । दोश्रो पटक पनि उनीहरू जुवा खेले । दोश्रो पटक पनि जिते जितेको कौडी खायो । उसले कौडी खाएको अर्काले देख्यो । अनि उसलाई यस्तो भन्यो"—

Downloaded from http://dhamma.digital/

'लित्तं परमेन तेजसा, गिलमक्खं पुरिसो न बुज्झति ।
गिल रे गिल पापधुत्तक, पच्छा ते कटुकं भविस्सती'ति ॥'

अर्थ—

'वीषमा लतपताइएका फलको बियाँ[1] विशेष खाँदा पनि यो पुरुष बुझ्दैन। हे पापी ! खाऊ बियाँ खाऊ, पछि तिमीले यसको कटुफल थाहा पाउनेछौ।'

"राजन् ! मलाई तपाई पनि सो जुवाडे जस्तै लाग्छ। राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाडिदिनुहोस् । त्यो पापक दृष्टिलाई छाडिदिनुहोस् । ताकि तपाईलाई पछि दीर्घकालसम्म अहित र दुःख नपरोस् ।"

"यदयपि तपाई कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तर त्यो पापक दृष्टिलाई म छाड्न सक्दिन ... ।"

सनको भारीको उपमा

१४– "राजन् ! त्यसोभए तपाईलाई एक उपमा भन्दछु । यहाँ उपमाद्वारा पनि केही विज्ञपुरुषहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

१. पृ. ६४ मा जुवाडेको उपमा 'शीर्षकको पहिलो पारेग्राफमा पाँच ठाउँमा 'कौडी' शब्द लेखिएको भए पनि कुनै फल विशेषको बियाँ हो भन्ने सम्झनू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजन् ! अघि एक जनपद थियो । अनि एक साथीले अर्का साथीलाई 'हे साथी ! धन कमाउनको निमित्त एक जनपदमा जाऔं' भनी भन्यो । अनि उनीहरू एक जनपदको गाउँमा गए । उनीहरूले वहाँ धेरै सनपाटहरू छाडेको देखे । देखेर एक साथीले अर्का साथीलाई भन्यो– 'हे साथी ! यो सनपाटको थुप्रो हो । अतः तिमीले पनि यसको भारी बनाऊ म पनि भारी बनाउनेछु ।' त्यसपछि दुबैजनाले भारी बनाई बोकी अर्को गाउँमा गए । त्यहाँ उनीहरूले धेरै सनका डोरी छाडेको देखे । अनि एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो– 'हे साथी ! जसको निमित्त सनपाट चाहिने हो सो सनको डोरी यहाँ छ । अतः तिमी यो सनपाटको भारीलाई छाड् म पनि छाड्नेछु । अनि दुबैले सनका डोरी लिएर जाऔं । तीमध्ये एकले भन्यो– 'भो साथी ! यो सनपाटको भारी मैले धेरै टाढादेखि बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।' अर्काले चाहिं आफूले बोकेर ल्याएको सनपाटको भारीलाई छाडी सन डोरीको भारी बनाई लियो ।

उनीहरू अर्को गाउँमा पुगे । उनीहरूले धेरै सनकपडाहरू देखे । देखेर एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो– 'हे साथी ! जसको निमित्त सनकाडोरी वा धागो चाहिने हो त्यो कपडा यहाँ थुप्रो छ । हे साथी ! त्यसैले तिमीले यो सनपाटको भारीलाई छाड । म पनि छाड्ने छु । अनि दुबैले सनकपडाको भारी लिएर जाऔं ।'

"भो साथी ! भइहाल्यो । यो सनपाटको भारी मैले टाढैदेखि

Downloaded from http://dhamma.digital/

बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।'

अनि अर्को चाहिंले सनको डोरीलाई छाडी सनकपडाको भारी बनाई लियो । उनीहरू अर्को गाउँमा गए । वहाँ उनीहरूले धेरै ऊन ... धेरै ऊनको धागो ... धेरै ऊनका कपडा ...धेरै कपास ... कपासको धागो ... कपासको कपडा ... फलाम ... सीसा ... राँङ् ... चाँदी ... सुन देखे । अनि एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो– 'जसको निमित्त ऊन धागो ... ऊनकपडा ... सुन चाहिने हो त्यसको थुप्रो यहाँ छ । हे साथी तिमीले सनपाटको भारी छाड म पनि चाँदीको भारी छाड्ने छु । अनि हामी दुबै सुनको भारी बोकेर जाऔं । भो साथी ! यो सनपाटको भारी मैले धेरै टाढादेखि बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।

"अनि अर्काले चाहिं चाँदीको भारी छाडेर सुनेको भारी बोकेर लग्यो । अनि उनीहरू आफ्नो गाउँमा गए । ती मध्ये जसले सनपाटको भारी बोकेर गयो । उसका बाबु आमा नाताकुटुम्बहरू पनि खुशी भएनन् । त्यसकारणबाट उनीहरू सुखी पनि भएनन् । जुन साथीले सुनको भारी बोकेर लग्यो त्यसका बाबु आमा नाताकुटुम्बहरू पनि खुशी भए । त्यसकारणबाट उनीहरू सुखी पनि भए ।"

"राजन् ! तपाई पनि सनपाटको भारी बोक्ने जस्तो मलाई लाग्छ । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाड्नुहोस् । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाड्नुहोस् । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाड्नुहोस् । तपाईलाई दीर्घकालिक अहित र दुःख नहोस् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

पायासि राजाको उपासकत्व

“पहिलो उपमाद्वारा नै म तपार्य कश्यप प्रति सन्तुष्ट भएको थिएँ । परन्तु तपाईको यो विचित्रका उत्तरहरू सुन्नको निमित्त मैले यसरी तपाईको विरोधी जस्तै भएर देखाएको हुँ। भो कश्यप! धन्यहो, भो कश्यप ! धन्यहो, भो कश्यप ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा, ढाकेकोलाई उघारिदिंदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा र अन्धकारमा तेलको बत्ती बालिदिंदा आँखा हुनेले रूप देख्ने हो त्यस्तै गरी तपाई कश्यपले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो। भो कश्यप ! अब म वहाँ भगवान गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसंघको पनि । भो कश्यप ! अबदेखि नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी तपाईले ठान्नुहोस्। भो कश्यप ! यस विषयमा मलाई अनुशासन गर्नुहोस् ।जुन मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित र सुख हुनेछ।”

महत्वफल हुने यज्ञ

“राजन्! जुन यज्ञमा गाई, बोका, कुखुरा, सुंगूरहरू मारिन्छन् अथवा विविध प्राणीहरूको हिंसा गरिन्छ र प्रतिग्राहक पनि मिथ्यादृष्टिक, मिथ्यासङ्कल्पी, मिथ्यावाची, मिथ्याकर्मान्ती, मिथ्याजीवि, मिथ्याव्यायामी, मिथ्यास्मृतिक तथा मिथ्यासमाधिक हुन्छ। राजन ! त्यस्तो यज्ञ महत्फल महानृशंस महादिप्ती र महाविष्फारक हुन्न । राजन्! जस्नै कुनै कृषक हलो र बिऊ लिई खेतमा जान्छ। उसले

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यहाँ काठपात नहटाएको टुक्राटुक्री भएको फोहरमैलो भएको खबाब भूमिमा बिऊ रोप्छ। अनि समय समयमा पानी पनि पर्दैन। के त्यस्तो खेतमा लगाएको बिऊको फल कृषकले राम्ररी पाउन सक्छ ?"

"भो कश्यप ! सक्दैन।"

"राजन् ! यस्तै गरी जुन यज्ञमा गाई बोका ... अगाडि मारिन्छन् ... र प्रतिग्राहक पनि मिथ्यादृष्टिक ... तथा मिथ्यासमाधिक हुन्छ। राजन् ! त्यस्तो यज्ञ महत्फलदायी हुन्न। राजन् ! जुन यज्ञमा न गाई न बोका आदि प्राणीहरूको हत्या हुन्छ र प्रतिग्राहक पनि सम्यक्दृष्टिक, ... र सम्यक्समाधिक हुन्छ। राजन् ! त्यस्तो यज्ञ महत्फल, महानृशंस, महादिप्ती र महाविष्फारक हुन्छ। राजन् ! जस्तै कुनै कृषक हलो र बिऊ लिई खेतमा जान्छ। अनि पोगटापोगटी नभएको फोहर मैलो नभएको सम्म परेको असल भूमिमा उसले बिऊ रोप्छ। अनि त्यहाँ समय समयमा पानी पनि पर्छ भने के त्यस्तो खेतमा लगाएको बिऊको फल कृषकले राम्ररी पाउन सक्छ ?"

"भो कश्यप ! सक्छ।"

"राजन् ! त्यस्तै गरी जुन यज्ञमा ... प्राणीहरूको हत्या हुन्न र प्रतिग्राहक पनि सम्यक्दृष्टिक ... र सम्यक्समाधिक हुन्छ त्यस्तो यज्ञ महत्फलदायी हुन्छ।"

सत्कार र असत्कारपूर्वक दिइने दानको फल

अनि पायासि राजाले श्रमणब्राह्मण, कृषण बटुवा र याचकहरूको निमित्त दानदिन लगाए। त्यो दानदिनेमा यस्ता वस्तुहरू थिए—

Downloaded from http://dhamma.digital/

कनिकाको भात र भुत्रोमुत्रो मोटामोटी कपडाका वस्त्रहरू । त्यस दानदिने कार्यमा उत्तर भन्ने माणवक व्यस्त थिए । दान दिएर उनी यस्तो भन्दैथिए– "यो दानद्वारा यसैलोकमा पायासि राजासँगै बस्न पाऊँ र परलोकमा होइन ।" उत्तर माणवकले यस्तो भन्दछन् भन्ने कुरा पायासि राजाले सुने । अनि पायासि राजाले उत्तर माणवकलाई बोलाई सोधे– "हे छोरा उत्तर ! साँच्चै हो के तिमीले यस्तो भनेको ?"

"हो ।"

"हे छोरा उत्तर ! किन तिमीले दान दिएर 'यो दानद्वारा यसै लोकमा पायासि राजासँग बस्न पाऊँ र परलोकमा होइन' भनी भनेको ? छोरा उत्तर ! हामी पुण्य चाहन्छौं र दानको फल मात्र प्रतीक्षा गर्छौं होइन ?"

"तपाईको दानमा यस्ता वस्तुहरू दिइन्छन्– कनिकाको भात जो तपाई खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न भने खाने त के कुरा । भुत्रोमुत्रो मोटामोटी कपडाका वस्त्रहरू जो तपाई खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न भने लगाउने त परैजाओस् । तपाई हामीहरूको प्यारो र मनपराउने हुनुहुन्छ । कसरी हामीले मनपराउने वस्तुसँग मन नपराउने वस्तु दाँज्न सकौं ?"

"त्यसोभए छोरा उत्तर ! जस्तो भोजन म खान्छु त्यस्तै देऊ । जस्तो लुगा म लगाउँछु उस्तै देऊ ।"

"हुन्छ" भनी उत्तर माणवले पायासि राजाले खाने जस्तै खाना र लगाउने जस्तै लुगाहरू दिन थाले ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनि पायासि राजा असत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान नलिई गौरवपूर्वक दान नदिई फाल्ने जस्तै गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तै भएको सेरिस्सक विमानमा[1] उत्पन्न भए। जो त्यस दानकार्यमा व्यस्त थिए सो उत्तर भन्ने माणवक चाहिं सत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान दिई गौरवपूर्वक दान दिई फाल्ने जस्तै गरी दान नदिई काय छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा[2] उत्पन्न भए।

त्यसबखत आयुष्मान् गवम्पति हरबखत सेरिस्सक विमानमा दिवा विहारको निमित्त जानुहुन्थ्यो। अनि पायासि देवपुत्र जहाँ आयुष्मान् गवम्पति हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ गई आयुष्मान् गवम्पतिलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए। एक छेउमा उभिएका पायासि देवपुत्रसँग आयुष्मान् गवम्पतिले यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो ! तिमी को हौ ?"

"भन्ते ! म पायासि राजा हुँ।"

"आवुसो ! तिमी परलोक छैन, औपपातिक छैन र सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको फल छैन भन्ने दृष्टिका होइनौ ?"

---

१. यो सेरिस्सक विमानको कथा विमा. व. अ. क. पृ. २६६ मा उल्लेख भएको छ।

२. यी उत्तर माणव उत्पन्न भएको त्रयस्त्रिंश लोकको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २३९ : उत्तरविमानकथामा उल्लेख भएको छ। यो कुरा बु. वि. पृ. २० मा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भन्ते ! साँच्चै म यस्तो दृष्टिको थिएँ । किन्तु आर्य कुमार कश्यपले यस खराब विचारबाट मलाई मुक्त गराइदिनुभयो ।"

"आवुसो ! जो तिम्रो दानकार्यमा व्यस्त हुने उत्तर भन्ने माणवक हुन् उनी कहाँ उत्पन्न भए नि ?"

"भन्ते ! जो मेरो दानकार्यमा व्यस्त हुने उत्तर भन्ने माणवक हुने उनी चाहिं सत्कारपूर्वक दान दिई ... काय छाडी मरणपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए । म चाहिं सत्कारपूर्वक दान नदिई ...फाल्ने जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तै भएको सेरिस्सक भन्ने विमानमा उत्पन्न भएँ । त्यसैले भन्ते ! गवम्पति ! तपाई मनुष्यलोकमा गएर यस्तो भन्नुहोस्"—

"सत्कारपूर्वक दान देऊ, आफ्नै हातले दान देऊ, गौरवपूर्वक दान देऊ र फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ । पायासि राजा असत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान नदिई अगौरवपूर्वक दान दिई फालेको जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तै भएको सेरिस्सक विमानमा उत्पन्न भए । जुन उनको दानकार्यमा व्यस्त थिए सो उत्तर भन्ने माणवक चाहिं सत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान दिई गौरवपूर्वक दान दिई फालेको जस्तो गरी दान नदिई शरीर छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए ।"

अनि आयुष्मान् गवम्पतिले मनुष्य लोकमा आई यस्तो भन्नुभयो—

Downloaded from http://dhamma.digital/

"सत्कारपूर्वक दान देऊ, आफ्नै हातले दान देऊ, गौरवपूर्वक दान देऊ र फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ। पायासि राजा सत्कारपूर्वक दान नदिई ... फालेको जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तै भएको सेरिस्सक विमानमा उत्पन्न भए। जो उनको दानकार्यमा व्यस्त थिए सो उत्तर माणवक चाहिं सत्कार पूर्वक ... फालेको जस्तो गरी दान नदिई शरीर छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए।"

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

५. पुक्कुस मल्लपुत्र

प रि च य

यी पुक्कुस मल्लपुत्र कुशीनगरवासी हुन्। कुशीनगरका मल्लहरू पालैसित राज्य गर्दथे। आफ्नो पालो सिद्धिएपछि यिनीहरू ब्यापार पनि गर्दथे भनी सुमङ्गलविलासिनीले[1] उल्लेख गरेको छ।

आफ्नो राज्य गर्ने पालो सिध्याएपछि यिनी पनि ५०० गाडाहरू लिई ब्यापारको निमित्त बाटो लागेका थिए। त्यसैले अगाडिको सूत्रमा "कुशी नगरबाट पावा जाने बाटो भई गइरहेका थिए" भनी उल्लेख भएको हो।

यिनी आलार कालामका शिष्य थिए भन्ने कुरा सूत्रबाटै थाहा हुन्छ।

यसरी गइरहेको बेलामा बाटोको छेउमै एक रुखमनि बसिरहनु भएको भगवानलाई देखेर भगवानकहाँ गई भगवानको शान्तताको बारेमा यिनले प्रशंसा गरे। अनि आफ्ना गुरु आलार कालामको

---

१. पृ. २७६ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना।

Downloaded from http://dhamma.digital/

ध्यानको बारेमा प्रशंसा गरे । पछि जब भगवानको ध्यान प्रभावलाई आलार कालमको भन्दा पनि श्रेष्ठ ठाने तब यिनी भगवानको शरणमा परी यिनले उपासकत्व ग्रहण गरे। यसपछि यिनले भगवानलाई एकजोर उत्तम कपडा चढाए।

अरू कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन्।

x x x

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही पुक्कुस नामहरू

(१) पुक्कुस (पण्डित)– यी पुक्कुस पण्डित चाहिं जा. अ. क. III. पृ. २३६ : दसण्णक जातक नं. ४०१ मा उल्लेख भएका पुक्कुस हुन् ।

अतीत समयमा वाराणशीमा मद्दव भन्ने राजाले राज्य गरिरहेको बेलामा राजाका सेनक बोधिसत्व, अयुर तथा पुक्कुस भन्ने पण्डितहरू थिए । यी पुक्कुस चाहिं यिनै पुक्कुस पण्डित हुन् । यी पुक्कसि पण्डित सारिपुत्र थिए भनी जा. अ. क. III. पृ. २३९ ले उल्लेख गरेको छ ।

(२) पुक्कुस (पण्डित)– यी पुक्कुस चाहिं जा. अ. क. VII. पृ. २९६ : महाउम्मग्ग जातक नं. ५४६ मा उल्लेख भएका पुक्कुस हुन् ।

अतीत समयमा मिथिलामा विदेह भन्ने राजाले राज्य गरेका थिए । त्यसबखत राजाका अर्थ, धर्म र अनुशासन गर्ने सेनक, पुक्कुस, काविन्द र देविन्द भन्ने चारजना पण्डितहरू थिए । यिनी चाहिं यी मध्येका दोश्रा पण्डित हुन् ।

(३) पुक्कुस (मल्लपुत्र)– यिनी कुशीनगरवासी मल्लपुत्र हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(४) पुक्कुस– यो चाहिं जातिविशेषको नाम हो । भनिन्छ कि पुक्कुस कुलका मानिसहरूले वैलिएका फूलहरू फ्याक्ने काम गर्छन् । अं. नि. अ. क. I. पृ. ३४४ र II. पृ. ५२३; सम. पा. II. पृ. ७५३.

(५) पुक्कुस– यिनी तक्षशिलाका राजा हुन् । हेर्नू लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. २३.

x x x

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

आलार कालाम माथि प्रसन्नता

(पुक्कसु मल्लवत्थु[1])

त्यसबखत पुक्कुस मल्लपुत्र[2] आलार कालामका[3] शिष्य थिए र कुशीनगरबाट पावा जाने बाटो लागि गइरहेका थिए । अनि पुक्कसु मल्लपुत्रले भगवानलाई एक रुखमनि बसिरहनु भएको देखे । देखेर उनी भगवान कहाँ गए। त्यहाँ गएका भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका पुक्कुस मल्लपुत्रले भगवानसँग यस्तो भने—

---

१. दी. नि. II. पृ. १०० : महापरिनिब्बानसुत्तंबाट, अ. क. II. पृ. २७६.

२. यी मल्ल राजकुमारहरू पालो पालो गरी राज्य गर्छन् । राज्य नगर्ने बेलामा ब्यापार गर्छन् । यिनी पनि ब्यापारमा लागेका थिए र पाँचशय गाडाहरू लिई कुशीनगरबाट यात्राको लागि जाँदै थिए । भनिन्छ कि गाडा लैजाँदा अगाडिबाट बतास चलेको छ भने आफू अगाडि बसेर जान्छन्। पछाडिबाट बतास

Downloaded from http://dhamma.digital/

"आश्चर्यहो भन्ते ! अद्‌भूतहो भन्ते ! जसरी प्रव्रजितहरू शान्तपूर्वक बस्छन् त्यसरी नै तपाई पनि बस्नुभएको छ । भन्ते ! एकदिन आलार कालाम बाटो हिंडिरहेको बेलामा बाटोबाट एक छेउमा लागि दिवाविहार को निमित्त एक रुखमनि बस्नुभयो । अनि पाँचशय गाडाहरू वहाँको नजिकबाट गए । भन्ते ! अनि ती गाडाहरूको पछि पछि हिंडिरहेको एक पुरुषले आलार कालामकहाँ गई यस्तो भन्यो—

'भन्ते ! यहाँबाट पाँचशय गाडाहरू गएको देख्नुभयो ?'

'आवुसो ! देखिन ।'

'भन्ते ! केही आवाज पनि सुन्नुभएन ?'

'आवुसो ! केही आवाज पनि सुनिन ।'

'भन्ते ! के तपाई निदाउनु भएको थियो ?'

'आवुसो ! म निदाएको थिइन ।'

'भन्ते ! के तपाईमा होस थियो त ?'

भने आफू पछाडि बसी गाडिवानलाई अगाडि बसाल्छन् । दी. नि. अ. क. II. पृ. २७६ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

३. यी 'आलार कालाम' उही हुन् । जसकहाँ सिद्धार्थ कुमार बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि एक समय बस्नु भएको थियो । 'आलार' भन्ने उनको नाम हो । 'कालाम' भन्ने उनको गोत्रको नाम हो । वर्णले उनी पिङ्गलवर्णी र अग्ला थिए भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. २७७ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

'आवुसो ! थियो ।'

'भन्ते ! सो तपाईमा होस भएर पनि पाँच पाँच शय गाडाहरू तपाईकै छेउबाट जाँदा पनि न गाडाहरू देख्नुभयो न त आवाज नै सुन्नुभयो । के तपाईसँग सङ्घाटीमा धूलो लागेको छैन ?'

'आवुसो ! लागेको छ ।'

"भन्ते ! अनि त्यो पुरुषलाई यस्तो लाग्यो– 'अहो आश्चर्य ! अहो अद्‌भुत ! यी प्रव्रजित कति शान्तपूर्वक बसिरहेको होलान् । जहाँ कि होस भएर पनि जागृत भएर पनि नजिकबाटै पाँच पाँच शय गाडाहरू जाँदा पनि न गाडाहरू देख्छन् न त आवाज नै सुन्छन्" भन्दै आलार कालाममाथि प्रसन्नता व्यक्त गरिदियो ।"

"पुक्कुस ! यी मध्ये तिमी कुनचाहिं दुष्करतर र दुरभिसम्भवतर ठान्दछौ ? जो होस भएर पनि जागृत भएर पनि पाँचशय गाडाहरू नजिकैबाट गएको न देख्नु र न सुन्नु हो कि जो होस भएर पनि जागृत भएर पनि घनघोर मुसलधारे पानी आएको, बिजुली चम्केको र बज्रपात[१] भएको न देख्नु र आवाज न सुन्नु ?"

"भन्ते ! पाँचशय गाडाहरूले ... सातशय गाडाहरूले ... हजारौं हजार गाडाहरूले के गर्न सक्लान् र ! यो भन्दा होस भएर पनि जागृत भएर पनि घनघोर मसुलधारे पानी आएको, बिजुली चम्केको र बज्रपात भएको नदेख्नु र आवाज नसुन्नु नै दुष्करतर र दुरभिसम्भवतर छ ।"

---

१. नौ किसिमका बज्रपातहरू हुन्छन् । दी. नि. अ. क. II. पृ. महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पुक्कुस मल्लपुत्रको उपासकत्व ग्रहण

"पुक्कुस ! एकदिन म आतुमाको[1] दाइँ गर्ने ठाउँमा बसेको थिएँ। त्यसबखत घनघोर मुसलधारे पानी पऱ्यो। बिजुली चम्की बज्रपातद्वारा दाइँ गर्ने ठाउँ नजिकैमा दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू पनि मारिए । पुक्कुस ! अनि आतुमाका मानिसहरू बाहिर आई जुन ती दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू मारिए त्यहाँ आए। पुक्कुस ! त्यसबेला म दाइँ गर्ने ठाउँबाट बाहिर निस्की दाइँ गर्ने ठाउँको दैलोनिर बाहिर चंक्रमण गरिरहेको थिएँ। पुक्कुस ! अनि ती मानिसहरू मध्येबाट एक पुरुष म कहाँ आयो। म कहाँ आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभियो। एक छेउमा उभिएको सो पुरुषसँग मैले यस्तो भनें– 'आवुसो ! किन यहाँ मानिसहरू भेला भएका' ?"

'भन्ते ! अहिले भरखरै घनघोर मुसलधारे पानी पर्दा बिजुली चमकिंदा र बज्रपात हुँदा दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू मरे। त्यसैले मानिसहरू भेला भएका हुन्। भन्ते ! तपाई कहाँ हुनुहुन्थ्यो ?'

'आवुसो ! म यहीं थिएँ।'

'भन्ते ! के तपाईले देख्नु भएन ?'

'आवुसो ! अहँ, देखिन।'

---

१. यो 'आतुमा' भन्ने स्थान कुशीनगर र श्रावस्तीको बीचमा पर्छ भनी D. P. P. I. पृ. २४४ मा र बु. का. भा. भू. पृ. २६० मा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

'भन्ते ! के त आवाज पनि सुन्नुभएन ?'

'आवुसो ! अहँ, मैले आवाज पनि सुनिन ।'

'भन्ते ! के तपाई निदाउनु भएको थियो ।'

'आवुसो ! म निदाएको थिइन ।'

'भन्ते ! के तपाई होसमा हुनुहुन्थ्यो त ?'

'आवुसो ! थिएँ ।'

'भन्ते ! सो तपाई होसमा भएर पनि जागृत भएर पनि घनघोर मुसलधारे पानी परी बिजुली चम्किदा र बज्रपात हुँदा पनि तपाईले देख्नु पनि भएन र आवाज पनि सुन्नु भएन ?'

'हो, आवुसो ! सुनिन ।'

"पुक्कुस ! अनि सो पुरुषलाई यस्तो लाग्यो– अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! यी प्रव्रजित कति शान्तिपूर्वक बसेका होलान् । जहाँ कि होस भएर पनि जागृत हुँदा पनि घनघोर मुसलधारे पानी परी बिजुली चम्की बज्रपात हुँदा पनि यिनले न देखे न त आवाज नै सुने ! भन्दै ममाथि ठूलो प्रसन्नता व्यक्त गरी मलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गयो ।"

यस्तो भन्नुहुँदा पुक्कुस मल्लपुत्रले भगवानलाई यस्तो भने– "भन्ते ! जो मेरो आलार कालममाथि प्रसाद थियो त्यो अब ठूलो बतासमा छाडिदिनेछु वा बेसरी बघिरहेको नदीमा बघाइदिनेछु । धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो

Downloaded from http://dhamma.digital/

पारिदिंदा, ढाकेकोलाई उघारिदिंदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा र अँध्यारोमा दियो बालिदिंदा आँखा हुनेले रूप देख्ने हो त्यस्तै गरी भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो। भन्ते ! अब सो म भगवानको शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि। आजदेखि नमरेसम्म भगवानले मलाई उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस्।"

पुक्कुस मल्लपुत्रको वस्त्र दान

त्यसपछि पुक्कुस मल्लपुत्रले एक पुरुषलाई बोलाए– "हे पुरुष ! तिमीले मलाई सुवर्णवर्णी (सिङ्गिवण्णं) एकजोर असल कपडा ल्याइदेऊ।" "हवस् भन्ते" भनी पुक्कुस मल्लपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई सुवर्णवर्णी एकजोर असल कपडा ल्याइदियो। अनि पुक्कुस मल्लपुत्रले सो कपडा भगवानलाई चढाए– "भन्ते ! यो सुवर्णवर्णी एकजोर असल कपडा हो। अनुकम्पा राखी भगवानले यो कपडा स्वीकार गर्नुहोस्।"

"पुक्कुस ! त्यसोभए एउटा मलाई देउ र अर्को आनन्दलाई देऊ।"

"हवस् भन्ते" भनी पुक्कुस मल्लपुत्रले एउटा भगवानलाई चढाए। अर्को आयुष्मान् आनन्दलाई चढाए[1]। अनि भगवानले पुक्कुस मल्लपुत्रले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित

१. आयुष्मान् आनन्दले भगवानले दिएको कुनै वस्तु ग्रहण गर्ने छैन भनी उपस्थान गर्नु भएको होइन ? त्यसोभए यो कपडा वहाँले

Downloaded from http://dhamma.digital/

र सम्प्रहर्षित पार्नुभयो। भगवानले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित...सम्प्रहर्षित भएका पुक्कुस मल्लपुत्र आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गए।

अनि पुक्कुस मल्लपुत्र गइसकेपछि आयुष्मान् आनन्दले सो सुवर्णवर्णी असल कपडा भगवानलाई चढाउनु भयो। सो कपडा भगवानलाई चढाउँदा वहाँको शरीर खरानी नभएको आगो झैं तेजिलो देखिन थाल्यो। अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यस्तो भन्नुभयो–

"आश्यर्चहो भन्ते ! अद्‌भुत हो भन्ते ! भन्ते ! तथागतको छविवर्ण कति परिशुद्ध र निर्मल देखिएको ! भन्ते ! यो सुवर्णवर्णी असल कपडा भगवानलाई चढाउनेबित्तिकै खरानी नभएको आगो जस्तै तेजिलो देखियो।"

"आनन्द ! यस्तैहो। आनन्द ! यस्तैहो। दुइ अवस्थामा तथागतको शरीर अति परिशुद्ध र छविवर्ण अति निर्मल देखिन्छ। कुन दुइ अवस्थामा भने– आनन्द ! जुन रातमा तथागतले अनुपम सम्यक्सम्बोधि अवबोध गर्छ र जुन रातमा अनुपादिशेष निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुन्छ। आनन्द ! यी दुइ अवस्थामा तथागतको शरीर अति

किन लिनु भएको नि भन्ने विषयमा दी. नि. अ. क. II. पृ. २७७ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनाले स्पष्टिकरण दिएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

परिशुद्ध र छविवर्ण अति निर्मल देखिन्छ[1]। आनन्द ! आज रातको अन्तिम याममा कुशीनगरका मल्लहरूको उपवत्तन भन्ने शालवनमा दुइवटा शालवृक्षको बीचमा तथागत परिनिर्वाण हुनेछ । अतः आनन्द ! जहाँ ककुधा नदी हो त्यहाँ जाऔं ।"

"हवस् भन्ते !" भनी आयुष्मान् आनन्दले प्रत्युत्तर दिनु भयो ।

---

१. यी दुई अवस्थामा किन तथागतको शरीर अति परिशुद्ध देखिन्छ भन्ने विषयका कुराहरू दी. नि. अ. क. II. पृ. २७८ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनामा उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

६. बोधि राजकुमार

प रि च य

यी बोधि राजकुमार कौशम्बीका उदेन राजाकी वासुलदत्ता महारानीको तरफबाट जन्मेका छोरा हुन् भन्ने कुरा अर्थकथाहरूको[1] अध्ययन गर्दा प्रष्ट हुन्छ ।

यी राजकुमारले भग्ग देशको सुंसुमारगिरि नगरमा कोकनद भन्ने एक सुन्र तथा अद्भूत प्रासाद बनाएका थिए । यस प्रासादमा जताततै कमल फूलका आकारहरू झुण्डिएका जस्ते देखाइएको हुनाले नै यस प्रासादको नाम 'कोकनद' रहन गएको हो[2] । यति मात्र होइन यो प्रासाद पृथ्वीबाट आकाशमाथि उठेको जस्तो देखिन्थ्यो । यस्तो प्रकारको अनौठो घर सुंसुमार नगरमा अरू कसैको थिएन[3] ।

---

१. म. नि. अ. क. III. पृ. २२४ : बोधिराजकुमारसुत्तवण्णना; धम्म. प. अ. क. पृ. १२३ : उदेनवत्थु, अत्तवर्ग; जा. अ. क. III. पृ. १०९ : वेनसाख (धेनसाख) जातक, नं. ३५३.

२. म. नि. अ. क. III. पृ. २२१ : बोधिराजकुमारसुत्तवण्णना ।

३. धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७ : बोधिराजकुमारवत्थु, अत्तवर्ग ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस्तो घर तयार भएपछि बोधि राजकुमारले "यो घर बनाउने कालीगडको अंडभंग गर्दिनुपर्छ नत्र यसले यस्तो घर अन्त पनि बनाइदियो भने यस प्रासादको महत्व रहने छैन" भन्ने सोची कालीगडको अंगभंग गर्ने वा मार्ने कुरा उनका विश्वासी प्रियसाथी सञ्जिका पुत्रलाई सुनाए। उनले यो कुरा कालीगडलाई सूचित गरे। यो कुरा सुनी गरूडाकारको विमान बनाई कालीगड भागेर गयो भन्ने कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७ बोधिराजकुमारवत्थुले उल्लेख गरेको छ।

जा. अ. क. III. पृ. १०९ : वेनसाख वा धोनसाख जातकट्ठकथाले चाहिं कालीगडका आँखा झिकिदिए भनी उल्लेख गरेको छ। यही कुरा भिक्षुहरूका बीचमा चलेपछि भगवानले "भिक्षुहो ! अहिले मात्र यिनले यस्तो गरेका होइनन् अघि पनि यिनले धेरै राजाहरूका आँखाहरू झिकिदिएका थिए" भन्नुहुँदै उपरोक्त जातकका कुरा बताउनु भएको हो भनी वेनसाख जातकट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ।

Dhamma.Digital

त्यस समयमा भगवान भग्ग देशको सुंसुमारगिरि नगरको भेसकला वनमा बसिरहनु भएको थियो। बोधि राजकुमारको 'कोकनद' प्रासाद पनि भरखरै तयार भएको थियो। अनि उनले सोचे भगवानलाई सर्वप्रथम त्यस प्रासादमा निम्त्याई भोजन गराउन पर्‍यो। यति सोची उनले भगवानलाई निम्त्याए। त्यस बखतसम्म बोधि राजकुमारले कुनै सन्तान पाएका थिएनन्। अनि उनको मनमा यस्तो लाग्यो– "यदि मैले सन्तान पाउनेछु भने भगवानले मैले बिछ्याएको

Downloaded from http://dhamma.digital/

कपडामाथि जानु हुनेछ।" यति मनमा चिताई उनले भगवान आउनु हुने बाटोमा सेतो कपडा बिछ्याउन लगाए[1]।

भगवान त्यस कपडामाथिबाट जानु भएन। आनन्द स्थविरलाई संकेत दिई सो कपडा झिक्न लगाउनु भयो। जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रमा पनि उल्लेख भएको छ।

भगवान सहित भिक्षुसङ्घलाई भोजन गराइसकेपछि भगवानको उपदेश सुनी बोधि राजकुमारले उपासकत्व ग्रहण गरे।

जब बोधि राजकुमारले बछ्याइएको कपडामाथिबाट भगवान जानु नभएको कारण सोधे तब भगवानले बोधि राजकुमारले मनमा चिताएको कुरा सुनाउनु भयो र उनले सन्तान पाउन नसक्ने कारणहरू पनि बताउनु भयो[2]। यसै सन्दर्भमा भगवानले "अत्तानञ्चे पियं जञ्ञा रक्खेय्य तं सुरक्खितं[3]" भन्ने धम्मपदको गाथा पनि बताउनु भयो।

अरू कुरा अगाडिका सूत्रहरूले प्रष्ट गरेका छन्।

x x x

---

१. म. नि. अ. क. III. पृ. २२२ : बोधिराजकुमार सुत्तवण्णना; धम्म. प. अ. क. पृ. ५०८ : बोधिराजकुमारवत्थु।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ५०८.

३. धम्म. प. गा. नं. १५७.

Downloaded from http://dhamma.digital/

विभिन्न बोधि नामहरू

(१) बोधि राजकुमार– यी बोधि राजकुमार जा. अ. क. IV. पृ. ६० मा उल्लिखित चुल्लबोधिजातक नं. ४४३ मा आएका बोधिसत्व हुन्। यो जातक लेखकको जा. सं. भा–३, पृ. १२५ मा अनुवाद भएको छ।

(२) बोधि राजकुमार– यी चाहिं जा. अ. क. IV. पृ. ९९, नं. ५२८ मा उल्लिखित महाबोधि जातकमा आएका बोधि कुमार हुन्।

(३) बोधि राजकुमार– यी चाहिं कौशम्बीका राजा उदेनका छोरा हुन्। यिनकी आमा वासुलदत्ता महारानी हुन्। यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ।

(४) बोधि राजकुमारसुत्तं– यो सूत्र म. नि. II. पृ. ३१८, अ. क. III. पृ. २२१ मा उल्लेख भएको छ।

(५) बोधि राजकुमारवत्थु– यो कथा चाहिं धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७ अत्तवग्गमा उल्लेख भएको छ।

(६) बोधि राजकुमारवत्थु– यो कथा चाहिं चुल्ल. व. पा. पृ. ११६ खुद्दकवत्थु खन्धकमा उल्लेख भएको छ।

(७) बोधिवग्ग– यो चाहिं उदानपालिको पहिलो वर्ग हो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(८) बोधिवन्दनावग्ग– यो चाहिं थेर अपदानपालिको ३८ सौं वर्ग हो।

(९) बोधिपक्खियवग्गो– यो वर्ग सं. नि. IV. पृ. २०४ इन्द्रियसंयुत्तंमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

(१०) बोधिवन्दकत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. ३६२ मा उल्लेख भएको छ।

(११) बोधिसम्मज्जकत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. १०१ मा उल्लेख भएको छ।

(१२) बोधिसिञ्चकत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. १५४ मा उल्लेख भएको छ।

(१३) बोधिउपट्ठाकत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. ३० मा उल्लेख भएको छ।

(१४) बोधिघर दायकत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. ३० मा उल्लेख भएको छ।

(१५) बोधिरुक्ख– बोधिरुक्ख भनी बोधिवृक्षलाई भनिएको हो। बोधिवृक्ष भनेको पीपलको रुख हो। पीपलको रुखमनी बसी भगवानले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको हुनाले यसलाई पालिसाहित्यले 'बोधिबृक्ष' भनेको हो। त्यसैले महापदान सूत्र दी. नि. II. पृ. ३३ मा 'बोधिरुक्ख' भनी उल्लेख भएको हो।

बोधिथेरी– यी थेरीको नाम थेरी. गा. अ. क. पृ. २०० मा

Downloaded from http://dhamma.digital/

इसिदासीथेरीको अट्ठकथामा उल्लेख भएको छ। यी थेरीले इसिदासी थेरीसँग छलफल गरेकी थिइन्।

(१७) (पठम) बोधिसुत्तं– यो सूत्र उदानपालि पृ. ६३ मा समुल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नुभएपछि भगवानले पहिलो हप्ताभित्र प्रतित्यसमुत्पादलाई अनुलोम गरिरहनुभएको कुरा छ।

(१८) (दुतिय) बोधिसुत्तं– यो सूत्र पनि उदा. पा. पृ. ६४ मा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि दोश्रो हप्तामा प्रतित्यसमुत्पादलाई प्रतिलोम गरिरहनुभएको कुरा छ।

(१९) (ततीय) बोधिसुत्तं– यो सूत्र पनि उदा. पा. पृ. ६४ मा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि भगवानले प्रतित्यसमुत्पादलाई अनुलोम र प्रतिलोम गरेको कुरा छ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

१– बोधि राजकुमारको निम्तो

(बोधिराजकुमारसुत्तं[1])

यस्तो मैले सुनें—

एक समय भगवान भग्ग (देश) को सुंसुमारगिरि भेसकला मृगदायमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय बोधि[2] राजकुमारको कोकनद[3] भन्ने प्रासाद भरखरै तयार भएको थियो । त्यसमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मानिस बसेको थिएन ।

---

१. म.. नि. II. पृ. ३१८; अ. क. III. पृ. २२१.

२. यी बोधि राजकुमार कौशम्बी देशका राजा उदने (उदयन) की बासुलदत्ताको तरफबाट भएका छोरा हुन् । D. P. P. II. पृ. ३१६

३. 'कोकनद' भनेको कमलको फूल हो । सो प्रासादमा कमलका फूलहरू झुण्डयाइएको जस्तो बुट्टा बनाएको हुँदा 'कोकनद' प्रासाद भनिएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२१ ले उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनि बोधि राजकुमारले सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए– “हे साम्य सञ्जिकापुत्र ! तिमी यता आऊ र जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवानको पाउमा शीरले वन्दना गर । अल्पाबाध, अल्पातङ्क, लहुट्ठान बल तथा कुशल विहारको बारेमा पनि सनेध र– ‘भन्ते ! बोधि राजकुमार भगवानको पाउमा शीरले वन्दना गर्छन् अल्पाबाध ... तथा कुशल विहारको बारेमा पनि सोध्छन् ।’ यस्तो पनि भन– ‘भन्ते ! भोलिको निमित्त भगवानले भिक्षुसङ्घ सहित बोधि राजकुमारको भोजन स्वीकार्नुहोस्’ ।”

“भन्ते ! हवस्” भनी बोधि राजकुमारलाई जवाफ दिई सञ्जिकापुत्र माणव जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सञ्जिकापुत्र माणवले भगवानलार्य यस्ते बिन्ति गरे–

“भन्ते ! बोधि राजकुमार भगवानको पाउमा शीरले वन्दना गर्छन् । अल्याबाध ...र कुशल विहारको बारेमा पनि सोध्छन् । यस्तो पनि भन्छन्– ‘भोलिको निमित्त बोधि राजकुमारको भोजन भिक्षुसङ्घका साथ तपाई गौतमले स्वीकार्नुहोस्’ ” भगवानले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार्नुभयो ।

अनि भगवानले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी सञ्जिकापुत्र माणव आसनबाट उठी जहाँ बोधि राजकुमार थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि बोधि राजकुमारलाई यस्तो भने–

Downloaded from http://dhamma.digital/

"तपाईको वचनले भगवानलाई मैले ... भनें। श्रमण गौतमले स्वीकार पनि गर्नुभयो।"

अनि बोधि राजकुमारले त्यो रात बितेपछि आफ्नो निवासमा प्रणीत खादय-भोज्य तयार पार्न लगाई कोकनद प्रासादको भऱ्याङ्को अन्तसम्म सेतो कपडा ओछ्याउन लगाए। अनि सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए– "हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! तिमी यता आऊ र जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ। त्यहाँ गएर भगवानलाई समयको सूचना देऊ– 'भन्ते ! समय भयो भोजन तयार छ'।" "भन्ते ! हवस्" भनी सञ्जिकापुत्र माणव बोधि राजकुमारलाई जवाफ दिई जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई समयको सूचना दिए–

"भो गौतम ! समय भयो भोजन तयार छ।"

अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान जहाँ बोधि राजकुमारको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो। त्यसबखत बोधि राजकुमार दैलो बाहिर भगवानको प्रतीक्षामा उभिइरहेका थिए। बोधि राजकुमारले टाढैबाट भगवान आइरहनु भएको देखे। देखे पछि अघिल्तिर गई भगवानलाई अभिवादन गरी जहाँ कोकनद प्रासाद हो त्यहाँ लगे। अनि भगवान भऱ्याङनिर उभिइरहनु भयो। अनि बोधि राजकुमारले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गरे–

"भन्ते ! कपडामाथि टेक्नुहोस्, भन्ते ! कपडामाथि टेक्नुहोस्। जो मेरो निमित्त धेरै दिनसम्मको लागि हितसुख हुनेछ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस्तो भन्दा भगवान चुप लाग्नुभयो[1] । अनि बोधि राजकुमारले दोश्रो पटक पनि तेश्रो पटक पनि बिन्ति गरे ।

अनि भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई हेर्नुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्दले बोधि राजकुमारलाई यस्तो भन्नुभयो–

"राजकुमार ! कपडा झिक्नुहोस् । भगवान कपडामा टेक्नु हुने छैन । भगवान पछि आउने भिक्षुहरू प्रति अनुकम्पा राख्नुहुन्छ[2] ।"

अनि बोधि राजकुमारले कपडा हटाउन लगाई कोकनद प्रासादमाथि आसन बिछ्याउन लगाए । भगवान पनि कोकनद प्रासादमाथि जानुभई बिछ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । अनि बोधि राजकुमारले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई आफ्नै हातले प्रणीत खादय-भोज्य अर्पित गरे । भोजन गरिसकेपछि भगवानले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि बोधि राजकुमार एउटा होचो आसन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका बोधि राजकुमारले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गरे–

---

१. त्यसबखत भगवानले 'राजकुमारले किन यसरी सत्कार गरेका होलान् ?' भनी विचार गरी हेर्नुभयो । अनि वहाँले पुत्रलाभको निमित्त हो भन्ने कुरा बुझ्नुभयो । ती राजकुमारको भने सन्तान थिएन । 'बुद्ध प्रति प्रार्थना गरेमा सन्तान पाउन सकुँला' भन्ने विश्वासले उनले यस्तो गरेका हुन् । उनले यो पनि चिताएका

Downloaded from http://dhamma.digital/

थिए के यदि मैले सन्तान पाउनेछु भने भगवान कपडामाथिबाट जानु हुनेछ नत्र जानुहुने छैन । यस्तो विचार गरेर उनले कपडा वछ्याउन लगाएका हुन् । अनि उनले सन्तान पाउन सक्छन् कि भनी हेर्नुहुँदा उनले अघि च्याखुराका बच्चाहरू मारेर खाएको हुनाले सन्तान पाउन सक्ने छैनन् भन्ने कुरा देख्नुभयो । यति मात्र होइन कपडामा जाँदा उनको मनमा 'मैले बुद्धमा प्रार्थना गरे अनुसार बुद्ध कपडामा जानुभयो अब मैले सन्तान पाउनेछु' भन्ने कुरा सफल नभएपछि उनको मन खिन्न हुनेछ । यति मनमा राखेर बिछ्याइराखेको कपडामाथिबाट जाँदा सन्तान लाभ भएमा खुशी हुने र लाभ नभएमा बेखुशी हुने छन् । यति मात्र होइन कुनै परि चित्त जान्ने भिक्षुहरू जाँदा पनि मनले चिताए अनुसार भएमा खुशी र नभएमा बेखुश हुने छन् । यसबाट भविष्यमा भिक्षुहरूमाथि नचाहिंदो अपवाद हुन सक्नेछ भन्ने आदि कारणहरूलाई देख्नुभई वहाँ कपडामा जान नचाहनु भई चुपलागेर उभिइरहनु भएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२१–२२ : बोधिराजकुमार सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यसै कारणलाई लिएर वहाँले पछि बिछ्याइराखेको कपडामा नटेक्नू भन्ने नियम बनाउनु भयो भन्ने कुरा पनि उहीं उल्लेख भएको छ ।

२. माथिको पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका कारणहरू मध्येमा तल्लो कारणलाई दृष्टिगत गरी यहाँ यसो भन्नु भएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२२ ले उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भन्ते ! मलाई यस्तो लाग्छ कि सुखले सुख पाइँदैन बल्की दुःखले नै सुख पाइन्छ[1] ।"

बोधिसत्व चर्या

"राजकुमार ! सम्बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि बोधिसत्व छँदा मलाई पनि यस्तो लागेको थियो– 'सुखले सुख पाइँदैन बल्की दुःखले नै सुख पाइन्छ।' राजकुमार ! अनि पछि तन्नेरी छँदा छँदै, कालो केश छँदा छँदै, भद्र यौवनको अवस्थामै, आयुको प्रथम चरणमै, आमा बाबुको इच्छा विना उनीहरूलाई रुवाउँदा रुवाउँदै केश दाह्री छ्यौर गरी तथा काषायवस्त्र धारण गरी घरबार गरी घरबार छाडी म प्रव्रजित भएँ ।

आलार कालामकहाँ

"सो म प्रव्रजित भई किंकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्तिपदको गवेषण गर्दै जहाँ आलार कालाम थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि आलार कालामलाई यस्तो भनें– 'आवुसो कालाम ! म यो धर्मविनयमा

---

१. किन राजकुमारले यस्तो भनेका होलान् भन्ने बारेमा म. नि. अ. क. III. पृ. २२२ : बोधिराजकुमारसुत्तवण्णनाले यस्तो उल्लेख गरेको छ– 'काम सुखमा अल्झी बसेर बुद्धले सम्यक्बुद्धत्व पाउनु भएको होइन बल्की त्याग गरेर पाउनु भएको हो । अतः म पनि शास्तासँग समान विचार राख्ने हुनुपऱ्यो ।'

Downloaded from http://dhamma.digital/

ब्रह्मचर्यवास गर्न चाहन्छु ।' त्यसोभन्दा आलार कालामले मलाई यस्तो भनें– 'बस आयुष्मान् ! यो धर्म त्यस्तो छ जहाँ विज्ञपुरुष चाँडै नै आफ्नो आचार्यको धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नसक्छ ।' राजकुमार ! अनि मैले चाँडै नै त्यो (उनको) धर्म अध्ययन गरें । उनले ओठ चलाउने बित्तिकै परस्पर कुराकानी गर्ने बित्तिकै 'त्यो ज्ञान जानें, त्यसमा स्थिर भएँ, बुझें र देखें' भनी मैले पनि अरूले पनि ज्ञापन गऱ्यौं । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'आलार कालामले यो धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र साक्षात्कार गरी बसेको हुँ भनी भन्दछन् । अवश्य पनि यो धर्म जानी बुझी आलार कालाम बसेका होलान्' ।"

"राजकुमार ! अनि म जहाँ आलार कालाम थिएँ त्यहाँ गएँ[1] । त्यहाँ गएर आलार कालामलाई यस्तो भनें– 'आवुसो कालाम ! कतिसम्ममा यस धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको भनी भन्नुहुन्छ ?' राजकुमार ! यस्तोभन्दा आलार कालामले आकिञ्चन्यायतन सम्बन्धी कुरा बताए । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'आलार कालाममा मात्र श्रद्धा भएको होइन ममा पनि श्रद्धा छ । आलार कालाममा मात्र वीर्य भएको होइन ममा पनि

---

१. थेरीगाथा अट्ठकथाको निदानकथाले (पृ. २) बोधिसत्व राजगृहबाट भग्गवस्सारामा गई त्यहाँ उनको धर्म अध्ययन गरी त्यसपछि आलार कालामकहाँ जानुभएको थियो भनी उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

वीर्य छ। आलार कालाममा मात्र स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा भएको होइन ममा पनि स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा छ। अतः जुन धर्म आलार कालामले स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्दछन् त्यस धर्मलाई मैले पनि साक्षात्कार गर्नको निमित्त कोशिस गर्नुपऱ्यो ।' राजकुमार ! अनि चिरकाल नबित्दै चाँडै नै त्यस धर्मलाई अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसें। राजकुमार ! अनि म जहाँ आलार कालाम थिए त्यहाँ गएँ। त्यहाँ गएर आलार कालामलाई यस्तो भनें– 'आवुसो कालाम ! यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्नुहुन्छ' ?"

'आवुसो ! हो। यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको हुँ भनी भन्दछु।'

'आवुसो ! यत्तिकैले म पनि यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु।'

'आवुसो ! हाम्रो निमित्त यो लाभ हो र सुलाभ हो ! आवुसो ! जो कि तिमी जस्ता सब्रह्मचारीलाई देख्नपायौं । जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा, साक्षात्कार गरी म बताउँछु त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी पनि बसेका छौ। जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी बसेका छौ त्यो धर्म मैले पनि स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताएको छु। यसरी जुन धर्म म जान्दछु त्यो धर्म तिमी पनि जान्दछौ। अतः जुन धर्म तिमी जान्दछौ त्यो धर्म म पनि जान्दछु । जस्तो म छु त्यस्तै तिमी छौ । जस्तो तिमी छौ त्यस्तै

Downloaded from http://dhamma.digital/

म छु। आवुसो ! अब आऊ हामी दुबै मिली यो शिष्यमण्डलको (गणं) हेर चाह गरौं ।' राजकुमार ! यसरी आलार कालाम मेरा आचार्य भएर पनि आफ्नो शिष्य भएको मलाई आफू समान राखे र मेरो ठूलो र सम्मान पनि गरे । राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'यो धर्मले निर्वेदमा, विरागमा, निरोधमा, उपशममा, अभिज्ञानमा, सम्बोधिमा र निर्वाणमा पुऱ्याउन सक्दैन । यसले त केवल आकिञ्चन्यायतन लोकमा मात्र पुऱ्याउने छ। राजकुमार ! अनि सो म त्यो धर्म अपर्याप्त ठानी त्यस धर्मबाट विरक्तिएर गएँ[1] ।'

उद्दक रामपुत्रकहाँ

"राजकुमार ! अनि म किंकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्तिपदको खोजी गर्दै जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ गएँ। त्यहाँ पुगेपछि उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भनें– 'आवुसो ! म यो धर्मविनयमा ब्रह्मचर्यवास गर्न चाहन्छु ।' राजकुमार ! यस्तोभन्दा उद्दक रामपुत्रले मलाई यस्तो भने– 'आयुष्मान् ! बस । यो धर्म त्यस्तो छ जहाँ विज्ञपुरुष चाँडै नै आफ्नो आचार्यको धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी

---

१. पपं. सू. IV. पृ. ८१ : बहुधातुकसुत्तवण्णनाले बोधिसत्वले आलार कालामकहाँ पञ्चाभिज्ञा र सप्त समापत्तिहरू प्राप्त गरी नैवसंज्ञानासंज्ञायतन समापत्तिको परिकर्म सोध्दा उनले 'म जन्दिन' भनी भनेपछि बोधिसत्व उद्दक रामपुत्रकहाँ गएका थिए भनी उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

बस्नसक्छ ।' राजकुमार अनि मैले चाँडै नै त्यो (उनको) धर्म अध्ययन गरें । उनले ओठ चलाउने बित्तिकै परस्पर कुराकानी गर्ने बित्तिकै 'त्यो ज्ञान जानें, त्यसमा स्थिर भएँ, बुझें र देखें' भनी मैले पनि अरूले पनि ज्ञापन गऱ्यौं । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'रामले यो धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र साक्षात्कार गरी बसेको हुँ भनी भन्दछन् । अवश्य पनि यो धर्म जानी बुझी राम बसेका होलान्' ।"

"राजकुमार ! अनि म जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेर उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भनें– 'आवुसो ! कतिसम्ममा यस धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको भनी भन्नुहुन्छ ?' राजकुमार ! यस्तोभन्दा उद्दक रामपुत्रले नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको सम्बन्धमा कुरा बताए । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'राममा मात्र श्रद्धा भएको होइन ममा पनि श्रद्धा छ । राममा मात्र वीर्य भएको होइन ममा पनि वीर्य छ । राममा मात्र स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा भएको होइन ममा पनि स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा छ । अतः जुन धर्म रामले स्वयं अभिज्ञा-द्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्दछन् त्यस धर्मलाई म पनि साक्षात्कार गर्नको निमित्त कोशिस गर्नेछु ।' राजकुमार ! अनि चिरकाल नबित्दै चाँडै नै त्यस धर्मलाई अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी म बसें ।"

"राजकुमार ! अनि जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ म गएँ । त्यहाँ पुगेर उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भनें– 'आवुसो राम ! यत्तिकैले

Downloaded from http://dhamma.digital/

यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्नु-हुन्छ' ?"

'आवुसो ! हो। यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्दछु।'

'आवुसो ! यत्तिकैले म पनि यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी म पनि बसेको छु।'

'आवुसो ! हाम्रो निमित्त यो लाभ हो र सुलाभ हो ! आवुसो ! जो कि तिमी जस्ता सब्रह्मचारीलाई देख्नपायौं । जुन धर्म स्वयं रामले अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउँछन् त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी पनि बसेका छौ। जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी बसेका छौ त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी राम पनि बताउँछन् । यसरी जुन धर्म राम जान्दछन् त्यो धर्म तिमी पनि जान्दछौ। जुन धर्म तिमी जान्दछौ त्यो धर्म राम पनि जान्दछन्। जस्तो राम छन् त्यस्तै तिमी छौ। जस्तो तिमी छौ त्यस्तै राम छन्। आवुसो ! अब आऊ, यो शिष्यमण्डलको (गणं) हेरचाह तिमी गर।' राजकुमार ! यसरी उद्दक रामपुत्रले सब्रह्मचारी भएको मलाई आचार्य स्थानमा राखे र ठूलो पूजा सम्मान पनि गरे। राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'यो धर्मले निर्वेदमा, विरागमा, निरोधमा, उपशममा, अभिज्ञानमा, सम्बोधिमा र निर्वाणमा पुऱ्याउन सक्दैन । यसले त केवल नैवसंज्ञानासंज्ञायतन

Downloaded from http://dhamma.digital/

लोकमा मात्र पुऱ्याउने छ। राजकुमार ! अनि सो म त्यो धर्म अपर्याप्त ठानी त्यस धर्मबाट विरक्तिएर गएँ[1]।'

उरुवेलमा

"राजकुमार ! अनि म किंकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्तपदको खोजीको निमित्त मगधदेशमा चारिका गर्दै क्रमशः जहाँ उरुवेलको सेनानी भन्ने गाउँ हो त्यहाँ गएँ। त्यहाँ मैले एक रमणीय भूमिभाग देखें। जहाँ रमाइलो वनखण्ड थियो, निर्मल पानी बगिरहेको गहिरो नदी (नेरञ्जरा) र चारैतिर रमणीय गोचरहरू गाउँहरू थिए। राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'यो भूमिभाग रमणीय छ, निर्मल पानी बगिरहेको गहिरो नदी पनि छ र चारैतिर रमणीय गोचर गाउँहरू पनि छन्। कुनै तपस्या गर्न चाहने कुलपुत्रहरूलाई तपस्या गर्नको निमित्त यो स्थान असल छ।' राजकुमार ! अनि सो म 'तपस्याको निमित्त यहीं असल छ' भनी त्यहीं बसें। राजकुमार ! अनि त्यसबेला पहिले नसुनेका तीनवटा उपमाहरू मेरो मनमा आए–

---

१. उद्दक रामपुत्रकहाँ गई बोधिसत्वले आफूले प्राप्त गरेका धर्महरूसँग तुलना गर्दै उनीसँग नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको परिकर्म विषयमा प्रश्न गर्नुभयो र उनले दिएको उत्तरलाई चाँडै नै सिक्नु भएको थियो भनी पपं. सू. IV. पृ. ८१ : बहुधातुकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पहिले नसुनेका उपमाहरू

१– “राजकुमार ! जस्तै पानीमा भिजेको र चीसो पानीमा फालिराखेका काठलाई कुनै पुरुषले अरणीघर्षणद्वारा त्यसबाट ‘आगो निकाल्छु’ भनी कोशिस गऱ्यो भने के उसले त्यसबाट आगो निकाल्न सक्ला ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो काठ पानीमा फ्याकिराखेको र चीसो छ। जति मेहनत गरे पनि त्यसको मेहनत खेर जानेछ र उ थाक्ने छ।”

“राजकुमार ! त्यस्तै गरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले पनि चित्तले पनि कामविषयलाई नत्यागी कामविषयमा लिप्त भई बस्छन्; जो कामविषयको कामच्छन्द हो, कामस्नेह हो, काममूर्छा हो, कामपिपासा हो र कामपरिडाह हो ती पनि उनको भित्री मनबाट हटेका हुन्नन् शान्त भएका हुन्नन् । यदचपि उनीहरू पराक्रम (योगाभ्यास) गर्दै तीव्र, खरो, कटु र दुःखवेदना अनुभव गर्छन् सहन गर्छन् तथापि तिनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन्। त्यस्तो पराक्रम गरी तीब्र, खरो, कटु र दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि उनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन्। राजकुमार ! यो पहिलो उपमा हो जो मेरो मनमा आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन ।”

Downloaded from http://dhamma.digital/

२– "राजकुमार ! अर्को दोश्रो उपमा मेरो मनमा आयो जो मैले अघि सुनेको थिइन । राजकुमार ! जस्तै– पानीमा भिजेको र चीसो तर पानीबाट अलग्ग स्थलमा फ्याकिराखेको काठलाई कुनै पुरुषले अरणीघर्षण-द्वारा त्यसबाट 'आगो निकाल्छु' भनी कोशिस गऱ्यो भने के उसले त्यसबाट आगो निकाल्न सक्ला ?"

"भन्ते ! सक्दैन ।"

"किन नि ?"

"भन्ते ! त्यो काठ पानीबाट अलग्ग स्थलमा रहेता पनि पानीमा भिजेको र चीसो भएको हुनाले आगो निकाल्न सक्दैन । बरु त्यसको मेहनत खेर जानेछ र उ थाक्ने छ ।"

"राजकुमार ! त्यस्तै गरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले र चित्तले कामविषयलाई हटाई बस्छन् । तर जो उनीहरूको कामविषयको कामच्छन्द हो, कामस्नेह हो, काममूर्छा हो, कामपिपासा हो र कामपरिडाह हो ती भने भित्रबाट हटेका हुन्नन् शान्त भएका हुन्नन् । उनीहरू पराक्रम गर्दै तीव्र,...दुःखवेदना अनुभव गर्छन् । तर तिनीहरूको ज्ञान दर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । त्यस्तो पराक्रम गरी तीव्र,...दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि उनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । राजकुमार ! यो दोश्रो उपमा हो जो मेरो मनमा आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन ।"

३– "राजकुमार ! अर्को तेश्रो उपमा मेरो मनमा आयो जो मैले अघि सुनेको थिइन । राजकुमार ! जस्तै– सुकेको र झुर्रेको काठ पानी-

Downloaded from http://dhamma.digital/

बाट अलग्ग स्थलमा फ्याकेको हुन्छ। अनि कुनै पुरुष आयी अरणीघर्षण-द्वारा त्यसबाट 'आगो निकाल्छु' भनी कोशिस गरेमा के उसले त्यसबाट आगो निकाल्न सक्ला ?"

"भन्ते ! सक्दैन ।"

"किन नि ?"

"भन्ते ! त्यो काठ सुकेको र झुरेको छ। फेरि पानीबाट अलग्ग स्थलमा फालेको छ।"

"राजकुमार ! त्यस्तै गरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले र चित्तले कामविषयलाई हटाई बस्छन् तथा उनीहरूको कामविषयको कामच्छन्द हो, कामस्नेह हो, काममूर्छा हो, कामपिपासा हो र कामपरिडाह हो ती पनि भित्रबाट (अज्झतं) हटेका हुन्छन् शान्त भएका हुन्छन्। उनी पराक्रम गर्दै तीव्र,...दुःखवेदना अनुभव गर्छन्। उनीहरू ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त समर्थ हुन्छन् । त्यस्तो...तीब्र,...दुःखवेदना अनुभव नगरेता पनि ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त समर्थ हुन्छन्। राजकुमार ! यो तेश्रो उपमा हो जो मेरो मनमा आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन। राजकुमार ! यी नै तीन उपमाहरू हुन् जो मैले अघि सुनेको थिइन ।"

दुष्करचर्या

"राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म दाँत बाँधी तालुमा जिब्रो पुऱ्याई चित्तले (= कुशल चित्तले) चित्तलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

(= अकुशल चित्तलाई) निग्रह गरी पेली सन्तप्त नगरूँ ?' राजकुमार ! अनि मैले दाँत बाँधी तालुमा जिभ्रो पुऱ्याई चित्तले चित्तलाई निग्रह गर्दै पेल्दै सन्ताप गर्न थाले । त्यस्तोगरी बस्दा मेरा दुवै काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो । राजकुमार ! जस्तै– कुनै बलवान् पुरुषले निर्बल पुरुषलाई टाउकोमा वा काँधमा समाती थिच्छ, पेल्छ र सन्तप्त पार्छ त्यस्तैगरी राजकुमार ! दाँत बाँधी तालुमा जिभ्रो पुऱ्याउँदा चित्तले चित्तलाई निग्रह गर्दा, पेल्दा र सन्तप्त गर्दा मेरा दुवै काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो र अलछी हुन्नन्थ्यो, स्मृति थातमै थियो तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो र अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।"

अप्राणक ध्यान

१– "राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म अप्राणक (= श्वास रोक्ने = कुम्भक) ध्यान मात्र नगरूँ ।' राजकुमार ! अनि मैले मुखबाट पनि नाकबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि सो मैले मुखबाट र नाकबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा कर्णधारबाट निस्केको आवाज अधिक हुन्थ्यो । जस्तै– कालीगढले बाँसको ढुंग्रो फुक्दा आवाज आउने हो त्यस्तैगरी नाक र मुखबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा कर्णधारबाट निस्केको आवाज अधिक हुन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो र अलछी हुन्नन्थ्यो, स्मृति थातमै थियो तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

२– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ।' राजकुमार ! अनि मैले मुख, नाक र कानबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें। राजकुमार ! अनि मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम वायु मेरो शीरमा थुप्रिन्थ्यो र हान्थ्यो। जस्तै– कुनै बलवान् पुरुषले धार भएको तरबारको टुप्पोले शीरमा घोच्ने हो त्यस्तैगरी...मेरो शीरमा अधिकतम वायु थुप्रिन्थ्यो र घोच्थ्यो। राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा।"

३– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ।' राजकुमार ! अनि मैले मुख–नाक-कानबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें। राजकुमार ! मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा मलाई अधिकतम टाउको दुख्न थाल्यो। जस्तै– कुनै बलवान् पुरुषले बलियो डोरीले टाउकोमा बेसरी बेरिदिन्छ त्यस्तैगरी मलाई... अधिकतम टाउको दुख्न थाल्थ्यो। राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा।"

४– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ।' राजकुमार ! अनि मैले मुख–नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुनें। राजकुमार ! अनि सो मलाई– मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम वायुले पेटमा शोला हान्थ्यो। जस्तै– कुनै

Downloaded from http://dhamma.digital/

सिपालु गोघातक वा उसको अन्तेवासिकले धार भएको चूपीले पेट काट्छ त्यस्तैगरी...पेटमा शोला हान्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।"

५– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ ।' राजकुमार ! अनि मैले मुख–नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि सो मलाई– मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम शरीरमा डाह हुन्थ्यो । राजकुमार ! जस्तै– दुइजना बलवान् पुरुषहरूले दुर्बल पुरुषलाई हातखुट्टा समाती भुङ्ग्रोमा वल्टाई पल्टाई पिल्स्याउँछन् त्यस्तैगरी मैले मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम शरीरमा डाह हुन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति– सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा । राजकुमार ! अनि मलाई देवताहरूले देखी यस्तो भने– 'श्रमणगौतम मृत्युभयो[1] ।' कुनै देवताहरूले यस्तो भने– 'श्रमणगौतम मरेको होइन

१. देवताहरूले यस्तो किन भनेका होलान् भन्ने विषयमा पपं. सू. II. पृ. २४१ : महासच्चकसुत्तवण्णनाले यस्तो उल्लेख गरेको छ– 'बोधिसत्व चंक्रमण गर्ने स्थानको अन्त तिर बास गर्ने देवताहरू थिए । त्यसबखत बोधिसत्वको शरीरमा अत्याधिक डाह भएको थियो । चंक्रमण स्थलमा बस्दाबस्दै वहाँ लड्नुभयो । त्यसैले यी देवताहरूले यस्तो भनेका हुन् ।'

Downloaded from http://dhamma.digital/

किन्तु मर्न लागिरहेको हो ।" कुनै देवताहरूले यस्तो भने– 'श्रमणगौतम न मरे न मर्दैछन् किन्तु श्रमणगौतम अरहन्त हुन् । अरहन्तहरूको बस्ने स्वभाव नै यस्तो हुन्छ' ।"

अल्पाहारता

"राजकुमार ! सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'किन म सबै आहारहरू त्याग्ने मार्ग न अपनाऊँ ।' राजकुमार ! अनि म कहाँ आई देवताहरूले यस्तो भने– 'मारिष ! सबै आहारहरू त्याग्ने मार्गतिर तपाई न लाग्नुहोस् । मारिष ! यदि सबै आहारहरू त्याग्ने मार्गमा तपाई लाग्नुहुन्छ भने हामी रोमकूपबाट दिव्यओज (Vitality, प्राण शक्ति) हालिदिने छौं । त्यसले तपाईको यापन हुनेछ ।' राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'यदि म कुनै आहार ग्रहण गर्दिन भनूँ भने यी देवताहरूले मेरो रोमकूपबाट दिव्यओज हालिदिने छन् । त्यसबाट मेरो यापन हुनेछ । यो मेरो निमित्त झूठो हुनेछ ।' राजकुमार ! अनि मैले ती देवताहरूलाई भइहाल्यो यसो नगर भनी भनें ।"

१– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'त्यसोभए किन म अलि अलि आहार ग्रहण नगरूँ । जस्तै– एक एक अँजुली मुगीको रस, गहजातिको रस (कुलत्थयूसं), केराउ कोसाको रस (कलाययूसं) अथवा मटर जातिको रस (हरेणुकयूसं) ।' राजकुमार ! अनि मैले अलि अलि आहार ग्रहण गर्न थालें । जस्तै– एक एक अँजुली मुगीको रस...अथवा मटर जातिको रस । राजकुमार ! त्यसरी अलि

Downloaded from http://dhamma.digital/

अलि आहार ग्रहण गर्दा अँजुली अँजुली मुगीको रस..अथवा मटर जातिको रस ग्रहण गर्दा मेरो शरीर अन्तिम सिमाना पार गरी अत्यन्त दुब्लो भयो । जस्तै– असी वर्षको बुढोको शरीरको अथवा कालवृक्षको जोर्नी गाँठो झैं मेरो शरीरको अंगप्रत्यंग हुनथाल्यो– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै– उँटको पैताला हो त्यस्तै मेरो आनिसद (= मलद्वार) गहिरो थियो– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै– डोरी बाटिएको हो त्यस्तै मेरो पिठ्यूँका हाडहरू माथि तल देखिन्थे– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै– अतिजीर्ण भएको घरका दलिनहरू हल्लिएका हुन्छन् त्यस्तै मेरा करङहरू हल्लिन्थे– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै– गहिरो पानी भएको कुवामा ताराहरूको छाया धेरै गहिरो देखिन्छ त्यस्तै मेरा आँखाका ताराहरू गहिरा देखिन्थे– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै– हरीयो तित्तकलाबु (लौका विशेष) काटी घाम र बतासमा राख्दा चाउरिन्छ त्यस्तै मेरो टाउकोको छाला चाउरिएको थियो– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।"

२– "राजकुमार ! सो मैले पेटको छाला सुम्सुम्याउँदा पिठ्यूँको हाड नै छुन्थें । पिठ्यूँको हाड सुम्सुम्याउँदा पेटको छाला नै छुन्थें । राजकुमार ! मेरो पेटको छाला पिठ्यूँको हाडामा टाँसिएको हुन्थ्यो– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।"

३– "राजकुमार ! सो म झाडा वा पिसाप गर्छुभन्दा उहीं घोप्टो परी लड्थें– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

४– "राजकुमार ! सो मैले यही शरीरलाई आश्वासन दिंदै हातले शरीर सुम्सुम्याउँदा कुहिसकेका रोमहरू शरीरबाट झर्दथे– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।"

५– "राजकुमार ! मलाई देखेर मानिसहरू यस्तो भन्दथे– 'श्रमण गौतम कालो छ, श्रमण गौतम हरीयो छ ।' केही मानिसहरू यस्तो भन्दथे– 'श्रमण गौतम कालो छैन, श्रमण गौतम हरीयो छ ।' केही मानिसहरू यस्तो भन्दथे– 'श्रमण गौतम न कालो छ, न हरीयो छ; श्रमण गौतम भंगुर माछाको (= कालो पनि हरीयो पनि नभएको) छाला जस्तो छ ।' राजकुमार ! त्यति राम्रो परिशुद्ध उज्यालो मेरो छविवर्ण कुरुप भएको थियो– सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।"

यसले सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्न

"राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'अतीत समयमा उपक्रम गर्ने (तपस्या गर्ने) जुन श्रमणब्राह्मणहरूले तीव्र, खरो, कटु, दु:खवेदना अनुभव गरे त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी छैन । अनागत समयमा उपक्रम गर्ने जुन श्रमणब्राह्मणहरूले तीव्र, खरो, कटु, दु:खवेदना अनुभव गर्नेछन् त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी हुने छैन । वर्तमान समयमा उपक्रम गर्ने जुन श्रमणब्राह्मणहरू तीव्र, खरो, कटु, दु:खवेदना अनुभव गर्छन् त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी छैन । यो कटु दुष्करचर्याद्वारा उत्तरीय मनुष्यधर्म र आर्यज्ञान विशेषतालाई प्राप्त गर्न सकिने छैन । सम्बोधिको निमित्त अर्को मार्ग छ के' ?"

Downloaded from http://dhamma.digital/

बालक कालको सम्भना

“राजकुमार ! सो मलाई यस्तो लाग्यो– ‘मलाई थाहा छ कि मेरा पिता हलो जोतिरहँदा म जमुनाको शीतल छायामा बसी कामविषयबाट निवृत्त भई, अकुशलबाट निवृत्त भई, वितर्क विचार एकान्तवास (= ध्यान) बाट उत्पन्न प्रीतिसुख भएको प्रथम ध्यानमा बसेको कुरा । शायद यसै मार्गद्वारा बोधिलाभ हुन सक्ला कि ।’ राजकुमार ! अनि सो मलाई स्मरणको साथसाथै ज्ञानभयो– ‘यही बोधिमार्ग हो ।’ राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– ‘के त जुन सुख कामविषयबाट रहित छ, अकुशलबाट रहित छ, त्यस्तो सुखबाट म डराउँछु त ?’ राजकुमार ! अनि फेरि मलाई यस्तो लाग्यो– ‘म त्यस्तो सुखबाट डराउँदिन’ ।”

सम्बोधि लाभ

Dhamma.Digital

“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– ‘यस्तो पराकाष्ठामा पुगेको शरीरले त्यो (ध्यानमय) सुख प्राप्त गर्न सजिलो छैन । अतः किन म भात र दाल आदि जस्ता मोटा आहार ग्रहण नगरुँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले भात र दाल जस्ता मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें । राजकुमार ! त्यसबखत पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले ‘जुन धर्म श्रमण गौतमले अवबोध गर्नेछन् त्यो धर्म हामीलाई बताउनेछन्’ भन्ने धारणाले मेरो सेवा टहल गर्दैथे । राजकुमार ! जब मैले भात र दाल

Downloaded from http://dhamma.digital/

जस्ता मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें तब 'श्रमण गौतम धेरै वस्तुहरू चाहने, तपस्याबाट भ्रष्ट हुने र रसास्वादमा आशा राख्ने' भन्दै ती पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू विरक्तिएर गए[१]।"

"राजकुमार ! अनि सो मैले मोटा आहार ग्रहण गरी शरीर बलियो पारी कामविषयबाट अलग्ग भई...[२] प्रथमध्यान प्राप्त गरें। वितर्क विचार लाई शान्त गरी दुतियध्यान...[२] तृतीयध्यान...[२] र चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बसें।"

१– "यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि, निर्मल भएपछि, क्लेश दूर भएपछि, मृदु भएपछि तथा कर्मण्य भई निश्चल भएपछि पुर्वेनिवासानुस्मृतिज्ञानतिर चित्त झुकाएँ। अनि अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गरें। जस्तै– एक जन्म, दुइ जन्म... साकार सउद्देश्य अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गरें। राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा रातको प्रथम

---

१. यस्तै प्रकारका आत्मकथा भगवानले म. नि. I. को पासरासिसुत्तंमा, म. नि. I. को महासच्चकसुत्तंमा; म. नि. II. को सङ्गारवसुत्तंमा र म. नि. I. को महासीहनादसुत्तंमा पनि बताउनु भएको छ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२ को पृ. १७०, बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१ को पृ. २८९ का र बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३ को पृ. ११ मा हेर्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

याममा यो प्रथम विदचा प्राप्त गरें। जसबाट अविदचा नाश भयो, विदचा उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो ।"

२– "यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि,...कर्मण्य भई निश्चल भएपछि सत्वहरू (= प्राणीहरू) च्युत र उत्पन्न हुने ज्ञानतिर चित्त झुकाएँ। अनि मनुष्य चक्षुभन्दा टाढा पुग्नसक्ने विशुद्ध दिव्यचक्षु-द्वारा च्यूत र उत्पन्न भएको तथा आ-आफ्ना कर्मानुसार हीन-प्रणीत, सुवर्ण-दुर्वर्ण, सुगति-दुर्गतिमा गइरहेका प्राणीहरू देख्दछु र जान्दछु । राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा रातको दोश्रो याममा यो दोश्रो विदचा प्राप्त गरें। जसबाट अविदचा नाश भयो, विदचा उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो ।"

३– "यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि,...कर्मण्य भई निश्चल भएपछि आस्रवक्षय ज्ञानमा चित्त झुकाएँ। अनि 'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः बुझें, 'यो दुःखसमुदय हो' भनी यथार्थतः बुझें, 'यो दुःखनिरोध हो' भनी यथार्थतः बुझें, 'यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः बुझें, 'यी आस्रवहरू हुन्' भनी यथार्थतः बुझें, 'यी आस्रवसमुदय हुन्' भनी यथार्थतः बुझें, 'यो आस्रवनिरोध हो' भनी यथार्थतः बुझें, 'यो आस्रवनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः बुझें । यसरी बुझि-सकेपछि, देखिसकेपछि, कामास्रवबाट पनि भवास्रवबाट पनि अविदचास्रवबाट पनि मेरो चित्त विमुक्त भयो । विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भएँ भन्ने ज्ञान भयो। जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें र अब उप्रान्त यहाँ आउनु पर्ने हेतु छैन' भन्ने पनि बुझें ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा रातको तेश्रो याममा यो तेश्रो विदद्या प्राप्त गरें। जसबाट अविदद्या नाश भयो, विदद्या उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो।"

ब्रह्माको याचना

"राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'यो धर्मलाई मैले अवबोध गरें जो गम्भीर, देख्न गाह्रो, बोध गर्न गाह्रो, शान्त, प्रणीत, अतर्कावचर (= तर्कद्वारा मात्र अप्राप्य), निपुण तथा पण्डितहरूद्वारा, बोधगम्य छ। यी प्रजाहरू पञ्चकामविषय (आलय) मा आनन्दित छन्, त्यसमा रत छन् तथा त्यसैमा प्रमुदित छन्। आलयमा आनन्दित हुने, आलयमा रत हुने तथा अलयमै प्रमुदित हुने प्रजाहरू– यस प्रत्ययद्वारा यो हुन्छ यस प्रत्ययको कारणबाट नै 'प्रतित्यसमुत्पाद' हुन्छ भन्ने– यो (प्रतित्यसमुत्पादको) कारणलाई देख्न सक्ने छैनन्। यो कारणलाई देख्नु पनि गाह्रो छ। जस्तै– सबै संस्कारको क्षय, सबै बन्धनहरूको उत्सर्ग, तृष्णाक्षय, विराग, निरोध तथा निर्वाण। यदि मैले धर्मदेशना गर्दा र अरूहरूले (त्यो) धर्म (कुरा) लाई बुझ्न सकेनन् भने– त्यो मेरो निमित्त ग्लानी[1] अथवा थकावट हुनेछ।' राजकुमार !

---

१. शारीरिक र वाचिक ग्लानी हुन सक्छ तर मानसिक ग्लानी होइन। सं. नि. अ. क. I. पृ. १५३ : ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना, ब्रह्मसंयुत्तं; म. नि. अ. क. II. पृ. १४६ : पासरासिसुत्तवण्णना।

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यसबेला मेरो मनमा यस्तो आश्चर्यजनक गाथा आयो जुन मैले अघि सुनेको थिइन।"

१. 'किच्छेन मे अधिगतं, हलं दानि पकासितुं।
रागदोसपरेतेहि, नायं धम्मो सुसम्बुधो॥'

२. 'पटिगोतगामि निपुणं, गम्भीरं दुद्दसं अणुं।
रागरत्ता न दक्खन्ति, तमोक्खन्धेन आवुटा'ति॥'

अर्थ—

१– 'दुष्करतापूर्वक प्राप्त गरेको यो धर्मलाई किन म प्रकाश गरुँ, भइहाल्यो; राग द्वेषमा मुछिएर बस्नेहरूले यो धर्मलाई बुझ्न सजिलो छैन।'

२– 'प्रतिस्रोतमा गएको[1] निपुण, गम्भीर, देख्न नसकिने, अणु समान यो धर्मलाई रागरक्त भई तमस्कन्धद्वारा आवृत्त भएकाहरूले देख्न सक्ने छैनन्।'

"राजकुमार ! यस्तो विचार गरिरहँदा मेरो मन अल्पोत्सुकतातिर ढल्किन्थ्यो र धर्मदेशनातिर होइन।"

---

१. नित्य भन्नेलाई अनित्य, सुख भन्नेलाई दुःख, आत्म भन्नेलाई अनात्म र सुभ भन्नेलाई असुभ भन्नु नै 'प्रतिस्रोत' हो। यी नै चार सत्यमा जानेलाई 'प्रतिस्रोतमा गएको' भनिएको हो। सं. नि. अ. क. I. पृ. १५४ : ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना, ब्रह्मसंयुत्तं।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजकुमार ! अनि सहम्पति **ब्रह्मा**ले[1] मेरो चित्तमा भइरहेको सोचाइलाई जानेपछि उनलाई यस्तो लाग्यो– 'यो लोक नाश हुनेछ र यो लोक विनाश हुनेछ । जहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको मन धर्मदेशनामा नलागी अल्पोत्सुकतातिर लागेको छ ।' राजकुमार ! अनि जस्तै कुनै बलावान् पुरुषले खुम्चेको हातलाई पसार्छ र पसारेको हातलाई खुम्च्याउँछ त्यस्तैगरी ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई मेरो अगाडि सहम्पति **ब्रह्मा** प्रकट भए । राजकुमार ! अनि उत्तरासङ्गलाई एकांश पारी दाहिने घुँडाले पृथ्वीमा टेकी हात जोरी नमस्कार गरी सहम्पति **ब्रह्मा**ले मसँग यस्तो विन्तिगरे– 'भन्ते भगवान ! धर्मदेशना गर्नुहोस् ! सुगत ! धर्मदेशना गर्नुहोस् । अल्पमल हुने सत्वहरू पनि छन् । धर्म सुन्न नपाउँदा उनीहरूको परिहानी हुन सक्छ । धर्मलाई बुझ्नसक्ने पनि हुन सक्छन्' ।"

---

१. यी सहम्पति ब्रह्माचाहिं अघि काश्यप बुद्धको पालामा सहक भन्ने भिक्षु भएका । प्रथमध्यान लाभ गरी त्यसैको फलले प्रथमध्यान भूमिमा कल्प आयु हुने ब्रह्मा भएर उत्पन्न भएका थिए । यिनलाई त्यहाँ 'सहम्पति ब्रह्मा' भन्दथे । त्यसैले सहम्पति ब्रह्मा भनिएको हो । भगवानलाई प्रार्थना गर्नको निमित्त आउँदा उनी दशहजार ब्रह्माहरूका साथ थिए भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. १५५ :ब्रह्मयाचनसुत्तवण्णनाले र म. नि. अ. क. II. पृ. १४८ : पासररासिसुत्तवण्णनाले समुल्लेख गरेका छन् । म. नि. अ. क. II. पृ. २३१ चूलसच्चकसुत्तवण्णनाले चाहिं महाब्रह्माका साथ शक्र देवेन्द्र आएका थिए भनी उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजकुमार ! यस्तो भनेर सहम्पति ब्रह्माले फेरि यसो भनेङ्ग

१. 'पातुरहोसि मगधेसु पुब्बे,
धम्मो असुद्धो समलेहि चिन्तितो ।
अपापुरेतं अमतस्स द्वारं
सुणन्तु धम्मं विमलेनानुबद्धं ॥'

२. 'सेले यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो,
यथा पि पस्से जनतं समन्ततो ।
तथूपमं धम्ममयं सुमेध,
पासादमारुय्ह समन्तचक्खु ।
सोकावतिण्णं जनतमपेतसोको,
अवेक्खस्सु जातिजराभिभूतं ॥'

३. 'उट्ठेहि वीर विजितसङ्गाम,
सत्थवाह अणण विचर लोके ।
देसस्सु भगवा धम्मं,
अञ्ञातारो भविस्सन्ती'ति ॥"

अर्थ —

१– 'अघि मलिन चित्त हुनेहरूले चिन्तन गरेको अशुद्ध धर्म मगध देशमा थियो । अमृतद्वार खोलिदिने विमल (पुरुष) ले अवबोध गरेको धर्मलाई अब यो संसारका प्राणीहरूले सुनुन् !'

Downloaded from http://dhamma.digital/

२– 'शैलमय पर्वतको टुप्पोमा बसी चारैतिर सबै जनतालाई हेर्ने झैं– समन्तचक्षु हुनुभएका र शोकरहित हुनुभएका तपाई सुमेधले पनि– शोक ग्रस्त तथा जातिजराले अभिभूत भएका प्राणीहरूलाई मुक्त गर्न धर्ममय प्रासादमा आरोहण गरी जनतातिर हेर्नुहोस् !'

३– 'हे संग्रामजित ! हे वीर पुरुष ! हे अऋणी सार्थवाह ! उठ्नु होस् ! ! विचरण गर्नुहोस् ! भगवान ! धर्मदेशना गर्नुहोस् ! धर्म बुझ्न सक्ने प्राणीहरू पनि हुन सक्छन् ।'

"राजकुमार ! अनि ब्रह्माको अभिप्रायलाई बुझी प्राणीहरूको प्रति करुणाको कारणले बुद्धचक्षुद्वारा[1] मैले लोकमा हेरें । राजकुमार ! बुद्ध चक्षुद्वारा लोकमा हेर्दा मैले अल्परज हुने[2], महारज हुने[3], तीक्ष्ण

---

१. इन्द्रिय परोपरियत्तिज्ञान र आशयअनुशय ज्ञानलाई 'बुद्धचक्षु' भन्दछन् भने सर्वज्ञ ज्ञानलाई 'समन्तचक्षु' भनी भन्दछन् । अनि तीनै वटा मार्गज्ञानलाई 'धर्मचक्षु' भन्दछन् । सं. नि. अ. क. I. पृ. १५५, ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना । म. नि. अ. क. II. पृ. १४९ : पासरासिसुत्तवण्णना; पटि. म. पा. पृ. २७० : तथागतोसमन्तचक्खु, इन्द्रियकथा, बुद्धचक्खु ।

(२) जसमा प्रज्ञारूपी चक्षुमा रागादि रजहरू (= मलहरू) कम हुन्छन् त्यस्तालाई 'अल्परज हुने' भनिएको हो । श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि 'अल्परज हुने' पुरुष भनिन्छ ।

(३) अप्रज्ञावान्लाई 'महाराज हुने' पुरुष भनिन्छ भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'महाराज हुने' पुरुष भनिन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

इन्द्रिय हुने[१], मृदु इन्द्रिय हुने[२], सु-आकार हुने[३], दुराकार हुने[४], सुविज्ञेय हुने[५], दुर्विज्ञेय हुने[६], केही परलोक वद्य भयदर्शी भई बस्ने[७] र केही परलोक वद्य भयदर्शी भई नबस्ने[८] प्राणीहरू देखें। जस्तै– कुनै उत्पल, पद्म अथवा पुण्डरीक भएको पोखरीमा (१) केही उत्पल, पद्म अथवा पुण्डरीक पानीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीभन्दा माथि नउठी पानीभित्रै पोषित हुन्छन्। (२) केही उत्पल, ... पनीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीको स्तरमा रहेका हुन्छन्। (३) केही उत्पल, ... पानीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीभन्दा माथि उठी पानीले छुन नसक्ने गरी रहन्छन्[९]। राजकुमार ! यस्तो गरी बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्दा मैले अल्पराज हुने ... केही परलोक वद्य भयदर्शी भई बस्ने प्राणीहरू देखें। राजकुमार ! अनि मैल सहम्पति ब्रह्मालाई गाथाद्वारा यस्तो भनें–

---

१. जसका श्रद्धा इन्द्रियहरू तीक्ष्ण हुन्छन् उसलाई 'तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने' भन्दछन् भने श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि 'तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने' पुरुष भन्दछन्।

२. जसका श्रद्धा इन्द्रियहरू तीक्ष्ण हुँदैनन् उसलाई 'मृदु इन्द्रिय हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'मृदु इन्द्रिय हुने' भन्दछन्।

३. जसको श्रद्धा सुन्दर हुन्छ उसलाई 'सु-आकार हुने' भन्दछन् भने श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि 'सु-आकार हुने' पुरुष भनिन्छ।

४. जसको श्रद्धा सुन्दर हुन्न उसलाई 'दुराकार हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'दुराकार हुने' पुरुष भनिन्छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

५. जसले भनेको कारणलाई सरलतापूर्वक बुझ्न सक्छ वा जसलाई बुझाउन सजिलो हुन्छ उसलाई 'सुविज्ञेय' भन्दछन् भने श्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'सुविज्ञेय हुने' पुरुष भन्दछन् ।

६. जसले भनेको कुरालाई सरलतापूर्वक बुझ्न सक्तैन वा जसलाई बुझाउन गाह्रो पर्छ उसलाई 'दुर्विज्ञेय हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'दुर्विज्ञेय हुने' पुरुष भन्दछन् ।

७. जसले परलोकलाई दोष र भयको दृष्टिले हेर्छ उसलाई 'परलोक वदय भयदर्शी' भनी भन्दछन् भने श्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'परलोक वदय भयदर्शी' भन्दछन् ।

८. जसले परलोकलाई दोष र भयको दृष्टिले हेर्दैन उसलाई 'परलोक वदय भयदर्शी भई नबस्ने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'परलोक वदय भयदर्शी भई नबस्ने' भन्दछन् । म. नि. अ. क. II. पृ. १४९ : पासरासिसुत्तवण्णना; सं. नि. अ. क. I. पृ. १५६ : याचना-सुत्तवण्णना; पटि. म. पा. पृ. १३४, १७० र विभं. पा. पृ. ४०४ : मातिकानिद्देसो ।

९. यहाँ पानीभित्रै रहने, पानीको स्तरमा रहने र पानीभन्दा माथि रहने कमलका फूलहरूको उपमा देखाइएको छ । यस सम्बन्धमा अर्थ कथाले अर्को पनि यौटा उपमा दिएको छ। त्यो हो पानी भित्रै रहने कहिले पनि विकसित नहुने कछुवा र माछाहरूले खाएर

Downloaded from http://dhamma.digital/

सिद्धिने । यो चाहिं मूल सूत्रमा नभए तापनि दर्शाउनु पर्ने कारण अर्थकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

चार प्रकारका फूलहरू भए जस्तै चार प्रकारका व्यक्तिहरू छन् । जस्तै– (१) उग्घाटितञ्ञू, (२) विपचितञ्ञू, (३) नेय्यो र (४) पदपरम भन्ने ।

त्यहाँ जुन पुरुषले भन्ने बित्तिकै धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'उग्घाटितञ्ञू' भन्दछन् । जुन पुरुषले संक्षिप्तमा भनेको कुरालाई विस्तृत गर्दा धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'विपचितञ्ञू' भन्दछन् । जुन पुरुषले पढाएको कुरालाई प्रश्नोत्तर गरी ध्यानपूर्वक विचार गरी कल्याणमित्रहरूको सत्संगतद्वारा धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'नेय्य' भन्दछन् । जुन पुरुषले जति सुने पनि जति सुनाए पनि जति पढे पनि जति जाने पनि त्यसद्वारा धर्मलाई बोध गर्न सक्दैन त्यस्तालाई 'पदपरम' भन्दछन् ।

फूलै फूलले भरिएका दश सहस्री लोकधातुमा आजै फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'उग्घाटितञ्ञू' पुरुष, भोलि फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'विपचितञ्ञू' पुरुष, पर्सि फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'नेय्य' पुरुष र कछुवा माछाहरूले खाएर सिद्धिने फूल जस्तै पुरुषलाई 'पदपरम' भनिन्छ । भगवानले यी सबै प्रकारका पुरुषलाई देख्नु भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यसरी देख्नु हुँदा वहाँले ती मध्ये अल्परज हुने र महारज हुनेहरूलाई पनि देख्नुभयो । अनि उपरोक्त उग्घाटितञ्ञू आदि तीन पुरुषहरूले यसै जीवनमा धर्मावबोध गर्न सक्ने छन् र 'पदपरम' पुरुषको निमित्त चाहिं भविष्यको निमित्त वासना हुनेछ भन्ने कुरा पनि बुझ्नुभयो र देख्नु भयो ।

यसरी बुझ्नु भएपछि ती चारै प्रकारका पुरुषहरूलाई धर्मदेशनाद्वारा हित हुनेछ भन्ने मनमा लागेपछि धर्मदेशना गर्ने निश्चय गर्नुभयो । त्यसपछि पुनः यी तीनै लोकका प्राणीहरूलाई 'भव्य' र 'अभव्य' दुइ भागमा राख्नुभयो ।

(१) कम्मावरण, (२) किलेसावरण र (३) विपाकावरण हुने पुरुषलाई 'अभव्य' भनिन्छन् । त्यस्तो नहुने 'भव्य' पुरुष हो । यी मध्ये अभव्य पुरुषहरूलाई छाडी भव्य पुरुषहरूलाई मात्र ज्ञानद्वारा हेरी उनीहरूमध्ये पनि यति रागचरितका, यति द्वेषचरितका, यति मोहचरितका, यति वितर्कचरितका, यति श्रद्धाचरितका र यति बुद्धचरितका छन् भनी छ चरितमा राख्नुभयो । यसपछि धर्मदेशना गर्नेछु भनी निश्चय गरी ब्रह्मालाई वचन दिनुभयो र 'अपारुता तेसं' भन्ने गाथा भन्नुभएको हो भनी म. नि. अ. क. II. पृ. १५०–५१ : पासरासिसुत्तवण्णना र सं. नि. अ. क. I. पृ. १५७–५८ : ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णनाले समुल्लेख गरेका छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

'अपारुता तेसं अमतस्स द्वारा,
ये सोतवन्तो पमुञ्चन्तु सद्धं ।
विहिंससञ्ञी पगुणं न भासिं,
धम्मं पणीतं मनुजेसु ब्रह्मे' ति ॥'

अर्थ —

'हे ब्रह्मे ! प्रगुण भए पनि कष्ट हुन्छ भन्ने विचारले जनतालाई प्रणीत धर्मदेशना नगर्ने विचार भएको थियो । परन्तु अब सुन्न चाहनेले आफ्नो श्रद्धालाई अघि बढाई सुन । उनीहरूको निमित्त अमृतद्वार खोलियो ।'

"राजकुमार ! अनि 'भगवानबाट धर्मदेशना गर्ने वचन पाएँ' भनी मलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी सहम्पति ब्रह्मा उहीं अन्तरधान भए ।"

धर्मचक्र प्रवर्तनको लागि प्रस्थान

१– "राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो– 'कसलाई सर्वप्रथम म धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?' राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'यी आलार कालाम पण्डित व्यक्त र मेधावी छन् । धेरै दिनदेखि यिनी अल्परज स्वभावका हुन् । अतः किन म आलार कालामलाई प्रथम धर्मदेशना नगरूँ । उनले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्नेछन्' ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजकुमार ! अनि मकहाँ एक देवता आई यस्तो भने– 'भन्ते ! आलार कालामको मृत्यु भएको एकसाता भइसक्यो ।' अनि 'आलार कालाम मृत्यु भएको एकसाता भइसक्यो' भन्ने ज्ञान मलाई पनि भयो[1] । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'आलार कालामको ठूलो हानी भयो । यदि उनले यो धर्म सुन्न पाएका भए चाँडै नै उनले बुझ्ने थिए होलान्' ।"

२– "राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'म कसलाई प्रथम धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?' राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'यी उद्दक रामपुत्र पण्डित व्यक्त र मेधावी छन् । धेरै दिनदेखि यिनी अल्परज स्वभावका हुन् । अतः किन म उद्दक रामपुत्रलाई प्रथम धर्मदेशना नगरूँ । उनले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्ने छन्' ।" "राजकुमार ! अनि मकहाँ एक देवता आई यस्तो भने– 'भन्ते ! उद्दक रामपुत्रको मृत्यु हिजो राती भयो ।'

---

१. देवताले भनेको कुरामा मात्र भर नपरी स्वयं आफूले पनि हेर्नुभयो । यसरी हेर्दा भगवानले आलार कालामको मृत्यु भएको एकसाता भइसकेको कुरा मात्र थाहा पाउनु भएको होइन परन्तु उनी 'आकिञ्चन्यायतन' लोकमा उत्पन्न भएको कुरा पनि थाहा पाउनु भयो । म. नि. अ. क. II. पृ. १५५ : पासरासिसुत्तवण्णना ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनि 'उद्दक रामपुत्रको मृत्यु हिजो राती भयो[१]' भन्ने ज्ञान पनि मलाई भयो। राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'उद्दक रामपुत्रको ठूलो हानी भयो। यदि उनले यो धर्म सुन्न पाएका भए उनले चाँडै नै बुझ्ने थिए होलान्' ।"

३– "राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'म कसलाई प्रथम धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?' राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'यी पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू मेरा बहुपकारी हुन्। जसले तपस्या गरिरहेको बेलामा मेरो उपस्थान गरेका थिए[२]। अतः किन म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई प्रथम धर्मदेशना नगरूँ। राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो– 'यी पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू अहिले कहाँ बसिरहेका रहेछन् ?' राजकुमार ! अनि मैले अमानुषीय विशुद्ध दिव्य चक्षुद्वारा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू बाराणशी स्थित ऋषिपतन[३] मृगदायमा[४] बसिरहेका छन् भन्ने कुरा देखें। अनि उरुवेलमा इच्छानुसार विहार गरी जहाँ बाराणशी हो त्यहाँ म गएँ।"

"राजकुमार ! अनि मलाई उपक आजीवकले गया र बोधिको बीच[५] बाटोमा गइरहेको देखे। देखेर मलाई यस्तो भने– 'आवुसो ! तिम्रा इन्द्रियहरू अति परिशुद्ध छन्, तिम्रो छविवर्ण अति

---

१. देवताको कुरामा मात्र भर नपरी स्वयं आफ्नो सर्वज्ञ ज्ञानले हेर्नु हुँदा वहाँले उद्दक रामपुत्र हिजो मध्यरातमा मृत्यु भएको कुरा मात्र होइन उनी 'नैवसंज्ञानासंज्ञायतन' लोकमा उत्पन्न भएको

Downloaded from http://dhamma.digital/

कुरा पनि थाहा पाउनुभयो । म. नि. अ. क. II. पृ. १५५ : पासरासिसुत्तवण्णना ।

(२) सिद्धार्थ कुमार बोभिसत्व उरुवेल वनमा छ वर्षसम्म तपस्या गरिरहेको बेलामा यिनीहरूले वहाँ बस्ने ठाउँमा बढार्दथे । चीवर वस्त्रलिई वहाँको पछि पछि लाग्दथे । मुखधुने पानी दिन्थे र दतीवन पनि दिन्थे ।

यी पञ्चवर्गीय भनेका को हुन् भन्ने बारेमा पपं. सू. II. पृ. १५५ : पासरासिसुत्तवण्णना अनुसार– यिनीहरू सिद्धार्थ कुमार जन्मिसकेपछि वहाँको शरीरको लक्षण हेरी भविष्यवाणी गर्ने आठजना पुरोहित ब्राह्मणहरूमध्ये पाँचजना हुन् । आठजनामध्ये तीनजनाले 'घरमा बसे चक्रवर्ती राजा र घर छाडेमा बुद्ध हुने छन्' भनी एउटै मात्र कुराको भविष्यवाणी गरेका थिए । यी नै पाँचजनालाई 'पञ्चवर्गीय' भनेका हुन् ।

यिनीहरू उमेरमा तरुण भए तापनि यिनीहरू वेद आदि शास्त्रमा पारङ्गत थिए । त्यसैले यिनीहरू पनि राजा शुद्धोदनका राजदरबारिया पुरोहित थिए । 'गृहबन्धनमा बाँधिएपछि गृहत्याग गर्न गाह्रो हुनेछ' भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखी 'सिद्धार्थ' बोधिसत्व कदाचित गृहस्थमा रहने छैनन् । अवश्य पनि घरछाडी बुद्ध हुने छन्' भन्ने कुरामा अडिग भई बोधिसत्वकै उद्देश्य लिई

Downloaded from http://dhamma.digital/

उनीहरूले पछि घर त्यागेका थिए । यसरी युवावस्थामै साधु भेष लिई रमणीय आश्रम आदिमा बस्दै विचरण गर्न थाले । यसरी विचरण गरिरहँदा समय समयमा सिद्धार्थ बोधिसत्वले घर छाडे कि छोडका छैनन् भन्ने कुराको खबर यिनीहरूले लिने गर्थे । पछि सिद्धार्थ कुमार गृहत्यागी उरुवेल वनमा बसेका छन् भन्ने सुनी उहीं गई यिनीहरूले वहाँको उपस्थान गरिरहेका थिए । त्यसैले माथि सूत्रमा बुद्धले उनीहरूलाई 'बहुपकारी' भनी उल्लेख गर्नुभएको हो ।

यिनीहरूको नाम– कौण्डिन्य, वप्प, भद्रीय, महानाम र अश्वजित् हो ।

३. बुद्ध जन्मिनु अगाडि प्रत्येक बुद्धहरू गन्धमादान पर्वतमा भएको समापत्तिबाट उठी आकाश मार्गद्वारा ऋषिपतनमा आउने र त्यहाँबाट आकाश मार्गद्वारा पर्वतमा जाने भएको, हुँदा ऋषिहरू आउने र जाने ठाउँ भन्ने अर्थले सो स्थानलाई 'ऋषिपतन' भनिएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. १५७ : पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ। हाल यस स्थानलाई सारनाथ भनिन्छ र यो स्थान भारतको बनारस नजिक छ ।

४. 'मृगदाय' भनी मृगहरूलाई अभय दिइराखेको ठाउँलाई भनिएको हो ।

५. गया र हाल बुद्धगयाको बीच ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

चम्किलो छ। आवुसो ! कसको उद्देश्य लिएर तिमी प्रव्रजित भएका हौ ? तिम्रा गुरु को हुन् ? कसको धर्म तिमी रुचाउँछौ ?' राजकुमार ! यस्तो सोध्दा मैले उपक आजीवकलाई गाथाद्वारा यस्तो भनें–

१. 'सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मि,
सब्बेसु धम्मेसु अनूपलित्तो ।
सब्बञ्जहो तण्हक्खये विमुत्तो,
सयं अभिञ्ञाय कमुद्दिसेय्यं ॥'

२. 'न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न बिज्जति ।
सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो ॥'

३. 'अहं हि अरहा लोके, अहं सत्था अनुत्तरो ।
एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो, सीतिमूतोस्मि निब्बुतो ॥'

४. 'धम्मचक्कं पवत्तेतुं, गच्छामि कासिनं पुरं ।
अन्धभूतस्मिं लोकस्मिं, अहञ्छं अमतदुन्दुभि ॥'

अर्थ –

१– 'सबै त्रैभूमिक धर्महरूलाई जितेर, सबै चातुर्भौमिक धर्महरूलाई जानेर, सबै त्रैभूमिक धर्ममा अलिप्त भई, सबै त्रैभूमिक धर्महरूलाई त्यागी, तृष्णा क्षय गरी विमुक्त भई– सबै चातुर्भौमिक धर्महरूलाई स्वयं जानी– कसलाई (यी मेरा आचार्य हुन् भनी) उद्देश्य गरूँ ?"

Downloaded from http://dhamma.digital/

२– "मेरा आचार्य छैन, न त म समान अरू कुनै छन् । देवसहित लोकमा म समान अरू कोही पुरुष छैनन् ।"

३– "म नै यो लोकमा अरहन्त हुँ, म नै अनुपम शास्ता हुँ, क्लेशरूपी आगोलाई निवृत्त गरी शीतल भएको सम्यक्सम्बुद्ध म नै एक्लो हुँ ।"

४– "धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त काशी देशमा जाँदै छु । अन्धकारमय यस लोकमा अमृतभेरी बजाउने छु ।"

"आवुसो ! जस्तो तिमी भन्दछौ त्यो सुन्दा त तिमी 'अनन्त जिन' नै हुनसक्छौ ।"

'मादिसा वे जिना होन्ति, ये पत्ता आसवक्खयं ।
जिता मे पापका धम्मा, तस्माहमुपक जिनो' ति ॥'

अर्थ—

'म जस्ता नै 'अनन्त जिन' हुन सक्छन् । जसले आस्रव (= चित्तमल) क्षय गरी निर्वाण प्राप्त गरिसकेको छ ।। मैले पापधर्महरूलाई जिति सकेको छु । हे उपक ! त्यसैले म 'जिन हुँ' ।'

"राजकुमार ! यस्तोभन्दा 'हुनसक्छ' भन्दै टाउको हल्लाउँदै उपक आजीवक[1] छेउको बाटो लागी हिंडे ।"

१. उपक आजीवक एक नाङ्गा साधु थिए । त्यहाँबाट उनी वङ्गहार जनपदमा गई एक ब्याधाहरूको गाउँमा बसे । ब्याधाका नायकले देखेर 'अहो ! कस्ता श्रमण होलान् जो वस्त्र पनि लगाउन्नन् !

Downloaded from http://dhamma.digital/

यी त अवश्यमेव कुनै अरहन्त होलान् !' भनी उनलाई एक ठाउँमा बसाली हेरचाह गऱ्यो । सो ब्याधाकी एउटी सुन्दरी जवा (चापा) भन्ने छोरी थिई ।

एकदिन ब्याधा टाढा जाँदा आफ्नी छोरीलाई "सो श्रमणको राम्ररी हेरचाह गर्नू" भनी अह्राएर गयो । उपक उसको घरमा भिक्षा लिन जाँदा उसकी सुन्दरी छोरीलाई देखेर आकर्षित भई खाना नखाई डेरामा फर्के । पछि सो ब्याधा फर्केपछि श्रमणको बारेमा सोधपुछ गर्दा जवाले 'एकदिन आएर त्यसपछि आएको छैन' भनी भनेको सुनी ब्याधा तुरन्त उपक बस्ने ठाउँमा गई खुट्टा मिच्दै 'के भयो कसो भयो' भनी सोध्दा उनले 'जवालाई पाएमा बाँच्नेछु नत्र यहीं मर्नेछु' भनी भने । यो सुनी ब्याधाले 'भन्ते ! तपाई केही काम गर्न जान्नुहुन्छ त ?' भनी सोध्यो ।

'म केही जान्दिन ।'

'भन्ते ! केही काम गर्न नजान्नेलाई गृहस्थमा बस्नु गाह्रो पर्छ ।'

'म केही काम गर्न जान्दिन । तिम्रो मासु ल्याउने काम चाहिं गर्न सक्छु र मासु बेच्ने काम पनि गर्न सक्छु ।'

यो सुनेर ब्याधाले 'ठीक छ' भनी आफ्नी छोरी उनलाई दियो ।

केही समय पछि उपकले एक छोरा पाए । उसको सुभद्र भन्ने नाम राखिएको थियो । बालक रुँदा उनकी स्वास्नी

Downloaded from http://dhamma.digital/

जवाले उपकलाई ब्यङ्ग सुनाउँदै बालक फुल्याउँथी । यसैबाट उपक विरक्तिएर मेरा 'अनन्त जिन' भन्ने साथी श्रावस्तीमा छन् भन्दै उनी त्यहाँबाट श्रावस्तीमा गए ।

उता श्रावस्तीमा भगवानले भिक्षुहरूलाई 'भिक्षुहो ! यदि यहाँ 'अनन्त जिन' भन्ने कहाँ छन् भनी सोध्दै कुनै पुरुष आए भने उनलाई म कहाँ पठाउनू' भनी निर्देशन दिनुभयो । नभन्दै उपक श्रावस्तीमा पुगी जेतवन विहार भित्र गई 'अनन्त जिन' भन्ने कहाँ छन् ? भनी सोधेपछि उनलाई बुद्धकहाँ लगे । अनि भगवानलाई देखेर 'मलाई चिन्नु हुन्छ के ?' भनी उपकले सोधेपछि भगवानले 'चिन्दछु, आजकल कहाँ बस्दछौ ?' भनी सोध्नुभयो । 'वङ्गहार जनपदमा' भनी उपकले जवाफ दिएपछि भगवानले 'उपक ! तिमी त बुढा भए जस्ता छौ । के तिमी प्रव्रजित हुन सक्छौ ?' भनी सोध्नुहुँदा 'भन्ते ! सक्छु' भनी जवाफ दिएपछि भगवानले उनलाई प्रव्रजित गराई 'कर्मस्थान' भावना सिकाउनु भयो । अनि कर्मस्थान भावना बढाउँदै जाँदा उपकले अनागामी फल प्राप्त गरे । मृत्युपछि उनी अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । अविहा ब्रलोकमा उत्पन्न हुने बित्तिकै उनी अरहत् भए । अविहामा पुग्ने बित्तिकै अरहत् हुनेहरू सातजना छन् भनी पपं. सू. II. पृ. १५८–५९ पासरासिसुत्तवण्णना, सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ३२७–२८ : मुनिसुत्तवण्णना र थेरी. गा. अ. क. पृ. १७२–७३ चापाथेरीगाथा अट्ठकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजकुमार ! अनि म क्रमशः चारिका गर्दै जहाँ बाराणशी स्थित ऋषिपतन मृगदाय हो, जहाँ पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू थिए त्यहाँ गएँ। राजकुमार ! अनि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई टाढैबाट देखे । देखेर (उनीहरूले) परस्पर करार गरे– 'आवुसो ! यी श्रमण गौतम आउँदैछन् जो बहुलताको कारणले गर्दा तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भई बाहुल्यतामा आवर्तित छन् । उनलाई न आसन दिने, न आसनबाट उठ्ने, न त उनको पात्र-चीवर मागेर नै लिने । केवल आसन राखिदिने, चाहन्छन् भने बस्नेछन् ।' राजकुमार ! जति जति म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको नगिचमा पुगे त्यति त्यति पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू आफ्ना कुरामा बस्न सकेनन् । अनि केहीले अगाडि आई मेरा पात्र-चीवर लिए । केहीले आसन बिच्छ्याए । केहीले पाउ पखाल्ने पानी राखे । त्यसबखत उनीहरूले मलाई नाम लिएर आवुसो भन्दै कुरा गरे[1] । राजकुमार ! अनि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यस्तो भनें– 'भिक्षुहो ! तथागत-

---

१. भनाइको मतलब 'गौतम' पनि भन्नथाले 'आवुसो' पनि भन्नथाले भनी भनिएको हो । यति मात्र होइन 'आवुसो गौतम ! हामीहरू उरुवेलमा तपस्या गरिरहेको बेलामा हामीले तपाईको पात्र-चीवर लिएर हिंड्थ्यौं । मुख धुने पानी र दतीवन पनि दियौं । तपाई बस्ने ठाउँमा बढाऱ्यौं पनि । अनि पछि कसले तपाईको हेरचाह गरे त । हामी गए भनेर तपाईले चिन्ता मात्र पनि लिनु भएन भनी कुरा सुनाए भन्ने अर्थ हो । म. नि. अ. क. II पृ. १५९ : पासरासिसुत्तवण्णना ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाई नाम लिएर आवुसो भनी कुरा नगर । भिक्षुहो ! तथागत, अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुन् । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्मदेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै– जसको निमत्ति कुलपुत्रहरू सम्यक्रूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्– त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ' ।"

"राजकुमार ! यस्तो भन्दा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने– 'आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि त्यस प्रतिपदाद्वारा पनि त्यस दुष्करचर्याद्वारा पनि तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने अहिले अब बाहुलिक भई तपश्चर्याबाट भ्रष्ट बाहुल्यतामा आवर्तित भई अहिले के तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला' !"

"राजकुमार ! यस्तोभन्दा मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यस्तो भनें– 'तथागत बाहुलिक होइनन्, न तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन्, न त बाहुल्यतामा आवर्तित छन् । भिक्षुहो ! तथागत, सम्यक्सम्बुद्ध हुन् । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्मदेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै– जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक्रूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्– त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ' ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"राजकुमार ! दोश्रो पटक पनि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने– 'आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि ... तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म ... प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने अहिले अब बाहुलिक भई ... के तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला' !"

"राजकुमार ! दोश्रो पटक पनि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यस्तो भनें– 'तथागत बाहुलिक होइनन्, न तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन्, ... भिक्षुहो ! कान थाप। मैले अमृत पाइसकेको छु। म अनुशासन गर्नेछु। सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै ... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ' ।"

"राजकुमार ! तेश्रो पटक पनि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने– 'आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि ... तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म ... प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने अहिले अब बाहुलिक भई ... के तपाईले उत्तरीय मनुष्य धर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला' !"

"राजकुमार ! यस्तो भन्दा मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यसो भनें– भिक्षुहो ! यसभन्दा अघि मैले तिमीहरूलाई यस्तो कुरा भनेको थाहा छ के[१]' ?"

'भन्ते ! थाहा छैन।'

---

१. भनाइको मतलब– यसभन्दा अघि उरुवेलमा बसिरहँदा मैले यस्तो कुनै वचन भनेको कुरा तिमीहरूलाई थाहा छ के ? भनी भनिएको हो। यति मात्र होइन उरुवेलमा तपस्या गरिरहेको बेलामा तिमी-

Downloaded from http://dhamma.digital/

'भिक्षुहो ! तथागत, अरहत सम्यक्सम्बुद्ध हुन् । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्मदेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै ... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ' ।"

"राजकुमार ! अनि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई सम्झाउन सकें[1] । राजकुमार ! अनि मैले दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गरें[2] ।

हरूलाई खुशी पार्न अथवा तिमीहरू उत्कण्ठित होउला भनी रात वा दिनमा तिमीहरूकहाँ आएर 'आवुसो ! उत्कण्ठित हुनु पर्दैन चिन्ता लिनु पर्दैन मैले ज्योति देखेको छु अथवा निमित्त दर्शन पाएको छु' आदि भनी कुनै कुरा मैले तिमीहरूलाई भनेको छु ? यति भन्ने बित्तिकै उनीहरूमा होस आयो र 'अवश्य पनि बुद्ध हुनुहुन्छ' भन्ने मनमा लागेपछि उनीहरूको मनमा श्रद्धा उत्पन्न भयो । 'त्यस्तो कुरा सुनाउनु भएको हामीलाई थाहा छैन' भन्ने कुरा पनि उनीहरूले भने । म. नि. अ. क. II. पृ. १५९-६० : पासरासिसुत्तवण्णना ।

१. भनाइको मतलब – पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई 'बुद्धहो' भन्ने कुरा विश्वास दिलाउन सकें भनी भनिएको हो । म. नि. अ. क. II. पृ. १६० : पासरासिसुत्तवण्णना ।

२. 'दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गरें' भनेको पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूमध्ये वप्प र भद्दियलाई उपदेश गरें भनिएको हो र कौण्डिन्य, महानाम र अस्सजि भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे भनिएको हो । यो श्रावण कृष्णपक्षन प्रतिपदाको दिन थियो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

तीनजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे । तीनजना भिक्षुहरूले भिक्षाटन् गरी ल्याएको जुन भोजन हो त्यो हामी छ जनाले यापन गर्थ्यौं । राजकुमार ! तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थे[१] । दुइजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे । दुइजना भिक्षुहरूले भिक्षाटन् गरी ल्याएको जुन भोजन हो त्यो हामी छ जनाले यापन गर्थ्यौं[२] ।

"राजकुमार ! यसरी मैले उपदेश गरेको र अनुशासन गरेको सुनेर पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले चाँडै नै– जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक्रूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्– त्यो अनुपम ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसे ।"

"यस्तो भन्नु हुँदा बोधि राजकुमारले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गरे ——

---

१. 'तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थें' भनेको भद्दिय, महानाम र अस्सजिलाई उपदेश गर्थें भनिएको हो र कौण्डिन्य र वप्प भिक्षाटन् जान्थे भनिएको हो । यो चाहिं श्रावण कृष्णपक्षको द्वितीयाको दिन हो ।'

२. भगवान् ऋषिपतन मृगदायमा आषाढको पूर्णिमाको दिन अर्थात् उपोसथको दिनमा आइपुग्नु भएको थियो । अनि आफू 'बुद्धहौं' भन्ने कुरा सम्झाउन सक्नु भएपछि कौण्डिन्य स्थविरलाई कायसाक्षि (कायसाक्षि भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त लेखकको बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१ को पृ. ३३५-३६

Downloaded from http://dhamma.digital/

मा हेर्नू ।) गराई धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र देशना गर्नुभयो । यो सूत्र देशनाको अन्त्यमा अठार कोटी ब्राह्मणसँग कोण्डिन्य स्थविर स्रोत्तापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए । सूर्य छँदा छँदै देशना समाप्त भएको थियो । त्यसपछि भगवान उहीं वर्षावास बस्नुभएको थियो । प्रतिपदाको दिनदेखि भगवान भिक्षाटन्को निमित्त गाउँमा जानुभएको थिएन भन्ने कुरा दर्शाउनको निमित्त माथि सूत्रमा 'दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्छु' भनिएको हो भनी पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यहाँ बसेर ध्यान गरिरहेका भिक्षुहरूमा कुनै शंका उत्पन्न हुँदा त्यसलाई हटाइदिनको निमित्त भगवान उहीं बस्नुभएको थियो । शंका लागे लागेका कुरा भगवानका छेउमा गई भिक्षुहरूले सोध्दथे । भगवान पनि भिक्षुहरू बसेको ठाउँमा गई शंका निवारण गरिदिनु हुन्थ्यो ।

अनि उनीहरूले ल्यएको भोजन गर्नुहुँदै उपदेश दिइरहनु भएको बेलामा कृष्णपक्षको प्रतिपदाको दिन वप्पथेर स्रोतापन्न भएका थिए । भद्दिय थेर दुतियाको दिनमा, महानाम थेर तृतीयाको दिनमा र अस्सजि थेर चौथीको दिनमा स्रोतापन्न भएका थिए । अनि कृष्णपक्षको पञ्चमीको दिन ती पाँचैजनालाई एकत्रित गराई अनत्तलक्खण (= अनात्मलक्षण) सूत्र देशना गर्नुभएको थियो । सूत्र देशनाको अवसानमा सबै पाँचजना अरहत् फलमा प्रतिष्ठित भएका थिए भनी पपं. सू. II. पृ. १६० : पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भन्ते ! कतिसम्म भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाई– जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक्‌रूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्– त्यो अनुपम ब्राह्मणवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छ ?"

पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू

१– "राजकुमार ! त्यसोभए तिमीसँगै सोध्नेछु। जस्तो तिमीलाई लाग्छ त्यस्तो भन। राजकुमार ! के तिमी अंकुश समाती हात्ती चढ्ने विद्यामा सिपालु छौ ?"

"भन्ते ! सिपालु छु[१] ।"

"राजकुमार ! यहाँ कुनै मानिस 'बोधि राजकुमार अंकुश समाती हात्ती चढेको विद्यामा सिपालु छन्। म हात्ती चढ्ने विद्या

---

१. यी बोधि राजकुमार कौशम्बी देशका उदेन (= उदयन) राजाका वासुलदत्ता महारानीका तरफबाट भएका छोरा हुन्। कसरी यिनले हात्ती चढ्ने विद्या सिके भन्ने विषयमा पपं. सू. III. पृ. २२२-२४ : बोधिराजकुमारसुत्तवण्णनाले उनकै बाबु उदेन राजासँग सिकेका थिए भनी उल्लेख गरेको छ। त्यसैले सूत्रमा 'सिपालु छु' भनी बोधि राजकुमारले उल्लेख गरेका हुन्। यी उदेन राजका कुरा भिक्षु अनुरुद्ध स्थविरले अनुदित नेवारी 'धम्मपदट्ठकथा' भाग-२, पृ. ४ मा उल्लेख भएको पाइन्छ। लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१९ मा पनि उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

उनीसँग सिक्नेछु' भनी आउँछ। (१) त्यो चाहिं अश्रद्धालु हुन्छ। जति श्रद्धाले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन। (२) त्यो रोगी हुन्छ। जति निरोगीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन। (३) त्यो सठी र छली हुन्छ। जति असठी र अछलीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन। (४) त्यो अल्छी हुन्छ। जति निरालसीले प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन। (५) त्यो निर्बुद्धि हुन्छ। जति बुद्धिमानीले प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन। राजकुमार ! के त उसले तिमीकहाँ अंकुश समाती हात्ती चढने विदया सिक्न सक्ला त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! एक अंगले युक्त भए पनि सो पुरुषले मसँग हात्ती चढ्ने विदया सिक्न सक्दैन भने पाँच अंगले युक्त हुनेको त के कुरा !"

२– "राजकुमार ! यहाँ कुनै मानिस 'बोधि राजकुमार अंकुश समाती हात्ती चढने विदयामा सिपालु छन्। म हात्ती चढने विदय उनीसँग सिक्नेछु' भनी आउँछ। (१) त्यो चाहिं श्रद्धालु हुन्छ। जति श्रद्धालुले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यत्ति उसले प्राप्त गर्न सक्छ। (२) त्यो चाहिं निरोगी हुन्छ। जति निरोगीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ। (३) त्यो चाहिं असठी र अछली हुन्छ। जति असठी र अछलीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ। (४) त्यो चाहिं निरालसी हुन्छ। जति निरालसीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ। (५) त्यो बुद्धिमानी हुन्छ। जति बुद्धिमानीले

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ। राजकुमार ! के त उसले तिमीकहाँ अंकुश समाती हात्ती चढने विदया सिक्न सक्ला त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! एक अंगले युक्त भए पनि सो पुरुषले मसँग हात्ती चढ्ने विदया सिक्न सक्छ भने पाँच अंगले युक्त हुनेको त के भन्ने र !"

३– "राजकुमार ! यसरी नै यी पाँच प्रधानीय (= साधनका) अंगहरू हुन् । कुन पाँच ? राजकुमार ! (१) भिक्षु श्रद्धावान्[1] हुन्छ । तथागतको बोधिलाई[2] विश्वास गर्छ– 'वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्-

---

१. श्रद्धा चार प्रकारका छन्– (१) आगमन श्रद्धा, (२) अधिगमन श्रद्धा, (३) ओक्कप्पन श्रद्धा र (४) प्रसाद श्रद्धा ।

त्यहाँ सर्वज्ञ बुद्धत्वको प्रार्थना गरेदेखि सर्वज्ञ बुद्धत्व प्राप्त नहुनुञ्जेलसम्म रहेको बोधिसत्वको श्रद्धालाई 'आगमन श्रद्धा' भनिन्छ। प्रतिवेध गरी प्राप्त भएको आर्यश्रावकहरूको श्रद्धालाई 'अधिगमन श्रद्धा' भनिन्छ। बुद्ध, धर्म, सङ्घ भन्ने बित्तिकै अकम्पितरूपले मनमा हुने श्रद्धालाई 'ओक्कप्पन श्रद्धा' भनिन्छ। प्रसन्नताको कारणले उत्पन्न हुने श्रद्धालाई 'प्रसाद श्रद्धा' भनिन्छ। यहाँ चाहिं ओक्कप्पन श्रद्धालाई 'श्रद्धा' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. २२४ : बोधिराजकुममारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

२. यहाँ 'बोधि' भनी चार मार्गज्ञानलाई भनिएको हो। त्यसलाई भगवानले राम्ररी बोध गर्नुभएको छ भनी श्रद्धा राख्छ। पपं. सू. III. पृ. २२४.

Downloaded from http://dhamma.digital/

सम्बुद्ध, विदद्याचरण सम्पन्न, सुगत लोकविद्, अनुपम पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यका शास्ता तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ।' (२) सो निरोगी र अल्पातङ्की हुन्छ र समविपाकिनी अग्निधातु भएका, न अतिशील, न अति उष्ण स्वभावका र मध्यम मार्गद्वारा साधनाको निमित्त योग्य हुन्छ। (३) असठी र अछली हुन्छ यथार्थरूपले आफ्नो दोषलाई शास्ता, विज्ञपुरुष वा सब्रह्मचारीहरूका समक्ष प्रकाश पार्छ। (४) अकुशल धर्महरू हटाउन र कुशल धर्महरू उत्पादन गर्नको निमित्त वीर्यवान् बल सम्पन्न दृढ र पराक्रमी भई कुशल धर्महरूमा उत्साहित हुन्छ। (५) उदयब्यय गामिनी ज्ञानले युक्त आर्यनिर्वेध हुने सम्यक्रूपले दुःख क्षय हुने प्रज्ञाले युक्त हुन्छ। राजकमार ! यही प्रधानीय पाँच अंगहरू हुन्।"

"राजकुमार ! यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि– जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक्रूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्– त्यो ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी उनी यसै जीवनमा सात वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन्। राजकुमार ! सात वर्षको कुरा छाडिदेऊ। यी पाँच प्रधानीय अंगले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि– ... छ वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छ सक्छन् ... पाँच वर्षमा ... चार वर्षमा ... तीन वर्षमा ... दुई वर्षमा ... एक वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन्। राजुकमार ! एक वर्षको कुरा छाडिदेऊ। यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि–

Downloaded from http://dhamma.digital/

... सात महिनामा ... छ महिनामा ... चार महिनामा ... तीन महिनामा ... दुइ महिनामा ... एक महिनामा ... आधा महिनामा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । राजकुमार ! आधा महिनाको कुरा छाडिदेऊ। यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि– ... सात दिन रातमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि– ... छ रात दिनमा ... पाँच रात दिनमा ... चार रात दिनमा ... तीन रात दिनमा ... दुई रात दिनमा ... एक रात दिनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन्। राजकुमार ! एक रात दिनको कुरा छाडिदेऊ । यी पाँचै प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि– ... संध्या समयमा अनुशासन गरी प्रातः कालमा विशेषता पाउन सक्छन्। प्रात : कालमा अनुशासन गरी संध्यासमयमा विशेषता पाउन सक्छन्[1] ।"

---

१. यहाँ नेय्य पुरुषको हिसाबले यी कुरा भनिएको हुन् । नेय्य पुरुष भन्ने कस्ता हुन् भन्ने कुरा माथि ब्रह्मयाचना भन्ने शीर्षकको पृ. १२३ : को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

(१) ढीलो प्रज्ञा हुने नेय्य पुरुषले सात वर्षमा धर्मावबोध गर्छ भने (२) तीक्ष्ण प्रज्ञा हुने पुरुषले बिहान सुनेर साँझपख धर्मावबोध गर्न सक्छ र (३) अरू बाँकी मध्यम प्रज्ञा हुने नेय्य पुरुष भनी जान्नुपर्छ भनी पपं. सू. III. पृ. २२५ : बोधिराजकुमार सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

बोधि राजकुमारको उपासकत्व ग्रहण

यस्तो भन्नुहुँदा बोधि राजकुमारले भगवानलाई यस्तो बिन्तिगरे– "अहो बुद्ध ! अहो धर्म ! अहो धर्मको सुआख्यातता !! जहाँ कि संध्यासमयमा अनुशासन गर्दा प्रातः कालमा विशेषता पाइन्छ। प्रातः कालमा अनुशासन गर्दा संध्या समयमा विशेषता पाइन्छ !"

यस्तो भन्दा सञ्जिकापुत्र माणवले बोधि राजकुमारलाई यस्तो भने– "यस्तै हो तपाई बोधि 'अहो बुद्ध ! अहो धर्म ! अहो धर्मको सुआख्यातता !!' भनी भन्नुहुन्छ। तर तपाई बुद्ध, धर्म र भिक्षुसङ्घको शरणमा जानुहुन्न।"

"हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! यस्तो नभन। हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! यस्तो नभन। सौम्य सञ्जिकापुत्र ! मैले मेरी आमाबाट यस्तो सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु"–

"सौम्य सञ्जिकापुत्र ! एक समय भगवान कौशम्बीको घोषितारामा बसिरहनु भएको थियो। अनि मेरी गर्भिणी आमा जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसिन्। एक छेउमा बसेकी मेरी आमाले भगवानलाई यस्तो भनिन्– 'भन्ते ! मेरो पेटमा भएको छोरा वा छोरी भगवानको शरणमा जान्छ धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि। भगवानले उसलाई नमरेसम्म शरणमा गएको उपासक भनी धारण गर्नुहोस्।' सौम्य सञ्जिकापुत्र ! अर्को एक समय भगवान यही भग्गदेशको संसुमारगिरि भेसकला

Downloaded from http://dhamma.digital/

मृगदायमा बसिरहनु भएको थियो। अनि मलाई धाईले बोकेर भगवानकहाँ लगी। भगवानकहाँ गई भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसी। एक छेउमा बसेकी धाईले भगवानलाई यस्तो भनी– 'भन्ते ! यी बोधि राजकुमार भगवानको शरणमा जान्छन् धर्म र भिक्षुसंघको पनि । भगवानले उनलाई नमरेसम्म शरणमा आएका उपासक हुन् भनी धारण गर्नुहोस् ।' सौम्य सञ्जिकापुत्र ! सो म तेश्रो पटक पनि भगवानको शरणमा जान्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि। भगवानले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस्।"

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

२– बोधि राजकुमारको कथा

(बोधिराजकुमारवत्थु[1])

अनि भगवान वैशालीमा इच्छानुसार विहार गरी जहाँ भग्ग (देश) हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो। क्रमशः चारिका गर्दै जहाँ भग्ग (देश) हो त्यहाँ पुग्नुभयो। त्यहाँ भग्ग देशको सुंसुमारगिरि भेसकलावन मृगदायमा भगवान बस्नुभयो । त्यसबखत बोधि राजकुमारले भरखरै तयार पारेको कोकनद भन्ने प्रासाद थियो । त्यसमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण वा मानिस बसेका थिएनन् । अनि बोधि राजकुमारले सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए– "हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! तिमी यहाँ आऊ र जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ। त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवानको पाउमा शीरले वन्दना गर।...[2] यस्तो पनि भन– 'भन्ते ! भोलिको निमित्त भगवानले भिक्षुसङ्घ सहित बोधि

---

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २१६ : खुद्दकवत्थुक्खन्धकं।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि बोधिराजकुमारसूत्र (पृ. ९३) मा उल्लेख भए झैं दोहऱ्याई पढ्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

राजकुमारको भोजन स्वीकार्नुहोस्।' "हवस् भन्ते" भनी बोधि राजकुमार लाई जवाफ दिई सञ्जिकापुत्र माणव जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए।...[१]।

अनि बोधि राजकुमारले त्यो रात बितेपछि आफ्नो निवासमा प्रणीत खादच-भोज्य तयार पार्न लगाई कोकनद प्रासादको भऱ्याङ्को अन्तसम्म सेतो कपडा वछ्याउन लगाए। अनि सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए– "हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! तिमी यता आऊ र जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ। त्यहाँ गएर भगवानलाई समयको सूचना देऊ...[२]।

अनि पूर्वान्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर लिई भगवान जहाँ बोधि राजकुमारको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो। त्यसबखत दैलो बाहिर भगवानको प्रतीक्षामा बोधि राजकुमार उभिइरहेका थिए। बोधि राजकुमारले टाढैबाट भगवान आइरहनु भएको देखे। देखेपछि अघिल्तिर गई भगवानलाई अभिवादन गरी जहाँ कोकनद प्रासाद हो त्यहाँ लगे। अनि भगवान भऱ्याङ्तिर उभिइरहनुभयो। अनि बोधि राजकुमारले भगवानलाई यस्तो बिन्तिगरेङ्ड

"भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस्। भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस्। जो मेरो निमित्त धेरै दिनसम्मको लागि हितसुख हुनेछ।"

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ९३ मा उल्लेख भएका जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ९४ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस्तो भन्दा भगवान चुपलाग्नु भयो। अनि बोधि राजकुमारले दोश्रो पटक पनि तेश्रो पटक पनि बिन्ति गरे।

अनि भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई हेर्नुभयो। अनि आयुष्मान् आनन्दले बोधि राजकुमारलाई यस्तो भन्नुभयो–

"राजकुमार ! कपडा झिक्नुहोस्[1]। भगवान कपडामाथिबाट जानुहुने छैन। भगवान पछि आउने भिक्षुहरू प्रति अनुकम्पा राख्नुहुन्छ।"

अनि बोधि राजकुमारले कपडा हटाउन लगाई कोकनद प्रासादमाथि आसन विछ्याउन लगाए। भगवान प्रति कोकनद प्रासादमाथि जानुभई बिछ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो। अनि बोधि राजकुमारले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई आफ्नै हातले प्रणीत खादय-भोज्य अर्पित गरे। भोजन गरिसकेपछि भगवानले

---

१. कपडा झिक्न लगाएको किन भन्ने सम्बन्धमा माथि पृ. ९५ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भइ नै सकेको छ। यहाँको प्रसंगमा चाहिं यदि भगवान कपडामाथिबाट जानु भएर पनि सन्तान नपाउँदा बोधि राजकुमारको मनमा "यिनी सर्वज्ञ" रहेनछन् भन्ने हुन सक्छ भन्ने पनि कारण हो भनी सम. पा. III. पृ. १२९१ ले उल्लेख गरेको छ। यो हो कपडामाथिबाट नजानुको कारण। यदि कुनै अनजान भिक्षुहरू कपडामाथिबाट जाँदा भिक्षुहरूलाई गृहस्थीहरूले निन्दा गर्न सक्छन्। अतः यस कारणलाई निवारण गर्ने विचारले भगवानले शिक्षापद (= नियम) बनाइदिनु भएको हो भनी सम. पा. III. पृ. १२९१ ले उल्लेख गरेको हो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पात्रबाट हात हटाइसकेपछि बोधि राजकुमार एउटा होचो आसन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका बोधि राजकुमारलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान आसनबाट उठी जानुभयो ।

अनि भगवानले यसै कारणमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो– "भिक्षुहो ! कपडामाथिबाट जान हुन्न । जो जान्छ उसलाई दुष्कृत्य आपत्ति लाग्नेछ[1] ।"

त्यसबखत कुनै एक प्रसव भइसकेकी स्त्रीले भिक्षुहरूलाई निम्त्याई कपडा विच्छ्याई यस्तो भनी– "भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस् ।" सन्देहले गर्दा भिक्षुहरू जान्नथे । "भन्ते ! मंगलको निमित्त कपडा बिच्छ्याएकी हुँ ।" सन्देहले गर्दा भिक्षुहरू जान्नथे । अनि सो स्त्री कराउन थाली, खिन्न हुन थाली र धिक्कार्न थाली– "यी आर्यहरू कस्ता हुनु हुन्छ । मंगलको निमित्त कपडा बिच्छ्याइएको भन्दा पनि जानुहुन्न !" सो स्त्री कराइरहेकी, खिन्न भइरहेकी र धिक्कारिरहेकी भिक्षुहरूले सुने । अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवानलाई सुनाए । (अनि भगवानले यस्तो भन्नुभयो)–

"भिक्षुहो ! गृहस्थीहरू मंगलकामी हुन्छन् । भिक्षुहो ! गृहस्थीहरूको मंगलको निमित्त प्रार्थना गर्दा कपडामाथिबाट जाने अनुमति दिन्छु ।"

---

१. "न भिक्खवे, चेलप्पटिका अक्कमितब्बा । यो अतिक्कमेय्य, आपत्ति दुक्कटस्स ।" चुल्ल. व. पा. पृ. २१८ : बोधिराजकुमारवत्थु, खुद्दकवत्थुक्खन्धकं ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यसबखत भिक्षुहरू खुट्टा धोएर (कपडामाथि) जान सन्देह गर्थे। यो कुरा भगवानलाई सुनाए। (अनि भगवानले भन्नुभयो)– "भिक्षुहो ! खुट्टा धोएर (कपडामाथिबाट) जाने अनुमति दिन्छु।"

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

७. भद्रीय लिच्छवी

प रि च य

यी भद्रीय (भद्दिय) लिच्छवी वैशालीवासी हुन्। भगवान वैशालीको कूटागार शालामा बसिरहनु भएको बेलामा एकदिन बिहानको खाना खाइसकेपछि हातमा फूल मालाहरू लिई भगवानको दर्शन गर्नेछु भनी यिनी भगवानकहाँ गए।

भगवानकहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसेका यिनले भगवानलाई यस्तो भने–

"भन्ते ! मैले सुनेको छु कि भगवान जादूगर जस्तै हुनुहुन्छ र मोहित पार्ने मन्त्रद्वारा मानिसहरूलाई मोहित पार्नु हुन्छ। के यो कुरा सत्य हो ?"

यो सुनी भगवानले भद्रीय लिच्छवीलाई "भद्रीय ! कसैले भन्दैमा वा मैले भन्दैमा यो सत्य हो भनी कुनै कुराको विश्वास गर्नुहुन्न। बरु के कुशल हो र के अकुशल हो भन्ने कुरा आफैले यथार्थरूपले बुझेपछि मात्र विश्वास गर्नु बेश हुनेछ" भनी भन्नुभयो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस प्रकारको स्वतन्त्र विचारको उपदेश सुनेर प्रसन्न भई भद्रीय लिच्छवीले उहीं बुद्धको शरणमा परी उपासकत्व ग्रहण गरे। जब उनले उपासकत्व गंहण गरे तब उनलाई भगवानले यसो भन्नुभयो–

"भद्रीय ! के मैले तिमीलाई मेरो शरणमा पर र मेरो शिष्य बन आदि भनेको छु ?"

"भन्ते ! भन्नुभएको छैन।"

यति कुरा सुनी भगवानको उपदेशद्वारा भद्रीय लिच्छवीले स्रोतापत्तिफल प्राप्त गरी फर्के[१]।

X X X

---

१. अं. अ. क. II. पृ. ५५८ : भद्दियसुत्तवण्णना, महावग्गो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

श्रमण गौतम जादूगर हुन्

(भद्दियसुत्तं[1])

एक समय भगवान वैशाली स्थित महावनको कूटागार शालामा बसिरहनुभएको थियो । अनि भद्रीय लिच्छवी जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भद्रीय लिच्छवीले भगवानलाई यस्तो भने–

"भन्ते ! मैले यस्तो सुनेको छु– 'श्रमण गौतम जादूगर हुन् र मोहित पार्ने विदया जान्दछन् । जसद्वारा अन्यतीर्थियहरूका श्रावकहरूलाई मोहित पार्छन् ।' भन्ते ! जसले यस्तो भन्दछन्...के उनीहरू भगवानले भने जस्तै भन्छन् ? के उनीहरूले धर्मानुकूल भन्दछन् ? कुनै सहधर्मीसँग वादानुपातमा पारी निन्दनीय त प्राप्त हुन्न ? भन्ते ! भगवानलाई झूटो आरोप लगाउन चाहन्नौं ।"

---

१. अं. नि-४, पृ. २०३ : महावग्गो; अ. क. II. पृ. ५५८.

Downloaded from http://dhamma.digital/

(क) “आऊ भद्रीय ! तिमीहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र, परम्पराको आधारमा मात्र, यस्तो कारणले यस्तो हो भन्दैमा मात्र, हाम्रो धर्मग्रन्थ (पिटक) सँग मिल्दछ भन्दैमा मात्र, तर्कको आधारमा मात्र, तरीकाको आधारमा मात्र (नय हेतु), आकार परिवितर्कनाको आधारमा मात्र, हाम्रो विचारसँग मिल्दछ भन्दैमा मात्र, भव्यताको आधारमा मात्र तथा यी श्रमण ठूला छन् भन्दैमा मात्र ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब तिमीहरू आफैले जान्नेछौ कि ‘यी धर्महरू अकुशल हुन्, यी धर्महरू सावदद्य हुन्, यी धर्महरू विज्ञद्वारा निन्दित छन् र यी धर्महरू परिपूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख आउँछ’ तब भद्रीय ! तिमीहरूले (त्यसलाई) छाडिदिनू ।”

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा लोभ उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! अहित ।”

“भद्रीय ! लुब्ध पुरुषले लोभको दबाउमा परी लोभको वशमा परी प्राणी हिंसा पनि गर्छ । नदिएको पनि लिन्छ । परदार पनि गमन गर्छ । झूटो पनि बोल्छ र अरूलाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त अहित र दुःख हुन्छ ।”

“भन्ते ! हो ।”

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा द्वेष...मोह...वैरभाव उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! अहित ।”

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भद्रीय ! वैरपुरुषले वैरभावको दबाउमा परी वैरभावको वशमा परी प्राणी हिंसा पनि गर्छ,...अरूलाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त अहित र दुःख हुन्छ ।"

"भन्ते ! हो ।"

"भद्रीय ! यी धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! अकुशल हुन् ।"

"सावदद्य हुन् कि निरवदद्य हुन् ?"

"भन्ते ! सावदद्य हुन् ।"

"विज्ञद्वारा निन्दित छन् कि प्रशंसित ?"

"भन्ते ! विज्ञद्वारा निन्दित छन् ।"

"(यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख हुन्छ वा हुँदैन ? यहाँ तिमीलाई कस्तो लाग्छ ?"

"भन्ते ! यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ– (यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख हुन्छ ।"

"भद्रीय ! जो त्यो मैले तिमीलाई 'आऊ भद्रीय ! तिमीहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र...ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब हामीहरू आफै जान्नेछौ कि यी धर्महरू अकुशल हुन्...तब भद्रीय ! तिमीहरूले (त्यसलाई) छाडिदिनू' भनी भनें त्यो यसै कारणले भनेको हुँ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

(ख) "आऊ भद्रीय ! तिमीहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र, ... ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब तिमीहरू आफैले जान्नेछौ कि 'यी धर्महरू कुशल हुन्, यी धर्महरू निरवदद्य हुन्, यी धर्महरू विज्ञद्वारा प्रशंसित छन् र यी धर्महरू परिपूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुख आउँछ' तब भद्रीय ! तिमीहरूले (त्यसलाई) ग्रहण गरी बस्नू ।"

"भद्रीय ! पुरुषको मनमा अलोभ उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?"

"भन्ते ! हित ।"

"भद्रीय ! अलुब्ध पुरुष लोभको दबाउमा नपरी लोभको वशमा नपरी प्राणी हिंसा पनि गर्दैन । नदिएको पनि लिन्न । परदार पनि गमन गर्दैन । झूटो पनि बोल्दैन । अरूलाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त हित र सुख हुन्छ ।"

"भन्ते ! हो ।"

"भद्रीय ! पुरुषको मनमा अद्वेष...अमोह...अवैरभाव उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?"

"भन्ते ! हित ।"

"भद्रीय ! अवैरभाव पुरुष वैरभावको दबाउमा नपरी वैरभावको वशमा नपरी प्राणी हिंसा पनि गर्दैन,...जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त हित र सुख हुन्छ ।"

"भन्ते ! हो ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भद्रीय ! यसमा तिमी के भन्छौ त ? यी धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल ?"

"भन्ते ! कुशल हुन् ।"

"सावदद्य हुन् कि निरवदद्य हुन् ?"

"भन्ते ! निरवदद्य हुन् ।"

"विज्ञद्वारा निन्दित छन् कि प्रशंसित ?"

"भन्ते ! विज्ञद्वारा प्रशंसित छन् ।"

"(यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुखको लागि हुन्छ कि हुँदैन ? यहाँ तिमीलाई कस्तो लाग्छ ?"

"भन्ते ! यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ– (यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुख हुन्छ ।"

"भद्रीय ! जो त्यो मैले तिमीलाई 'आऊ भद्रीय ! तिमीहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र...तथा यी श्रमण ठूला छन् भन्दैमा मात्र ग्रहण गर्नु पर्दैन । जब तिमीहरू आफैले जान्नेछौ कि यी धर्महरू कुशल हुन्...तब भद्रीय ! तिमीहरूले (त्यसलाई) ग्रहण गरी बस्नू' भनी भनें त्यो यसै कारणले भनेको हुँ ।"

"भद्रीय ! यो लोकमा जो सन्तसत्पुरुषहरू छन् तिनीहरू आफ्ना श्रावकहरू यस्तो ग्रहण गर्न लगाउँछन्– 'हे पुरुष ! यता आऊ, लोभ हटाउनको निमित्त बस । लोभलाई हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले लोभ सहितको कार्य गर्ने छैनौं । द्वेष हटाउनको निमित्त बस । द्वेषलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

हटाएर बस्दा काय, वचन, मनले द्वेष सहितको कार्य गर्ने छैनौ । मोह हटाउनको निमित्त बस । मोह हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले मोह सहितको कार्य गर्ने छैनौ । वैरभाव हटाउनको निमित्त बस । वैरभाव हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले वैरभाव सहितको कार्य गर्ने छैनौ ।"

यस्तो भन्नुहुँदा भद्रीय लिच्छवीले भगवानलाई यस्तो बिन्तिगरे– "धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा, ढाकेकोलाई उघारिदिंदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा अथवा अँध्यारोमा दियो बालिदिंदा आँखा हुनेले रूप देख्ने हो त्यस्तैगरी भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पार्नुभयो । भन्ते ! अब म भगवानको शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि मलाई भगवानले नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी विश्वास गर्नुहोस् !"

"भद्रीय ! के मैले तिमीलाई 'भद्रीय ! आऊ, मेरो श्रावक बन म तिम्रो शास्ता बन्नेछु' भनी भनेको छु ?"

"भन्ते ! भन्नुभएको छैन ।"

"भद्रीय ! यसरी कुरा गर्ने मलाई केही श्रमण ब्राणहरू 'श्रमण गौतम जादूगर हुन् र मोहित पार्ने विदद्या जान्दछन् जसद्वारा अन्यतीर्थियहरूका श्रावकहरूलाई मोहित पार्छन्' भनी असत्य, तुच्छ र मृषा कुरा गरी झूटो आरोप लगाउँछन् ।"

"भन्ते ! यो मोहित पार्ने विदद्या राम्रै हो । भन्ते ! यो मोहित पार्ने विदद्या कल्याणकारी नै छ । भन्ते ! मेरा प्रिय ज्ञातिबन्धुहरू

Downloaded from http://dhamma.digital/

यो मोहित पार्ने विदद्याद्वारा मोहि भए पनि हुन्छ। जसबाट मेरा प्रिय ज्ञातिबन्धुहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ। भन्ते ! सबै क्षत्रीहरूलाई यो मोहित पार्ने विदद्याद्वारा मोहित पारे पनि हुन्छ। जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भन्ते ! सबै ब्राह्मणहरूलाई...सबै वैश्यहरूलाई...सबै शूद्रहरूलाई यो मोहित पार्ने विदद्याद्वारा मोहित पारे पनि हुन्छ। जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ।"

"भद्रीय ! यस्तै हो, भद्रीय ! यस्तै हो। भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त सबै क्षत्रीहरू यो मोहित पार्ने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट सबै क्षत्रीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भद्रीय ! ... सबै ब्राह्मणहरू ... सबै वैश्यहरू ... सबै शूद्रहरू ... । भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त देव सहित, मार सहित, श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजा तथा देवमनुष्यहरू यो मोहित पार्ने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त यी महाशालवृक्षहरू पनि यो मोहित पार्ने विदद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ। जसबाट यी महाशालवृक्षहरूको हित सुख हुनेछ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

८. भद्रीय शाक्य

प रि च य

कपिलवस्तु नगर, शाक्यहरूको जमघट भइरहने ठाउँ हो। त्यहाँ धेरै क्षत्री शाक्य परिवारहरू बस्छन्। तीमध्ये यी भद्रिय (भद्दिय) शाक्य पनि एक उच्चकुलीन क्षत्री शाक्य परिवारका राजा हुन्। यिनकी आमाको नाम 'गोध शाक्य' हो। यी शाक्यनी काली थिइन्। काली भएकीले यिनलाई पालिसाहित्यले 'कालीगोधा' नामले चिनाएको छ। यी काली गोधा शाक्य कपिलवस्तुमा सबैभन्दा जेठी थिइन्। यिनी आर्यमार्ग लाभिनी हुन्। यिनको कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ३० मा उल्लेख भएको छ।

भद्रीय शाक्यको जन्म कपिलवस्तु नगरकी क्षत्री कुलकी काली गोधा शाक्यको कोखबाट भएको हो। नामकरणको दिनमा यिनलाई 'भद्रीय' भन्ने नाम राखेका थिए[१]। बालक कालमा एकदिन किम्बिल, भद्रीय तथा अनुरुद्ध क्षत्री कुमारहरूका बीच यस्तो कुरा भयो–

१. अं. अ. क. I. पृ. ११० : एककनिपातवण्णना।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भात कहाँ पाइन्छ ?"

यस्तोभन्दा किम्बिल कुमारले "भात भकारीमा पाइन्छ" भनी भने। अनि उनलाई भद्रीय कुमारले "तिमीलाई भात पाउने ठाउँ थाहा छैन। भात भनेको कसौंडीमा पाइन्छ" भनी भने। अनि अनुरुद्ध कुमारले भने "तिमीहरू दुबैजनालाई थाहा छैन। भात भनेको सुवर्णमय थालमा पाइन्छ।"

यी तीनजना राजकुमारहरूमध्ये एकदिन किम्बिलले भकारीबाट धान झिकिरहेको देखेका थिए। भद्रीयले कसौंडीबाट भात झिकिरहेको देखेका थिए। अनुरुद्धले चाहिं थालमा भात पस्केको मात्र देख्थे। त्यसैले उनीहरूले यस्तो भनेका हुन्[१]।

भद्रीय राजा चाहिं शरीरद्वारा पनि सुन्दर तथा दर्शनीय थिए। त्यसैले यिनलाई भद्रीय भनिएको हो भनी अपदानट्ठकथा पृ. ३१३ ले उल्लेख गरेको छ। पालिसाहित्यले यिनलाई काली गोधाका छोरा भद्रीय शाक्य राजा पनि भनेको छ[२]।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८४–८५ : देवदत्तवत्थु, यमकवर्ग। यस सम्बन्धका विस्तृत कुरा लेखकको संक्षिप्त धम्मपद भाग-१, पृ. ८२ मा अथवा लेखककै नेवारी धम्मपदट्ठकथा भा-१, पृ. १८४ 'देवदत्तया खँ' भन्ने शीर्षकमा हेर्नू।

२. अं. नि. अ. क. I. पृ. १०९ : एककनिपातवण्णना; अप. दा. अ. क. पृ. ३१३ : भद्दिय कालीगोधापुत्तत्थेरस्स अपदानट्ठकथा।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यिनले शाक्यहरूको राज्यमा राज्य गर्दथे भन्ने कुरा चुल्ल. व. पा. पृ. २८० छसक्य पब्बज्जकथामा "तेन खो पन समयेन भद्दियो सक्यराजा सक्यानं रज्जं करोति" भन्ने वाक्यबाट पुष्टि हुन्छ। यसरी र ाज्य गरिरहेको बेलामा उनको राजदरबारको भित्र बाहिर सबै ठाउँहरूमा पालो पहरा राखिएको थियो। तैपनि उनी जहिले पनि सशंकित तथा चित्तमा त्रास बसिरहेको कुरा उदानट्ठकथा[1]बाट प्रष्ट हुन्छ।

भद्रीय शाक्य राजाको बारेमा जुन सूत्र मैले अगाडि अनुवाद गरी प्रस्तुत गरेको छु त्यसको अध्ययन गर्दा यो निश्चिय हुन्छ कि यी भद्रीय शाक्यले भगवानसँग गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडि पनि भेटेका रहेछन्। यो अगाडिको सूत्र चाहिं भद्रीय शाक्यले गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडिको हो भन्ने कुरा सूत्रबाट प्रष्टसँग बुझिन्छ।

बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि सबभन्दा पहिलो पटक कपिलवस्तुमा आउनुहुँदा वहाँले नन्द र राहुल कुमारलाई प्रव्रजित गराउनु भएको थियो[2]। त्यसपछि वहाँ कपिलवस्तुबाट क्रमशः मल्ल राज्यको अनुप्रिय (अनुप्पिय) भन्ने आम्रवनमा जानु भएको थियो भन्ने कुरा

१. पृ. ११३ : भद्दियसुत्तवण्णना, मुचलिन्दवग्गो।

२. जा. अ. क. I-II पृ. ७५ : सन्तिकेनिदान। लेखकको संक्षिप्त बुद्धजीवनी पृ. १०३ मा पनि यस कुराको उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अपदानकथा पृ. २२६ : अनुरुद्धत्थेर अपदानट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ। यस्तैगरी अरू अट्ठकथाहरूले पनि उल्लेख गरेका छन्[1] ।

त्यसबखत कपिलवस्तुका सक्कोदन[2] (शक्रोदन) शाक्य कुलबाट कुनै राजकुमार प्रव्रजित भएका थिएनन्। शक्कोदन शाक्यका महानाम र अनुरुद्ध[3] भन्ने दुई छोराहरू थिए।

एकदिन महानाम र अनुरुद्ध दुई दाजुभाइ शाक्यहरूको बीचमा को प्रव्रजित हुने भन्ने विषयमा कुरा चल्यो । अनि दुइ दाजुभाइहरूको बीचमा अनेक छलफल पछि आफू प्रव्रजित हुने निश्चय अनुरुद्ध शाक्यले गरे । त्यसपछि आफ्नी आमाकहाँ गई प्रव्रजित हुनको निमित्त उनले अनुमति मागे । यो सुनेर आमा चाहिंले वचन दिइनन् तर यस्तो सोचिन्–

---

१. अं. नि. अ. क. I. पृ. १०८ : एककनिपातवण्णना, अनुरूद्ध; धम्म. प. अ. क. पृ. ८३ : देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो; जा. अ. क. I-II. पृ. ११० : सुखविहारजातकं, नं. १० तथा थेर. गा. अ. क. II. पृ. ६७ : अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्ठकथा ।

२. थेर. गा. अ. क. II. पृ. ६६ : अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्ठकथाले चाहिं 'अमितोदन' भनी उल्लेख गरेको छ ।

३. म. नि. अ. क. II. पृ. ५० : चूलदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना । हेर्नू लेखकको Kings of Buddha's Time पृ. २५ अथवा बु. गृ भा-१, पृ. २१५ मा ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"यी भदीय शाक्य राजा यिनका अति विश्वासी साथी हुन् । अवश्य पनि भद्रीय प्रव्रजित हुन सक्ने छैनन् ।"

यति सोची उनले अनुरुद्धलाई यस्तो भनिन्–

"यदि भद्रीय शाक्य प्रव्रजित हुन्छन् भने तिमी पनि उनीसँग प्रव्रजित होऊ[1] ।"

अनि अनुरुद्ध शाक्य भद्रीय राजाकहाँ गई उनलाई प्रव्रज्या हुनको निमित्त भन्दा उनले "म प्रव्रजित हुन सक्दिन" भनी भनेपछि अनुरुद्धले आफ्नी आमाले भनेको कुरा सबै सुनाई "यदि तिमी प्रव्रजित हुन्नौ भने मेरो प्रव्रज्यामा पनि बाधा हुनेछ" भनी भने । यो सुनेर भद्रीयले "त्यसोभए म सात वर्षपछि प्रव्रजित हुनेछु त्यतिञ्जेल पर्ख" भनी भने ।

"सात वर्ष भनेको त सारै लामो समय हो" भनी अनुरुद्धले भनेपछि "त्यसोभए छ वर्ष पख ... , पाँच वर्ष पख ... , चार वर्ष पख ... , तीन वर्ष पख ... । दुई वर्ष पख ... , एक वर्ष पख ... " भनी भन्दा अनुरुद्धले "एक वर्ष भनेको पनि लामो हो" भनी जोड गरेपछि भद्रीयले "हुन्छ त त्यसोभए छ महीनापछि हुनेछु" भन्दा पनि अनुरुद्धले "छ महीना भनेको पनि लामै हो" भनी फेरि जोड गरेपछि "हुन्छ त त्यसोभए एकहप्ता पर्ख । त्यतिञ्जेलसम्ममा म आफ्ना भाइहरू-

---

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २७९ : छसक्यपब्बज्जाकथा, संघभेदक्खन्धकं; धम्म. प. अ. क. पृ. ८३–८४ : देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाई राज्यको जिम्मा लगाउनेछु[१]" भनेपछि अनुरुद्धले "एकहप्ता भनेको त त्यतिसारो लामो समय होइन" भनी स्वीकारे।

त्यसपछि भद्रीय शाक्य राजा, अनुरुद्ध, अमृतोदन (अमितोदन) शाक्यका छोरा[२] आनन्द, भगु शाक्य कुमार, किमिल[३], सुप्पबुद्ध (सुप्रबुद्ध) का छोरा देवदत्त[४] शाक्य तथा यिनीहरूका नाऊ उपाली समेत सातजना मल्ल राज्यको अनुप्पिय (अनुप्रिय) आम्रवनमा गई प्रव्रजित भए[५]।

यसरी भद्रीय शाक्य राजा प्रव्रजित भएका थिए।

---

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २७९–८१ : छसक्य पब्बज्जाकथा, संघभेदक्खन्धकं; धम्म. प. अ. क. पृ. ८४–८५ : देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो। यी अनुरुद्धादि छ शाक्यहरू प्रव्रज्या सम्बन्धी कुराहरू प्रत्येक अर्थकथाहरूमा अलि अलि फरक देखिए तापनि सारांशमा केही फरक छैन।

२. म. नि. अ. क. II. पृ. ५० : चूलदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना।

३. यिनलाई 'किम्बिल वा किमिल' पनि भन्दछन्।

४. अं. अ. क. I. पृ. २०४ : भद्दकच्चान, एककनिपातवण्णना; धम्म. प. अ. क. पृ. ४५४ : सुप्पबुद्धसक्कवत्थु। पापवग्गो।

५. चुल्ल. व. पा. पृ. २८१ : छसक्यपब्बज्जाकथा, संघभेदक्खन्धकं; धम्म. प. अ. क. पृ. ८५–८६ : देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो; धम्म. प. अ. क. पृ. ४८–८५.

Downloaded from http://dhamma.digital/

भद्रीय शाक्य राजा प्रव्रजित भएको कुरा सुनी उनका सोण भन्ने सेनापति पनि प्रव्रजित भएको कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३१७ : सोणसेट्ठिपुत्त थेरगाथा अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ। यी सोणसेट्ठिपुत्तलाई डा. मललसेकरले D. P. P. II. पृ. ३५८ मा 'सोणपोतरियपुत्त' भनी उल्लेख गरेका छन्।

भद्रीय शाक्यको भिक्षु जीवन

यसरी भिक्षु भइसकेपछि भद्रीय स्थविर सोही वर्षावास भित्र अरहन्त हुनुभयो। अनुरुद्ध स्थविरले दिव्यचक्षु ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो। देवदत्त स्थविरले अष्टसमापत्ति ध्यान लाभ गर्नुभयो। आनन्द स्थविरले स्रोतापत्तिफल पाउनुभयो। भगु र किम्बिल स्थविरहरूले पछि अरहत्व लाभ गर्नुभयो[1]। उपाली स्थविर चाहिं भगवानसँगै बसेर विपश्यना बढाई अरहन्त हुनुभयो[2]।

अरहत् हुनु भएपछि जहाँ गए पनि जहाँ बसे पनि भद्रीय स्थविरले "अहो सुख! अहो सुख[3]!!" भनी भन्थे। यसबाट भिक्षुहरूको मनमा शंका उठ्यो कि भद्रीय स्थविरले आफ्नो अघिको राज्य

---

१. अं. अ. क. पृ. १०८ : एककनिपातवण्णना, अनुरुद्ध; चुल्ल. व. पा. पृ. २८२ : छसयपब्बज्जाकथा, सङ्घभेदक्खन्धकं; जा. अ. क. I-II. पृ. ११० : सुखविहारी जातकं, नं. १०.

२. थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३६१ : उपालिथेरगाथा अट्ठकथा।

३. उदा. पा. पृ. ८३ : भद्दियसुत्तं, मुचलिन्दवग्गो; अ. क. पृ. १११.

Downloaded from http://dhamma.digital/

सुख सम्झेर यस्तो भनेका हुन् । पछि उनीहरूले यो कुरा भगवानलाई बिन्ति गरे । यो सुनेर भगवानले भद्रीय स्थविरलाई बोलाउन पठाउनु भयो । अनि भगवानले उनीसँग "भद्रीय ! के तिमीले अहो सुख ! अहो सुख ! ! भनी भनिरहेको साँच्चै हो ?" भनी सोध्नुभयो ।

"साँच्चै हो भन्ते" भनी भद्रीय स्थविरले भनेपछि भगवानले "भद्रीय ! के कारणले यस्तो भनेका हौ त ?" भनी सोध्दा स्थविरले "भन्ते ! अघि म राजदरबारमा बसी राज्य गरिरहेको बेलामा मेरो दरबारको भित्र बाहिर जताततै पालो पहरा हुँदा पनि मेरो मनमा हर समय त्राश र आशंका हुन्थ्यो । अब आजकल जंगलमा बसे पनि शून्यागारमा बसे पनि जहाँ बसे पनि मेरो मनमा भय र त्राश भनेको कत्ति पनि छैन । म निःशंकी भई शान्तपूर्वक बस्छु । यसैले मैले अहो सुख ! अहो सुख ! ! भनी भनेको हुँ[1]" भनी उत्तर दिए ।

त्यसैले थेर. गा. पा. पृ. ३५४ : कालिगोधपुत्त भद्दियत्थेर गाथाले यस्तो उल्लेख गरेको हो –

"सोज्ज भद्दो अनुत्रासी, पहीनभय भेरवो ।
झायति वनमोगय्ह, पुत्तो गोधाय भद्दियो ॥"

वहाँको भिक्षु जीवन बडो हल्का तथा अल्पेच्छी थियो । वहाँले सबै धुताङ्गशीलहरू पालन गर्नु भएको कुरा थेरगाथापालि पृ. ३५४ : कालिगोधायुत्तो भद्दियत्थेर गाथाले प्रष्ट पारेको छ ।

१.उदा. पा. पृ. ८४-८५ : भद्दियसुत्तं, मुचलिन्दवग्गो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान श्रावस्तीको जेतवनाराममा बसिरहनु भएको बेलामा एकदिन वहाँले कालीगोधाको पुत्र भद्रीय स्थविरलाई उच्च कुलीनमध्येमा श्रेष्ठ हुन् भनी धोषणा गर्नुभएको थियो[१]।

x x x

१. अं. नि-१, पृ. २३ : एतदग्गवग्गो, अ. क. I. पृ. ११०.

Downloaded from http://dhamma.digital/

विभिन्न भद्रीय (भद्दिय) नामहरू

(१) भद्रीय– यी भद्रीय (भद्दिय) चाहिं जा. पा. I. पृ. २५३ : चन्दकुमार जातकं, नं. ५४४ मा उल्लिखित एक राजाको पुप्फवती नगरका चारजना साहुमहाजनहरूमध्ये एकजना हुन् । अट्ठकथाले चाहिं यस जातकलाई 'खण्डहाल' भनी उल्लेख गरेको छ। जा. अ. क. VII. पृ. ११६, नं. ५४२ मा देवदत्तले बुद्धलाई हत्या गर्ने प्रयत्न गरेको कारणमा यो जातक बताइएको हो ।

(२) भद्रीय (स्थविर)– यी स्थविर उनी हुन् जो पञ्चभद्र वर्गीयहरू मध्येका एक हुन् । महा. व. पा. पृ. १५ : धम्मचक्कपवत्तनं, महाखन्धकं ।

(३) भद्रीय (स्थविर)– यी स्थविरको नाम सं. नि. I. पृ. ३३ र ५८ : घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं र देवपुत्तसंयुत्तंमा र थेरी. गा. अ. क. पृ. १७४ : चापाथेरीगाथट्ठकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

यी स्थविर पनि अरू छजना भिक्षुहरू जस्तै अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुनासाथ परिनिर्वाण भएका थिए। सं. नि. अ. क. I. पृ. ७२ : घटिकारसुत्तवण्णना, आदित्तवग्गो ।

(४) भद्रीय (स्थविर)– यी स्थविर उनी हुन् जो भद्रीय नगरको जातीय वनमा भगवान बसिरहनुभएको बेलामा खुट्टाले लगाउने

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनेक प्रकारका चप्पलहरू सजाइरहन्थे। धम्म. प. अ. क. पृ. ६९८ : भद्दियभिक्खुवत्थु, पकिण्णकवग्गो।

(५) भद्रीय (कालिगोधापुत्ता)– यी भद्रीय चाहिं कपिलवस्तुकी कालिगोधाका छोरा हुन्। जसको कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ।

(६) भद्रीय (लिच्छवी)– यी भद्रीय लिच्छवी ती हुन् जो एकदिन वैशालीको कूटागारशालामा बसिरहनुभएका भगवानकहाँ गई 'भगवान जादूगर हुन्' भनी भन्छन् भनी भनेका थिए। यिनको कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ।

(७) भद्रीय (नगर)– यो एक नगरको नाम हो। यस नगरमा भगवान बुद्ध समय समयमा जानुभएको कुरा त्रिपिटकमा उल्लेख भएको पाइन्छ। महा. व. पा. पृ. २०९ : कट्ठपादुकादि पटिक्खेप, चम्मक्खन्धकं। अं. नि-४, पृ. ३०३ : उग्गहसुत्त, सुमनवग्गो; अ. क. II. पृ. ५९७; धम्म. प. अ. क. पृ. २३५ : विसाखावत्थु, पुप्फवग्गो। धम्म. प. अ. क. पृ. ६५८ : मेण्डकसेट्ठिवत्थु, मल वग्गो। धम्म. प. अ. क. पृ. ६९८ : भद्दियभिक्खुवत्थु, पकिण्णक वग्गो। जा. अ. क. I-II. पृ. ५९९ : महापनादजातकं, नं. २६४.

(८) भद्दिय (सुत्तं)– यो सूत्र अं. नि.-४ पृ. २०३ : महावग्गोमा उल्लेख भएको छ। अ. क. II. पृ. ५५८ : यसमा भद्रीय

Downloaded from http://dhamma.digital/

लिच्छवी भगवानकहाँ गएको कुरा उल्लेख भएको छ तथा सुनेका भरमा विश्वास नगर्नु भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ।

(९) भद्दिय (सुत्तं)– यो सूत्र सं. नि. VI. पृ. ३४५ : सोतापत्तिसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ। यो सूत्र भद्रीय शाक्यलाई बताउनु भएको हो। यसको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छु। त्रिपिटक सूची पृ. ६३ मा चाहिं यसलाई 'भद्दिय सक्कसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

(१०) भद्दिय (सुत्तं)– यो सूत्र उदा. पा. प. ८३ : मुचलिन्द वग्गोमा उल्लेख भएको छ। अ. क. पृ. १११ : यस सूत्रमा भद्रीय स्थविरले 'अहो सुख ! अहो सुख !!' भनेको कुरा छ।

(११) भद्दिय (सुत्तं)– योचाहिं अपदानपालिको पत्रपन्नौं वर्ग हो।

(१२) (लकुण्टक) भद्दिय– यी लकुण्टक भद्दिय थेरको कुरा उदा. पा. पृ. १५४ र १५५ पठम र दुतिय लकुण्टक भद्दियसुत्तं, चूलवग्गोमा उल्लेख भएको छ; उदा. अ. क. पृ. २५३, २५५.

(१३) (लकुण्टक) भद्दिय– यो सूत्र सं. नि. II. पृ. २३२ : खन्धसंयुत्तंमा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रमा लकुण्टक भद्दियले नगरेको समाधि कुनै छैन भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ।

(१४) (लकुण्टक) भद्दियत्थेरगाथा– यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २५३ : वीसतिनिपातमा उल्लेख भएको छ; अ. क. II. पृ. ५४.

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१५) (कालिगोधापुत्त) भद्दियत्थेर अपदानं– यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. ११४ : उपालिवग्गोमा उल्लेख भएको छ; अ. क. पृ. ३१३.

(१६) (कालिगोधपुत्त) भद्दियसुत्तं– यो सूत्र अं. नि.–१, पृ. २३ : एतदग्गवग्गोमा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रमा कालिगोधापुत्र भद्रीय स्थविरलाई अग्रस्थान दिएको कुरा उल्लेख भएको छ।

x x x

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

चार अ□ले युक्त स्रोतापन्न हुन्छ

(भद्दियसुत्तं[1])

एक समय भगवान शाक्य जनपद स्थित कपिलवस्तुको न्यग्रोधारामाम बस्नुभएको थियो । अनि भद्रीय (भद्दिय) शाक्य जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भद्रीय शाक्यलाई भगवानले भन्नुभयो—

"भद्रीय ! चार धर्मले युक्त हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ जो अविनिपाती तथा निश्चिन्त बोधिपरायण हुन्छ।"

"कुन चार भने ? भद्रीय ! यहाँ आर्यश्रावक (१) बुद्ध प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ– 'वहाँ भगवान अरहत् हुनुहुन्छ, ... [2] ।

---

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५ : सोतापत्तिसंयुत्तं ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४१ नन्दीय शाक्यको 'बुद्धगुण' भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(२) धर्म प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ– 'भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, ... [१] । (३) सङ्घ प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ– 'भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ... [२] । (४) आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ । अर्थात् उसको शील अखण्ड, अछिद्र ... [३] समाधिसंवर्तनिक हुन्छ । भद्रीय ! यी नै चार धर्महरूले युक्त हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ जो अविनिपाती तथा निश्चिन्त बोधिपरायण हुन्छ ।"

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४१ नन्दीय शाक्यको 'धर्मगुण' भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४२ नन्दीय शाक्यको 'सङ्घगुण' भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४३ नन्दीय शाक्यको 'आर्यशील' भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

९. रोज मल्ल

प रि च य

यी रोज मल्ल कुशीनगरवासी हुन्। यिनी ख्यातिप्राप्त तथा निक्कै धनधान्य शाली हुन्। यिनी बुद्ध धर्म माथि त्यतिसारो प्रसन्न थिएनन्। किन्तु यिनी चाहिं आनन्द स्थविरका गृहस्थीकालका साथी थिए[१]।

एकदिन भगवान आपणबाट कुशीनगरतिर जानुभयो । जब कुशीनगरका मल्लहरूले भगवान कुशीनगरमा आउँदै हुनुहुन्छ भन्ने खबर सुने तब उनीहरूले भगवानको बाटो हेर्न जाने निश्चय गरे। यो पनि उनीहरूले घोषणा गरे कि जुन मल्ल कुमार भगवानको बाटो हेर्न जाने छैन उसलाई पाँचशय (५००) जरिवाना लाग्नेछ। अनि जरिवानाको डरले रोज मल्ल पनि भगवानको बाटो हेर्न गए । पछि उनी आनन्द स्थविरलाई भेट्न गए। जब स्थविरले उनलाई "तिमी आएको राम्रै हो" भनी भने तब उनले "न म भगवान प्रति श्रद्धाले आएको हुँ[२]।

---

१. जा. अ. क. I-II पृ. ५३४ : वच्छनखजातक, नं. २३५.

२. सम. पा. III. पृ. ११६८ : रोजमल्लादिवत्थुकथा, भेसज्जक्खन्धकं।

Downloaded from http://dhamma.digital/

म त जरिवानाको भयले गएको हुँ। किनभने कुशीनगरका मल्लहरूले भगवानको बाटो हेर्न नजाने मल्लहरूलाई पाँचशय (५००) जरिवाना लाग्नेछ भन्ने घोषणा गरेका थिए" भनी भने। जुन कुरा अगाडिको मूलपालिमा पनि उल्लेख भएको छ।

यो सुनेर आनन्द स्थविरलाई सारै दुःख लाग्यो र भगवानकहाँ गई रोज मल्ल जस्ता नामी तथा ख्याति प्राप्त पुरुषलाई बुद्ध धर्ममा प्रसन्न गराउँदा ठूलो हित हुने थियो भनी स्थविरले विन्ति गरे।

अनि भगवानले रोज मल्लमाथि मैत्री चित्त फैलाउनु भयो। जसको प्रभावले गर्दा रोज मल्ल भगवान बस्ने ठाउँ खोज्दै भगवानकहाँ गए।

जब रोज मल्ल भगवानकहाँ आए तब भगवानले उनलाई मैत्रीपूर्वक धर्मोपदेश सुनाउनु भयो। जसको प्रभावद्वारा धर्मावबोध गरी उनी शैक्ष पुरुष भए[1]।

त्यसपछि उनले भगवानसँग "भन्ते ! भिक्षुहरूले मेरै मात्र भिक्षा-भोजन गरुन्" भनी प्रार्थना गरे। किन्तु भगवानले यस कुरालाई स्वीकार्नु भएन। किनभने भिक्षुहरू सबैका निमित्त हुन्। सबै शैक्षहरू यस्तै भन्न सक्छन्।

त्यसबखत कुशीनगरमा पालो पालो गरी भगवानलाई भोजन गराउने प्रबन्ध मिलाइएको थियो। रोज मल्लले भोजन गराउने पालो पाउन सकेनन्। अनि उनी भोजनालयमा गई हेर्दा त्यहाँ सागसबजी र

१. महा. व. पा. पृ. २६१ : रोजमल्लवत्थु, भेसज्जक्खन्धकं।

Downloaded from http://dhamma.digital/

रोटीहरू देखेनन् । अनि उनी आनन्द स्थविरकहाँ गई "यदि मैले भोजनालयमा नभएका पदार्थहरू तयार गराएँ भने के भगवानले स्वीकार गर्नु हुने छ ?" भनी सोधेपछि स्थविरले भगवानको वचन लिई "हुन्छ" भनी भन्नुभयो। अनि रोज मल्लले त्यस्तै गरी भगवान सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रदान गरे ।

आनन्द स्थविरको गृहस्थीदेखिको साथी भएकोले एकदिन रोज मल्लले स्थविर एकजनालाई निम्तो गरी घरमा लगे। अनि उनले आफ्नो श्रीसम्पत्तिबाट आधा भाग दिने प्रलोभन देखाई स्थविरलाई गृहस्थी हुने कुरा भनेका थिए[१] । जब आनन्दले यो कुरा भगवानलाई सुनाए तब भगवानले "आनन्द ! अहिले मात्र यिनले प्रलोभन देखाएका होइनन् अघि पनि देखाएकै थिए" भनी वच्छनख जातकका कुरा सुनाउनुभयो[२] ।

एकदिन यिनले आनन्द स्थविरलाई आफूसँग भएको एक असल तकिया राख्न दिएका थिए । जसको खाँचो स्थविरलाई पनि नभएको थियो[३] ।

x x x

१. जा. अ. क. I-II. पृ. ५३४ : वच्छनखजातक, नं. २३५.

२. जा. अ. क. I-II. पृ. ५३४.

३. महा. व. पा. पृ. ३१२ : निसीदनादिअनुजानना, चीवरक्खन्धकं ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही रोज नामहरू

(१) रोज– यी रोज दी. नि. पा. II. पृ. १९४ महासमय सूत्रमा उल्लिखित एक देवताको नाम हो ।

(२) रोज– यिनी चाहिं सुमं. वि. I. पृ. २८४ : अम्बट्ठसूत्रमा उल्लिखित महासम्मत राजाका छोराको नाम हो । यो चाहिं लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ११७ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

(३) रोज– यिनी चाहिं कुशीनगरवासी तथा आनन्द स्थविरका गृही साथी हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

x x x

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

१– मैत्रीको प्रभाव

(रोजमल्लवत्थु[1])

अनि भगवान आपणमा इच्छानुसार बसी साँढे बाह्रशय महान भिक्षुसङ्घ साथ जहाँ कुशीनगर हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो । "साँढे बाह्रशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान कुशीनगरमा आउँदैछन्" भन्ने कुरा कुशीनगरका मल्लहरूले सुने । अनि उनीहरूले "जो भगवानको बाटो हेर्न जाने छैन उसलाई पाँचशय जरिवाना हुनेछ" भन्ने कुरा निर्णय गरे ।

त्यसबखत रोज मल्ल आयुष्मान् आनन्दको साथी थिए । अनि भगवान चारिका गर्दै क्रमशः कुशीनगरमा पुग्नुभयो । अनि कुशीनगरका मल्लहरू भगवानको बाटो हेर्न गए । अनि भगवानको बाटो हेरी जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ रोज मल्ल गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका रोज मल्ललाई आयुष्मान् आनन्दले यस्तो भन्नुभयो

१. महा. व. पा. पृ. २६० : भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११६८.

Downloaded from http://dhamma.digital/

–"आवुसो रोज ! तिमीले यो राम्रै गऱ्यौ जो तिमी भगवानको बाटो हेर्न गयौ ।" भन्ते आनन्द ! म बुद्ध, धर्म तथा सङ्घ प्रति प्रसन्न भएर गएको होइन । किन्तु नातेदारहरूले "जो भगवानको बाटो हेर्न जाँदैन उसलाई पाँचशय दण्ड हुनेछ" भनी निर्णय गरेका थिए । भन्ते आनन्द ! सो म दण्डको भयले यसरी भगवानको बाटो हेर्न गएको हुँ । अनि आयुष्मान् आनन्द "कसरी रोज मल्ल यस्तो भन्दछन्" भनी असन्तुष्ट हुनुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्द जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गर्नुभयो– "भन्ते ! यी रोज मल्ल नामी तथा ख्याति प्राप्त हुन् । यस्ता ख्याति प्राप्त मानिसहरूलाई यो धर्मविनयमा प्रसन्न पार्नु ठूलो हित हुने थियो । भन्ते ! भगवानले जसो गर्दा रोज मल्ल यो धर्मविनयमा प्रसन्न हुने हुन् त्यसो गर्नुभए बेश हुने थियो ।" "आनन्द ! तथागतलाई यो कुनै मुश्किल पर्ने कुरा होइन ।"

अनि रोज मल्लमाथि मैत्री चित्त फैलाउनु भई आसनबाट उठी भगवान विहार भित्र जानुभयो । अनि रोज मल्ल भगवानको मैत्री चित्तद्वारा स्पर्शित भई जसरी तरुण बाछा (आमाको पछाडि लाग्छन्) त्यस्तै गरी विहारबाट विहार, परिवेणबाट परिवेणमा गई उनले भिक्षुहरूसँग सोध्न थाले– "अहिले वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ बस्नुभएको छ ? हामी वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्न चाहन्छौं ।"

"राजे ! यो त्यो विहार हो जसको दैलो बन्दछ । अतः निःशब्द

Downloaded from http://dhamma.digital/

भई त्यहाँ गई हडबड नगरी, बरेण्डाभित्र गई खोक र खापा ढक-ढक्याऊ। भगवानको दैलो खोल्नु हुनेछ।" अनि रोज मल्ल जहाँ त्यो बन्द गरेको विहार हो त्यहाँ निःशब्दतापूर्वक गई हडबड नगरी बरेण्डा भित्र गई खोकी खापा ढकढक्याए। भगवानले दैलो उघाडनु भयो। अनि विहारभित्र पसी भगवानलाई अभिवादन गरी रोज मल्ल एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका रोज मल्ललाई भगवानले आनुपूर्वी-कथा सुनाउनु भयो। जस्तै– दानकथा, शीलकथा, स्वर्गकथा, काम-विषयको दुष्परिणामकथा, तुच्छता, संक्लिष्टता तथा नैष्क्रम्यको आनृशंस (= गुण) प्रकाश पार्नु भयो। जब भगवानले रोज मल्लको चित्त उपयुक्त, मृदु, नीवरण रहित, हर्षित तथा प्रसन्न भयो भनी जानुभयो तब वहाँले स्वयं प्राप्त गर्नु भएको जुन धर्म हो त्यो धर्म प्रकाश पार्नुभयो– 'यो दुःख हो, यो समुदय हो, यो निरोध हो तथा यो मार्ग हो।' जस्तै मैलो नपरेको शुद्ध वस्त्रमा राम्ररी रङ्गले समात्छ त्यस्तै गरी रोज मल्ललाई त्यसै आसनमा विरज, वीतमल र धर्मचक्षु उत्पन्न भयो– 'जे जति समुदय धर्महरू हुन् ती सबै निरोध धर्म हुन्।' अनि रोज मल्ल दृष्टधर्मी, प्राप्तधर्मी, विदितधर्मी भई धर्मको गहिराइलाई बुझी, शंकारहित, निश्चिन्त, वैशारद्य तथा शास्ताको धर्मलाई अवबोध गर्नको निमित्त कसैको आश्रय नचाहिंने भएपछि उनले भगवानसँग यस्तो बिन्ति गरे–

"भन्ते ! आर्यहरूले मेरो मात्र चीवर, पिण्डपात, शयनासन, ग्लानप्रत्यय र भैषज्य परिष्कारहरू ग्रहण गर्नुहोस् अरूको होइन।"

"रोज ! जसले शैक्षज्ञानद्वारा, शैक्षदर्शनद्वारा धर्म देख्छ– जस्तै

Downloaded from http://dhamma.digital/

तिमी र अरूलाईपनि यस्तो लाग्छ– 'अहो आर्यहरूले हाम्रो मात्र चीवर, पिण्डपात्र, शयनासन, ग्लानप्रत्यय र भैषज्र्य परिष्कारहरू ग्रहण गरून् अर्काको होइन ।' रोज ! त्यसोभए तिम्रो पनि ग्रहण गर्नेछु र अर्काको पनि ।"

त्यसबखत कुशीनगरमा प्रणीत आहारहरू प्रदान गर्ने पालो लगाइएको थियो। अनि रोज मल्लले पालो पाउन नसकी उनको मनमा यस्तो लाग्यो– "भोजनालयमा हेरेर जहाँ जे छैनन् ती तयार पार्नु पऱ्यो ।" अनि रोज मल्लले भोजनालयमा हेर्दा सागपात र पीठाका रोटीहरू देखेनन्। अनि रोज मल्ल जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो निवेदन गरे– "भन्ते ! यहाँ मैले पालो नपाउँदा मेरो मनमा यस्तो लाग्यो– 'भोजनालयमा हेरेर त्यहाँ जे छैनन् ती तयार गर्नुपऱ्यो ।' अनि भन्ते आनन्द ! भोजनालयमा हेर्दा मैले दुइ पदार्थहरू देखिन । सागपात र पीठाका रोटीहरू । भन्ते आनन्द ! यदि मैले सागपात र पीठाका रोटीहरू बनाएँ भने भगवानले ग्रहण गर्नु हुनेछ के ?" रोज ! त्यसोभए म भगवानसँग सोध्नेछु । अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यो कुरा बिन्ति गर्नुभयो। आनन्द ! त्यसोभए तयार गरून्। रोज ! त्यसोभए तयार गर। अनि रोज मल्लले त्यस रात बितिसकेपछि पर्याप्त मात्रामा सागपात र पीठाका रोटीहरू तयार पार्न लगाई भगवानलाई "भन्ते ! यो मैले तयार गरेका सागपात र पीठाका रोटीहरू ग्रहण गर्नुहोस्" भनी अर्पित गरे। रोज ! त्यसोभए भिक्षुहरूलाई प्रदान गर। अनि रोज मल्लले भिक्षुहरूलाई प्रदान गरे । भिक्षुहरूले सन्देह गरी ग्रहण गरेनन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्षुहो ! ग्रहण गर, खाऊ। अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रशस्त मात्रामा सागपात र पीठाका रोटीहरू आफ्नै हातले प्रदान गरे। अनि भगवानले हात धोएर पात्र एक छेउमा राखेपछि रोज मल्ल एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका रोज मल्ललाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान आसनबाट उठी जानुभयो। अनि यसै सन्दर्भमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभई भगवानले यसो भन्नुभयो– “भिक्षुहो ! सबै प्रकारका सागपातहरू र पीठाका रोटीहरू खाने अनुमति दिन्छु।”

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

१– विश्वासपूर्वक लिने

(निसीदनादि अनुजानना[1])

त्यसबखत रोज मल्ल आयुष्मान् आनन्दको साथी थिए। रोजको रेसमको तकिया आयुष्मान् आनन्दलाई दिइएको थियो । आयुष्मान् आनन्दलाई पनि रेसमको तकिया चाहिएको थियो । भगवानलाई यो कुरा सुनाए[2] । भिक्षुहो ! पाँच अङ्गले युक्त विश्वासी को लिने अनुमति दिन्छु– देखेको हुन्छ, भेटको हुन्छ, बोलेको हुन्छ, जीवित रहन्छ र लिएको खण्डमा खुशी पनि हुनेछ भन्ने पनि जान्दछ। भिक्षुहो ! यी पाँच अङ्गले युक्त हुनेसँग विश्वासपूर्वक लिने अनुमति दिन्छु।

---

१. महा. व. पा. पृ. ३१२ : चीवरक्खन्धकं; अ. क. III. पृ. ११९७.

२. भनाइको मतलब के भने– रोजले राख्न दिएको तकिया आफूलाई पनि चाहिएको हुनाले सो राख्न दिएको तकिया लिन हुन्छ कि हुन्न भनी सोध्दा भगवानले पाँच अङ्गले युक्त साथी हो भने विश्वासपूर्वक लिन हुन्छ भनी भन्नुभएको थियो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

१०. लिच्छवीहरू

प रि च य

लिच्छवीहरू भन्नाले सामूहिक नाम हो भन्ने कुरा बुझाउँछ। सबै जसो लिच्छवीहरू वज्जी (वृजी) राज्यको वैशालीमा बस्दछन्। वैशालीको महावनको कूटागारशाला भन्ने विहार थियो। भगवान वैशालीमा जाँदाखेरि यसै कूटागार शालामा बस्नुहुन्छ।

वैशाली नजिक सारन्दद चैत्य भन्ने एक प्रसिद्ध ठाउँ थियो। यसै ठाउँमा बसी लिच्छवीहरू समय समयमा भेला भई कुराकानी गर्थे। एकदिन सारन्दद चैत्य स्थानमा बसी यी लिच्छवीहरू कुरा गरिरहेका थिए। त्यसबखत यिनीहरूका बीच पञ्चरत्न सम्बन्धी कुरा चल्यो। अनि यिनीहरूले एक पुरुषलाई राखी भगवानको बाटोमा हेर्न लगाए। भगवान आएपछि सो पुरुषले लिच्छवीहरूलाई भने। अनि उनीहरूले भगवानलाई सारन्दद चैत्य स्थानमा आमन्त्रण गरे। भगवान वहाँ गई विछ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो र लिच्छवीहरूसँग के कुरा गर्दै बसेका थियौ भनी सोध्नुभयो। उनीहरूले आफूहरूले गरिरहेको कुरा सुनाए। अनि यसै सन्दर्भमा भगवानले उनीहरूलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

पाँच दुर्लभ कुरा सुनाउनुभयो। जुन कुरा अगाडि अनुदित पहिलो सूत्रमा उल्लेख भएको छ।

अर्को एक समय भगवान सारन्दद चैत्य स्थानमा बसिरहनु भएको बेलामा लिच्छविहिरू त्यहाँ गए। अनि भगवानलेउनीहरूलाई सप्त अपरिहानीय धर्मको विषयमा उपदेश गर्नुभयो र वृजीहरूको अभिवृद्धिको कुरा सुनाउनुभयो। यो सूत्रको कुरा पनि अगाडिको दोश्रो सूत्रमा उल्लेख भएको छ।

अर्को एक समय भगवान वैशालीको कोटिग्राममा बसिरहनु भएको थियो। जब लिच्छवीहरूले यो खबर सुने तब उनीहरू केही नीला, केही पहेंला, केही राता तथा केही सेता आदि रंगीविरंगी कपडा लगाई भगवानकहाँ गए। यो देखेर भगवानले त्रयस्त्रिंश देवताहरू नदेखेका भिक्षुहरूले यी लिच्छवीहरू हेरून् भनी लिच्छवीहरूको प्रशंसा गर्नुभयो[१]।

यसै बखत वैशालीकी अम्बपाली गणिकाले भोलिको निमित्त भगवानलाई निम्त्याएकी थिइन्[२]। अम्बपालीको निम्तो आफूले लिने विचार गरी लिच्छवीहरूले अम्बपालीलाई अनेक धन दिई लोभ्याउने कुरा गरेता पनि अम्बपालीले आफूले दिएको निम्तो (को पालो) उनीहरू-

---

१. दी. नि. पा. II. पृ. ७७ : महापरिनिब्बानसुत्तं; महा. व. पा. पृ. २४६ : लिच्छवीवत्थु, भेसज्जक्खन्धकं।

२. यी अम्बपालीका कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. १ मा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाई दिएनन्। यसबाट लिच्छवीहरूले आफूहरू पराजित भएको सम्झेका थिए। यो कुरा पनि अगाडिको तेश्रो सूत्रमा उल्लेख भएको छ।

एक अर्को समयमा भगवानले लिच्छवीहरूको कुरा सुनाई भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु हुँदै जब लिच्छवीहरू सुकुमार र सौखिन हुने छन् तब उनीहरूको हानी हुनेछ भन्ने कुरा बताउनु भएको थियो[1] ।

एकदिन आनन्द महास्थविरले यी लिच्छवी कुमारहरू सन्थागारमा शिल्प अभ्यास गरिरहेको देख्नुभयो। अनि वहाँले यी लिच्छवीहरू कति दक्ष र सुशिक्षित छन् जो कि तापलत्रको स्यानो प्वालबाट पनि बाँण छिराउन सक्छन् भनी भन्नुभयो[2] ।

यतिञ्जेलसम्म यी लिच्छवीहरू बडो मेहनती तथा उदद्यमी थिए। उनीहरू पठन-पाठन कार्यमा खूब मेहनती थिए। त्यसैले यिनीहरूले घोडाका पुच्छरको रौंलाई समेत बाँणले हान्न सक्छन् भनी अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ[3]। यी लिच्छवीहरूका बानी बेहोरा तथा एक मेलताकोबारेमा सबै कुराहरू लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ३५७ देखि ३८४ सम्म महालिच्छवीको परिचयमा उल्लेख भइसकेका छन्। जान्न चाहनेले उहीं हेर्नू।

एकदिन लिच्छवीहरू रंगीबिरंगी पोसाक पहिरी कूटागार शालामा भगवानसँग सत्संगत गरिरहेका थिए। त्यसबखत पिङ्गियानी

१. सं. नि. II. पृ. २२२ : कलिङ्गरसुत्त, ओपम्मसंयुत्तं।
२. सं. नि. II. पृ. १६८ : कलिङ्गरसुत्तवण्णना, ओपम्मसंयुत्तं।
३. सं. नि. IV. पृ. ३८७ : वालसुत्तं, सच्चसंयुत्तं।

Downloaded from http://dhamma.digital/

ब्राह्मणले भगवानको अगाडि यिनीहरूको खूब प्रशंसा गरे । यो सुनेर प्रसन्न भएका लिच्छवीहरूले उनलाई पाँचशय थान पछ्यौराहरू दिएका थिए । यो कुरा लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. ११० मा उल्लेख भएको छ ।

एक चाडको दिन भगवान वैशालीमा भिक्षाटनार्थ जानुहुँदा लिच्छवीहरू एकसे एक अपूर्व रंगीबिरंगी लुगा लगाई नगर बाहिर गइरहेको देखेर भगवानले भिक्षुहरूलाई त्रयस्त्रिंश देवताहरू नदेखेका भिक्षुहरूले यी लिच्छवीहरूलाई हेर भनी नगरभित्र जानुभयो ।

उनीहरू उदयान गई रसरंग गरिरहेको बेलामा साथमा लगेकी एक गणिकाको कारणमा परस्पर झगडा पर्दा रगतको नदी बहे जस्तै भयो । अनि घाइते भएका लिच्छवीहरूलाई खाटमा राख्दै बोक्दै नगरमा आइरहेका लिच्छवीहरूलाई भिक्षुहरूले देखे । देखेर भिक्षुहरूले भगवानलाई "भन्ते ! बिहान पख रंगीबिरंगी अपूर्व लुगा लगाई गएका लिच्छवीहरू अहिले चाहिं एक गणिकाको कारणमा झगडा गरी रगताम्मे भएकालाई खाटमा राखी बोकेर ल्याए" भनी बिन्ति गरे । अनि भगवानले "कुनै शोक वा भय हुन्छ भने सो रागरतिकै कारणले हुन्छ" भन्नुहुँदै धम्मपदमा "रतिया जायती सोको, रतिया जायती भयं" भन्ने गाथा सुनाउनुभयो[१] ।

धम्मपद अर्थकथानुसार[२] एक समय वैशालीमा दुर्भिक्षको

---

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ५९७ लिच्छवीनंवत्थु, पियवग्गो ।

२. पृ. ६९० : गङ्गारोहनवत्थु, पकिण्णवग्गो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

कारणद्वारा अमनुष्य यभ तथा उपद्रव हुँदा वैशालीका लिच्छवीहरूले भगवानलाई निम्त्याउने निर्णय गरे। अनि भगवान गंगानदीबाट डुँगामा बसी वैशाली आइपुग्नु हुँदा गर्धनसम्म पानी आउने ठाउँसम्म गई लिच्छवीहरूले वहाँको स्वागत गरे । वैशालीमा आई भगवानले रतन सूत्रको देशना गरी रोग तथा भय शान्त पारिदिनुभयो । त्यसबखत लिच्छवीहरूले भगवानको ठूलो स्वागत र सम्मान गरेका थिए। यिनीहरूले अरहन्त आदि भिक्षुहरूको पनि राम्ररी हेरचाह गर्छन् भन्ने कुरा दी. नि. पा. II. पृ. ६० : महापरिनिब्बानसूत्रले उल्लेख गरेको छ।

यी लिच्छवीहरू पनि क्षत्री नै थिए भन्ने कुरा भगवान परिनिर्वाण भएपछि भगवानको शरीर धातु माग्न पठाएबाट प्रष्ट हुन्छ। भगवानको शरीरधातु माग्न पठाउँदा यिनीहरूले "भागवा पि खत्तियो मयं पि खत्तियो" अर्थात् हामी पनि क्षत्री हौ भगवान पनि क्षत्री हुनुहुन्छ भनी महापरिनिब्बान सूत्रमा[१] उल्लेख भएको छ।

x x x

१. दी. नि. पा. पृ. १२६-२७.

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही लिच्छवी नामहरू

(१) लिच्छविसन्थागारसुत्तं– यो सूत्रको नाम त्रिपिटक सूची पृ. ६५ मा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रलाई सं. नि. IV. पृ. ३८७ मा 'वालसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ।

(२) लिच्छविकुमारसुत्तं– यो सूत्र अं. नि-५, पृ. ३३८ मा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३९७ मा उल्लेख भएको छ।

(३) लिच्छवी भाणवार– यो भाणवार (खण्ड) महा. व. पा. पृ. २४८ भेसज्जक्खन्धकमा उल्लेख भएको छ।

(४) (नन्दन) लिच्छवीसुत्तं– यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. ३३३ सोतापत्तिसंयुत्तमा उल्लखे भएको छ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

१– पञ्चरत्नहरू

(सारन्ददसुत्तं[1])

एक समय भगवान वैशाली सिथ्त महावनको कूटागार शालामा बस्नुभएको थियो। अनि भगवान पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी वैशालीमा भिक्षाटन जानुभयो। त्यसबखत सारन्दद चैत्यमा भेला भई बसिरहेका पाँचशय लिच्छवीहरूका बीच यस्तो कुरा चल्यो– "यो लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। कुन पाँच भने ? (१) यो लोकमा हस्तीरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। (२) अश्वरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। (३) मणिरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। (४) स्त्रीरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। (५) गृहपतिरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ। यो लोकमा यी पाँचप्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ।"

अति ती लिच्छवीहरूले "हे पुरुष ! जब तिमीले भगवान आएको देख्नेछौ तब हामीलाई भन" भनी एक पुरुषलाई बाटोमा कुर्न राखे।

१. अं. नि.-५, पृ. ४१९ : तिकण्डकीवग्गो, अ. क. II. पृ. ६२३.

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनि उसले टाढैबाट भगवान आइरहनुभएको देख्यो । देखेर जहाँ ती लिच्छवीहरू थिए त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि लिच्छवीहरूलाई यस्तो भन्यो– "भन्ते ! सो भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध आउँदै हुनुहुन्छ। अब तपाईहरू जस्तो उचित ठान्नुहुन्छ त्यस्तै गर्नुहोस् ।"

अनि ती लिच्छवीहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ती लिच्छवीहरूले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गरे– "भन्ते ! अनुकम्पा राखी जहाँ सारन्दद चैत्य हो त्यहाँ जानुभए बेश हुने थियो ।" तूष्णीभावद्वारा भगवानले स्वीकार्नु भयो । अनि जहाँ सारन्दद चैत्य हो त्यहाँ भगवान जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि विछ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो। आसनमा बसी भगवानले ती लिच्छवीहरूलाई यस्तो भन्नुभयो– "लिच्छवी हो ! के कुरा गरी तिमीहरू यहाँ बसिरहेका थियौ ? के कुरा गर्दै थियौ ?"

"भन्ते ! यहाँ बसिरहेका हामीहरूको बीच यस्तो कुरा चलिरहेको थियो– 'यो लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छन् । कुन पाँच भने ? हस्तीरत्न, अश्वरत्न, मणिरत्न, स्त्रीरत्न र गृहपति रत्न ।"

"कामविषयमा निमग्न हुने तिमी लिच्छवीहरूका बीच कामकै विषयमा कुरा चल्यो । लिच्छवी हो ! लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छन् । कुन पाँच भने ? (१) लोकमा तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छ । (२) तथागतले

Downloaded from http://dhamma.digital/

देशना गरेको धर्मलाई देशना गर्ने पुरुष दुर्लभ छ। (३) तथागतले देशना गरेको धर्मविनयलाई देशना गर्दा त्यसलाई बुझ्ने पुरुष दुर्लभ छ। (४) तथागतले देशना गरेको धर्मविनयलाई देशना गर्दा त्यसलाई बुझी धर्मानुकूल प्रतिपन्न हुने पुरुष दुर्लभ छ र (५) कृतज्ञ र कृतवेदी हुने पुरुष दुर्लभ छ। लिच्छवी हो ! यी पाँच रत्नहरू लोकमा दुर्लभ छन्।"

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

२– सात अपरिहानीय धर्महरू

(सारन्ददसुत्तं[1])

यस्तो मैले सुनें–

एक समय भगवान वैशालीको सारन्दद चैत्यमा[2] बस्नुभएको थियो। अनि केही लिच्छवीहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका ती लिच्छवीहरूलाई भगवानले यसो भन्नुभयो– "लिच्छवी हो ! सात अपरिहानीय धर्महरूको बारेमा उपदेश गर्नेछु। त्यसलाई सुन र

---

१. अं. नि-७, पृ. १६३ : वज्जिसत्तकवग्गो, अ. क. II. पृ. ७०१.

२. 'सारन्दद चैत्य' भनेको त्यस्तो विहारको नाम हो जहाँ भगवान जन्म हुनुभन्दा अगाडि त्यहाँ 'सारन्दद' भन्ने यक्ष बस्ने ठाउँ थियो। पछि त्यहाँनिर विहार बनाइयो र त्यसलाई 'सारन्दद विहार' भनियो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१ : सारन्ददसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

मनमा राख। भन्नेछु।" "हवस् भन्ते" भनी ती लिच्छवीहरूले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए। अनि भगवानले यसो भन्नुभयो–

१– "लिच्छवी हो ! सात अपरिहानीय धर्म भनेको के हुन् ? लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू नित्य भेला[१] हुनेछन् बहुलतर भेला[२] हुनेछन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन[३]।"

२– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू मेलमिलाप भई[४] भेला हुनेछन् मेलमिलाप भई उठ्नेछन्[५] मेलमिलाप भई वृजीहरूले गर्नुपर्ने कामकाज[६] गर्ने छन्। लिच्छवीहो ! तबसम्म वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

---

१. दिनको तीन पटकसम्म पनि भेला हुनेलाई र बीच बीचमा भेला हुनेलाई यहाँ 'नित्यभेला' भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१ : सारन्ददसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

२. 'हिजो मात्रै भेला भएको थिएँ। अघिल्लो दिनमा मात्रै भेला भएको थिएँ। फेरि आज किन भेला हुनु' भनी निरुत्साह नहुनेलाई यहाँ 'बहुलतर भेला' भनिएको हो। अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१.

३. नित्य भेला नहुनाले दिशाविदिशाबाट आएका खबरहरू सुन्न पाइन्नन्। यसबाट फलाना गाउँ सीमाना र फलाना निगम सीमाना

Downloaded from http://dhamma.digital/

गोलमाल भइरहेको छ। फलाना ठाउँमा चोरहरूले दुःख दिइरहेका छन् भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्न। चोरहरूले पनि 'राजाहरू प्रमत्त छन्' भन्ने थाहापाई गाउँ-निगममा लुटपीट गरी जनपदहरू विनाश पार्छन्। यसप्रकार राजाहरूको परिहानी हुन्छ। नित्य भेला हुँदा त्यो प्रवृत्ति तुरन्तै सुन्न पाइन्छ र तुरन्तातुरन्तै सैन्यहरू पठाई शत्रुहरूको दमनकार्य गर्न सकिन्छ। यसरी शत्रुहरूको दमनकार्य देखेर चोरहरू पनि 'राजाहरू सतर्क छन्। हामी समूह समूह भएर हिड्न सक्दैनौं' भनी जमात छाडी भागेर जान्छन्। यसरी राजाहरूको अभिवृद्धि हुन्छ। त्यसैले माथि सूत्रमा 'बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ परिहानी होइन' भनी उल्लेख भएको हो। अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१–०२ : सारन्ददसुत्तवण्णना।

४. भेला हुने बिगुल बजेको सुनी 'आज मेरो काम छ, मङ्गल छ वा संचो छैन' भन्ने आदि बहाना राखी बिगुलको वास्ता नराख्नेलाई 'मेलमिलाप भई भेला नहुने' भनिएको हो। बिगुलको आवाज सुन्नेबित्तिकै खाइरहेको खाना छाडेर भए पनि आधा मात्र खाएर भए पनि, लगाइरहेको लुगा राम्ररी लगाउन नभ्याए पनि भेला हुन जानेलाई 'मेलमिलाप भई भेला हुने' भनिएको हो। अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०२.

५. भेला भइरहेको बेलामा राम्ररी सल्लाह-साहुति गरी विचार आदान-प्रदान गरी गर्नुपर्ने कर्तव्य पालन गरी एकै साथ उठेर

Downloaded from http://dhamma.digital/

नजानेलाई 'मेलमिलाप भई नउठेको' भनिन्छ । जसरी पहिले उठेर जानेहरूको मनमा 'हामीले बाहिरी कुरा मात्र सुन्यौं तर निश्चितरूपले भित्री कुरा भने सुनेनौं' भनी भन्न पर्ने हुन्छ । त्यसैले एकसाथ उठेर जाँदा त्यस्तो कुरा भन्न पर्ने अवस्था हुन्न र एकसाथ उठेर जानेलाई 'मेलमिलाप भई उठ्ने' भनिएको हो । अमुक गाउँ सीमामा वा निगम सीमामा गोलमाल भएको छ, चोरहरूले दुःख दिएका छन् भन्ने सुनेर त्यसलाई शान्त पार्नको निमित्त 'को जाने ?' भनी भन्दा 'म जानेछु, म जानेछु' भनी अगाडि उठेर जानेलाई पनि 'मेलमिलाप भई उठ्ने' भनी भनिन्छ । अं. अ. क. II. पृ. ७०२.

६. कुनै सदस्यले कुनै काममा ढिला-सुस्ति गरेको खण्डमा बाँकी सदस्य-राजाहरूले आ-आफ्ना छोराहरू वा दाजुभाइहरूलाई पठाई उसलाई उत्साहित पार्न लगाउँछन् । कुनै अभ्यागत राजाहरू आउँदा 'फलानाको घरमा जानुहोस् फलानाको घरमा जानुहोस्' भनी नभनी सबै एकै साथ मिलीजुली संग्रह गर्छन् । कसैको मङ्गल कार्यमा वा रोगब्याधि हुँदा अथवा अरू कुनै त्यस्तै सुख दुःख हुँदा पनि सबै त्यहाँ गई सहभागी भई हेरविचार गर्न जाने आदि कामहरूलाई 'मेलमिलाप भई वृजीहरूले गर्नुपर्ने कामकाज गरेको' भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०२ : सारन्ददसुत्तवण्णना, सत्तकनिपात, वज्जिसत्तकवग्गो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

३– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू प्रज्ञापन नगरेकालाई[1] प्रज्ञापन गर्दैनन्, प्रज्ञापन गरेकालाई समुच्छेदन[2] गर्दैनन् र पुरानाहरूले प्रज्ञापन गरेका वृजिधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन गर्नेछन्[3] तबसम्म लिच्छवी हो ! वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

---

१. 'प्रज्ञापन नगरेकालाई प्रज्ञापन गर्दैनन्' आदि भनेको पहिले नलगाएको कर, भन्सार अथवा दण्ड नलगाउनेलाई भनिएको हो ।

२. पुराना परम्परानुसार भन्सार, कर तथा दण्डा दिलाई मात्र लिनेलाई 'प्रज्ञापन गरेकालाई समुच्छेदन गर्दैनन्' भनिएको हो ।

३. चोर भनी समाती देखाएको व्यक्तिको बारेमा राम्ररी छानवीन नगरी छेदय-भेदय गर्न लगाउनेलाई 'पुरानाहरूले प्रज्ञापन गरेका वृजीधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन नगर्ने' भनिन्छ ।

पहिले नलगाएका भन्सार, कर तथा दण्डादि लगाउँदा त्यसबाट पीडित भई मानिसहरू 'यस्ताका राज्यमा के बस्ने !' भन्दै प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूको सहायक भई जनपदमा दुःख दिन्छन् ।

पहिले प्रज्ञापन गरेकोलाई उच्छिन्न गर्नाले परम्पराबाट लिइरहेको भन्सार र कर आदि नलिनाले कोष घट्छ र कोष घटेबाट नित्य दिइरहेको वेतनहरू दिन नसकी हात्ती, घोडा तथा सैन्य शक्तिमा कमजोरी हुन आउँछ। नित्य वेतन नदिनाले सैन्यशक्ति कमजोर भएबाट उनीहरू युद्ध-क्षम पनि हुँदैनन् र परिचर्या-क्षम पनि हुँदैनन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पुराना वज्जीधर्महरूको मर्यादा राखी पालन नगर्नाले राज्यका मानिसहरूले 'हाम्रा पिता, पुत्र र भ्राताहरू चोर नभइकन पनि चोर भनी छेदन आदि गराउन लगाए' भन्दै रिसाई प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूको सहायक भई जनपदमा दुःख दिन्छन् । यसरी राजाहरूको परिहानी हुन्छ ।

अप्रज्ञापितलाई प्रज्ञापित नगर्नाले राजाहरू परम्परा बमोजिम काम गर्छन् भन्दै मानिसहरू खुशी तथा सन्तुष्ट भई आ-आफ्ना कृषीवाणिज्य आदि कामहरूमा उत्साहित भई मन दिई कार्य सम्पादन गर्छन् ।

प्रज्ञापन गरेकोलाई हरण नगरी परम्परागट कार्य गर्नेहरूबाट आएको भन्सार र कर आदिको आम्दानीमा बृद्धि हुन्छ । त्यसबाट सदा झैं नित्य-वेतन पाउनाले र हात्ती, घोडा तथा सैन्य-बल बलियो हुने हुँदा युद्ध-क्षम र परिचर्या-क्षम पनि हुन्छ ।

पुराना वज्जीधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन गर्दा मानिसहरू कराउँदैनन् । राजाहरू पुराना परम्परानुसार काम गर्छन् । अष्टकुलिक, सेनापति, उपराजाहरूले परिवृत्त भई राजाले स्वयं पनि परीक्षा गरी परम्पराबाट आएको ऐन कानूनका पुस्तक पल्टाई विनिश्चय गरी दण्डादि दिन्छन् । यिनीहरूको दोष छैन हाम्रै दोष हो भन्दै अप्रमादी भई कामकाज गर्छन् । यसरी राजाको अभिवृद्धि हुन्छ । अं. अ. क. II. पृ. ७०३.

पुराना वज्जीधर्महरू भनेका कस्ता हुन् भन्ने विषयमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. २४५ को पादटिप्पणीमा हेर्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

४– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरूले वृजीहरूका बीचका वयोवृद्धहरूलाई सत्कार, गौरव, मान पूजा तथा उनीहरूका कुरा सुन्नुपर्छ भन्ने ठान्नेछन्[1] लिच्छवी हो ! तबसम्म वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

५– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू जो ती कुलस्त्रीहरू र कुलकुमारीहरू हुन् तिनीहरूलाई जबर्जस्ती[2] हरेर लगी आफ्नो घरमा राख्दैनन्, लिच्छवी हो ! तबसम्म वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

६– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरूले जो ती वृजीहरूका (नगर) भित्रका तथा (नगर) बाहिरका चैत्य स्थानहरू (= पूज्य स्थानहरू, देवस्थानहरू) हुन् तिनीहरूको सत्कार गौरव मान पूजा गर्नेछन् तिनीहरूलाई अघि दिइराखेको धार्मिक बली (= पूजा) लाई लोप गर्ने छैनन्[3], लिच्छवी हो ! तबसम्म वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

---

१. 'कुरा सुन्नुपर्छ भन्ने ठान्नेछन्' भनेको मतलब दिनको दुई तीन पटकसम्म जेठापाका राजाहरूकहाँ गई उपस्थान गरी उनीहरूका कुराहरू सुन्न सक्नुपर्छ भनी भनिएको हो। जसले जेठापाका राजाहरूकहाँ गई यसरी कुरा सुन्ने इच्छा गर्दैनन्, सत्कार गर्दैनन् अथवा उनीहरूकहाँ गई अर्ति बुद्धि सुन्ने इच्छा गर्दैनन्, उनीहरू तिनीहरूको अर्ति बुद्धिबाट वञ्चित भई क्रीडामा ब्यस्त हुन्छन् र राज्यबाट परिहानी हुन्छन्। जो उपस्थानमा जान्छन् उनीहरूलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

जेठापाका राजाहरूले 'यस्तो गर्नुपर्छ यस्तो गर्नु हुन्न' भनी पुराना कुराहरू सुनाउँछन् । संग्राममा जाँदा पनि यसरी जानुपर्छ र यसरी निस्कनुपर्छ भनी उपायका कुराहरू सुनाउँछन् । यसरी दिइएका अर्ति बुद्धि सुनेर उनीहरू राज्यको परम्परा कायम गर्न समर्थ हुन्छन् । त्यसैले माथि सूत्रमा 'बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ' भनी भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०३ ले उल्लेख गरेको हो ।

२. यसरी जबर्जस्ती अर्काका छोरीबेटी हरण गर्दा त्यस राज्यका मानिसहरूले यस्तो भन्दछन्– "हाम्रा घरका हाम्रा छोरीबेटीहरूलाई जसलाई हामीले नाकबाट सिंगान पुछी हुर्काई राखेको थियौं त्यस्ता छोरीहरूलाई पनि जबर्जस्ती गरी लगी घरमा राख्छन्" भन्दै रिसाई उनीहरू प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूका सहायक भई जनपदलाई दुःख दिन्छन् । यस्तो नगर्नेहरूको राज्यका मानिसहरू निःशंकी भई शान्तपूर्वक बसेर काम गर्छन् र यसबाट राजकोषको अभिवृद्धि हुन्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०४.

३. धार्मिक पूजा आदि नगर्नेलाई देवताहरूले आरक्षा गर्दैनन् । यदचपि देवताहरूले उत्पन्न नभएको सुखलाई उत्पन्न गराउन सक्दैनन् न त उत्पन्न भएको काय रोग, शीर्ष रोगलाई वा संग्राममा जानेको सहायक बन्न सक्छन् । धार्मिक पूजादिलाई नहटाउनाले आरक्षा गर्न सक्छन् । उत्पन्न नभएको सुखलाई उत्पन्न गराउन नसकेता पनि उत्पन्न भएको काय रोग र शीर्ष रोगलाई कम गराउन सक्छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

७– "लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू अरहन्तहरू प्रति धार्मिकरूपले आरक्षा, आवरण तथा गोप्यताको[1] निमित्त संविधान गर्नेछन् र नआएका अरहन्तहरू राज्यमा आउलान् र आएका अरहन्तहरू राज्यमा कुशलपूर्वक कसरी बस्लान् भन्ने विचार गर्ने छन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृजीहरूको बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

लिच्छवी हो ! जबसम्म यी सात अपरिहानीय धर्महरू वृजीहरूमा रहनेछन्, जबसम्म वृजीहरू यी सात अपरिहानीय धर्महरूमा देखिनेछन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृजीहरूको बृद्धिकै आशा गर्नुपर्छ। परिहानी होइन।"

X X X

---

१. यहाँ आरक्षा गर्नु नै 'आरक्षा' हो। जसो गर्दा अनिच्छित घटनाहरू नघट्ने हुन् त्यसको निमित्त आवरण गर्नु नै 'आवरण' हो। अनिच्छित ढंगले बिरुवा आदि वस्तुहरू नाश हुन नदिनको लागि गरिने उपायलाई 'गोप्यताको निमित्त' भनिएको हो।

त्यहाँ सेनाद्वारा घेरा लगाई आरक्षा आदि गर्नु प्रव्रजितहरूको लागि धार्मिक आरक्षा भनिंदैन। जस्तो गर्दा विहारको उपवनमा भएका रुखहरू काटिंदैनन्, तलाउ आदि बिगारिंदैनन्, त्यसमा भएका माछाहरू नमारिने व्यवस्था गर्नु नै प्रव्रजितहरूको निमित्त धार्मिक आरक्षा र आवरण आदि भनिएको हो। अं. अ. क. II. पृ. ७०४.

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

३– लिच्छवीहरूको निम्तो

(लिच्छवीवत्थु[1])

"भगवान कोटिग्राममा[2] आइपुग्नु भयो" भन्ने खबर वैशालीका लिच्छवीहरूले सुने । अनि असल असल रथमा बसी लिच्छवीहरू भगवानको दर्शनार्थ वैशालीमा गए । यीमध्ये केही नीलो लेप, नीला वस्त्रहरू, नीला आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू नीला नीला देखिन्थे । यी मध्ये केही पहेंलो लेप, पहेंला वस्त्रहरू, पहेंला आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू पहेंला देखिन्थे । यी मध्ये केही रातो लेप, राता वस्त्रहरू, राता आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू राता राता देखिन्थे । यी मध्ये केही सेतो लेप, सेता वस्त्रहरू, सेता आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू सेता सेता देखिन्थे । अनि अम्बपाली गणिकाले तरुना तरुना लिच्छवीहरूको रथलाई आफ्नो

---

१. महा. व. पा. पृ. २४६ : भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११६१.

२. दी. नि. पा. II. पृ. ७६ : महापरिनिब्बानसुत्तको अम्बपालिगणिका भन्ने शीर्षकमा चाहिं 'वैशालीमा आइपुगे' भन्ने उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

रथले, रथको अवयावयलाई रथको अवयावयले, चक्कालाई चक्काले र जुवालाई जुवाले ठक्कर ख्वाइन्। अनि लिच्छवीहरूले अम्बपाली गणिकालाई यस्तो भने– "हे अम्बपाली ! किन तरुना तरुना लिच्छवीहरूको रथलाई ठक्कर ख्वाएकी ?"

"आर्यपुत्र हो ! त्यस्तैगरी मैले भगवानलाई भिक्षुसङ्घ सहित भोलिको भोजनद्वारा निम्तो गरेकी छु।"

"हे अम्बपाली ! त्यो भोजन हामीलाई एक लाखले देऊ।"

"आर्यपुत्र हो ! जनपद सहित यो वैशाली नगर मलाई दिए पनि यो भोजन म दिने छैन।"

अनि ती लिच्छवीहरू "यो अम्बकाय (= स्त्री) ले हामीलाई जिती। यो अम्बकायले हामीलाई पराजित गरी" भन्दै औंला भाँच्न थाले। अनि ती लिच्छवीहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। भगवानले टाढैबाट ती लिच्छवीहरू आइरहेका देख्नुभयो। देखेर भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो– "भिक्षु हो ! जति भिक्षुले त्रयस्त्रिंश (देवताहरू) देखको छैनौं उतिले यो लिच्छवी परिषद् हेर ! भिक्षु हो ! लिच्छवी परिषद्लाई त्रयस्त्रिंश (देवपरिषद्) झैं सम्झेर लेऊ (उपसंहरथ)।" अनि ती लिच्छवीहरू जहाँसमम रथबाट जानसक्ने हो त्यहाँसम्म रथमा गई (त्यसपछि) रथबाट ओर्ली जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ पैदल नै गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका ती लिच्छवीहरूलाई भगवानले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित

Downloaded from http://dhamma.digital/

पार्नुभयो । अनि भगवानको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका ती लिच्छवीहरूले भगवानसँग यस्तो बिन्तिगरे– "भन्ते ! भिक्षुसङ्घ सहित भगवानले भोलिको भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।"

"लिच्छवी हो ! भोलिको निमित्त मैले अम्बपालीको भोजन स्वीकार गरिसकें ।"

अनि ती लिच्छवीहरूले "अम्बकायले जिती । अम्बकायले पराजित गरी" भन्दै औंला भाँच्न थाले । अनि भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी ती लिच्छवीहरू गए ।

भगवान पनि कोटिग्राममा इच्छानुसार बस्नुभई जहाँ नातिका हो त्यहाँ जानुभयो ।

X X X

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

४– लिच्छवीहरू सुकुमार हुनेछन्

(कलिङ्गरसुत्तं[१])

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान वैशाली स्थित महावनको कूटागारशालामा बस्नुभएको थियो । त्यहाँ भगवानले भिक्षुहरूलाई "भिक्षु हो !" भनी सम्बोधन गर्नुभयो । "भदन्त" भनी भिक्षुहरूले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए । भगवानले यस्तो भन्नुभयो–

"भिक्षु हो ! अहिले लिच्छवीहरू काठ वा भूसको सिरान राखी शिल्प सिक्नमा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्छन् । मगध राजा वैदेहीपुत्र अजातशत्रुले उनीहरूको मौका र कारण पाउने छैनन् । भिक्षु हो ! भविष्यमा लिच्छवीहरू सुकुमार हुँदैजाँदा उनीहरूका हातखुट्टा नरम हुनेछन् । उनीहरू नरम वछ्यानमा कपासको सिरान राखी सूर्योदय हुने बेलासम्म सुत्नेछन् । अनि मगध राजा वैदेहीपुत्र अजातशत्रुले उनीहरूको मौका र कारण पाउने छन् ।

१. सं. नि. II. पृ. २२२ : ओपम्मसंयुत्तं, अ. क. II. पृ. १६८.

Downloaded from http://dhamma.digital/

"भिक्षु हो ! अहिले भिक्षुहरू काठ वा भूसको सिरान राखी गर्नपर्ने काममा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्छन् । पापी मारले उनीहरूको मौका र कारण पाउँने छैन । भिक्षु हो ! भविष्यमा भिक्षुहरू सुकुमार हुँदैजाँदा उनीहरूका हातखुट्टा नरम हुनेछन् । उनीहरू नरम वछ्यानमा कपासको सिरान राखी सूर्योदय हुने बेलासम्म सुत्नेछन् । अी पापी मारले उनीहरूको मौका र कारण पाउनेछ । भिक्षु हो ! त्यसैले तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ– "काठ वा भूसको सिरान राखी गर्नुपर्ने काममा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्नेछौं । भिक्षु हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

११. वड्ढ लिच्छवी

प रि च य

यी वड्ढ लिच्छवी वैशालीका एक राजपरिवारका एक पुरुष हुन् भन्ने कुरा थेरगाथा अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ। यिनी वैशालीवासी हुन्। यिनी बडोभक्त तथा संघोपस्थान गर्ने एक दानपति थिए।

यिनी चाहिं मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूका विश्वासी साथी थिए। त्यसैले एकदिन यिनी राजगृहमा छँदा मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूको कुरा सुनी अन्धविश्वासमा परी यिनले भिक्षुत्वबाट च्युत गराउने निराधार दोषारोपण दब्ब मल्लपुत्र भिक्षुलाई लगाएका थिए। जब यिनलाई यस अपराधको बारेमा भिक्षुसङ्घले यिनको भिक्षापात्र बन्द गरिदिए अर्थात् यिनको भिक्षा भोजन ग्रहण नगर्ने र यिनीसँग सम्पर्क नराख्ने भन्ने निर्णय गरे तब यिनले त्यसबाट अत्यन्त पश्चात्ताप गरेका थिए।

यसै कारणबाट होला शायद यिनी पछि भिक्षु भएका। यद्यपि यिनी प्रव्रजित भएको कुरा प्रष्ट छैन तैपनि थेरगाथा अट्ठकथा पृ. १०६ :

Downloaded from http://dhamma.digital/

वड्ढमान स्थविरको कुराको आधारमा अनुमान गर्न सकिन्छ कि यिनी प्रव्रजित भएका थिए। किनभने वड्ढमान स्थविरको कुरामा पात्र ढाकिदिएको कारणबाट अर्थात् उनेका भिक्षा भोजन प्रतिक्षेप गरेको कारणबाट उनलाई पश्चात्ताप लागेको थियो र भिक्षुसङ्घसँग उनले क्षमा पनि मागेका थिए भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ। त्यसपछि उनी प्रव्रजित भएका थिए। त्यसैले वड्ढमान स्थविर भन्ने वड्ढ लिच्छवी नै हुन् भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ। डा. मललसेकरले आफ्नो D. P. P. II. पृ. ८२० मा पनि यस्तै कुरा उल्लेख गरेका छन्। यी वड्ढमान स्थविरले अरहत्व पाएको कुरा भने उपर्युक्त अर्थकथामा कतै उल्लेख भएको पाइँदैन।

यी वड्ढ लिच्छवीले दब्ब मल्लपुत्र भिक्षुको बारेमा निराधार दोषारोपण आदि गरेका कुरा अगाडि अनुदित मूलपालिमा प्रष्टसँगै उल्लेख भएको छ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही वड्ढ नामहरू

(१) वड्ढ लिच्छवी– यी वड्ढ लिच्छवी वैशालीवासी हुन् । यिनी राजगृहमा हुँदा एकदिन यिनले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूको कुरा सुनी दब्ब मल्लपुत्र भिक्षुलाई निराधार दोषारोपण गरेका थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

(२) वड्ढ लिच्छवी– यी स्थविर भारुकच्छ नगरमा एक कुलगृहमा जन्मेका थिए । यिनकी आमा भिक्षुणी भएर जाँदा यिनलाई ज्ञातिहरूकहाँ राखी गएकी थिइन् । पछि यिनी पनि वेलुदन्त स्थविरकहाँ प्रव्रजित भएका थिए । थेर. गा. पा. पृ. २९४, अ. क. I. पृ. ४१३ : वड्ढथेरगाथा अट्ठकथा ।

(३) वड्ढमानथेर– यी स्थविरको कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. १०६ मा उल्लेख भएको छ । यी स्थविर चाहिं वड्ढ लिच्छवी नै हुन् भन्ने अनुमान गरिएको छ । जुन कुरा माथि परिचयमा पनि उल्लेख गरिसकेको छु । यिनकै कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।

(४) वड्ढमान– यी D. P. P. II. पृ ८२१ अनुसार यो एक स्थानको नाउँ हो जुन स्थान भविष्यमा मेत्तेय्य बुद्धले परिभोग गर्ने छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(५) वड्ढसुत्तं– D. P. P. II. पृ ८२१ मा यसलाई 'वड्ढ**सूत्र' भनी** लेखे तापनि सं. नि. III. पृ. २२२ मातुगामसंयुत्तमा चाहिं 'वड्ढीसु**त्तं**' भन्ने उल्लेख भएको छ।

(६) वड्ढकीसूकर जातकं– यो जातक जा. अ. क. I-II. पृ. ६४५, नं. २८३ मा उल्लेख भएको छ।

यो जातक धनुग्गहतिस्स स्थविरको कारणमा बतइएको हो। यसमा प्रसेनजित कोशलले अजातशत्रुलाई पराजित गरि सकेपछि उनैलाई आफ्नी छोरी वजिर कुमारी दिएको कुरा पनि उल्लेख भएको छ।

(७) वड्ढमाता थेरी– यी स्थविरा भारुकच्छ नगरमा एक कुलगृहमा जन्मेकी थिइन्। पतिकुलमा गएपछि यिनले एक वड्ढ भन्ने छोरा पाएकी थिइन्। पछि छोरालाई ज्ञातिहरूकहाँ राखी आफू भिक्षुणी भएकी थिइन्। थेरी. गा. अ. क. पृ. १३५ : वड्ढमाता थेरीगाथा अट्ठकथा।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

वड्ढ लिच्छ्वीको दुस्साहस

(वड्ढलिच्छविवत्थु[1])

त्यसबखत वड्ढ लिच्छवी मेत्तिय भुम्मज्जक[2] (मेत्तिय र भुम्मज्जक) भिक्षुहरूको साथी थिए। अनि वड्ढ लिच्छवी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूकहाँ गए। अनि उनले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यस्तो भने– "आर्यहो ! वन्दना गर्छु।" यस्तो भन्दा मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही बोलेनन्। दोश्रो पटक पनि वड्ढ लिच्छवीले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यसो भनें– "आर्यहो ! वन्दना गर्छु।" दोश्रो पटक पनि मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही

---

१. महा. व. पा. पृ. २१३ : खुद्दकवत्थुक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. १२९१.

२. यिनीहरूलाई 'मेत्तिय भूमिजक' पनि भन्दछन्। यी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूछवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन्। छवर्गीय भिक्षुहरू अग्रश्रावककहाँ प्रव्रजित भएका थिए। यी छवर्गीय

Downloaded from http://dhamma.digital/

बोलेनन्। तेश्रो पटक पनि वड्ढ लिच्छवीले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यसो भनें– "आर्यहो ! वन्दना गर्छु।" तेश्रो पटक पनि मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही बोलेनन्।"

"आर्यहरूमाथि मैले अपराध गरें र ! किन आर्यहरू मसँग बोल्नु नभएको ?"

"आवुसो वड्ढ ! दब्ब मल्लपुत्र भिक्षुले हामीलाई हेला गरी कष्ट दिंदा पनि तिमी चुप लागेर बसेका छौ[1]।"

"आर्यहो ! त्यसोभए मैले के गर्नुपर्‍यो त ?"

भिक्षुहरूमध्ये पण्डुक र लोहित भन्ने दुइजना भिक्षुहरू श्रावस्तीमा बस्दथे। मेत्तिय र भुम्मज्जक भन्ने दुइजना भिक्षुहरू राजगृहमा बस्दथे। अस्सजि र पुनब्बसु भन्ने दुइजना भिक्षुहरू कीटागिरिमा बस्दथे। सम. पा. III. पृ. ६१७-१८ : तेरससंघादिसेसो, खुद्दक-वत्थुक्खन्धकं।

कीटागिरिमा बस्ने भिक्षुहरूको बारेमा केही कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-२, पृ. २३ मा र बु. श्रा. च. भा-३, पृ. ५८ मा हेर्नू।

१. मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूले किन यसो भनेका होलान् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १५२ मा उल्लिखित 'असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति' शीर्षकको कुरा हेरेमा कारण प्रष्ट हुनेछ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"यदि तिमी चाहन्छौ भने आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रलाई भगवानले आजै नाश गर्ने[1] काम गर्न सक्छौ ।"

"आर्यहो ! कसरी त्यसो गर्न सकूँला र ! कहिले त्यसो गर्न सकूँला र ! !"

"आवुसो वड्ढ ! यता आऊ । तिमी जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ गई यस्तो भने– 'भन्ते ! यो रहस्य होइन । यो राम्रो होइन । भन्ते जुन दिशामा भय छैन, बिघ्न छैन तथा उपद्रव छैन आज सो दिशा भय सहित, बिघ्न सहित तथा उपद्रव सहित छ । जहाँ बतास छैन त्यहाँ बतास छ। लाग्छ कि पानी बल्दैछ। आर्य दब्ब मल्लपुत्रले मेरी प्रजापतिलाई बिगारे' ।"

"हवस् आर्य" भनी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूको कुरा सुनी वड्ढ लिच्छवी जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका वड्ढ लिच्छवीले भगवानसँग यस्तो बिन्ति गरे–

"भन्ते ! यो रहस्य होइन । यो राम्रो होइन । भन्ते ! जुन दिशामा भय छैन, बिघ्न छैन तथा उपद्रव छैन आज सो दिशा भय

---

१. कुनै भिक्षु जब पाराजिका हुन्छ तब सो भिक्षुलाई नाश गरिन्छ । अर्थात् भिक्षुत्वबाट हटाइन्छ । त्यसैले तिमी दब्ब मल्लपुत्रलाई पाराजिकाको दोषारोपण गर ता कि भगवानले उनलाई नाश गर्ने छन् भनी सिकाएका हुन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

सहित, बिघ्न सहित तथा उपद्रव सहित छ। जहाँ बतास छैन त्यहाँ बतास छ। लाग्छ कि पानी बल्दैछ। आर्य दब्ब मल्लपुत्रले मेरी प्रजापतिलाई बिगारे'।"

अनि भगवानले यसै कारणमा यसै सनदर्भमा भिक्षुसङ्घलाई एकत्रित पारी आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग यस्तो सोध्नुभयो–

"दब्ब ! तिमी सम्भन्छौ के त्यस्तो गरेको जस्तो यी वड्ढ भन्दछन् ?"

"भन्ते ! मलाई जसरी भगवान चिन्नुहुन्छ।"

दोश्रो पटक पनि भगवानले आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो– "दब्ब ! तिमी सम्भन्छौ के त्यस्तो कुरा जस्तो यी वड्ढ भन्दछन् ?"

"भन्ते ! मलाई जसरी भगवान चिन्नुहुन्छ।"

तेश्रो पटक पनि भगवानले आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो– "दब्ब ! तिमी सम्भन्छौ के त्यस्तो कुरा जस्तो यी वड्ढ भन्दछन् ?"

"भन्ते ! मलाई जसरी भगवान चिन्नुहुन्छ।"

"दब्ब ! दब्बले यसरी निम्त्याएर कुरा गर्नुहुन्न। यदि तिमीले

Downloaded from http://dhamma.digital/

गरेकाछौ भने गरेको छु भनी भन यदि गरेका छैनौ भने गरेका छैन भनी भन् ।"

"भन्ते ! जब म जन्में तबदेखि मैले स्वप्नमा पनि मैथुन गरेको कुरा मलाई थाहा छैन भने विपनाको कुरा त परै जाओस् ।"

अनि भगवानले भिक्षुसङ्घलाई सम्बोधन गर्नुभयो–

"भिक्षु हो ! त्यसोभए सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकी देओ । सङ्घद्वारा वड्ढलाई असम्भोग्य गर[1] ।"

"भिक्षु हो ! आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र ढाक्नु पर्छ । अर्थात् उनको भिक्षा लिनहुन्न । कुन आठ भने ?– (१) भिक्षुहरूको अलाभको निमित्त कोशिस गर्छ, (२) भिक्षुहरूको अनर्थको निमित्त कोशिस गर्छ, (३) भिक्षुहरूलाई नराख्नको निमित्त कोशिस गर्छ, (४) भिक्षुहरूलाई गाली अपवाद गर्छ, (५) भिक्षु भिक्षुहरूको बीचमा भेद गर्छ, (६) बुद्धको अपवाद गर्छ, (७) धर्मको अपवाद गर्छ तथा

---

१. भनाइको मतलब अब उप्रान्त वड्ढ लिच्छवीको घरमा गई वा उनले दिएका भिक्षा कसैले पनि ग्रहण नगर्नू भनिएको हो । यति मात्र होइन वड्ढ लिच्छवीको भिक्षा नलिनू भन्ने कुरा प्रत्येक विहारलाई सूचित पनि गर्नुपर्छ भनी सम. पा. III. पृ. १२९१ ले उल्लेख गरेको छ । 'असंभोग्य गर' भनी वड्ढसँगको सम्पर्क राख्न छाडिदेओ भनी भनिएको हो । वड्ढसँग सम्पर्क राख्न योग्य छैन भनिएको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(८) सङ्घको अपवाद गर्छ । भिक्षु हो ! यी आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र ढाक्ने अनुमति दिन्छु । भिक्षु हो ! यसरी पात्र ढाक्नुपर्छ । व्यक्त तथा सबल भिक्षुले सङ्घलाई यसरी ज्ञापन (= सूचित) गर्नुपर्छ–

"भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । वड्ढ लिच्छवी आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गर्छन् । यदि सङ्घले उचित ठान्दछ भने सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्घद्वारा असम्भोग्य गरियोस् । यो हो ज्ञप्ति (= प्रस्तावना) ।

"भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । वड्ढ लिच्छवी आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गर्छन् । सङ्घ, वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्घद्वारा असम्भोग्य गर्छ । वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्घद्वारा असम्भोग्य गर्ने बारेमा जो आयुष्मान्को चित्त बुझ्छ सो चूप हूनु र जसको चित्त बुझ्दैन सो बोलुन् ।"

"सङ्घले बड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्घद्वारा असम्भोग्य गर्छ । सङ्घलाई चित्तबुझ्छ त्यसैले सङ्घ चूप छ । यस्तो धारण म गर्छु ।"

अनि पूर्वाण्ह समयमा आयुष्मान् आनन्द चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ वड्ढ लिच्छवीको घर हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि वड्ढ लिच्छवीलाई यस्तो भन्नुभयो–

Downloaded from http://dhamma.digital/

"आवुसो वड्ढ ! सङ्घले तिम्रो पात्र ढाकिसक्यो । संघले तिमीलाई असम्भोग्य गरिसक्यो ।"

अनि सङ्घले मेरो पात्र ढाकीदियो र सङ्घद्वारा मलाई असम्भोग्य गऱ्यो भन्दै वड्ढ लिच्छवी उहीं मूर्क्षा परी लडे । अनि वड्ढ लिच्छवीका ज्ञातिबन्धु, नातेदार तथा इष्टमित्रहरूले वड्ढ लिच्छवीलाई यस्तो भने–

"वड्ढ ! भइहाल्यो शोक नगर र विलाप नगर । हामी भगवानलाई र भिक्षुसङ्घलाई प्रसन्न पार्नेछौं ।"

त्यसपछि वड्ढ लिच्छवी स्वास्नी छोराछोरी सहित, नातेदार इष्टमित्र, ज्ञातिबन्धुहरू सहित भिजेको वस्त्र र भिजेको केश सहित जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानको पाउमा शीरले ढोगी यस्तो बिन्ति गरे–

"भन्ते ! जस्ते कुनैमूर्ख, विमूढ र अकुशल पुरुषले अपराध गर्ने हो त्यस्तै गरी मैले पनि अपराध गरें । जो कि मैले आर्य दब्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गरें । भन्ते ! सो म दोषलाई दोष भनी स्वीकार गरी भविष्यमा संयम गर्नेछु । मलाई क्षमा गर्नुहोस् ।"

"आवुसो वड्ढ ! राम्रै हो, जो कि तिमीले कुनै मूर्खले, विमूढले र अकुशल पुरुषले जस्तै अपराध गरी दब्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गऱ्यौ । आवुसो वड्ढ ! जब कि तिमीले

Downloaded from http://dhamma.digital/

दोषलाई दोष भनी स्वीकारी धर्मानुकूल क्षमा प्रार्थना गऱ्यौ त्यो हामी स्वीकार गर्छौं । आवुसो वड्ढ ! आर्यविनयमा यो अभिवृद्धि नै हो जसले दोषलाई दोष भनी स्वीकारी धर्मानुकूल प्रतिकार गरी भविष्यमा संयम गर्छ ।"

अनि भगवाले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो–

"भिक्षुहो ! त्यसोभए सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र उघारिदेओ र सङ्घद्वारा सम्भोग्य गर ।"

"भिक्षुहो ! आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र उघारिदिनुपर्छ– (१) भिक्षुहरूको अलाभको निमित्त कोशिस गर्दैन, (२) भिक्षुहरूको अनर्थको निमित्त कोशिस गर्दैन, (३) भिक्षुहरूलाई नराख्नको निमित्त कोशिस गर्दैन, (४) भिक्षुहरूलाई गाली र अपवाद गर्दैन, (५) भिक्षु भिक्षुहरूमा भेद गराउन्न, (६) बुद्धको अपवाद गर्दैन, (७) धर्मको अपवाद गर्दैन तथा (८) सङ्घको अपवाद गर्दैन । भिक्षुहो ! यी आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र उघारि दिने अनुमति दिन्छु । भिक्षुहो ! यसरी उधारि दिनुपर्छ । भिक्षुहो ! सा वडढ लिच्छवीले सङ्घकहाँ गई एकांश पछ्यौरा गरी भिक्षुहरूको पाउमा वन्दना गरी टुक्रुक्क बसी दुइहात जोरी यस्तो भन्नुपर्छ–

"भन्ते ! सङ्घले मेरो पात्र ढाकेको छ, सङ्घद्वारा मलाई असम्भोग्य गरेको छ । अब सो म राम्रो व्यवहार गर्नेछु । अनुकूल आचरण गर्नेछु । निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछु । मेरो पात्र उघारि दिनुहुन म सङ्घसँग प्रार्थना गर्दछु ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

दोश्रो पटक पनि तेश्रो पटक पनि यसरी प्रार्थना गर्नुपर्छ । त्यसपछि व्यक्त तथा सबल भिक्षुले सङ्घलाई ज्ञापन गर्नुपर्छ–

"भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकेको छ । सङ्घद्वारा असम्भोग्य गरेको छ । अब उनी राम्रो व्यवहार गर्नेछन्, अनुकूल आचरण गर्नेछन् र निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछन् । पात्र उघारि दिन उनी सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् । यदि सङ्घलाई चित्त बुझ्छ भने सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र उघारि देओस् र सङ्घद्वारा सम्भोग्य गरीओस् । यो ज्ञप्ति (= प्रस्तावना) हो ।"

"भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र ढाकेको छ, सङ्घद्वारा असम्भोग्य गरिएको छ । अब उनी राम्रो व्यवहार गर्नेछन्, अनुकूल आचरण गर्नेछन् र निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछन् । पात्र उघारि दिन उनी सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् । सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र उघारि दिन्छ र संघले सम्भोग्य गर्छ । वड्ढ लिच्छवीको पात्र उघारि दिने बारेमा जो आयुष्मान्को चित्त बुझ्छ सो चूप रहुन् र जसको चित्त बुझ्दैन सो बोलुन् ।

"सङ्घले वड्ढ लिच्छवीको पात्र उघारि दिन्छ र संघले सम्भोग्य गर्छ । सङ्घलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले सङ्घ चूपछ । यस्तो म धारण गर्छु ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

१२. वप्प शाक्य

प रि च य

यी वप्प शाक्य भगवान बुद्धका काका हुन् । यिनी कपिलवस्तुवासी हुन् । अं. अ. क. II. पृ. ५५९ चतुक्कनिपातवण्णनाले यिनीलाई शाक्य राजा पनि हुन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

वैशालीवासी सीह सेनापति र नालन्दावासी उपालि गृहपति जस्तै यिनी पनि निगण्ठ-नाटपुत्रका उपस्थाक तथा शिष्य थिए[1] ।

एकदिन कपिलवस्तुमा यिनी महामौद्गल्यायन महास्थविरसँग कुरा गर्दै थिए । त्यसबखत भगवान पनि त्यहाँ आइपुग्नुभयो । अनि भगवानले वप्प शाक्यलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । उपदेश सुनेपछि वप्प शाक्यले निगण्ठको धर्मभन्दा बुद्धको धर्म उत्कृष्ट ठानी उनी बुद्धको शरणमा गई उनले उपासकत्व ग्रहण गरे । यति मात्र होइन उपदेश

---

१. अं. अ. क. II. पृ. ५५९ : वप्पसुत्तवण्णना, चतुक्कनिपात, महावग्गो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

सुनेपछि उनी स्रोतापन्न भएको कुरा अं. अ. क. II. पृ. ५६१ चतुक्कनिपातवण्णनाले उल्लेख गरेको छ। जुन कुरा अगाडि उल्लिखित वप्प सूत्रको अनुवादले प्रष्ट गरेको छ।

वप्प शाक्यको बारेमा केही कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १४० मा पनि उल्लेख भएको छ।

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

केही वप्प नामहरू

(१) वप्पथेर– यी वप्प स्थविर पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका एकजना हुन्। यिनका पिता कपिलवस्तुवासी वासेट्ठ ब्राह्मण हुन् भन्ने कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. १४० : वप्पत्थेर गाथट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ। यी स्थविरसम्बन्धी अरू कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-१, पृ. १०, १९२ र बु. म. भा-१, पृ. ८९ मा; महा. व. पा. पृ. १५ : धम्मचक्कपवत्तनंमा; अं. नि. अ. क. I. पृ. ८४ : एककनिपातवण्णना तथा पपं. सू. पृ. II. १६० : पासरासिसुत्तवण्णना हेर्न सक्नुहुन्छ।

(२) वप्प शाक्य– यी शाक्य भगवानका काका र शाक्य राजा हुन्। यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छु।

(३) वप्पसुत्तं– यो सूत्र अं. नि–४, पृ. २१० महावग्गोमा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद अगाडि उल्लेख भएको छ।

X X X

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

वप्पसँग छलफल

(वप्पसुत्तं[1])

एक समय शाक्य जनपद स्थित कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराममा भगवान बस्नुभएको थियो । अनि निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्य[2] जहाँ महामौद्गल्यायन हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले यस्तो भन्नुभयो–

“वप्प ! यहाँ कायद्वारा संयत हुँदा, वचनद्वारा संयत हुँदा र मनःद्वारा संयत हुँदा अविदचाको नाश भई विदचा उत्पन्न हुन्छ ।

---

१. अं. नि-४, पृ. २१० : महावग्गो, अ. क. II. पृ. ५५९.

२. यी वप्प शाक्य तथागतका काँछाबाबु हुनुहुन्छ । यी शाक्यराजा वैशालीका सीह सेनापति र नालन्दाका उपालि गृहपति जस्तै निगण्ठ-नाटपुत्रका उपस्थाक थिए । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५५९ चतुक्कनिपातवण्णना, वप्पसुत्तं ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(यसो भएपछि) वप्प ! तिमी त्यस्तो ठाउँ देख्दछौ के जुन ठाउँबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ?"

"भन्ते ! म त्यो ठाउँ देख्दछु । भन्ते ! अघि गरेको पापकर्म बाँकी हुन्छ र जसको विपाक भोगिएको हुन्न । त्यसैको कारणले पुरुषको दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ।"

यही कुरा निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्य र आयुष्मान् महामौद्गल्यायनका बीच भइरहेको थियो । अनि सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठी भगवान जहाँ उपस्थानशाला हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो । अनि भगवानले आयुष्मान् महामौद्गल्यायनसँग यस्तो सोध्नुभयो–

"मौद्गल्यायन ! के कुरा गरी यहाँ बसिरहेका हौ ? तिमीहरूको बीचमा के कुरा चलिरहेको थियो ?"

"भन्ते ! यहाँ मैले निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई यस्तो भने– 'वप्प कायद्वारा संयत हुँदा, वचनद्वारा संयत हुँदा र मनःद्वारा संयत हुँदा अविदयाको नाश भई विदया उत्पन्न हुन्छ । (त्यसो भएपछि) वप्प ! तिमी त्यस्तो ठाउँ देख्दछौ के जुन ठाउँबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ?' भन्ते ! यस्तो भन्दा निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यले यस्तो भने– 'भन्ते ! म त्यस्तो ठाउँ देख्दछु । भन्ते ! अघि गरेको पापकर्म बाँकी हुन्छ र जसको विपाक भोगिएको हुन्न । त्यसको कारणले पुरुषको दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को

Downloaded from http://dhamma.digital/

आत्मभावमा आउँछन् ।' भन्ते ! यही कुरा गर्दै निगण्ठ श्रावक वप्पसँग बसिरहेका थिएँ र हामीहरूका बीच यही कुरा भइरहेको थियो अनि भगवान आइपुग्नुभयो ।"

अनि भगवानले निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई यस्तो भन्नुभयो– "वप्प ! यदि तिमी वचन दिन्छौ र अनुमति दिन्छौ भने विरोध गर्नुपर्ने ठाउँमा विरोध पनि गर्नेछौ र मैले भनेको कुराको अर्थ बुझ्दैनौ भने 'भन्ते ! यो कस्तो हो र यसको के अर्थ हो ?' भनी मसँगै सोध्नेछौ" भने (तिमीसँग) यहाँ केही कुरा हुनेछ ।"

"भन्ते ! म वचन दिन्छु र अनुमति पनि दिन्छु । विरोध जनाउन पर्ने ठाउँमा विरोध पनि जनाउनेछु । भगवानले भन्नुभएको कुराको अर्थ बुझ्न सकिन भने 'भन्ते ! यो कस्तो हो र यसको के अर्थ हो ?' भनी भगवानसँग सोध्नेछु । यहाँ केही कुरा होस् ।"

"वप्प ! जुन कायकर्मको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो कायकर्मबाट अलग्ग भएपछि त्यो आस्रव दुःखपीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी क्षीण गर्छ । यो सांदृष्टिक हो, यो निर्जरता हो, यो अकालिक हो, यसलाई आऊ हेर भनी भन्न सकिन्छ र यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ, यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्न सक्छ । वप्प ! तिमीले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्न सक्छौ के जसबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! आउँदैनन् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

"वप्प ! जुन वचीकर्म र मनः कर्मको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो कायकर्म र मनः कर्मबाट अलग्ग भएपछि त्यो आस्रव दुःखवेदनीय पीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी गरी क्षीण गर्छ । यो सांदृष्टिक हो, यो निर्जरता हो, यो अकालिक हो र यसलाई आऊ हेर भनी भन्न सकिन्छ र यसले निर्वाणमा पुऱ्याउाछ । यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्न सक्छ । वप्प ! तिमीले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्नसक्छौ के जसबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! आउँदैनन् ।"

"वप्प ! जुन अविदयाको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो अविदयाबाट अलग्ग भएपछि त्यो आस्रव दुःखवेदनीय पीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी गरी क्षीण गर्छ । यो सांदृष्टिक हो, ... यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्नसक्छ । वप्प ! तिमीले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्नसक्छौ के जसबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! आउने छैनन् ।"

"वप्प ! यसरी सम्यक्रूपले चित्तविमुक्त हुने भिक्षुको छ सततविहार (= नित्य विहार) हुन्छन्– (१) चक्षुले रूप देखी ऊ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ, (२) श्रोतले शब्द सुनी ... (३) घ्राणले गन्ध सुँघी ... (४) जिह्वाले रस चाखी ... (५) कायले स्पर्श गरी ... र (६) मनले धर्म जानी ऊ न सुमन हुन्छ,

Downloaded from http://dhamma.digital/

न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । जहाँसम्म पञ्चेन्द्रियद्वारा (कायपरियन्तिकं) जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म उसले पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । जहाँ सम्म मनेन्द्रियद्वारा (जीवितपरियन्तिकं) जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । उसले 'मरणपछि अर्को जीवन ग्रहण गर्नुभन्दा अगाडि सबै प्रकारका सुख दुःख वेदनाहरू यहीं शीतल हुनेछन्' भन्ने पनि जान्दछ ।"

"वप्प ! जस्तै रुखको कारणले छाँया देखिन्छ । अनि पुरुष बञ्चरो र डालो लिई आउँछ । उसको यो रुखको जरो काट्छ । काटिसकेपछि चारैतिर खन्छ। चारैतिर खनेर जरोलाई निकाल्छ। यहाँसम्म कि जरोका स्याना स्याना मूललाई पनि निकाल्छ। त्यो जरोलाई उसले टुक्रा टुक्रा पार्छ। टुक्रा टुक्रा पारिसकेपछि चीर्छ। यसरी चिरेकोलाई झुरा झुरा पार्छ। झुरा झुरालाई घाम र बतासमा सुकाउँछ । घाम र बतासमा सुकाएकोलाई आगो लगाउँछ । आगो लगाएपछि खरानी बनाउँछ । खरानी बनाएर ठूलो बतासमा वा वेगले बगेको नदीमा बगाइदिन्छ। वप्प ! यसरी जुन त्यो रुखको कारणले भएको छाँया हो त्यो विनाश हुन्छ, तालवृक्ष काटे झैं हुन्छ र फेरि हुने सम्भव हुँदैन।"

'वप्प ! यस्तैगरी सम्यक्रूपले विमुक्तचित्त हुने भिक्षुको छ सततविहार हुन्छन्– (१) चक्षुले रूप देखी ऊ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ ... र (६) मनले धर्म जानी

Downloaded from http://dhamma.digital/

ऊ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । जहाँसम्म पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म उसले पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । जहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । उसले 'मरणपछि अर्को जीवन ग्रहण गर्नुभन्दा अगाडि सबै प्रकारका सुख दुःख वेदनाहरू यहीं शीतल हुनेछन्' भन्ने पनि जान्दछ ।"

यस्तो भन्नुहुँदा निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यले भगवानलाई यस्तो भने– "भन्ते ! जस्तै कुनै बृद्धि चाहने पुरुषले घोडाका बच्चाहरू पाल्छ । उसको अभिवृद्धि पनि हुन्न बल्कि उत्तरोत्तर दुःखपीडा भोग गर्छ[1] । भन्ते ! त्यस्तैगरी वृद्धि चाहने मैले मूर्ख निगण्ठको सत्संगत गरें । जसले गर्दा मेरो अभिवृद्धि पनि भएन बरु उत्तरोत्तर दुःखपीडा

Dhamma.Digital

१. यो त्यसबखतको एक उक्ति हो ।

एक पुरुषले पाँचशय घोडाका बच्चाहरू किनी पछि बेच्नेछु भनी पाल्छ । हजारौं रुपैयाँ पाल्नको लागि खर्च गर्छ । अनि एकदिन एकै दिनको बेथाले ती घोडाका बच्चाहरू जम्मै मर्छन् । त्यसबाट उसको अर्थलाभ हुनुको सट्टा घरकै धनमाल नासिन जान्छ । उसले त्यसबाट केही पाउन नसके झैं मैले पनि निगण्ठको सत्संगतबाट केही पाउन सकिन भनी वप्प शाक्य भन्दछन् । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५६१ : चतुक्कनिपातवण्णना, वप्पसुत्तं ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भोग गर्दै जानुपर्‍यो । भन्ते ! अब म आजदेखि मूर्ख निगण्ठमाथि जो मेरो प्रासाद थियो त्यसलाई ठूलो बतासमा फालिदिन्छु वा वेगले बगेको नदीमा बगाइदिन्छु । धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! ! ...... भन्ते ! भगवानले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

१३. साल्ह लिच्छवी

प रि च य

यी साल्ह लिच्छवी वैशालीवासी हुन् । भगवान वैशालीको कूटागारशालामा बसिरहनुभएको बेलामा यिनी अभय लिच्छवीका साथ एकदिन त्यहाँ गएका थिए । भगवानकहाँ पुगेपछि यिनले भगवानसँग "भन्ते ! केही श्रमणहरू शीलविशुद्धिद्वारा र तपजुगुप्साद्वारा शुद्धि हुइन्छ भनी भन्दछन् । यस विषयमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?" भनी प्रश्न सोधको थिए ।

यो सुनेर भगवानले उनलाई शीलविशुद्धि भनेको श्रामण्यफल प्राप्त गर्ने एक अङ्ग हो । किन्तु तपजुगुप्साद्वारा संसाररूपी बाढीबाट उत्तीर्ण हुन सकिंदैन भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रमा प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

साल्ह लिच्छवीको बारेमा यसभन्दा अधिक त्रिपिटक साहित्यमा उल्लेख भएको पाइँदैन ।

विविध साल्ह नामका सूची लेखकको बु. गृ. भा-३, ३२७ मा उल्लेख भइसकेको छ ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

तपश्चर्याद्वारा संसारतर्ने

(साल्हसुत्त[1])

एक समय, भगवान वैशालीको महावन स्थित कूटागारशालामा बसिरहनुभएको थियो । अनि साल्ह लिच्छवी र अभय लिच्छवी जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका साल्ह लिच्छवीले भगवानलाई यस्तो भने–

"भन्ते ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू दुइ अङ्गले संसाररूपी बाढीबाट तर्ने कुरा बताउँछन्– शीलविशुद्धिद्वारा र तपजुगुप्सद्वारा । भन्ते ! यहाँ भगवान के भन्नुहुन्छ ?"

"साल्ह ! शीलविशुद्धिलाई चाहिं श्रामण्यफल प्राप्त गर्ने एक अङ्ग हो भनी म भन्दछु । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सा-वादी हुन्, तपजुगुप्सा सार हो भन्छन् र तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्छन् उनीहरू संसाररूपी बाढीबाट उत्तीर्ण हुन सक्दैनन् । साल्ह !

---

१. अं. नि-४, पृ. २१३ : महावग्गो, अ. क. II. पृ. ५६२.

Downloaded from http://dhamma.digital/

जो ती अपरिशुद्ध कायकर्म, अपरिशुद्ध वचीकर्म, अपरिशुद्ध मनःकर्म र अपरिशुद्ध आजीविकाका श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् तिनीहरूले अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न सक्दैनन् ।"

"साल्ह ! जस्तै नदी तर्न चाहने कुनै पुरुष धार भएको बञ्चरो लिई बनमा जान्छ । उसले त्यहाँ ठूलो, नौलो र सीधापरेको शालको रुख देख्छ। अनि उसले त्यसको फेद काट्छ। फेद काटी टुप्पो काट्छ। टुप्पो काटेपछि हाँगाविंगा काटी सफा गर्छ । हाँगाविंगा काटी बञ्चरोले ताछ्छ । बञ्चरोले ताछेकोलाई बसिलाले ताछ्छ । बसिलाले ताछेपछि लेखनीले लेख्छ (= सूतको चिन्हो लगाउँछ) लेखनीले लेखेपछि ढुंगाको डल्लोले घोट्छ । ढुंगाको डल्लोले घोटेपछि नदीमा लैजान्छ । साल्ह ! यसमा तिमी के भन्छौ ? के त्यसले नदी पारतर्न सक्छ ?"

"भन्ते ! सक्दैन ।"

"किन नि ?"

"भन्ते ! त्यो सालको काठ बाहिरबाट राम्ररी ताछेको भएता पनि भित्र अशुद्ध छ (ताछेको छैन)। अतः उसले यो आशा राख्नुपर्छ कि सालको काठ डुबने छ र मानिसलाई विपत्ति हुनेछ ।"

"साल्ह ! यस्तै[1] जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्, तपजुगुप्सा सार हो भन्ने हुन् र तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्छन्

१. यहाँ माथि देखाइएको उपमालाई यसरी हेर्न सक्नुपर्छ–
शालको रुख झैं यो आत्मभाव हो भनी जान्नुपर्छ । नदीको स्रोत जस्तै संसारको स्रोत र पार जान चाहने पुरुष झैं ६२

Downloaded from http://dhamma.digital/

उनीहरू संसारहरू बाढीबाट तर्न हुन्छन् । साल्ह ! जो ती अपरिशुद्ध, कायकर्म, अपरिशुद्ध वचीकर्म, अपरिशुद्ध मनःकर्म र अपरिशुद्ध आजीविकाका श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् । तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न असमर्थ हुन्छन् ।"

"साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्नन्, तपजुगुप्सालाई सार हो भनी भन्दैनन्, तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्दैनन् तिनीहरू नै संसाररूपी बाढीबाट तर्न समर्थ हुन्छन् । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू परिशुद्ध, कायकर्म, परिशुद्ध वचीकर्म, परिशुद्ध मनःकर्म र परिशुद्ध आजीविकाका हुन्छन् तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न समर्थ हुन्छन् ।"

"साल्ह ! जस्तै नदी तर्न चाहने कुनै पुरुष धार भएको बञ्चरो लिई बनमा जान्छ । त्यसले त्यहाँ ठूलो, नौलो र सीधा परेको रुख देख्छ । अनि उसले त्यसको फेद काट्छ । फेद काटी टुप्पो काट्छ । टुप्पो काटेपछि हाँगाविंगा काटी सफा गर्छ । हाँगाविंगा काटी बञ्चरोले

दृष्टिहरूमध्ये कुनै दृष्टिग्राही भई बस्ने व्यक्ति । शालको काठलाई बाहिरबाट सफा गर्ने जस्तै बाहिरी तपश्चर्यालाई बलियो गरी ग्रहण गर्ने समय । काठको भित्र सफा नभएको जस्तै शीलद्वारा भित्री शुद्ध नभएको अवस्था । शालको काठ नदीमा डुब्दै तलतिर जाने जस्तै मिथ्यादृष्टिक हुने पुरुष संसारको नदीमा डुब्दै जान्छ भन्ने कुरा बुझ्नु पर्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५६२ : साल्हसुत्तवण्णना, चतुक्कनिपात ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

ताछ्छ। बञ्चरोले ताछेकोलाई बसिलाले ताछ्छ। बसिलाले ताछेकोलाई खन्तीले भित्र सफा पार्छ। भित्र सफा पारेकोलाई लेखनीले लेख्छ (= सूतको चिन्हो लगाउँछ) लेखनीले लेखेकोलाई ढुंगाको डल्लोले घोट्छ। ढुंगाको डल्लोले घोटेकोलाई डुंगा बनाउँछ। डुंगा बनाई कपडा टाँगछ। कपडा टाँगी नदी तर्छ। साल्ह ! यसमा तिमी के भन्छौ ? के त्यसले नदी पार तर्न सक्छ ?"

"भन्ते ! सक्छ।"

"किन नि ?"

"भन्ते ! त्यो शालको काठलाई बाहिर र भित्र शुद्ध गरी डुंगा बनाई कपडा पनि टाँगेको हुँदा। अतः उसले यो आशा राख्नुपर्छ कि डुंगा डुब्ने छैन मानिस कुशलपूर्वक पार जानेछ।"

"साल्ह ! त्यस्तैगरी[1] जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्नन्, तपजुगुप्सालाई सार हो भनी भन्दैनन्, तपजुगुप्सामा तल्लीन भई

---

१. यहाँ माथि देखाइएको उपमालाई यसरी अर्थ मिलाई बुझ्नुपर्छ–

शालको काठ झैं यो आत्भाव। नदीको स्रोत जस्तै संसारको स्रोत। पार जाने पुरुष जस्तै योगावचर पुरुष। बाहिर सफा गरेको जस्तै छद्वारमा संवर गर्ने अवस्था। भित्र सफा गरेको झैं भित्र शीलशुद्धि भएको। कपडा टाँगेको झैं कायिक र चैतसिकद्वारा वीर्य गर्ने। कुशलपूर्वक पारि तर्ने झैं क्रमशः शील, समाधि र प्रज्ञा पूरा गरी निर्वाणमा पुग्ने सम्झनुपर्छ। अं. नि. अ. क. II. पृ. ५६२ : चतुक्कनिपातवण्णना, साल्हसुत्तं।

Downloaded from http://dhamma.digital/

बस्दैनन् तिनीहरू संसाररूपी बाढीबाट तर्न समर्थ हुन्छन् । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू परिशुद्ध कायकर्म, परिशुद्ध वचीकर्म, परिशुद्ध मनःकर्म र परिशुद्ध आजीविकाका हुन् तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न समर्थ हुन्छन् ।"

"साल्ह ! जस्तै कुनै योद्धा बाँणद्वारा गर्नुपर्ने अनेकौं काम जान्दछ[1] । परन्तु उ तीन कारणले मात्र राजाको योग्य हुन्छ, राजाको भोग्य हुन्छ र राजाको अङ्ग जस्तै हुन्छ । कुन तीन भने ? टाढासम्म बाँण पुऱ्याउन सक्छ। तुरन्तै निशानामा लगाउँछ र ठूल-ठूला पदार्थ पनि छेदन गर्छ।"

"साल्ह ! जस्तै योद्धाले टाढासम्म बाँण पुऱ्याउन सक्छ त्यस्तै समयक्समाधि हो । साल्ह ! सम्यक्समाधिले युक्त हुने आर्यश्रावकले जुनसुकै अतीतानागत वर्तमानका भित्री, बाहिरी, सूक्ष्म, हीन, प्रणीत, टाढाका, नजिकका रूपहरू[2] हुन् ती सबैलाई 'त्यो मेरो होइन, त्यो म होइन र त्यो मेरो आत्मा होइन' भनी यथार्थतः सम्यक्प्रज्ञाले हेर्छ । जे जति वेदनाहरू...जे जति संज्ञाहरू...जे जति संस्कारहरू...जे जति

---

१. बाँणद्वारा गरिने कार्यहरूमध्ये सररज्जु, सरप्रासाद आदि बाँणको विचित्रताको बारेमा लेखकको जा. सं. भा-४ को पृ. १७० देखि सरभङ्ग जातकमा हेर्नू ।

२. यहाँ जे जति भित्री बाहिरी आदि रूपहरू भनिएका छन् ती सबैको पष्टिकरण लेखकको बु. श्रा. च. भा-१, पृ. २०६ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् । अतः त्यहाँ हेर्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

विज्ञानहरू अतीतानागत वर्तमानका भित्री, बाहिरी,...नजिकका विज्ञानहरू हुन् ती सबैलाई 'त्यो मेरो होइन, त्यो मेरो होइन र त्यो मेरो आत्मा होइन' भनी यथार्थतः सम्यक्प्रज्ञाले हेर्छ।"

"साल्ह ! जस्तै योद्धाले तुरन्तै निशानामा लगाउँछ त्यस्तै सम्यक्दृष्टि हो । साल्ह ! सम्यक्दृष्टिले युक्त हुने आर्यश्रावकले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः जान्दछ,...'यो दुःख निरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः जान्दछ।"

"साल्ह ! जस्तै योद्धाले ठूल-ठूला पदार्थ छेदन गर्छ त्यस्तै साल्ह ! आर्यश्रावकको सम्यक्विमुक्ति हो । साल्ह ! सम्यक्विमुक्तिले युक्त आर्यश्रावकले ठूल-ठूला अविदचास्कन्धलाई छेदन गर्छ।"

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

१४. सीह सेनापति

प रि च य

यी सीह सेनापति वैशालीवासी एक लिच्छवी राजा हुन् ।

वैशाली नगरमा ७ हजार ७ शय ७ जना लिच्छवी राजाहरू थिए भन्ने कुरा अर्थकथाहरूले[१] उल्लेख गरेका छन् । त्यसबखतको चलन अनुसार राजकाजका प्रमुखहरूलाई पनि राजा भनिन्थ्यो[२] । वैशाली[३] नगर चाहिं लिच्छवी गणतन्त्रको राजधानी हो ।

एकदिन यी सबै राजाहरू भेला भई 'कसलाई सेनापति चुन्ने हो' भन्ने विषयमा छलफल भयो । अनि भेलाभएका सबै राजाहरू एकमत भई "यी सीहले सबैलाई चित्त बुझाई राष्ट्रको व्यवस्था राम्ररी गर्न सक्नेछन्" भन्ने निर्णय गरे । अनि सीह राजालाई रातो मणिवर्णको

---

१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५१ : सीहसुत्तवण्णना, अट्ठकनिपात;
सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. ६ : रतनसुत्तवण्णना ।

२. D. P. P. II. पृ. ७८१.

३. हाल मुजफ्फरपुर जिल्ला, बसाढ गाउँ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

सेनापतिको छत्र दिई सेनापतिको पदमा नियुक्ति गरे । त्यसैले यी सीह राजालाई 'सीह सेनापति' भनिएको हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ७५१ : सीहसुत्तवण्णना, अट्ठकनिपातले उल्लेख गरेको हो ।"

यी सीह सेनापति चाहिं निगण्ठ-नाटपुत्रका परम भक्त तथा उपस्थाक थिए ।

त्यसबखत जम्बुद्वीपमा निगण्ठका प्रमुख प्रत्यय दायक उपस्थाकहरू तीनजना थिए । (१) नालन्दावासी उपाली गृहपति, (२) कपिलवस्तुवासी वप्प शाक्य र (३) यी सीह सेनापति[1] ।

एक समय भगवान वैशालीको महावन स्थित कूटागारशालामा बसिरहनु भएको थियो । त्यसबखत वैशालीका नामी नामी अनेक लिच्छवीहरू सन्थगारमा बसिरहेका थिए ।

त्यसबखतको भाषाले सन्थागार भनी महाजनहरूको विश्रामगृहलाई भनिएको हो । यो विश्रामगृहमा आई मानिसहरू विश्राम गर्छन् । यो विश्रामगृह चाहिं वैशाली नगरको बीचमा थियो । भनिन्छ कि यो विश्राम गृह वैशालीको चारैतिरबाट राम्रोसँग देखिन्छ । यो पनि भनिन्छ कि चारैतिरबाट आएका मानिसहरू पहिले यहाँ आएर विश्राम गरिसकेपछि आ-आफू जानुपर्ने ठाउँमा जान्छन् ।

यो घर राजाहरूको राज्य सम्बन्धी कामकाज गर्नको निमित्त बनाइएको हो पनि भन्दछन् । यसै घरमा बसी लिच्छवी राजाहरू

१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५१.

Downloaded from http://dhamma.digital/

आ-आफ्नो राज्यको संचालन गर्छन् र यहीं बसी राज्यको कामकाजको बारेमा विचार विमर्श पनि गर्छन् ।

यस सन्थागारमा लिच्छवी राजाहरू र सेनापतिको निमित्त भव्य आसनहरू विछ्याइराखेका छन् र राजाहरूका छत्रहरू पनि राखिएका छन्[1] ।

यही संस्थागारमा माथि उल्लेख भएका नामी नामी लिच्छवी राजाहरू भेला भई बसेका थिए ।

यी नामी नामी लिच्छवीहरू एकसेएक पण्डित, विद्वान, बुद्धिमानी, श्रद्धा हुने र प्रसन्न चित्त हुनेहरू थिए । यिनीहरूमध्ये स्रोतापन्न, सकृदागामी तथा अनागामी फलमा पुगेका आर्यश्रावकहरू पनि थिए । त्यसबखत यिनीहरू आफ्नो राज्यको कामकाजको विषयमा विचार विमर्श गर्दै बुद्धको लोकार्थचर्या बारे पनि प्रशंसा गरी बुद्धको गुण वर्णना गर्थे । लौकिक जटालाई चुँडालेका आर्यहरूले चाहिं बुद्धादि तीनै रत्नहरूको वर्णना गर्थे ।

गुण वर्णना तीनप्रकारका हुन्छन्–

(१) चर्या वर्णना, (२) शरीर वर्णना, र (३) गुण वर्णना ।

यी मध्ये यी राजाहरूले बुद्धको चर्याको बारे वर्णन गरेका थिए । अहो ! वहाँ सम्यक्सम्बुद्धले एकलाख असंख्य कल्प अधिक चार असंख्य

---

१. अं. अ. क. II. पृ. ७५० : अट्ठकनिपातवण्णना ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

कल्पसम्म दश पारमी, दश उपपारमी र दश परमार्थ पारमी गरी जम्मा तीस पारमी पूरा गर्नुभयो । ज्ञातिहितको चर्या, लोकहितको चर्या र बुद्धचर्या पूरा गरी पञ्चमहापरित्याग[1] पूरा गरी ५५० जातकका कुराहरू सुसम्पन्न गरी बोधिसत्व तुषितभुवनमा जानुभयो भन्दै बुद्धको वर्णन गरे ।

धर्मको वर्णना गर्दै– वहाँ भगवानले धर्मदेशना गर्नुभयो । जो निकायको हिसाबले पाँच निकाय छन् । पिटकको हिसाबले तीन पिटक छन् । अङ्गको हिसाबले नौ अङ्गहरू[2] छन् र स्कन्धको हिसाबले ८४ हजार छन् भन्दै धर्मकोट्ठासको रूपले वर्णन गरे ।

सङ्घको वर्णना गर्दै– शास्ताको धर्मोपदेश सुनी श्रद्धा लाभ गरी कुलपुत्रहरू भोगसम्पत्तिहरू त्यागी, ज्ञाति परिवारहरू त्यागी, स्वेतछत्रहरू त्यागी, उपराज पदहरू त्यागी, सेनापति पदहरू त्यागी, भाण्डागारिक तथा श्रेष्ठी पदहरू त्यागी घरबार छाडी शास्ताको अनुपम शासनमा प्रव्रजित हुन्छन् ।

---

१. 'पञ्चमहारित्याग' भनेको– धन परित्याग, अङ्ग परित्याग, जीवन परित्याग, पुत्र परित्याग तथा भार्या परित्याग हो । जा. अ. क. VII. पृ. ४..८ : महावेस्सन्तरजातक, नं. ५४७; चरि. पि. अ. क. पृ. ७९ : अकित्तिजातक ।

२. धर्मका नौ अङ्गहरू भनेका कुन कुन हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. १५४ र पृ. ३०१ मा 'सुत्तगेय्यं' भन्ने शीर्षकमा हेर्नू ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

स्वेतछत्र त्यागी प्रव्रजित भएकाहरूमध्ये भद्रीय शाक्य राजा, महाकप्पिन राजा तथा पुक्कुसाति आदि राजाहरू हुन्। यस्ता प्रव्रजित हुनेहरू मात्र बुद्ध शासनमा असी हजार जति छन्। अनेक कोटि धनहरू परित्याग गरी प्रव्रजित भएका यश कुलपुत्र, श्रोण श्रेष्ठीपुत्र तथा राष्ट्रपाल कुलपुत्रहरू जस्ताको त गिन्ति नै छैन। यस्ता यस्ता कुलपुत्रहरू बुद्ध शासनमा प्रव्रजित हुन्छन् भन्दै सङ्घको वर्णन गरे।

त्यसबखत सन्थागारका ठाउँ ठाउँमा राजाहरूको निमित्त र बीचमा चाहिं सेनापतिको भव्य आसन राखिएको थियो। अतः सीह (= सिंह) सेनापति उक्त सभामा आफ्नो आसनमा बसी यी लिच्छवी राजाहरूका कुराहरू सुनीरहेका थिए।

यो सुन्दा सुन्दै उनको मनमा यस्तो लाग्यो– "यी राजाहरू यसरी बुद्धको वर्णन गर्दैछन्। अवश्य पनि वहाँ भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ होला। नत्र यस्तो किसिमले यी राजाहरूले भन्दैनन्। म पनि भगवानकहाँ जानुपर्‍यो।"

यस्तो मनमा लागेपछि उनको मनमा ठूलो प्रीति उत्पन्न भयो। यसको साथसाथै निगण्ठ-नाटपुत्रले आफूलाई अघि अघि भनेको कुराको पनि संस्मरण भयो।

निगण्ठ-नाटपुत्रले यदि यी सीह सेनापति कसैबाट श्रमण गौतमको वर्णन सुनी श्रमण गौतमकहाँ गए भने मेरो परिहानी हुनेछ। यस्तो सोची उनले सीह सेनापतिलाई यस्तो भनेका थिए–

Downloaded from http://dhamma.digital/

"हे सीह ! यो लोकमा म बुद्ध हुँ भन्दै हिंड्ने श्रमणहरू धेरै छन् । त्यसैले यदि तिमी कसैकहाँ जान चाहेमा मसँग सोधेर जाने गर । म तिमीलाई योग्य पुरुषकहाँ पठाई अयोग्य पुरुषकहाँ जानबाट रोक्नेछु ।"

यति कुरा सम्झेर उनले ठाने कि निगण्ठकहाँ गई पहिले सोध्नेछु, पठाएमा जानेछु र नपठाएमा जाने छैन । यस्तो विचार गरेर उनी निगण्ठकहाँ गए ।

यो कुरा सुनेर निगण्ठलाई पर्वतले थिचे जस्तो भई बडो चिन्ता हुनथाल्यो । अनि सोचे– "जसकहाँ म पठाउन चाहन्न उनैकहाँ यी जान चाहन्छन् । अब भने मेरो नाश हुनेछ ।" यसपछि उनले बुद्धकहाँ नपठाउने विचार गरी "सीह ! त्यस्ता अक्रियावादीकहाँ तिमी किन जान्छौ" भनी भने । त्यसैले तल उल्लिखित सूत्रमा "हे सीह ! के तिमी क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ?" भनी उल्लेख भएको हो ।

यत्तिकैमा गोरुलाई लौरोले हिर्काए झैं, बलिरहेको बत्ती निभाए झैं र भात भएको भाँडो ढाकिदिए झैं उनको मनमा उत्पन्न भएको प्रीति बिलाएर गयो ।

दोश्रो पटक पनि लिच्छवी राजाहरूले बुद्धको वर्णन गरी सन्थागारमा बसिरहेका थिए । दोश्रो पटक पनि सीह सेनापति उनीहरूको कुरा सुनी सन्थागारमा बसिरहेका थिए । यसपालि पनि उनको मनमा बुद्धको दर्शनार्थ जाने इच्छा भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस पटक बुद्धको वर्णन गर्ने ती लिच्छवीहरूले तुषितभुवनबाट बोधिसत्व बोधिमण्डपमा पुगेको, दशबलको[1] शरीरको बत्तीस (३२) महापुरुष लक्षणहरू[2], असीत्यानुब्यञ्जन[3] र ब्यामप्रभाको[4] हिसाबले बुद्धको शरीरको वर्णन गरे ।

धर्मको वर्णन गर्दै– एउटा पदमा पनि एउटा ब्यञ्जनमा पनि कुनै त्रुटी छैन भन्दै धर्मदेशनाको हिसाबले धर्मको वर्णन गरे ।

सङ्घको वर्णन गर्दै– यसरी यशश्री आदि त्यागी प्रव्रजित हुनेहरू अल्छी स्वभावका हुन्नन् । उनीहरू तेह्र धुताङ्गशील पालन गर्छन्, अशुभ भावना आदि गर्छन् र अठतीस आरम्मण विभक्तिहरू सेवन गर्छन् भनी प्रतिपत्तिको हिसाबले सङ्घगुणको वर्णन गरे ।

उपरोक्त गुण वर्णन सुनेर दोश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको मनमा बुद्धको दर्शन गर्न जाने विचार भयो र फेरि नि**गण्ठसँग** सोध्न

---

१. बुद्धलाई 'दशबल' पनि भन्दछन् । दशबल भनेको केहो भन्ने कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २९६ मा 'तथागतका दशबलहरू' भन्ने शीर्षकमा हेर्नू ।

२. यो महापुरुष लक्षणहरूको बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६८ मा हेर्नू ।

३. 'असीत्यानुब्यञ्जन' भनेको केहो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. श्रावि. च. भा-१, पृ. ४७९ मा हेर्नू ।

४. 'ब्यामप्रभा' भनेको शरीरको चारैतिर चार चार हातसम्म देखिने रश्मीलाई भनिएको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

गए। दोश्रो पटक पनि निगण्ठले उनलाई नपठाउने विचार गरी उनको मनको श्रद्धालाई कुल्चिदिए।

यहाँनिर मलाई–

"यो अत्थं पुच्छितो सन्तो, अनत्थमनुसासति।
पटिच्छन्नेन मन्तेति, तं जञ्ञा वसलो इति[1] ॥"

अर्थात्– "जसले अर्थको कुरा सोध्दा अनर्थको कुरा भन्छ र गोप्य कुरा गर्छ त्यस्तालाई वसल भनी जान्नुपर्छ" भन्ने कुरा सम्झना हुन्छ।"

तेश्रो पटक बुद्धगुण वर्णना गर्ने लिच्छवी राजाहरूले सूत्रपिटक अनुसार 'इति पि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो' भनी बुद्धको वर्णन गरे। धर्मको वर्णना गर्दै 'स्वाक्खातो भगवता धम्मो' भनी धर्मको वर्णन गरे तथा सङ्घको वर्णना गर्दै 'सुपटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो' भनी भने।

यी कुरा सुनिरहेका सीह सेनापतिको मनमा फेरि यस्तो लाग्यो– "यी लिच्छवी राजाहरूले तीन तीन दिनसम्म बुद्धगुण दर्शन गर्दा पनि यिनीहरूको मुख बन्द भएको छैन। अवश्य पनि वहाँ भगवान अनुपम गुणले युक्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ। अतः वहाँ भगवान बुद्धको कारणमा उत्पन्न भएको यो मेरो प्रीतिलाई बिलाउन नदिई अवश्य पनि आज म वहाँ सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानेछु।"

---

१. सुत्त. नि. पृ. २८८ : वसलसुत्तं, उरगवग्गो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यति अठोट गरी उनले यस्तो सोचे– "यी निगण्ठसँग सोधे पनि के नसोधे पनि के। यसले मेरो के बिग्रने छ र! उनीसँग सोधेर जाँदा मेरा यानवाहन बढ्ने होइनन् न त मेरो यशश्री नै बढ्ने हो। सोधेर नजाँदा पनि मेरो यशश्री नघट्ने हो। अतः उनीसँग सोधिरहनु ब्यर्थ हो।"

यति सोचेर उनी वैशालीबाट भगवान बसेको ठाउँमा गए।

जस्तै गृष्म समयमा वर्षाद् हुँदा पानी बगेर खोलामा पुगी केहीछिन बगी पानी रोकिने हो त्यस्तै पहिलो दिनमा सीह सेनापतिको मनमा उत्पन्न भएको प्रीतिलाई निगण्ठले रोकिदिएको ठान्नुपर्छ।

दोश्रो दिनमा पानी पर्दा पानी बगेर खोलामा पुगी केहीछिन पछि बालुवाको थुप्रोले पानी रोकिने हो त्यस्तैगरी दोश्रो दिनमा पनि उत्पन्न भएको सीह सेनापतिको प्रीतिलाई निगण्ठले रोकेको ठान्नुपर्छ।

तेश्रो दिनमा आउने पानी चाहिं नदीमा पुगी त्यहाँ भएका फोहर कसिंगर बगाई बालुवाको थुप्रोलाई समेत काटी समुद्रतीरतिर पानी जाने हो त्यस्तै तेश्रो दिनमा सुनेको बुद्धगुणको कारणले उनको मनमा उठेको प्रीतिले गर्दा "निगण्ठसँग सोधिरहनु व्यर्थ हो, यसले मलाई के गर्छ र!" भन्दै जानको लागि तयार गराई बुद्धको दर्शनार्थ गएको ठान्नुपर्छ।

यात्राको तयारी कसरी गराए भने–

Downloaded from http://dhamma.digital/

उनले विचार गरे कि धेरै दिनदेखि म बुद्धको दर्शनार्थ जान चाहन्थें। अतः अप्रकट रूपले जानु ठीक छैन। प्रकट रूपले नै जानुपर्छ। यति मनमा राखी "जो जो मसँग बुद्धकहाँ जान चाहन्छन् उनीहरू मसँग आउन्" भनी घोषणा गरी पाँचशय रथहरू तयार पार्न लगाई मुख्य रथमा आफू बसी फूलमालाहरू र सुगन्धित धुप लिई विशाल परिषद्का साथ मध्यान्ह समयपछि सीह सेनापति भगवानकहाँ गए[1]।

जब उनी रथबाट ओर्ल्ही आरामभित्र जानलागे तब उनले टाढैबाट भगवानको असीत्यानुब्यञ्जन, ब्यामप्रभा र बत्तीस महापुरुष लक्षणहरू सहित छवर्ण रश्मीको पुञ्ज पनि देखे। अनि उनले "यस्ता महापुरुष यति नगीचमा बसेर पनि मैले आजसम्म वहाँको दर्शन गर्न सकिन। यो मेरो लागि अलाभ नै हो" भन्दै महानिधी देख्दा जसरी दरीद्र पुरुषको मनमा प्रीति प्रामोदच उत्पन्न हुने हो त्यसरी नै मनमा प्रीति प्रामोदच लिई उनी भगवानको अगाडि गए।

भगवानको अगाडि पुगेपछि निगण्ठले भनेका कुरा मनमा राखी "भन्ते ! मैले सुनेको छु कि भगवान अक्रियावादी हुनुहुन्छ। के यो कुरा सत्य हो ?" भनी प्रश्न सोधे[२]। भगवानले उनलाई उत्तर दिनुहुँदै अष्टाङ्गयुक्त धर्मोपदेश गर्नुभयो। जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ।

---

१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५१–५३ : सीहसुत्तवण्णना, अट्ठकनिपात।

२. अं. अ. क. II. पृ. ७५३.

Downloaded from http://dhamma.digital/

उपदेशको अन्त्यमा जब सीह सेनापतिले आफू आजीवनसम्म बुद्धको शरणमा आएको कुरा प्रकट गरे तब भगवानले उनलाई सम्झाई बुझाई सोच विचार गरी काम गर्ने सल्लाह दिनुभयो।भगवानले उनलाई यो पनि भन्नुभयो कि– सीह ! मलाई देखेर मेरो शरणमा आउँदा मानिसहरूले अपवाद गर्न सक्छन् कि यी सीह सेनापति जो जो देखे उसैको शरणमा पर्छन् । यता निगण्ठको शरणमा पनि पर्छन् भने उता बुद्धको पनि शरणमा पर्छन् । त्यसैले तिमी जस्ता ख्याति प्राप्त पुरुषले अलि होसराखी काम गर्नु बेश हुने छ[1] । यस वचनद्वारा सीह सेनापति झन् प्रफुल्लित भएका थिए भन्ने कुरा अगाडिको सूत्रमै प्रष्ट भएको छ ।

जब सीह सेनापतिले बुद्धको शरण जानेमा आफ्नो दृढता व्यक्त गरे तब भगवानले उनलाई यो कुराको पनि सम्झना दिलाउनुभयो । सीह ! बुद्धको शरणमा गएँ भनेर तिमीकहाँ सँधै आउने निगण्ठहरूलाई दान नदिनु उचित छैन ।

जब भगवानको यो अर्ति सुने तब त सीह सेनापति झन् चकित भए र भन्नथाले कि भन्ते ! निगण्ठहरूबाट मैले सुनेको थिएँ कि श्रमण गौतम आफूलाई मात्र दान देऊ अर्कालाई दान नदेऊ भन्दछन् । परन्तु भगवान चाहिं मेरो घरमा आउने निगण्ठहरूलाई दानदिनुबाट रोक्नुहुन्न भनी अर्ति दिनुहुन्छ । यस विषयमा चाहिं म नै जान्नेछु भनी सीह सेनापतिले भने[2] ।

---

१. अं. अ. क. II. पृ. ७५३.

२. अं. अ. क. II. पृ. ७५३–५४.

Downloaded from http://dhamma.digital/

अङ्गुत्तरअट्ठकथाको[1] भनाइ अनुसार उपदेशको अन्तमा सीह सेनापतिले स्रोतापत्तिफल पनि प्राप्त गरेका थिए।

एकदिन सीह सेनापति भगवानकहाँ गई यसै जीवनमा दानको फल पाउन सकिन्छ के ? भनी सोध्दा भगवानले उनलाई पाँच कारणले युक्त धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो। अनि सीह सेनापतिले चार कारणलाई त आफूले स्वयं यसै जीवनमा जानेको तर पाँचौ स्वर्गजाने कुरा भने आफूलाई थाहा नभएको तर भगवान प्रतिको श्रद्धाले स्वीकार्छु भनी भनेका थिए।

त्यस्तैगरी एक अर्को समयमा भगवानकहाँ यिनले दान सम्बन्धी प्रश्न सोधेका थिए। यसबखत चाहिं भगवानले उनलाई सात कारणले युक्त धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो। यसबखत पनि सीह सेनापतिले स्वर्ग जाने कुराको विषयमा चाहिं भगवानको विश्वासबाट ग्रहण गर्छु भन्ने कुरा व्यक्त गरेका थिए। यी दुबै सूत्रहरूको अनुवाद अगाडि प्रस्तुत गरेको छु।

सीह सेनापतिकी एक बहिनीकी छोरी सीहा भन्ने थिइन् भन्ने कुरा थेरी. गा. अ. क. पृ. ६२ : सीहाथेरीगाथट्ठकथाबाट बुझिन्छ।

एकदिन भगवानले सीह सेनापतिलाई उपदेश गरिरहेको सुनी यी सीहा प्रसन्न भई आमा बाबुको अनुमति लिई प्रव्रजित भएकी थिइन्।

प्रव्रजित भएको सात वर्षसम्म पनि यिनले आफ्नो मनलाई थातमा राख्न नसकी "यस्तो जीवनले के गर्ने !" भन्दै डोरी ल्याई

१. अं. अ. क. II. पृ. ७५५ : सीहसुत्तवण्णना, अट्ठकनिपात, महावग्गो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

गर्धनमा बाँधी आत्महत्या गर्ने विचार गरिन्। त्यसैबखत उनलाई विदर्शना भावनाको संस्मरण भई उनी अरहत् भइन्।

सीह सेनापतिले बुद्धको शरण लिइसकेपछि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई निम्तो गरी मांस सहित भोजन प्रदान गरेका थिए। यस कुरालाई लिएर निगण्ठ शिष्यहरूले बुद्धको निन्दा गरेका थिए। पछि भिक्षुहरूको बीचमा यो कुरा चल्दा भगवानले तेलोवाद जातकको कुरा बताउनु भएको थियो[1]।

X X X

१. जा. अ. क. I-II. पृ. ५५४ : तेलोवाद जातक, नं. २४६.

Downloaded from http://dhamma.digital/

विभिन्न सीह नामहरू

(१) सीह– यिनी सोभित बुद्धकी मणिला भन्ने पत्नीको तरफबाट जन्मेका सोभित बुद्धका पुत्र हुन् । बु. वं. पृ. ३३४ : सोभितबुद्धवंसो ।

(२) सीह– यी चाहिं अनागतमा मेत्तेय्य बुद्धका उपस्थान हुने सीह हुन् । D. P. P. II. पृ. ११६६.

(३) सीह (थेर)– यी थेर मल्ल देशका हुन् । मल्ल देशको मल्ल राजकुलमा जन्मेपछि यिनलाई 'सीह' भन्ने नाम राखिएको थियो ।

एकदिन भगवानलाई मल्ल देशमा देखी वन्दना गरी यिनी एक छेउमा बसेका थिए । त्यसबखत भगवानले यिनको मनोभावलाई बुझी यिनलाई उपदेश गर्नुभयो । यसबाट प्रभावित भई यिनी पनि पछि भिक्षु भएर गए ।

भिक्षु भएर मनलगाई थातमा राख्न नसकी अलमलिई रहेको बुझ्नुभई भगवानले यिनलाई "सीहप्पमत्तो विहर ..." भन्ने गाथाद्वारा उपदेश दिनुभएपछि यिनी अरहत् भएका थिए । थेर. गा. अ. क. I. पृ. १७९ : सीहत्थेरगाथट्ठकथा ।

(४) सीह (समणुद्देस)– यी श्रमणोद्देशको नाम दी. नि. I. पृ. १२९ को महालि सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यी सीह नागित स्थविरका भाञ्जा हुन् र नागित कै उपाध्यायत्वमा ७ वर्षको उमेरमा श्रामणेर भएका थिए। दी. नि. अ. क. II. पृ. २० : महालिसुत्तवण्णना। यी सीह समणुद्देसको कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४०७ मा मालिसूत्रको अनुवादमा उल्लेख भएको छ।

(५) सीह (सेनापति)– यी सेनापति वैशालीवासी एक राजा हुन्। पछि यिनी लिच्छवी राज्यको सेनापति भएका थिए। त्यसैले यिनलाई 'सीह सेनापति' भनिएको हो। यिनी निगण्ठ-नाटपुत्रका शिष्य पनि थिए। यिनकी बहिनीकी सीहा भन्ने छोरी थिइन्। पछि यिनी बुद्धको अनुयायी बनिन्। यी नै सीह सेनापतिको कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छु।

(६) सीह (सेनापतिसुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि.-५, पृ. ३०४ मा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रलाई D. P. P. II. पृ. ११६६ मा 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ। यस सूत्रको अनुवाद अगाडि दोश्रो सूत्रमा उल्लेख गरेको छु।

(७) सीह (सेनापतिसुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि.-७, पृ. २१३ अब्याकतवग्गोमा उल्लेख भएको छ। यस सूत्रलाई D. P. P. II. पृ. ११६७ मा 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ। यसको अनुवाद अगाडि तेश्रो सूत्रमा उल्लेख गरेको छु।

(८) सीह (कोत्थुकजातकं)– यो जातक– जा. अ. क. I-II. पृ. ४५२, नं. १८८ मा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यो जातक– कोकालिक भिक्षुको कारणमा बताइएको हो। यसमा उनले उपदेश गर्ने दुष्प्रयास गरेका थिए। भिक्षुहरूले धर्मोपदेश गरिरहेको देखेर यिनले पनि धर्मोपदेश गर्ने मांग गरे। जब यिनलाई उपदेश गर्ने मौका दिइएको थियो तब यिनले केही बोल्न नसकेका मात्र होइनन् जिउभरी पसिना बगाउँदै धर्मासनबाट उठेर गए।

(९) सीह (चम्मजातकं)– यो जातक– जा. अ. क. I-II. पृ. ४५३, नं. १८९ मा उल्लेख भएको छ।

यो जातक पनि कोकालिक भिक्षुकै कारणमा बताइएको हो। यसमा पनि उनले धर्मोपदेश गर्ने दुष्प्रयास गरेका थिए।

(१०) सीह (सुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि.-५, पृ. ३७८ ककुधवर्गमा उल्लेख भएको छ।

भगवानले 'सिंह' भनी तगागतलाई नै भनिएको हो भन्ने कुरा यस सूत्रमा उल्लेख भएको छ र सिंहको उपमा देखाउनु भएको छ। जुन परिषद्लाई तथागतले धर्मोपदेश गर्छन् सो देशना तथागतको सिंहनाद नै हुन्छ भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ। पालिमा 'सीह' भनि सिंहलाई भनिन्छ।

(११) सीह (सुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि–८, पृ. २९३ महावग्गोमा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यसको अनुवाद अगाडिको चौथो सूत्रमा उल्लेख भएको छ। त्रिपिटक सूची पृ. ११३ मा चाहिं यसलाई 'सीहसेनापतिसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

(१२) सीह (सुत्तं)– यो सूत्र– सं. नि. I. पृ. १०९ मारसंयुत्तमा 'किन्नुसीहसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा भगवान जेतवनमा बसी धेरै भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गरिरहनुभएको बेलामा भगवानको आँखा विनाश गर्ने विचारले पापीमार आएको कुरा समुल्लेख भएको छ।

(१३) सीह (सुत्तं)– यो सूत्र– सं. नि. पृ. ३१० खन्धसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा जब तथागत लोकमा उत्पन्न हुन्छन् तब वहाँले 'यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो' भन्ने आदि कुरा सुनाउनु हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ। मृगराजको उपमा पनि यसमा दर्शाइएको छ।

त्रिपिटक सूची पृ. २३ मा चाहिं यसलाई 'सीहपमसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

(१४) सीहनाद (सुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि–४, पृ. २६ चक्कवग्गोमा उल्लेख भएको छ। यसलाई D. P. P. II. पृ. ११६६ ले 'सीहसुत्तं' **भनी** उल्लेख गरेको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस सूत्रमा भगवानले "जब तथागत लोकमा जन्मिन्छ तब तथागतले 'यो सत्काय हो, यो सत्कायसमुदय हो' भन्ने आदि कुराको उपदेश गर्छन्, दीर्घायु देवताहरूले पनि यो धर्मोपदेश सुन्छन् र उनीहरूले 'अहो ! अनित्य रहेछ' भन्ने ठान्दछन्" भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ।

(१५) सीहनाद (सुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि.-१०, पृ. १२४ महावग्गोमा उल्लेख भएको छ। यसलाई D. P. P. II. पृ. ११६७ ले 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा 'सिंह' भनी तथागतलाई नै भनिएको हो भन्ने कुरा तथागतका दशबल भनेका के के हुन् भन्ने कुराको ब्याख्या गरिएको छ।

(१६) सीहनाद (सुत्तं)– यो सूत्र– अं. नि.-६, पृ. १२१ महावग्गोमा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा तथागतका छ आसभबलहरू भनेका के के हुन् भन्ने कुराको ब्याख्या भएको छ।

(१७) सीहनाद (वग्गो)– यो वर्ग– म. नि. मूलपण्णासको दोश्रो वर्ग हो। म. नि. I. पृ. १६३.

(१८) सीहनाद (वग्गो)– यो वर्ग– अं. नि-९, पृ. २० मा उल्लेख भएको छ। यो नवकनिपातको दोश्रो वर्ग हो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१९) (चूल) सीहनादसुत्तं– यो सूत्र– म. नि. I. पृ. ९० मा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा पहिला, दोश्रा, तेश्रा तथा चौथा श्रमणहरू बुद्धशासनमा बाहेक बाहिरी शासनमा छैनन् भन्ने कुराको सिंहनाद गरिएको छ।

(२०) (महा) सीहनादसुत्तं– यो सूत्र– म. नि. I. पृ. ९६ मा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा सुनक्खत्त लिच्छवी पुत्रले चीवर छाडेको र सारिपुत्र स्थविरले तथागतको दशबल आदि बारे ब्याख्या गर्नुभएको छ। यसको अनुवाद लेखकको बु .श्रा.च. भा-३, पृ. २९४ मा उल्लेख भएको छ।

(२१) (महा) सीहनादसुत्तं– यो सूत्र– दी. नि. I. पृ. १३८ मा उल्लेख भएको छ।

यस सूत्रमा भगवान उरुञ्ञाको कण्णकत्थलमा बसिरहनु भएको बेलामा अचेल कश्यप आई "भो गौतम ! तपाईले सबै प्रकारका तपस्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ रे भन्ने कुरा सुनेको छु के यो कुरा सत्य हो ?" भनी सोध्दा भगवानले "होइन" भनी भन्नुभएको आदि कुरा उल्लेख भएको छ।

(२२) (चक्कवत्ति) सीहनादसुत्तं– यो सूत्रलाई दी. नि. III. पृ. ४६ ले केवल 'चक्कवत्तिसुत्तं' **भनी** उल्लेख गरेको छ।

यस सूत्रमा चक्रवर्ती राजाले दरिद्रपन हटाउने प्रयास गरेको कुरा उल्लेख भएको छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(२३) सीहघोस– यी सीहघोस चाहिं पद्मोत्तर बुद्धको पालाका एक विशिष्ट भिक्षु हुन्। यी भिक्षु महापरिवार सम्पन्न थिए। यिनलाई देखेर नै उरुवेल कश्यपले भविष्यमा म पनि परिवार सम्पन्न भिक्षु हुन सकूँ भनी प्रार्थना गरेका थिए। अप. दा. पा. II. पृ. १२९ : उरुवेलकस्सपत्थेर अपदानं।

(२४) सीहपुर– यो चाहिं एक नगरको नाम हो। जा. अ. क. III. पृ. ३२६ : चेतियजातक, नं. ४२२.

(२५) सीहपपात– यो सीहपपात (सिंह प्रपात) चाहिं सातवटा दहहरूमध्येएक दहको नाम हो। सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २३४ : पूरलाससुत्तवण्णना (सुन्दरिक भारद्वाज सुत्तवण्णना), महावग्गो। यो कुरा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३८४ मा पनि उल्लेख भएको छ।

(२६) सीहमुख– यो चाहिं अनोतत्त दहमा आउने पानीको एक मुहानको नाम हो। यसको उल्लेख लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३८४ मा पनि भएको छ।

(२७) सीहहनु– यी चाहिं शुद्धोदन महाराजाका पिताको नाम हो। सुत्तं नि. अ. क. II. पृ. १७६ : सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त (महासमयसुत्त) ववण्णना), चूलवग्गो। यो कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २१० र २१५ मा उल्लेख भएको छ।

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

१– सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल

(सीहसेनापतिवत्थु[1])

त्यस समय नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा[2] एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए। त्यस समय निगण्ठ-श्रावक सीह सेनापति पनि त्यस परिषद्मा बसेका थिए। अनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो– "अवश्य पनि वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ। त्यसरी नै यी ानमी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दैछन्[3]। अतः

---

१. महा. व.पा. पृ. २४८ : भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११६१.

२. नगरको सभागृह। अं. नि-८, पृ. २९३ : सीहसुत्तं, महावग्गो; अ. क. II. पृ. ७५०

३. वर्णन तीन प्रकारका छन्– (१) चर्या वर्णन, (२) शरीर वर्णन र (३) गुण वर्णन। यी मध्ये तिनीहरूले चर्या वर्णन गरेका थिए भनी अं. अ. क. II. पृ. ७५० सीहसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ। विस्तृत कुराको लागि अट्ठकथामा हेर्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

किन म वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ ! अनि जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ सीह सेनापति गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने– "भन्ते ! म श्रमण गौतमको दर्शनार्थ

"हे सीह ! के तिमी क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ? हे सीह ! श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् र अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् तथा सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् ।"

अनि जो सीह सेनापतिको मनमा भगवानको दर्शनार्थ जाने आकांक्षा थियो त्यो बिलाएर गयो ।

दोश्रो पटक पनि नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए । दोश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो– "अवश्य पनि वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यी नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दैछन् । अतः किन म वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ न जाऊँ !" दोश्रो पटक पनि जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ सीह सेनापति गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने– "भन्ते ! म श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान चाहन्छु ।"

"हे सीह ! के तिमी क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ? हे सीह ! श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् र अक्रियावादको

Downloaded from http://dhamma.digital/

धर्मदेशना गर्छन् तथा सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् ।"

दोश्रो पटक पनि जो सीह सेनापतिको मनमा भगवानको दर्शनार्थ जाने आकांक्षा थियो त्यो बिलाएर गयो ।

तेश्रो पटक पनि नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए । तेश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो– "अवश्य पनि वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यी नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दैछन् । निगण्ठसँग भेट्नु वा नभेट्नाले मलाई के हुनेछ र ! अतः किन म निगण्ठसँग नभेटिकनै भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ !"

भगवान अक्रियावादी छन् रे !

अनि सीह सेनापति भगवान दर्शनार्थ पाँचशय रथद्वारा दिनको बेलैमा वैशालीबाट गए । जहाँसम्म रथबाट जान हुने हो त्यहाँसम्म रथबाट गई त्यसपछि रथबाट ओर्ल्ही पैदल नै भगवानकहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिले भगवानलाई यस्तो भने– "भन्ते ! मैले सुनेको छु कि श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् अक्रियावादीको धर्मदेशना गर्छन् र

Downloaded from http://dhamma.digital/

सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् । भन्ते ! जजसले यस्तो भन्छन् 'श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् ... ।' भन्ते ! के तिनीहरू भगवानले भने जस्तै भन्दछन् ? के उनीहरू भगवानलाई असत्यद्वारा झुटो आरोप त गर्दैनन् ? के उनीहरू भगवानलाई असत्यद्वारा झूटो आरोप त गर्दैनन् ? के उनीहरू धर्मानुकूल बताउँछन् ? कुनै सहधर्मीसँग वादानुवाद हुँदा निन्दा त हुँदैन ? भन्ते ! हामी भगवानलाई झूटो आरोप लगाउन चाहन्नौं ।"

"सीह ! (१) त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई अक्रियावादी श्रमण गौतम हुन्, अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्न सक्छन् । (२) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई क्रियावादी श्रमण गौतम हुन्, क्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्न सक्छन् । (३) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई उच्छेदवादी श्रमण गौतम हुन् ... भनी भन्न सक्छन् । (४) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई जुगप्सी श्रमण गौतम हुन्,... भनी भन्न सक्छन् । (५) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई वेनयिक (= विनाशकारी) श्रमण गौतम हुन् ... भनी भन्न सक्छन् । (६) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई तपस्वी श्रमण गौतम हुन् भनी भन्न सक्छन् । (७) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक्रूपले भनेमा मलाई अपगर्भ श्रमण गौतम हुन्, ... भनी भन्न सक्छन् । (८) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा

Downloaded from http://dhamma.digital/

सम्यक्रूपले भनेमा मलाई आश्वस्त श्रमण गौतम हुन्, आश्वस्तताको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्न सक्छन् ।"

(१) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले भनेमा श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन्, अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र त्यसद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्ने ? सीह ! म काय दुश्चरित, वची दुश्चरित, मनः दुश्चरित तथा अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरूलाई नगर्नू भनी भन्दछु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले भनेमा अक्रियावादी श्रमण गौतम अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र त्यसैद्वारा श्रावकहरूलाई पनि विनीत पार्छन् भनी भन्न सकिन्छ ।"

(२) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले भनेमा श्रमण गौतम क्रियावादी हुन्...भनी भन्ने ? सीह ! म काय सुचरित, वची सुचरित, मनः सुचरित तथा अनेक प्रकारका कुशल धर्महरू गर्नुपर्छ भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले श्रमण गौतम क्रियावादी हुन्...भनी भन्न सकिन्छ ।"

(३) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले भनेमा श्रमण गौतम उच्छेदवादी हुन्...भनी भन्ने ? सीह ! म रागको, द्वेषको, मोहको तथा अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरूको छेदन गर्नुपर्छ भनी भन्दछु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन

Downloaded from http://dhamma.digital/

कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले श्रमण गौतम उच्छेदवादी हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

(४) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले भनेमा श्रमण गौतम जुगुप्सी हुन्...भनी भन्ने ? सीह ! म काय दुश्चरितलाई...तथा सबै प्रकारका पापक अकुशल धर्महरू गर्नुलाई जुगुप्सा (= घृणा) गर्छु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले श्रमण गौतम जुगुप्सी हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

(५) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले भनेमा श्रमण गौतम विनाशकारी हुन्...भनी भन्ने ? सीह ! म राग, द्वेष, मोह तथा अनेक प्रकारका अकुशल धर्महरूको विनाश गर्नुपर्छ भनी भन्दछु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले श्रमण गौतम विनाशकारी हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

(६) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले भनेमा श्रमण गौतम तपस्वी हुन्...भनी भन्ने ? सीह ! म पापक अकुशल धर्महरूलाई तप्त गर्नुपर्छ भनी भन्दछु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले श्रमण गौतम तपस्वी हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

(७) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्‌रूपले भनेमा श्रमण गौतम अपगर्भ हुन्...भनी भन्ने ? सीह !

Downloaded from http://dhamma.digital/

भविष्यमा, जसको गर्भशय्या र पुनर्भवको अस्तित्व प्रहीण भइसकेको, जरो उखेलि सकेको, काटेको ताडबृक्ष झैं असम्भाव्य भइसकेको, र पुनः उत्पन्न नहुने हो त्यस्तालाई म अपगर्भ भनी भन्दछु। सीह ! तथागतको भविष्यमा गर्भशय्या र पुनर्भवको अस्तित्व प्रहीण भइसके, जरो उखेलिसके, काटेको ताडबृक्ष झैं असम्भाव्य भइसके र पुनः उत्पन्न नहुने भइसके। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले श्रमण गौतम अपगर्भ हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

(८) "सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले भनेमा श्रमण गौतम आश्वस्त प्राप्त हुन् ... भनी भन्ने ? सीह ! मैले परम आश्वस्तताले आश्वस्त पाएको छु। आश्वस्तताको धर्मदेशना गर्दछु र त्यसैद्वारा श्रावकहरूलाई पनि विनीत पार्छु। सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक्रूपले श्रमण गौतम आश्वस्त पाएका हुन्...भनी भन्न सकिन्छ।"

यस्तो भन्नुहुँदा सीह सेनापतिले भगवानलाई यस्तो भने– "धन्यहो भन्ते ! ... आजदेखि मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवानले स्वीकार्नुहोस् । 'सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर[1] । तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनेछ।' भन्ते ! भगवानको यस वचनले त म झन् प्रसन्न भएँ जो कि

१. उता निगण्ठको शरण गएका छन् यता फेरि बुद्धको पनि शरणमा जान्छन् कस्तो होला यी सीह भनी अरूले अपवाद गर्न सक्लान् अतः अलि सोचेर गर नहडबडाऊ भनी भनेको हो। अं. अ. क. II. पृ. ७५३.

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ– 'सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर । तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनेछ' ।"

"भन्ते ! यदि अन्यतीर्थियहरूले मलाई श्रावक बनाउन पाएका भए 'सीह सेनापति हाम्रा श्रावक भए !' भन्दै उनीहरूले सारा वैशालीमा ध्वजापताका फैलाउँथे होलान् । किन्तु भगवान मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ– 'सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर । तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनछे ।' भन्ते ! सो म दोश्रो पटक पनि भगवानको शरणमा जान्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भगवानले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार्नुहोस् ।"

"सीह ! धेरै समयदेखि तिम्रो घर निगण्ठहरूको कुवा जस्तो भएको छ । त्यसो हुनाले तिम्रो घरमा आउने उनीहरूलाई भिक्षा भोजन दिनुपर्छ भनी जान ।"

"भन्ते ! भगवानको यस वचनबाट त म झन् प्रसन्न भएँ । जो कि भगवान मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ– 'सीह ! धेरै समयदेखि तिम्रो घर निगण्ठहरूको कुवा जस्तो भएको छ । त्यसो हुनाले तिम्रो घरमा आउने उनीहरूलाई भिक्षा भोजन दिनुपर्छ भनी जान ।"

"भन्ते ! मैले यस्तो सुनेको थिएँ कि श्रमण गौतम यस्तो भन्दछन्– 'मलाई मात्र दान दिनुपर्छ अरूलाई दानदिनु हुन्न । मेरा

Downloaded from http://dhamma.digital/

श्रावकहरूलाई मात्र दान दिनुपर्छ अरू श्रावकहरूलाई दान दिनु हुन्न। मलाई मात्र महत्फलदायी हुन्छ र अरूलाई दिएकाको फल महत्फलदायी हुन्न।' परन्तु भगवाले निगण्ठहरूलाई पनि दान दिनुपर्छ भनी मलाई भन्नु हुन्छ। भन्ते ! यस विषयमा हामी नै समय जान्नेछौं। भन्ते ! सो म तेश्रो पटक पनि भगवानको शरणमा पर्छु र धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि। भगवानले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार्नुहोस्।"

अनि भगवानले सीह सेनापतिलाई आनुपूर्वीकथा भन्नुभयो– दानकथा ... [1] आनृशंसकथा प्रकाश पार्नुभयो। जब भगवानले सीह सेनापतिको चित्त ... [2] शंका रहित निश्चिन्त वैशारदच तथा शास्ताको धर्मावबोध गर्नको निमित्त कसैको मद्दत नचाहिने भयो तब उनले भगवानलाई यस्तो बिन्ति गरे– "भन्ते ! भोलिको निमित्त मेरो भोजन भगवानले भिक्षुसङ्घ सहित स्वीकार्नुहोस्।" तूष्णीभावद्वारा भगवानले स्वीकार्नुभयो। अनि भगवानले निम्तो स्वीकार्नुभएको बुझी सीह सेनापति आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गए।

अनि सीह सेनापतिले एक पुरुषलाई अह्राए– "हे भणे ! तिमी

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३६ मा हेर्नू। यी आनुपूर्वीकथाका बारेमा अं. अ. क. II. पृ. ७५४ : सीहसुत्तवण्णनामा विशेषरूपले ब्याख्या उल्लेख भएको छ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २३६ मा हेर्नू।

Downloaded from http://dhamma.digital/

गएर उचित मासु (= पवत्तमंसं) हेर ।" अनि त्यसरात बितेपछि सीह सेनापतिले प्रणीत खादयभोज्य तयार पार्न लगाई भगवानलाई समयको सूचना दिन पठाए– "भन्ते ! समय भयो, भोजन तयार भयो ।" अनि भगवान पूर्वान्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ सीह सेनापतिको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिछ्याइ राखेको आसनमा भिक्षुसंघ सहित बस्नुभयो ।

बुद्धको निन्दा

त्यसबखत केही निगण्ठहरू वैशालीको एक सडकबाट अर्को सडक र एक चौबाटोबाट अर्को चौबाटोमा गई हातमा हात राखी रुन्थे– "आज सीह सेनापतिले श्रमण गौतमको निमित्त ठूलो पशु[1] मारी भोजन तयार पारे । श्रमण गौतमले पनि आफ्नो निमित्त[2] बनाएको मासु खाए ।" अनि एक पुरुष जहाँ सीह सेनापति हो त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि सीह सेनापतिको कानमा यसो भन्यो– "भन्ते ! जान्नुहोस्, यी केही निगण्ठहरू वैशालीको एक सडकबाट अर्को सडक र एक चौबाटोबाट अर्को चौबाटोमा गई हातमा हात राखी रुन्छन्– 'आज सीह सेनापतिले

---

१. मोटो मृग, भैंसी, सूगुर आदिलाई यहाँ 'ठूलो पशु' भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५६ : अट्ठकनिपातवण्णना, सीहसुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

२. त्यसबखत मासु खाने र पशु मार्ने दुबैलाई उत्तिकै पाप लाग्छ भन्ने जनसाधारणको विश्वास थियो । त्यसैले मौका छोपी केही निगण्ठ-

Downloaded from http://dhamma.digital/

श्रमण गौतमको निमित्त ठूलो पशु मारी भोजन तयार पारे र श्रमण गौतमले पनि आफ्नो निमित्त बनाएको मासु खाए ।"

"आर्य ! भइहाल्यो; धेरै दिनदेखि ती आयुष्मान्हरू बुद्धको अपवाद गर्न चाहन्छन् । धर्म र सङ्घको पनि अपवाद गर्न चाहन्छन् । भगवानलाई असत्य तुच्छ मृषा तथा नभएको कुराद्वारा अपवाद गर्ने ती आयुष्मान्हरूले यो पचाउन सक्ने छैनन् । बाँच्नको निमित्त पनि हामी प्राणी हिंसा गर्दैनौं ।" अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खाद्यभोज्यद्वारा आफ्नै हातले अर्पित गरी सन्तृप्त गराई भोजनपछि भगवानले पात्र एक छेउमा राख्नुभएपछि सीह सेनापति एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान आसनबाट उठी जानु-भयो । त्यसपछि भगवानले यसै कारणमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाउनु भई भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो– "भिक्षुहो ! जानी जानी

हरूले सीह सेनापतिलाई पनि बुद्धलाई पनि उपहास गरेका हुन् । यस सम्बन्धी केही कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३५९ : जीवकको परिचयमा उल्लेख भएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

उद्देश्य गरी बनाएको मासु खान हुन्न । जसले खान्छ उसलाई दुष्कृत्य आपत्ति लाग्नेछ । भिक्षुहो ! त्रिकोटिपरिशुद्ध[1] माछा मासु खाने अनुमति दिन्छु– न देखेको, न सुनेको र शंका नभएको ।"

X X X

१. यो 'त्रिकोपटिपरिशुद्ध' मासुको सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३६० : जीवकवैदयको कथामा हेर्नू ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

२– दानको प्रत्यक्ष फल

(सीहसेनापतिसुत्तं[1])

एक समय भगवान वैशाली स्थित महावनको कूटागारशालामा बस्नुभएको थियो। अनि सीह सेनापति जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिले भगवानलाई यस्तो बिन्तिगरे– "भन्ते ! भगवानले यसै जीवनमा दानको फल पाउने कुरा देखाउन सक्नुहुन्छ के ?"

"सीह ! सक्छु" भनी भगवानले यसो भन्नुभयो– १– 'सीह ! दायक दानपति[2] धेरै मानिसहरूको मनपर्ने र प्रिय हुन्छ। सीह ! जो

१. अं. नि-५, पृ. ३०४ : सुमनवग्गो, अ. क. II. पृ. ५९९.

२. 'दायक' भनेको दानदिने कार्यमा सूर हुने पुरुषलाई भनिएको हो। अर्थात् दातालाई भनिएको हो। जसले दान दिने वस्तुलाई आफूभन्दा ठूलो सम्झी अर्थात् आफूले खाने पिउने वस्तुहरू भन्दा राम्रा असल चीजहरू दिन्छ त्यस्तालाई 'दानपति' भनिन्छ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

दायक दानपति धेरै मानिसहरूको मनपर्ने र प्रिय हुन्छ यो पनि यसै जीवनमा पाउने फल हो ।'

२– 'सीह ! फेरि दायक दानपतिसँग सन्त सत्पुरुषहरूले सेवन गर्छन् । सीह ! जो दायक दानपतिको सन्तपुरुषले सेवन गर्ने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।'

३– 'सीह ! फेरि दायक दानपतिको कल्याणकीर्तिशब्द फैलिन्छ । सीह ! जो दायक दानपतिको कल्याणकीर्तिशब्द फैलिने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।'

४– 'सीह ! फेरि दायक दानपति जुनसुकै क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमण परिषद्मा जान्छ त्यहाँ उ चुपलाग्ने भई विशारद भई उपस्थित हुन्छ । सीह ! क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति वा श्रमण परिषद्मा

आफूले खाने पिउनेभन्दा कमसल खालका वस्तु दिने दातालाई 'दानदास' भनी भनिन्छ । आफूले दिने वस्तुलाई दास समान सम्झी दान दिने भनिएको हो । आफूले जे खान-पान गर्छ त्यस्तै अनुरूप दिनेलाई 'दानसहायक' भनिन्छ । भनाइको मतलब आफू समान सम्झी दिनेलाई भनिएको हो । आफूभन्दा ठूलो सम्झेर दान दिनेलाई 'दानपति' आफू समान सम्झेर दान दिनेलाई 'दानसहायक' र आफूभन्दा स्यानो सम्झेर दान दिनेलाई 'दानदास' भन्ने पनि बुझ्नुपर्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५९९ : सीहसेनापतिसुत्तवण्णना ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

जाँदा चुप नलागी भई विशारद भई बस्ने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।'

५– 'सीह ! फेरि दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । सीह ! जो दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि स्वर्गलोकमा जाने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।'

यस्तो भन्नुहुँदा सीह सेनापतिले भगवानलाई यस्तो बिन्तिगरे– "भन्ते ! जुन यसै जीवनमा पाउने चारवटा दानका फलहरू भगवानले बताउनु भयो त्यो न म भगवान प्रतिको श्रद्धाले मात्र ग्रहण गर्छु। परन्तु यी कुराहरू म पनि जान्दछु । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । मलाई धेरै मानिसहरूले मनपराउँछन् र रुचाउँछन् । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । मलाई सन्त सत्पुरुषहरूले सेवन गर्छन् । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । 'सीह सेनापति दायक, कारक र सङ्घ उपस्थाक हुन्' भनी मेरो कल्याणकीर्तिशब्द फैलिएको छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । जुन क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमण परिषद्मा जान्छु त्यहाँ म चुप नलागी विशारद भई उपस्थित हुन्छु। भन्ते ! जुन यसै जीवनमा पाउने चार दान फलहरू भगवानले बताउनुभयो त्यो न म भगवान प्रतिको श्रद्धाले मात्र ग्रहण गर्छु। परन्तु यी कुराहरू म पनि जान्दछु। भन्ते ! जुन कुरा मलाई 'सीह ! दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा जान्छ' भनी भगवानले भन्नुभयो यो चाहिं म जान्दिन । यो चाहिं भगवान प्रतिको श्रद्धाले म ग्रहण गर्छु ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

१. "ददं पियो होति भजन्ति नं बहू,
कित्तिं च पप्पोति यसो[१] च[१] बड्ढति ।
अमङ्कुभूतो परिसं विगाहति,
विसारदो होति नरो अमच्छरी ॥

२. "तस्मा हि दानानि ददन्ति पण्डिता,
विनेय्य मच्छेरमलं सुखेसिनो ।
ते दीघरत्तं तिदिवे पतिट्ठिता,
देवान सहब्यगता[२] रमन्ति ते[३] ॥

३. "कतावकासा कतकुसला इतो[४] चुता,
सयंपभा अनुबिचरन्ति नन्दनं[५] ।
ते तत्थ नन्दन्ति रमन्ति मोदरे,
समप्पिता कामगुणेहि पञ्चहि ॥

४. "कत्वान वाक्यं असितस्स तादिनो ।
रमन्ति सग्गे सुगतस्स सावका'ति ॥"

१–१. स्याममा: 'यसस्स' ।
२. सिंहलमा: 'सहब्यतं गता रमन्ति' ।
३. सिंहलमा: 'ततो' ।
४. स्याममा: 'नन्दने' ।
५. स्याममा: 'कमन्ति सब्बे' ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अर्थ :—

१– "दिंदा प्रिय हुन्छ र सबैले सेवन गर्छन्। कीर्ति प्राप्त भई यश पनि बढ्छ । परिषद्मा चुप लागेर बस्ने नभई विशारद हुन्छ जो अमात्सरी भई दानी हुन्छ–

२– "त्यसैले सुख चाहने र मात्सर्यमल हटाउने पण्डितहरू दान दिन्छन्। अनि तिनीहरू त्रिलोकमा प्रतिष्ठित भई देवताहरूको साथ रमण गर्छन् ।"

३– "कुशलकर्म गर्नको निमित्त आज्ञा लिई कुशल गर्ने पुरुषहरू यहाँबाट च्युत भई तेजिलो भई नन्दन वनमा विचरण गर्छन्। उनीहरू पञ्चकाम गुणले युक्त भई प्रमुदित भई बस्छन् ।"

४– "अचल गुण हुने सुगतको वचनलाई पालन गरी उनीहरू स्वर्गमा रमण गर्छन् ।"

x x x

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

३– यसै जीवनमा दानको फल

(सीहसेनापतिसुत्तं[१])

यस्तो मैले सुनें।

एक समय भगवान वैशाली स्थित महावनको कूटागारशालामा बस्नुभएको थियो। अनि सीह सेनापति जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिले भगवानसँग यस्तो निवेदन गरे– "भन्ते! यसै जीवनमा दानको फल देखाउन सक्नुहुन्छ के ?"

१– "सीह ! त्यसोभए तिमीसँगै सोध्छु। जस्तो तिमीलाई लाग्छ त्यसो भन। सीह ! के भन्छौ त ? यहाँ दुइ पुरुषहरू छन्– एक पुरुष अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस, परिभाषी र अर्को पुरुष श्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने। सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई सर्वप्रथम अरहन्तहरू अनुकम्पा गर्लान् ? जो त्यो अश्रद्धालु, मात्सर्यी,

१. अं. नि-७, पृ. २१३ : अब्याकतवग्गो, अ. क. II. पृ. ७२०.

Downloaded from http://dhamma.digital/

कंजुस र परिभाषी पुरुषलाई कि जो त्यो श्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुषलाई ?"

"भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस र परिभाषी हो त्यो के उसलाई अरहन्तहरू सर्वप्रथम अनुकम्पा गर्लान् र ! भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुष हो उसैलाई सर्वप्रथम अरहन्तहरू अनुकम्पा गर्लान् ।"

२– "सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसकहाँ अरहन्तहरू गएमा जानसक्लान् ?– जो त्यो अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस, परिभाषीकहाँ जो कि त्यो श्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुषकहाँ ?"

"भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु,...र परिभाषी हो के त्यहाँ अरहन्तहरू सर्वप्रथम जालान् र ! भन्ते ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसकहाँ अरहन्तहरू सर्वप्रथम गएमा जान सक्छन् ।"

३– "सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई संग्रह गरेमा अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गर्लान् ?– जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुषलाई कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषलाई ?"

"भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गर्लान् र ! भन्ते ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गरेमा संग्रह गर्नेछन् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

४– "सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई धर्मदेशना गरेमा अरहन्तहरूले सर्वप्रथम धर्मदेशना गर्लान् ?– जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषीलाई कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषलाई ?"

"भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम धर्मदेशना गर्लान् र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसलाई सर्वप्रथम अरहन्तहरूले धर्मदेशना गरेमा धर्मदेशना गर्न सक्लान् ।"

५– "सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिएको हुन्छ ?– जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुषको कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषको ?"

"भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिएला र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिन सक्छ ।"

६– "सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमण-परिषद्मध्ये कुनै परिषद्मा जाँदा को चूप नलागी विशारद भई जाला ?– जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष ?"

"भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष हो के त्यो क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमणपरिषद्मध्ये कुने परिषद्मध्ये कुनै परिषद्मा जाँदा चूप नलागी विशारद भई जाला र ! जो त्यो श्रद्धालु पुरुष हो सो क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमणपरिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा जाँदा चूप नलागी विशारद भई जानेछ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

७– “सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? शरीरछाडी मृत्युपछि को सुगति स्वर्गलोकमा पुग्न सक्ला ?– जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु,...र परिभाषी पुरुष हो के सो शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्ला र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो सो शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्ला ।”

“भन्ते ! जुन कुरा भगवानले यसै जीवनमा पाउनसक्ने दानफलको बारेमा कुरा सुनाउनुभयो त्यो भगवान प्रतिको श्रद्धाले मात्र म विश्वास गर्दिन । यो कुरा म पनि जान्दछु । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । अनुकम्पा राख्ने अरहन्तहरू ममा पहिले अनुकम्पा राख्नुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र म कहाँ अरहन्तहरू पहिले आउनुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र प्रतिग्रहण गर्ने अरहन्तहरू पहिले मेरो प्रतिग्रहण गनुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । ‘सीह सेनापति दायक, कारक र सङ्घ उपस्थाक हुन्’ भनी मेरो कल्याण कीर्तिशब्द फैलिएको छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमण परिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा पनि म चूप नलागी विशारद भई जान्छु । भन्ते ! जे जति यसै जीवनमा पाउन सक्ने दान-फल बारे भगवानले कुरा बताउनुभयो । भन्ते ! त्यो न म भगवान प्रतिको श्रद्धाले मात्र विश्वास गर्दिन । यो कुरा म पनि जान्दछु । भन्ते ! जुन कुरा भगवानले ‘सीह ! दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि

Downloaded from http://dhamma.digital/

सुगति स्वर्गलोकमा पुग्छ' भनी भन्नुभयो यो भने म जान्दिन। यो भने भगवान प्रतिको श्रद्धाले म विश्वस गर्छु।"

"सीह ! यस्तै हो। सीह ! यस्तै हो। सीह ! दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्छ।"

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल सूत्र—

४– सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल

(सीहसुत्तं[1])

एक समय भगवान वैशाली स्थित महावनको कूटागारशालामा बस्नुभएको थियो। त्यसबखत नामी नामी धेरै लिच्छवीहरू संस्थागारमा भेला भई अनेक प्रकारले बुद्धको, धर्मको तथा सङ्घको वर्णन गरिरहेका थिए।

त्यसबखत निगण्ठ श्रावक सीह सेनापति पनि त्यस परिषद्मा बसिरहेका थिए। अनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो– "अवश्य पनि वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ होला। त्यसैले नै यी नामी नामी धेरै लिच्छवीहरू संस्थागारमा भेला भई अनेक प्रकारले बुद्धको, धर्मको तथा सङ्घको वर्णन गर्दैछन्। किन म वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ !"

यति सोची सीह सेनापति जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ

१. अं. नि-८, पृ. २९३ : महावग्गो, अ. क. II. पृ. ७५०.

Downloaded from http://dhamma.digital/

गए। त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने– "भन्ते ! म श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान चाहन्छु।"

(यहाँदेखि उताका सबै कुराहरू माथि पृ. २६० मा उल्लेख भए बमोजिम पढ्नू ।)

Downloaded from http://dhamma.digital/

१५. सुनीधवस्सकार

प रि च य

यी सुनीध र वस्सकार मगध राजाका ब्राह्मण महामन्त्रीहरू हुन् ।

यी मध्ये वस्सकारको मात्र नाम अङ्गुत्तरनिकाय चतुक्कनिपातको पृ. ३८ को वस्सकारसुत्तंमा, पृ. १८६ को सुतसुत्तंमा, पृ.१९१ को वस्सकारसुत्तंमा र अङ्गुत्तरनिकाय सत्तकनिपातको पृ. १६४ को वस्सकारसुत्तंमा उल्लेख भएका छन् । महावग्गपालि पृ. २४३ को भेसज्जक्खन्धकमा, दीघनिकायपालिको महापरिनिब्बानसुत्तको पृ. ७० मा र उदानपालि पृ. १६८ को पाटलिगामिय सूत्रमा चाहिं सुनीध र वस्सकार (वर्षकार) दुबैजनाको नाम उल्लेख भएको छ ।

जे भएपनि यी दुबैजना अजातशत्रु राजाका महामन्त्री थिए भन्ने कुरा पालिसाहित्यले प्रष्ट गरेको छ ।

वस्सकार ब्राह्मणको बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. २१७

Downloaded from http://dhamma.digital/

मा वस्सकार ब्राह्मणको परिचयमा पालिसाहित्यमा पाइने कारणहरू खोज गरी उल्लेख गरिसकेको छु। चाहनेले त्यहाँ हेर्नू।

सुनीध ब्राह्मणको बारेमा भने मगध राजाका महामन्त्री हुन् भन्ने बाहेक अरू कुनै कुरा पालिसाहित्यमा पाउन सकिएको छैन।

जुन सूत्रमा यी दुबै महामात्यहरूको नाम उल्लेख भएको छ त्यो सूत्र अगाडि अनुवाद गरी प्रस्तुत गरेको छु। त्यसैबाट यिनीहरूको कुरा प्रष्ट हुने छ।

X X X

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

मूल पालि—

सुनीध र वस्सकारहरूको भोजनदान

(सुनीधवस्सकारवत्थु[1])

त्यसबखत मगधका महामात्य सुनीधवस्सकारहरू[2] वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त पाटलीग्राममा नगर बनाउँदै थिए । रात्रीको प्रत्यूष समयमा उठ्नुभई भगवानले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही देवताहरूले पाटलीग्राममा भूमिभाग ग्रहण गरिरहेका देख्नुभयो । जहाँ महाप्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका महाप्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो। जुन ठाउँमा मध्यम प्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका मध्यम प्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो। जुन ठाउँमा हीन देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन्

---

१. महा. व. पा. पृ. २४३ : भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११५९.

२. यहाँ सुनीध र वस्सकार ब्राह्मणलाई 'सुनीध वस्सकारहरू' भनिएको हो, सम. पा. III. पृ. ११५९.

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यहाँ राजाका हीन राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो। अनि भगवानले आनन्दलाई बोलाउनुभयो– "आनन्द ! पाटलीग्राममा कसरले नगर बनाउँदै छ ?"

"भन्ते ! वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त सुनीधवस्सकार मगधमहामात्यहरू पाटलीग्राममा नगर बनाउँदै छन्।"

"आनन्द ! मानो त्रयस्त्रिंश देवताहरूसँग सल्लाह गरे जस्तै सुनीधवस्सकार मगधमहामात्यहरू वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त पाटलीग्राममा नगर बनाउँदै छन्। आनन्द ! यहाँ रातको प्रत्यूष समयमा उठी अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा मैले देखें कि केही देवताहरू पाटलीग्राममा भूमिभाग ग्रहण गर्दैछन्। जुन ठाउँमा महाप्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका महाप्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ। जुन ठाउँमा मध्यम प्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका मध्यम प्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ। जुन ठाउँमा हीन देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका हीन राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ। आनन्द ! जहाँसम्म आर्यहरूको आवतजावत हुन्छ जहाँसम्म ब्यापारीहरूको आवतजावत हुन्छ त्यहाँसम्म यो नगर गाँठका गाँठ मालहरू बिक्रि हुने श्रेष्ठ नगर हुनेछ। आनन्द ! पाटलीग्राममा तीन प्रकारका भय हुने छन्– अग्निको भय, पानीको भय र परस्पर चुक्लीको भय।"

अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकार जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यहाँ गए[1] । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारले भगवानलाई यस्तो भने– "तपाई गौतमले भिक्षुसङ्घ सहित हामीहरूको आजको भोजन स्वीकार्नुहोस् ।" तूष्णीभाव-द्वारा भगवानले स्वीकार्नुभयो । अनि मगधमहामात्य भगवानले स्वीकार्नु

उपरोक्ताकारले पाटलीपुत्रको बारेमा भविष्यवाणी गरी बिहान सबेरै गंगाको तीरमा गई मुखसुख धोई भिक्षाटन जाने बेलाको प्रतीक्षा गर्दै भगवान त्यहाँ बस्नुभएको थियो । त्यसबखत सुनीधवस्सकारहरूले यस्तो विचार गर्नथाले–

"हाम्रा राजा श्रमण गौतमको परमभक्त हुनुहुन्छ । हामी राजाकहाँ जाँदा वहाँले 'भगवान पाटलीग्राममा आउँदा वहाँकहाँ गयौ कि गएनौ ?' भनी सोध्दा 'गयौं' भनी भन्दा 'निम्तो गऱ्यौ कि गरेनौ ?' भनी सोध्दा 'गरेनौं' भनी भन्दा हामीलाई निन्दा गरी दोष लगाउन सक्नुहुन्छ । हामीहरू यहाँ नयाँ नगर बसाउँदैछौं । श्रमण गौतम गएको ठाउँबाट अलच्छिनाहरू हटेर जान्छन् । हामी वहाँबाट मंगलपाठ पनि गराउनेछौं ।"

यति सोचेर उनीहरू भगवान छेउ गई भोजनको लागि निम्तो गरेका हुन् भनी उदा. अ. क. पृ. २९४ : पाटलिगामियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले सूत्रमा 'अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए' भनी उल्लेख भएको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भएको कुरा बुझी महामात्य सुनीधवस्सकार फर्केर गए । अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारले प्रणीत खादच-भोज्य तयार पार्न लगाई भगवानलाई समयको सूचना दिन पठाए– "भो गौतम ! समय भयो, भोजन तयार छ ।"

अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारको भोजन गराउने ठाउँ हो त्यहाँ भगवान जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खादच-भोज्यद्वारा आफ्नै हातले सन्तर्पित गरी सन्तृप्त गराई भोजनपछि भगवानले भिक्षापात्रबाट हात हटाउनु भएपछि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकार एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारलाई भगवानले यी गाथाहरूद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो–

१. "यस्मिं पदेसे कप्पेति वासं पण्डितजातियो ।
सीलवन्तेत्थ भोजेत्वा सञ्ञते ब्रह्मचारयो ॥"

२. "या तत्थ देवता आसुं तासं दक्खिणमादिसे ।
ता पूजिता पूजयन्ति मानिता मानयन्ति नं ॥"

३. "ततो नं अनुकम्पन्ति माता पुत्तं व ओरसं ।
देवतानुकम्पितो पोसो सदा भद्रानि पस्सती'ति ॥"

अर्थ—

१– "जहाँ पण्डित पुरुषहरू वास गर्छन् त्यहाँ त्यस्ता शीलवान् संयत ब्रह्मचारीहरूलाई भोजन गराउँदा"–

Downloaded from http://dhamma.digital/

२– "त्यहाँ जुन देवताहरू हुन्छन् उनीहरूलाई पुण्यदान दिनुपर्छ। अनि पूजित भएका उनीहरूले पूजा गर्छन् र मानित भई मान पनि राख्छन् ।"

३– "त्यसपछि उनीहरूले आमाले आफ्नो औरस पुत्रलाई अनुकम्पा राखे झैं अनुकम्पा राख्छन् । देवताद्वारा अनुकम्पित पुरुष सँधै असल देखिन्छ ।"

अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारलाई यी गाथाहरूद्वारा अनुमोदन गर्नुभई भगवान आसनबाट उठेर जानुभयो। त्यसबखत मगधमहामात्य सुनीधवस्सकार "आज जुन द्वारबाट श्रमण गौतम निस्कनेछन् त्यो द्वार 'गौतमद्वार' हुनेछ । जहाँबाट गंगानदी तरेर जानेछन् त्यस स्थान 'गौतमतीर्थस्थान' हुनेछ" भन्दै भगवानको पछि पछि लागी गएका थिए। अनि जुन द्वारबाट भगवान जानुभयो त्यस द्वारको नाम 'गौतमद्वार' रहन गयो ।

अनि भगवान जहाँ गंगानदी हो त्यहाँ जानुभयो । त्यसबखत गंगानदीमा टनाटन पानी भरिएको थियो। बारीबाट पारी जान चाहने कुनै मानिसहरू डुंगा खोज्दै थिए, कुनै नौका खोज्दै थिए भने कुनै कुल्लुं (= बाँसको मुट्ठा) बान्दैथिए। अनि भगवानले वारीबाट पारी जान चाहने ती मानिसहरूमध्ये कसैले डुंगा खोजिरहेको र कसैले नौका खोजिरहेको देख्नुभयो । देखेर जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहु पसार्छ र पसारेको बाहु खुम्च्याउँछ त्यस्तैगरी वारी तीरमा अन्तरधान भई पारी तीरमा भिक्षुसङ्घ सहित प्रकट हुनुभयो । अनि यो कारण जान्नुभई त्यसबेला भगवानले यो उदान प्रकट गर्नुभयो–

Downloaded from http://dhamma.digital/

"ये तरन्ति अण्णवं सरं, सेतुं कत्वान विसज्ज पल्ललानि ।
कुल्लं हि जनो पबन्धति[1], तिण्णा मेधाविनो जना'ति ॥"

अर्थ—

"कुनै पूल बनाई पानी नछोई महासागरबाट तर्छन् भने कुनै पारतर्ने कुल्लं बाँध्छन् । तर मेधावी हुनेहरू यी विना नै पार तर्छन् ।"

१. यस्तै कुरा उदा. पा. पृ. १७० : पाटलिगामियसुत्तंमा र दी. नि. II. पृ. ७० : महापरिनिब्बानसूत्रको पाटलिपुत्तनगरमापनंमा पनि उल्लेख भएका छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

नामावली

अ

अङ्गुत्तरनिकाय २८३
अकित्तिजातक २४२
अचिरवत १, श्रमणोद्देश ३, ५, श्रमणोद्देशको गोत्रको नाम हो ४, श्रमणोद्देशलाई ३, ५, श्रमणोद्देशले ५, १३, श्रमणोद्देशसँग ३
अचेल कश्यप २५७
अजातशत्रु राजाका २८३
अजातशत्रुलाई पराजित गरिसके-पछि २१२
अजातशत्रुले २०७
अष्टकुलिक २००
अट्ठकनिपातवण्णना २४१, २६८
अनत्तलक्खण (अनात्मलक्षण) सूत्र देशना १३९
अग्निवेश ४
अनुप्पिय (अनुप्रिय) आम्रवनमा १६६
अनुप्रिय (अनुप्पिय) भन्ने आम्र-वनमा १६३
अनुरुद्ध १६१, १६४, १६६, १६७, शाक्य १६५, शाक्यले १६४, कुमारले भने १६२, भन्ने दुइ छोराहरू थिए १६४, ले १६२, १६५, १६६, ले भनेपछि १६५, लाई यस्तो भनिन् १६५, स्थविरले १६७, स्थविरले अनुदित १४०
अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्ठकथा १६४, ले १६४
अनुरुद्धत्थेर अपदानट्ठकथाले १६४
अनोतत्त दहमा २५८
अपदानट्ठकथा १६२, १६४

Downloaded from http://dhamma.digital/

अम्बकाय २०५, ले २०५, ले जिती २०६
अम्बपालीका कुरा १८७
अम्बपालीको निम्तो १८७
अम्बपालीको भोजन २०६
अम्बपालीलाई १८७
अम्बपालीले १८७
अम्बपाली गणिकाले १८७, २०४
अम्बपाली गणिकालाई यस्तो भने २०५
अम्बट्ठसूत्रमा उल्लिखित १७९
अम्बट्ठसुत्तवण्णनाले ३४
अब्याकतवग्गो २७६, मा २५३
अभयलिच्छवी २३३, को साथ २३२
अमितोदन १६४
अमृतोदन शाक्यका छोरा १६६
अयुर ७६
अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए १३३
अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने १३३
अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुनासाथ १७०
अविहामा पुग्ने बित्तिकै अरहत् हुनेहरू १३३
अश्वजित १२९
अस्सजि १३७, २१४, लाई उपदेश गर्थे भनिएको हो १३८, थेर चौथीको दिनमा १३९

आ

आतुमा ८१, को ८१, का मानिसहरू ८१
आदित्तवग्गो १७०
आनन्द १६६, १८१, २१८, का साथी थिए १८५, को १८०, महास्थविरले १८८, जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो १८१, लाई अभिवादन गरी १८०, लाई चढाए ८३, लाई देऊ ८३ लाई दिइएको थियो १८५, लाई बोलाउनुभयो २८६, लाई यस्तो निवेदन गरे १८३, लाई हेर्नुभयो ९५, १४९, ले ८४, १७८, बोधि राजकुमारलाई यस्तो भन्नुभयो १४९, ले भगवानलाई यस्तो बिन्ति

Downloaded from http://dhamma.digital/

गर्नुभयो १८१, ले यस्तो भन्नुभयो १८०, स्थविर-कहाँ गई १७८, स्थविरका १७६, १७९, स्थविरको १७८, स्थविलाई ८८, १७८, लाई भेट्न गए १७६, लाई सारै दुःख लाग्यो १७७, स्थविरले १६७, हुनुहुन्थ्यो १८०
आपणबाट कुशीनगरतिर जानुभयो १७६
आपणमा इच्छानुसार बसी १८०
आलार ७९
आलारकालाम ७९, १००, १२५, कहाँ ९७, १००, कहाँ गई ७९, कहाँ जानु भएको थियो ९८, का शिष्य थिए, ७४, ७८, को भन्दा पनि श्रेष्ठ ७५, मृत्यु भएको १२६, को ठूलो हानी भयो १२६, मा मात्र ९९, मा मात्र श्रद्धा ९८, मा मात्र वीर्य ९८, लाई १२५, लाई यस्तो भने ९७, ९८, ९९ ले ९८, माथि प्रसन्नता ७८, माथि प्रसन्नता ब्यक्त गरी गयो ८०, माथि प्रसाद थियो ८२

इ, उ

इन्द्रियसंयुत्तमा ९०
इसिदासीथेरीको अट्ठकथामा ९१
इसिदासी थेरीसँग छलफल ९१
उग्गहसुत्तं १७१
उत्तर भन्ने माणवक ७१, ७२, ब्यस्त थिए ७०, लाई ७०
उत्तर भन्ने माणव चाहिं ७२
उत्तर माणव ७१, ७३, चाहिं ३६, ले ७०, ले दान दिन्थे ३६, लाई नियुक्त गरेका थिए ३६, को कुरा सुनी ३६
उत्तर माणवकलाई सोधे ७०
उत्तर विमानकथामा उल्लेख भएको छ ७१
उत्तरा भन्नेले २७
उद्दकरामपुत्र १२६, हिजो मध्य-रातमा मृत्यु भएको कुरा १२७, लाई १२६, लाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस्तो भनें १००, १०१
ले १००, १०१, १०२,
कहाँ १००, कहाँ गई
१०९, कहाँ गएका थिए
१००, को ठूलो हानी
भयो १२७, को मृत्यु हिजो
राती भयो १२६, १२७
उदानपालि ९१, २८३
उदानट्ठकथाबाट १६३
उदेन राजाका कुरा १४०
उदेन (उदयन) राजाका वासुल-
दत्ता महारानीका तरफ-
बाट भएका छोरा हुन्
१४०
उदेन राजाकी ८६, ९२
उदेन राजासँग सिकेका थिए १४०
उदेन राजा भन्ने उल्लेख भएको छ २
उदेनका छोरा हुन् ८९
उदेनवत्थु ८६
उपक १३२, लाई १३३, ले १३२,
ले अनागामी फल प्राप्त
गरे १३३, ले जवाफ दिए-
पछि १३३, ले सोधेपछि
१३३, बस्ने ठाउँमा गई
१३२, विरक्तिएर १३३,
श्रावस्तीमा पुगी १३३,
आजीवक १३१, आजी-
वकलाई १३०, आजीवकले
१२७
उपालि गृहपति २२२
उपालि स्थविर चाहिं १६७
उपालिथेरगाथा अट्ठकथा १६७
उपालिवग्गोमा उल्लेख भएको छ
१७३
उपाली समेत १६६
उरुञ्ञाको २५७
उरुवेल कश्यपले २५८
उरुवेलकस्सपत्थेर अपदानं २५८
उरुवेलमा १०३, १२७, तपस्या
गरिरहेको बेलामा १३४
उरुवेलवनमा १२८, बसेका छन्
भन्ने सुनी १२९

ऋ, ए, ओ

ऋषिपतन भनिएको हो १२९
ऋषिपतन मृगदायमा १२७
ऋषिपतन मृगदाय हो १३४
ऋषिपतनमा आउने १२९
एककनिपातवण्णना १६१, १६२,
१६४, १६६, १६७

Downloaded from http://dhamma.digital/

एतदग्गवग्गो २७, मा उल्लेख भएको छ १७३
ओपम्मसंयुत्तं १८८, २०७

क

ककुधवर्गमा २५४
ककुधा नदी ८५
कट्ठपादुकादि पटिक्खेप १७१
कण्णकत्थलमा २५७
कपिलवस्तुका १६४
कपिलवस्तुको १७४, २२५
कपिलवस्तु नगर १६१
कपिलवस्तुमा २२२, आउनु हुँदा १६३
कपिलवस्तुवासी २२४, हुन् २२२, वप्प शाक्य २४०
कलन्दक निवापको ३, १४
कलिङ्गरसुत्तं १८८, २०७
कलिङ्गरसुत्तवण्णना १८८

का

कालाम ७९, ९९
(कालिगोधापुत्त) भद्दियत्थेरगाथा १७२
कालिगोधपुत्त भद्दियत्थेरगाथाले १६८
(कालिगोधापुत्त) भद्दियत्थेर अपदानं १७३
(कालिगोधापुत्त) भद्दियसुत्तं १७३
कालीगोधा १६१
कालीगोधाको पुत्र १६९
कालीगोधापुत्र १७३
कालीगोधा शाक्य १६१
कालीगोधाका छोरा १६२, हुन् १७१
कालीगोधा शाक्यको कोखबाट भएको हो १६१
काविन्द ७६
काश्यप बुद्धको पालामा ११८
काशी देशमा जाँदैछु १३१

कि, की

किन्नुसीहसुत्तं २५५
किम्बिल १६१, ले १६२, कुमारले १६२, वा किमिल पनि भन्दछन् १६६
किमिल १६६
कीटागिरिमा २१४, बस्ने भिक्षु-हरूको बारेमा २१४

Downloaded from http://dhamma.digital/

कु, कू

कुमार कश्यप ३८, ३९, को ३९, को दर्शनार्थ ३९, ४०, ले ४०, ७२, लाई ४०, लाई यस्तो भने ४०, सँग ४०, सँग सम्मोदन गरे ४०, थियो ४०, महास्थविर ३५, महास्थविरको उपदेश सुनेपछि ३७

कुशीनगरका १८०, मल्लहरू ७४, १८०, मल्लहरूले १७७, मल्लहरूको उपवत्तन भन्ने शालवनमा ८५

कुशीनगरमा १७७, १८३, आउँदै हुनुहुन्छ १७६, आउँदैछन् १८०, पुग्नुभयो १८०

कुशीनगरवासी १७९, हुन् १७६, मल्लपुत्र हुन् ७६

कुशीनगरबाट ७८

कुशीनगर र श्रावस्तीको बीचमा ८१

कूटगारशाला १८६, मा २६, ३१, १५२, १७१, १८८, २०७, २३३, २४०, २७१, २७६, २८१, मा बस्नुहुन्छ १८६

को, कौ

कोकनद ९२, प्रासाद ८७, प्रासाद हो त्यहाँ लगे १४८, प्रासादमाथि १४९, प्रासादमाथि आसन बिच्छ्याउन लगाए ९५, प्रासादको भऱ्याङ्को अन्तसम्म ९४, प्रासादको १४८, रहन गएको हो ८६, भन्ने ८६, भन्ने प्रासाद ९२

कोकालिक भिक्षुकै कारणमा २५४

कोकालिक भिक्षुको कारणमा २५४

कोटिग्राममा २०४, २०६, बसिरहनु भएको थियो १८७

कोशलका छोरा हुन् ३४, ३७

कोशल देशमा चारिका गर्दै ३८

कोशलको राज्य गर्दै थिए ३४

कौण्डिन्य १२९, १३७, १३८, स्थविरलाई १३८, स्थविर स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए १३९

कौशम्बीका राजा ८९

कौशम्बीको १४५

Downloaded from http://dhamma.digital/

ख, ग, घ

खण्डहाल १७०
खन्धसंयुत्तमा २५५, उल्लेख भएको छ १७२
खुद्दकवत्थुखन्धकं १४७, २१३, २१४
गङ्गारोहनवत्थु १८९
गन्धमादान पर्वतमा १२९
गया १२९, र बोधिको बीच १२७
गवम्पति ७१, ले ७२, ले यस्तो भन्नुभयो ७१, लाई अभि-वादन गरी ७१, हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ७१
गोध शाक्य १६१
गौतमद्वार २८९
गौतम तीर्थस्थान २८९
घटिकारसुत्तं १७०
घटिकारसुत्तवण्णना १७०
घोषितारामममा बसिरहनुभएको थियो १४५

च, छ, ज

चक्कवग्गोमा २५५
चक्कवत्तिसुत्तं २५७
(चक्कवत्ति) सीहनादसुत्तं २५७
चतुक्कनिपातवण्णना २३०, २३६
चन्दकुमार जातकं १७०
चम्पा देशको २८
चम्मक्खन्धकं १७१
चातुर्महाराजिक देवलोकको ७१, ७२, ७३
चापा १३२
चापाथेरीगाथट्ठकथाहरूले १७०
चापाथेरीगाथा अट्ठकथाहरूले १३३
चीवरक्खन्धकं १७८, १८५
चुल्लबोधि जातक ८९
चूलदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना १६४, १६६
चूलसच्चकसुत्तवण्णनाले ११८
(चूल) सीहनादसुत्तं २५७
चेतिय जातक २५८
छवर्गीय भिक्षुहरूमध्ये २१३, का हुन् २१३
छसक्य पब्बज्जकथामा १६३, १६५, १६६, १६७
जयसेन २, नामहरू २, राजकुमार १, ३, ५, ७, १४, १६, २०, राजकुमारको प्रश्न ३, राजकुमारको निवास-

Downloaded from http://dhamma.digital/

स्थान १६, राजकुमारको घरमा गएको कुरा १, राजकुमारको घर १४, का मामा हुन् १, राजकुमारका मामा थिए १४, राजकुमारले ३, ५, ६, १४, १६, राजकुमारलाई ढाकेको छ ७, राजकुमारलाई यस्तो भनें १६, राजकुमारसँग भएको थियो ५
जवा १३२, ले १३२, १३३, लाई पाएमा बाच्नेछु १३२
जातीय वनमा १७०
जीवकको परिचयमा २६९
जीवक वैदयको कथामा २७०
जीवकको उपस्थानशालामा ३०
जेतवनमा २५५
जेतवनाराममा बसिरहनु भएको बेलामा १६९
जेतवन विहार भित्र गई १३३

त, थ

तरुण पसन्न महामत्तवत्थु २२
(ततिय) बोधिसुत्तं ९१
तरुण महामात्य २१, २२, २४, २५, को इच्छानुसार २१, को घर हो २३, को भोजनदान २२, लाई २२, ले २२, २३, हो २३
तक्षशिलाका राजा हुन् ७७
त्रयस्त्रिंश (देवपरिषद्) भैं २०५
त्रयस्त्रिंश देवता ४९, हरू १८७, हरू देखेका छैनौ २०५, हरू नदेखेका भिक्षुहरूले १८९, हरूसँग २८६, हरूको ४७, हरूको आयु ४७
त्रयस्त्रिंश देवलोक ४८, को उपमा ४७, मा उत्पन्न भए ३६, ७१, ७२, ७३
तिकण्डकीवग्गो १९२
त्रिपिटक सूची १७२, १९१, २५५
तिरोकुड्डपेतवत्थु २
तिरोकुड्डसुत्तवण्णना २
तुषित भवनबाट २४५
तुषित भुवनमा २४२
तेलोवाद जातक २५१, को कुरा २५१
थेरगाथा अट्ठकथा २०९
थेरगाथापालि १६८

Downloaded from http://dhamma.digital/

द, ध

दन्तभूमिसुत्तं ३
दन्तभूमिसुत्तव्ण्णना २, ले १, ३
दब्बमल्लपुत्रलाई २१५, २१८, २१९
दब्बमल्लपुत्रले २१५, २१६
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुको बारेमा २१०
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुलाई २०९, २११
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुले २१४
दब्बमल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो २१६
दसण्णक जातक ७६
दीघनिकाय ३७
दीर्घायु देवताहरूले पनि २५६
(दुतिय) बोधिसुत्तं ९१
दूरेनिदानकथा २
देवदत्तवत्थु १६२, १६४, १६५, १६६
देवदत्तले १७०
देवदत्त स्थविरले १६७
देवदत्तया खँ १६२
देवतासंयुत्तं १७०, मा १७०
धनुग्गहतिस्स स्थविरको कारणमा २१२
धम्मचक्कपवत्तनं १७०, मा २२४
धम्मपदट्ठकथा १४०, १६२

न

(नन्दन) लिच्छवीसुत्तं १९१
नन्द र राहुल कुमारलाई प्रव्रजित गराउनुभएको थियो १६३
न्यग्रोधाराममा १७४, २२५
नन्दक २७, २८, (थेर अपदानं) २९, को उपदेश सुनिरहनु-भएको थियो ३०, स्थविर-को प्रशंसा गर्दै ३०, (थेर) २७, २८, पेतवत्थु अट्ठकथाले २७, लिच्छवी २६, २९, लिच्छवी महा-मात्य ३१, लिच्छवी महा-मात्यलाई ३१, ३२, (लिच्छविसुत्तं) ३०, ३१, लिच्छवी सूत्रबाट २६, भिक्षुले उपदेश सुनाउँदै थिए ३०, (यक्ष) २९, सम्पहंसनसुत्तं २९, (सुत्तं) २९, सेनापति २७

Downloaded from http://dhamma.digital/

नन्दकत्थेरगाथा अट्ठकथा २८
नन्दकत्थेरसुत्तं २८
नन्दीय शाक्यको १७४, १७५
नातिका २०६
नागित स्थविरका भाञ्जा २५३
नालन्दाका उपालि गृहपति २२५
नालन्दावासी २२२, उपाली गृहपति २४०
निगण्ठकहाँ गई २४४
निगण्ठकहाँ गए २४४
निगण्ठका प्रमुख प्रत्ययदायक २४०
निगण्ठको धर्मभन्दा २२२
निगण्ठको शरणमा पनि पर्छन् २४९
निगण्ठको शरण गएका हुन् २६५
निगण्ठको सत्संगतबाट २३०
निगण्ठको सत्संगत गरे २३०
निगण्ठमाथि २३१
निगण्ठले २४६, २४७, भनेका कुरा २४८
निगण्ठहरू २६८, २६९, बाट मैले सुनेको थिएँ २४९, लाई २६७, लाई दान नदिनु २४९, लाई दानदिनुबाट रोक्नु हुन्न २४९
निगण्ठ शिष्यहरूले २५१
निगण्ठ-नाटपुत्र २६०, २८१, का उपस्थाक २२२, का उपस्थाक थिए २२५, का परमभक्त २४०, का शिष्य पनि थिए २५३, ले २४३, लाई यस्तो भने २६०, लाई यस्तो भने २८२
निगण्ठसँग भेट्नु २६१
निगण्ठसँग सोधिरहनु ब्यर्थ हो २४७
निगण्ठसँग सोधे पनि के नसोधे पनि के २४७
निगण्ठ श्रावक २२५, २२६, २२७, २३०, २५९, २८१
निसीदनादि अनुजानना १७८
नेरञ्जरा १०३

प

पकिण्णकवग्गो १७१, १८९
पञ्चवर्गीय भनेका हुन् १२८
पञ्चवर्गीय भनेका को हुन् १२८
पञ्चवर्गीयहरू मध्येका एक हुन् १७०
पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू मध्येका २२४

Downloaded from http://dhamma.digital/

पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू १२७, लाई
१२७, १३७, लाई
सम्झाउन सकें १३७, लाई
यस्तो भनें १३४, १३५,
१३६, ले ११३, १३४,
१३८, ले मलाई यस्तो
भने १३५, १३६, विर-
क्तिएर गए ११४, मध्ये
१३७
(पठम) बोधिसुत्तं ९१
पण्डुक २१४
पद्मोत्तर बुद्धको पालाका २५८
प्रसेनजित् कोशल ५९, ले २१२,
राजाका ३५, राजाले ३५,
३८, राजाका छोरा थिए
३४
प्रजापति गौतमीसँग प्रव्रजित ५००
जना भिक्षुणीहरूलाई २७
प्रज्ञापारमीको सम्बन्धमा बताउनु
भएको हो ८९

पा, पि

पाटलीग्राममा २८५, २८६
पाटलिगामियसुत्तंमा २९०
पाटलिगामसुत्तवण्णनाले २८७
पाटलिगामिय सूत्रमा २८३
पाटलिपुत्तनगरमापनंमा २९०
पापवग्गो १६६
पापी मार २५५
पायासिराजञ्ञसुत्तं ३७, ३८
पायासिराजञ्ञ सुत्तवण्णना ३८
पायासि राजन्य ३४, ३५, ३६,
३७, ले ३५, ३६
पायासि राजा ३९, ४०, ५९, ७१,
७३, कहाँ गई ४७, कति
मूर्ख ५९, को उपासकत्व
६८, को मिथ्यादृष्टि ३८,
लाई ४३, ले ३९, ४०,
६९, ७०, ले सुने ७०, ले
खाने जस्तै ७०, पनि ४०,
मा ३९, सँगै बस्न पाउँ
७०, हुँ ७१
पायासि देवपुत्र ७१, सँग ७१
पायासि नामक राजा ३८
पायासि नामहरू ३७
पायासि (वग्गो) ३७
पावा जाने बाटो ७८, भई ७४
पासरासिसुत्तंमा ११४
पासरासिसुत्तवण्णना ११६, १२४,
१२८, १३३, १३४, १३७,

Downloaded from http://dhamma.digital/

मा २२४, ले ११८, १२९, १३९
पिङ्गियानी ब्राह्मणले १८८
पिङ्गिल २७
पियवग्गो १८९

पु, पू, फ

पुक्कुस ७६, ७७, नामहरू ७६, (पण्डित) ७६, पण्डित हुन् ७६, भन्ने पण्डितहरू थिए ७६, कुलका मानिस-हरूले ७७, मल्लपुत्र ७४, ७६, ७८, ८४, मल्लपुत्र-को वस्त्रदान ८३, मल्ल-पुत्रको उपासकत्व ग्रहण ८१, मल्लपुत्रलाई ८३, मल्लपुत्रले ७८, ८२, ८३, मल्लवत्थु ७८
पुक्कुसाति २४३
पुनब्बसु २१४
पुप्फवग्गो १७१
पुप्फवती नगरका १७०
पूरलाससुत्तवण्णना २५८
फुस्स बुद्धका पिता हुन् २
फुस्सबुद्धवंसो २

ब

बनारस नजिक छ १२९
बाराणशी स्थित १३४
बाराणशीमा ७६
बहुधातुकसुत्तवण्णनाले १००, १०३
बिम्बिसार राजाका औरसपुत्र हुन् १
बिम्बिसार राजाका छोरा हुन् २, ३
बुद्धगयाको बीच १२९
बोधिउपट्ठाकत्थेर अपादानं ९०
बोधि थेरी ९०
बोधिपक्खियवग्गो ९०
बोधि राजकुमार ८६, ८९, ९२, ९३, ९४, ९५, १४६, १४८, १५०, कथा १४७, वत्थु ८६, ८८, ८९, १४७, को ८७, को उपा-सकत्व ग्रहण १४५, को निम्तो ९२, को निवास-स्थान १४८, को भोजन ९३, लाई ९३, ९४, १४५, लाई यस्तो भने ९३, लाई यस्तो भन्नुभयो ९५, लाई जवाफ दिई

Downloaded from http://dhamma.digital/

१४८, ले ८७, ८८, ९३, ९४, ९५, १३८, १४५, १४७, १४८, १४९, ले उपासकत्व ग्रहण गरे ८८, सुत्तं ८९, ९२, सुत्तवण्णना ८६, ८८, सुत्तवण्णनाले ९६, ९७, १४०, १४४, सूत्र १४७
बोधिरुक्ख ९०
बोधिवग्ग ८९
बोधिवन्दकत्थेर अपदानं ९०
बोधिसत्व १००, छँदा ९७, ले १०३
बोधिसम्मज्जकत्थेर अपदानं ९०
बोधिसिञ्चकत्थेर अपदानं ९०
ब्रह्मसंयुत्तं ११६, ११७
ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना ११६, ११७, ले ११८, १२४

भ

भग्ग देशको ८६, ८७, ९२, १४७
भग्ग (देश) हो १४७
भग्गवस्सराममा ९८
भगु र किम्बिल स्थविरहरूले १६७
भगु शाक्यकुमार १६६
भद्दकच्चान १६६
भद्दिय काली गोधापुत्तत्थेरस्स अपदानट्ठकथा १६२
भद्दिय १७०, थेर दुतियाको दिनमा १३९
भद्दियभिक्खुवत्थु १७१
भद्दियवग्गो १७२
भद्दियसक्कसुत्तं १७२
भद्दियसुत्तं १५४, १६७, १६८, १७१, १७२, १७४
भद्दियसुत्तवण्णना १५३, १६३
भद्रीय १२९, १६१, १७०, १७१, नगर १७१, नगरको १७०, स्थविर १६७, १७०, स्थविरलाई १६९, १७३, स्थविरलाई बोलाउन पठाउनु भयो १६८, स्थविरले १६७, १६८, १७२, प्रव्रजित हुन सक्ने छैनन् १६५, ले १६२, १६५, कुमारले १६२, भन्ने नाम राखेका थिए १६१, (भद्दिय) नामहरू १७०, (कालिगोधापुत्ता) १७१, भनिएको हो १६२,

Downloaded from http://dhamma.digital/

(भिक्षु) १७०, राजाकहाँ गई १६५, राजा चाहिं १६२, शाक्य राजा १६२, १६५, १६६, २४३, शाक्य राजाको बारेमा १६३, शाक्य राजा प्रव्र-जिन भएको कुरा सुनी १६७, शाक्य १६१, १६५, शाक्यको जन्म १६१, शाक्यको भिक्षु जीवन १६७, शाक्यले १६३, शाक्यले गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडिको हो १६३, शाक्यलाई १७४, शाक्यलाई बताउनु भएको हो १७२

भद्रीय लिच्छवी १५२, १५६४, १७१, ले १५३, १५४, १५९, ले स्रोतापत्ति फल प्राप्त गरी फर्के १५३, लाई १५२

भरत २८, चाहिंले २८

भारुकच्छ नगरमा २११, २१२

मुम्मज्जक २०९, २१३, २१४

भूमिज १, १४, १६, कहाँ आएर १४, का शास्ता १५, ले १६, २०, लाई १४, सँग १४, सँग प्रश्न १४, सुत्तं १४, सूत्रद्वारा १, सुत्तं वण्णना १४, सुत्तवण्णनाले १

भेसकला वनमा ८७

मेसकलावन मृगदायमा १४७

भेसकला मृगदायमा ९२

भेसज्जक्खन्धकं २२, १७६, १७७, १८०, १८७, २०४, २२९, २८५, मा २८३, मा उल्लेख भएको छ १९१

म

मगध देशमा चारिका गर्दै १०३

मगध राजा २०७

मगधमहामात्य २८७, २८९

मगधका २८५

मणिला २५२

मद्दव भन्ने राजाले ७६

मल्लकुमार १७६

मल्ल देशका हुन् २५२

मल्ल राजकुमारहरू ७८

मल्ल राज्यको १६३, १६६

मलवग्गो १७१

Downloaded from http://dhamma.digital/

मललसेकरले १६७, २१०
मल्लहरूले १७६, सुने १८०
महाउम्मग्ग जातक ७६
महाकप्पिन राजा २४३
महाखन्धकं १७०
महानाम १२९, १३७, १३८, १६४, र अनुरुद्ध १६४, थेर तृतीयाको दिनमा १३९
महापनाद जातकं १७१
महापरिनिब्बानसुत्तं १८७, को २८३
महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ७४, ७९, ८०
महापरिनिब्बानसुत्तबाट ७८
महापरिनिब्बान सूत्रमा १९०
महापरिनिब्बान सूत्रले १९०
महाबोधि जातकमा ८९
महामौद्गल्यायन २२५, महास्थ-विरसँग २२२, का बीच २२६, लाई २२५, ले २२५, सँग २२६
महालि लिच्छवीको परिचयमा १८८
महालिसुत्तवण्णना २५३
महावग्गो १५३, १५४, २२५, मा २५६
महावनको २६, ३१, १५४, २०७, २७१, २७६, २८१, कूटा-गारशालामा १९२
महावन स्थित २३३, २४०
महावेस्सन्तर जातक २४२
महासच्चकसुत्तंमा ११४
महासच्चक सुत्तवण्णनाले १०९
महासम्मत राजाका छोराको नाम हो ११९
महासमय सूत्रमा उल्लिखित १७९
(महासमयसुत्त) वण्णना २५८
(महा) सीहनादसुत्तं २५७, मा ११४
मातुगामसंयुत्तमा २१२
मारसंयुत्तमा २५५
मिथिलामा ७६
मिलिन्द प्रश्न २९
मिलिन्दवग्गो १६३, १६७, १६८, मा उल्लेख भएको छ १७२
मुजफ्फरपुर जिल्ला २३९
मुनिसुत्तवण्णना १३३
मूलपण्णासको २५६
मृगदाय १२९
मेण्डकसेट्ठिवत्थु १७१
मेत्तिय २०९, २१३, २१४

Downloaded from http://dhamma.digital/

मेत्तिय भुम्मज्जक २११, २१३, भिक्षुहरू २१३, भिक्षुहरू- कहाँ गए २१३, भिक्षुहरू केही बोलेनन् २१४, भिक्षुहरूको कुरा सुनी २०९, २१५, भिक्षुहरू- लाई यसो भने २१४, भिक्षुहरूले २१४
मेत्तिय भूमिजक २१३
मेत्तेय्य बुद्धका उपास्थाक हुने २५२
मेत्तेय्य बुद्धले परिभोग गर्नेछन् २११

य, र

यक्खपहारसुत्तं २९
यमकवग्गो १६४, १६५, १६६
यशकुलपुत्रहरू २४३
यशोधरा हुन् २
रतनसुत्तवण्णना २३९
रतनसूत्रको देशना गरी १९०
राजगृह स्थित ३, १४
राजगृहमा २१४, छँदा २०९
राष्ट्रपाल २४३
राम १०१, मा मात्र स्मृति १०१, मा मात्र वीर्य भएको होइन १०१, मा मात्र श्रद्धा भएको होइन १०१, ले १०१, १०२, ले यो धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र १०१
रोज १७९, नामहरू १७९
रोजमल्ल १७६, १७७, १८०, १८१, १८२, १८३, १८५, जस्ता नामी १७७, भग- वानकहाँ आए १७७, गए १८०, पनि १७६, माथि १७७, १८१, को चित्त १८२, लाई १८०, १८२, लाई धार्मिक कथाद्वारा १८४, ले १७७, १७८, १८३
रोजमल्लवत्थु १७७, १८०
रोजमल्लादिवत्थुकथा १७६

ल

(लकुण्टक) भद्दिय १७२, थेरको कुरा १७२, ले नगरेको समाधि कुनै छैन १७२, सुत्तं १७२
लिच्छवी कुमारहरू ८८
लिच्छवी कुमारसुत्तं १९१

Downloaded from http://dhamma.digital/

लिच्छवी गणतन्त्रको राजधानी हो
२३९
लिच्छवी नामहरू १९१
लिच्छवी परिषद्लाई २०५
लिच्छवी परिषद् हेर २०५
लिच्छवी भाणवार १९१
लिच्छवी राजा हुन् २३९
लिच्छवी राजाहरू २३९, २४०,
२४१, का कुराहरू २४३,
ले २४४, २४६
लिच्छवीवत्थु १८७, १८९
लिच्छवीसन्थागारसुत्तं १९१
लिच्छवीहरू १८६, १८८, १८९,
१९३, १९५, २०४, २०५,
२०७, २४०, २४१, २५९,
२६०, २६१, २८१, बडो
मेहनती १८८, त्यहाँ गए
१८७, गए २०६, थिए
त्यहाँ गयो १९३, हेरुन्
१८७, पनि क्षत्री नै थिए
भन्ने कुरा १९०, सँग
१८६, का बानी बेहोरा
१८८, का बीच १९३,
का महामात्य पनि थिए
२९, को कुरा १८८, को
प्रशंसा गर्नुभयो १८७,
लाई २०५, लाई भगवान-
ले यसो भन्नुभयो १९५,
लाई यस्तो भन्नुभयो
१९३, लाई हेर १८९, ले
१८७, १८८, १८९, १९२,
१९३, १९६, २०५, २०६,
२४५, ले स्वागत गरे
१९०, ले सुने २०४

व

वङ्गहार जनपदमा १३३, गई
१३१
वच्छनख जातक १७६, १७८, का
कुरा १७८
वजिर कुमारी २१२
वज्जिसत्तकवग्गो १९५, १९८
वज्जी (वृजी) राज्यको १८६
वड्ढ २१६, थेर २११, थेरगाथा
अट्ठकथा २११, नामहरू
२११, भन्ने छोरा पाएकी
थिइन् २१२, माता थेरी
२१२, माता थेरीगाथा
अट्ठकथा २१२, मान
२११, मान स्थविर २१०,
मान स्थविरको कुरा

Downloaded from http://dhamma.digital/

२१०, मान स्थविरको कुराको आधारमा २१० मान थेर २११, लिच्छवी २०९, २११, २१३, २१५, २१८, २१९, लिच्छवी नै हुन् २१०, २११, लिच्छवीको घरमा गई २१७, लिच्छवीको घर हो २१८, लिच्छवीको दुस्साहस २१३, लिच्छवी-को पात्र २१८, २२०, २२१, लिच्छवीको पात्र ढाकी देओ २१७, लिच्छवी-को पात्र उघारिदिन्छ २२१, लिच्छवीको भिक्षा २१७, लिच्छवीलाई यस्तो भने २१९, लिच्छवीलाई यस्तो भन्नुभयो २१८, लिच्छवीले २१०, २१३, २१४, २१५, २२०, सुत्तं २१२
वड्ढकीसूकर जातकं २१२
वड्ढी सुत्तं २१२
वप्प १२९, स्थविर २२४, थेर २२४, थेर स्रोतापन्न भए-का थिए १३९, नामहरू २२४, र भद्दियलाई उप-देश गरें १३७, भिक्षाटन जान्थे भनिएको हो १३८, शाक्य २२२, २२४ २२५, २२६, २३०, शाक्यको २२३, शाक्यले २२२, २२६, २३०, शाक्यलाई २२५, २२६, २२७, शाक्यलाई धर्मोप-देश गर्नुभयो २२२, सँग २२७, सँग छलफल २२५, सुत्तं २२४, २३०, सुत्त-वण्णना २२२
वप्पथेर गाथट्ठकथाले २२४
वर्षकार २८३, ब्राह्मण २८५, ब्राह्मणको बारेमा २८३
वस्सकार २८३, ब्राह्मणको परि-चयमा २८४, को मात्र नाम २८३, सुत्तंमा २८३
वसलसुत्तं १८८, १९१, २४६
वासुलदत्ता ८६, को तरफबाट भएका छोरा हुन् ९२, महारानी हुन् ८९
वासेट्ठ ब्राह्मण हुन् २२४
विदेह भन्ने राजाले ७६

Downloaded from http://dhamma.digital/

विमानवत्थुपालि ३४
विसाखावत्थु १७१
वृजीहरू १९६, १९९, २०१, २०३, को १९६, २०१, २०३, को अभिवृद्धिको कुरा सुनाउनुभयो १८७, लाई रोक्नको निमित्त २८६, ले २०१
वेणुवनमा १४, बस्नुभएको थियो ३
वेनसाख (धेनसाख) जातक ८६
वेनसाख जातकट्ठकथाले ८७
वेनसाख वा धोनसाख जातकट्ठ-कथाले ८७
वेमानिक प्रेतयोसनिमा २७
वेलुदन्त २११
वैदेहिपुत्र २०७
वैशालीका २०४, लिच्छवीहरूले १९०, सीहसेनापति २२५
वैशालीको १८७, १९५, २३३, २४०, २६८, २६९, कूटागारशालामा २३२, महावनको १८६
वैशाली स्थित २६, ३१, १५४, १९२, २०७, २७१, २७६, २८१
वैशाली नजिक १८६
वैशाली नगर २३९, को बीचमा थियो २४०, मा २३९, मलाई दिए पनि २०५
वैशालीबाट २४७, गए २६१
वैशालीमा १८९, १९२, २६६, आइपुगे २०४, आइपुग्नु हुँदा १९०, आई भगवान-ले १९०, गए २०४, जाँदाखेरी १८६, बस्दछन् १८६, भिक्षाटनार्थ जानु-हुँदा १८९
वैशालीवासी २०९, २२२, २३९, हुन् १५२, २११, २३२, एक राजा हुन् २५३

श

शक्कोदन शाक्यका १६४
शाक्य जनपद स्थित १७४
शाक्यराजा हुन् २२४
शुद्धोदनका पिता २
शुद्धोदनका राजदरबारिया पुरोहित थिए १२८
शुद्धोदन महाराजाका पिताको नाम २५८

Downloaded from http://dhamma.digital/

श्रमणोद्देशकहाँ गएको कुरा १
श्रावस्तीमा २१४, गए १३३
श्रोण श्रेष्ठीपुत्र २४३

स

सक्कोदन (शक्रोदन) १६४
सङ्गारवसुत्तंमा ११४
सच्चसंयुत्तं १८८
सञ्जिकापुत्र माणव ९३, ९४, १४८, ले ९३, १४५, लाई बोलाए ९३, ९४, १४७, १४८
सञ्जिकापुत्रलाई सुनाए ८७
सन्तिकेनिदान १६३
सन्थगारमा १८८
सरभङ्ग जातकमा २३७
सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त २५८
सहक भन्ने भिक्षु भएका थिए ११८
सहम्पति ब्रह्मा ११८, १२५, चाहिं ११८, प्रकट भए ११८, भन्दथे ११८, ले ११८, ११९, लाई गाथाद्वारा यस्तो भनें १२१

सा

सारन्दद १९५, चैत्य १८६, १९५, चैत्यमा १९२, १९५, चैत्य हो १९३, चैत्य स्थानमा १८७, चैत्य स्थानमा आमन्त्रण गरे १८६, सुत्तवण्णना १९७, १९८, सुत्तवण्णनाले १९५, १९६, विहार १९५, सुत्तं १९२, १९५
सारनाथ भनिन्छ १२९
सारिपुत्र थिए ७६
सारिपुत्र स्थविरले २५७
सारिपुत्र स्थविरलाई प्रहार गरेको सन्दर्भमा २९
साल्ह लिच्छवी २३२, २३३, को बारेमा २३२, ले २३३
साल्ह नामक सूची २३२
साल्हसुत्तं २३३, २३६
साल्ह सूत्रको उपदेश २८
साल्हसुत्तवण्णना २३५

सि, सी

सिद्धत्थ बुद्धका पिता हुन् २

Downloaded from http://dhamma.digital/

सिद्धार्थ कुमार ७९, १२८, गृह-
त्यागी १२९, जन्मिसके-
पछि १२८
सिद्धार्थ बोधिसत्व १२८, ले १२९
सिपावनमा ३९, गइरहेको देखे
३९, बस्नुभयो ३८, बसि-
रहेका छन् ३९, बसिरहनु
भएको छ ३९
सिंह २५४, २५६, को उपमा
२५४, प्रपात २५८
सिंहहनु २
सीह २५२, २५३, २५४,
(कोत्थुक जातकं) २५३,
घोस २५८, (चम्म-
जातकं) २५४, नादसुत्तं
२५५, २५६, नाद
(वग्गो) २५६, नामहरू
२५२, त्थेरगाथट्ठकथा
२५२, (थेर) २५२,
पपात २५८, पुर २५८,
मुख २५८, राजालाई
२३९, २४०, ले २३९,
सुत्तं २५३, २५४, २५५,
२५६, २५९, सुत्तले २६८,
समणुद्देसको कुरा २५३,
(समणुद्देस) २५२, सुत्त-
वण्णना २३९, २४०,
२४८, २५०, २६७, सुत्त-
वण्णनाले २५९
सीहहनु २५८
सीह सेनापति २२२, २३९, २४०,
२४३, २४८, २४९, २५०,
२५३, २५९, २६०, २६१,
२६६, २६७, २६९, २७१,
२७३, २७६, २७९, २८१,
को बुद्धसँग छलफल २५९,
२८१, को कानमा २६९,
को निवासस्थान हो २६८,
को प्रीतिलाई २४७, को
मनमा २४५, २४६,
२४७, २५९, २६०, २६१,
२८१, लाई २४३, २५०,
२६७, २६९, ले २४९,
२५०, २५१, २६२, २६५,
२६८, २६९, २७१, २७३,
२७६, ले भने २४९, वत्थु
२५९, सुत्तं २५३, २५५,
२७५, २७६, सुत्तवण्णना
२७२, की २५०
सीहा २५०, २५३, भन्ने थिइन्
२५०, थेरीगाथट्ठकथा
२५०

Downloaded from http://dhamma.digital/

सीहोपमसुत्तं २५५

सु

सखविहार जातकं १६४
सुखविहारी जातकं १६७
सुतसुत्तंमा २८३
सुन्दरिकभारद्वाज सुत्तवण्णना २५८
सुनक्खत्त लिच्छवी पुत्रले २५७
सुनीध २८३, २८५, वस्सकार २८३, २८६, २८७, वस्सकारवत्थु २८५, वस्स-कारले २८८, वस्सकारहरू २८५, ब्राह्मणको बारेमा २८४, र वस्सकार २८३, र वस्सकारहरूको भोजन दान २८५, वर्षकार २८९
सुप्पबुद्ध (सुप्रबुद्ध) का छोरा देव-दत्त शाक्य १६६
सुप्पबुद्ध सक्कवत्थु १६६
सुभद्र भन्ने नाम राखिएको थियो १३२
सुमङ्गल विलासिनीले ७४
सुमनवग्गो १७१
सुरट्ठ २७
सुंसुमारगिरि ९२, १४७, नगरको ८७, नगरमा ८६, भेस कला १४५
सुंसुमार नगरमा ८६

से, सो, सौ

सेतब्य नगर हो ३८
सेतब्यमा आइपुगी ३९
सेतब्यमा आउनु भएको थियो ३५
सेतब्यमा बस्दथे ३७, ३८
सेतब्यबाट निस्के ३९
सेतब्यवासी ब्राह्मण ४०, गृहपतिहरू ३९, हरूले ३९
सेनक ७६, बोधिसत्व ७६
सेरिस्सक विमानमा ७१, उत्पन्न भए ७१, ७२, ७३
सेरीस्सक भन्ने खालि विमानमा ३६
सेरीसक विमानवत्थु ३४, ३५
सोणकोलिविस भिक्षु भए २८
सोणपोतरियपुत्त १६७
सोण भन्ने सेनापति १६७
सोण सेट्ठिपुत्त थेरगाथा अट्ठकथाले १६७
सोण सेट्ठिपुत्तलाई १६७

Downloaded from http://dhamma.digital/

सोतापत्तिसंयुत्तं ३१, १७४, मा
३०, मा उल्लेख भएको छ
१७२, १९१
सोभित बुद्धका पुत्र हुन् २५२
सोभित बुद्धको निमित्त २
सोभित बुद्धको पालामा २
सोभित बुद्धको २५२
सोभितबुद्धवंसो २, २५२
सौराष्ट्र २७
संघभेदक्खन्धकं १६५, १६६, १६७

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

शब्दावली

अ

अकर्मण्यता भयो ५३
अकर्मण्य हुन्छ ५४
अकालिक छ ३२
अकालिक हो २२७, २२८
अर्काको होइन १८३
अक्रियावादी २४४, २६०, २६१, २६२, २६३, हुनुहुन्छ २४८, हुन् २६२, २६३, कहाँ २४४
अकुशल धर्महरू हटाउन १४३
अकुशलबाट रहित छ ११३
अकुशलबाट निवृत्त भई ११३
अकुशल हटाउनको निमित्त १६०
अकुशल हुन् १५५, १५६
अखण्ड ३२, १७५
अग्रस्थान दिएको कुरा १७३
अग्रस्थान प्राप्त गरेको २७
अङ्गपरित्याग २४२
अङ्गहरू २४२
अंगभंग गर्ने ८७
अंगभंग गरिदिनुपर्छ ८७
अग्रश्रावककहाँ प्रव्रजित भएका थिए २१३
अघि गरेको पाप कर्म बाँकी हुन्छ २२६
अघिल्तिर गई १४८
अघि सुनेको थिइन १०४, १०५, १०६, ११७
अछिद्र ३२, १७५
अल्छी हुन्छ १४१
अल्छी हुन्नथ्यो १०७
अँजुली अँजुली १११
अँजुली मुगीको रस ११०
अटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ ३१, ३२
अष्टसमापत्तिध्यान लाभ गर्नुभयो १६७

Downloaded from http://dhamma.digital/

अठारकोटी ब्राह्मणहरूसँग १३९
अणुमात्र दोष १०
अणु समान यो धर्मलाई ११७
अतकविचर ११६
अन्तरधान भए १२५
अतीतानागतवर्तमानका २३७
२३८
अर्तिबुद्धि सुन्ने इच्छा २०१
अतिशील १४३
अर्थ, धर्म र अनुशासन गर्ने ७६
अदिन्नादान नगर्न ४४
अदिन्नादायी ४२
अद्वेष १५७
अन्धकारमय यस लोकमा १३१
अन्धकारमा तेलबो बत्ती बालिदिंदा
६८
अन्धविश्वासमा परी २०९
अध्ययन गरें १०१
अँध्यारोमा दियो बालिदिंदा ८३,
१५९
अधिगमन श्रद्धा १४२
अनगारिक भई १३५, १३८,
१४०, १४३
अनन्त जिन नै हुनसक्छौ १३१
अनन्त जिन भन्ने कहाँ छन् १३३
अनन्त जीन भन्ने साथी १३३
अनर्थको निमित्त २१७, कोशिस
गर्दैन २२०
अन्यतीर्थियहरूले २६६
अनभिशिक्त पुत्र हुन् ३५
अनभिशिक्त राजकुमारलाई ३४
अनभिध्यालु ४४
अनागत समयमा ११२
अनागामी २४१
अनाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि
१५
अग्निको भय २८६
अग्निपरिचर्या गर ५८
अग्निपरिचर्या गर्नेछु ५८
अग्नि निभाउन नदेऊ ५८
अग्नि निभ्यो भने ५८
अग्निहोत्री जटिल ५७
अग्निहोत्रीको उपमा ५७
अग्निहोत्री जटिलको मनमा ५७
अग्निहोत्री जटिलले ५७
अनुकम्पा राख्छन् २८९
अनुत्तर पुरषदम्यसारथी ३१
अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास १३५
अनुत्तर शान्तिपदको खोजी गर्दै
१००
अनुत्तर सम्बोधी प्राप्त गर्न सक्दैनन्
१०४, १०५

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनुपम १४३, शास्ता हुँ १३१
अनुपादिशेष निर्वाण धातुमा परि-
निर्वाण हुन्छ ८४
अनुमति दिन्छौ भने २२७
अनुमति मागे १६४
अनुस्मरण गरें ११४
अनुमोदन गर्नुभयो २८८
अनुलोम गरिरहनु भएको ९१
अनुलोम र प्रतिलोम ९१
अनुशासन गर्नेछु १३५, १३६,
१३७
अनुश्रुतिको आधारमा मात्र १५५,
१५६, १५७, १५८
अपगर्भ २६५, हुन् २६५, श्रमण
गौतम २६३
अप्रमत्त भई ११६
अल्पमल हुने सत्वहरू ११८
अपर्याप्त ठानी १००, १०३
अल्परज स्वभावका १२५, १२६
अल्परज हुने १२०, १२१
अपराध गरें २१४, २१९
अपरामर्शित ३२
अपरिशुद्ध आजीविकाका २३४
अपरिशुद्ध कायकर्म २३४
अपरिशुद्ध मनः कर्म २३४
अपरिशुद्ध वचीकर्म २३४
अपरिहानीय धर्मको विषयमा १८७
अपरिहानीय धर्म भनेको के हो ?
१९६
अपरिहानीय धर्महरू १९५, २०३,
को बारेमा उपदेश गर्नेछु
१९५, मा २०३
अपवाद गर्छ २१७
अपवाद गर्दैन २२०
अप्रसन्न भएका थिए २१
अप्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्न २५
अप्रज्ञापितलाई प्रज्ञापित नगर्नाले
२००
अप्राणक १०७, ध्यान १०७, ध्यान
नै नगरूँ १०८, १०९
अल्पातङ्क ९३
अल्पातङ्की हुन्छ १४३
अल्पाबाध ९३
अपाय ४२, ४३
अल्पाहारता ११०, को कारणले
गर्दा १११, ११२
अर्पित गरी २४, २६९
अल्पोत्सुकतातिर ढल्किन्थ्यो ११७
अल्पोत्सुकतातिर लागेको छ ११८
अब उप्रान्त ११५
अभव्य १२४, पुरुषहरूलाई छाडी
१२४

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिध्या दौर्मनस्य १०
अभिध्यालु ४२
अभिनन्दन गरे २०
अभिवादन गरी ४०, ७८, ९४, १८२, २३३, २६१, २७१, २७६
अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी २६७
अभिवृद्धि हुन्छ १९७, २००
अभिशिक्त भएका ७
अभिषिक्त नभएका राजा हुन् ३८
अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी ९८, १००, १४३, १४४, बसेको छु ९९
अमनाप १२
अमनुष्य भय १९०
अमानुषीय ४९, १२७, २८५
अमृतद्वार खोलिदिने ११९
अमृतद्वार खोलियो १२५
अमृत पाइसकेको छु १३५, १३६, १३७
अमृतभेरी बजाउने छु १३१
अमोह १५७
अयोनिसो १५, १६, १७
अरणी घर्षण गरेर १८
अरणी घर्षणद्वारा १०४, १०५, १०६
अरणीद्वारा आगो बनाई ५८
अरणीलाई खुर्पाले चिऱ्यो ५८
अरणीले घर्षण गर्दा १९
अरहत्वलाभी गर्नुभयो १६७
अरहत् १४२ हुनुहुन्छ ३९, सम्यक्सम्बुद्ध ९, १९३, सम्यक्सम्बुद्धको प्रादुर्भाव १९३, सम्यक्सम्बुद्ध हुन् १३५, १३७, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ २५९, २६१, २८१, सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ २६०
अरहन्तहरू २०३, २७७, प्रति २०३, का बस्ने स्वभाव ११०
अरहन्त होलान् १३२
अरहन्त हुनुभयो १६७
अरूको होइन १८२
अरूलाई दान दिनु हुन्न २६७
अलाभको निमित्त २१७, कोशिस गर्दैन २२०
अलि अलि आहार ग्रहण गर्न थालें ११०
अलुब्ध पुरुष १५७
अलोभ उत्पन्न भएमा १५७

Downloaded from http://dhamma.digital/

अविदद्यास्कन्धलाई छेदन गर्छ २३८
अविदद्यास्कन्धले ७
अविदद्याको कारणबाट २२८
अविदद्याको नाश भई २२५, २२६
अविदद्या नाशभयो ११५, ११६
अब्यापादी ४४
अविदद्यास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ १२
अविनिपाती ३१, ३२, १७४, १७५
अवैरभाव उत्पन्न भएमा १५७
अश्रद्धालु २७६, २७७, २७८, २७९, हुन्छ १४१, पुरुष-लाई पनि १२१, १२२
अश्वरत्न १९२, १९३
अशुभ भावना आदि गर्छन् २४५
असत्कारपूर्वक दान दिई ७१
असठी र अछली हुन्छ १४१, १४३
असत्य १५९
असन्तुष्ट भइसकेको २६५
असम्भोग्य २१९, गर २१७, २२० गर्छ २१८, गरेको छ २२०, २२१, गरियोस् २१८, गरिसक्यो २१८
असीत्यानुब्यञ्जन २४५, २४८
असी वर्षको बूढोको शरीरको १११
असुचि मात्र होइन ४६
असंख्यकल्प २४१
अहित १५५, र दुःख हुन्छ १५५, १५६
अहोसुख १६७, १६८, १७२
अज्ञानतापूर्वक १५, १६, परलोक खोज गर्दा ५१, परलोक खोज्नु हुन्छ ५९

आ

आऊ हेर ३२, २२७, २२८
आकिञ्चन्यायतन लोकमा मात्र पुऱ्याउने छ १००
आकिञ्चन्यायतन लोकमा उत्पन्न भएको कुरा १२६
आकिञ्चन्यायतन सम्बन्धी कुरा बताए ९८
आँखाका ताराहरू १११
आँखा झिकिदिए ८७
आँखा झिकिदिएका थिइ ८७
आँखा त्यसै छ ५५

Downloaded from http://dhamma.digital/

आँखा विनाश गर्ने २५५
आँखा हुनेले ६८, ८३, १५९
आँग भरी गुहू बगेर ६३
आगमन श्रद्धा १४२
आगोको दृष्टान्त १८, १९
आगो खोज्ने पुरुषले १८, १९
आगो जस्तै तेजिलो देखियो ८४
आगो झैं तेजिलो ८४
आगो निकाल्छु भनी १०५, कोशिस गऱ्यो १०४, कोशिस गरेमा १०६
आगो निकाल्न सक्दैन १०५
आगो निकाल्न सक्ला १०४, १०५
आगो निकाल्न सक्ने छैन १८
आगो निभेको खण्डमा ५८
आगो निभ्यो ५८
आगो पाउने उपाय ठीक भएकोले २०
आगो बाल्न सकिन ५८, ५९
आगो बाली ५९
आगो बलेन ५८
आगो बाल्छु भनी ५८
आगो लगाइदेओ ५२
आगो लगाउँछु २२९
आश्चर्यजनक गाथा ११७
आचारगोचर १०, सम्पन्न हुन्छ १०
आचार्य स्थानमा राखे १०२
आचार्य भएर पनि १००
आजदेखि मलाई १५९
आज फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई १२३
आठ पुरुषपुद्गलहरू छन् ३२
आठजना पुरोहित ब्राह्मणहरूमध्ये पाँच जना हुन् १२८
आठजनामध्ये तीनजनाले १२८
आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई ४, ५
आतप्तयुक्त भई १०, बस्छन् २०७
अति उष्ण स्वभावका १४३
आधा भाग दिने १७८
आधा महिनामा १४४
आधा महिनाको कुरा छाडिदेऊ १४४
आधिपत्यले युक्त हुन्छ ३२
आनुपूर्विकथा भन्नुभयो २६७
आनुपूर्विकथा सुनाउनुभयो १८२
आनृशंसकथा २६७
आफ्नै हातले ९५, १४९, २६९, दान दिई ७१, ७२, दान देऊ ७२, ७३, दान नदिई ७२, प्रदान गरे १८४
आफ्ना कुरामा बस्न सकेनन् १३४
आफूलाई मात्र दान देऊ २४९

Downloaded from http://dhamma.digital/

आफै जान्नेछौ कि १५७
आभरण लगाएको ४५
आभूषणहरू २०४
आत्मकथा ११४
आत्म भन्नेलाई अनात्म ११७
आत्महत्या २५१
आमाकहाँ गई १६४
आमा चाहिंले १६४
आमा बाबुको इच्छाविना ९७
आत्मा होइन २३७
आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुन्छ ३२
आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ १७५
आर्य तूष्णीभावले ३०
आर्यनिर्वेध हुन १४३
आर्यमार्ग लाभिनी हुन् १६१
आर्यविनयमा २१९
आर्यशील भन्ने ठाउँमा १७५
आर्यश्रावक १७४, हरू २४१
आर्यज्ञान दर्शनको विशेषता १३५, १३६
आयुको प्रथम चरणमै ९७
आयु सहगत ५४, ५६
आरक्षा २०३, गर्न सक्छन् २०२
आराम लिनको लागि ३९
आलयमा आनन्दित हुने ११६
आलयमा रत हुने ११६
आलोक उत्पन्न भयो ११५, ११६
आवरण २०३
आवाज अधिक हुन्थ्यो १०७
आवाज आउने हो १०७
आवाज पनि सुनिन ७९, ८२
आवाज पनि सुन्नुभएन ७९, ८२
आवुसो १३४, गौतम १३४, १३५, १३६, भनी कुरा नगर १३५, भन्दै कुरा गरे १३४
आशय अनुशय ज्ञानलाई १२०
आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि १५, १६
आशा नगरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि १५
आशा नलिएर गरे पनि १७
आशा लिएर १८, १९, गरे पनि १७, भए पनि १८, १९
आशा लिएर ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि १७, १८, १९
आश्वस्त पाएका हुन् २६५
आश्वस्त प्राप्त हुन् २६५
आश्वस्त श्रमण गौतम २६३
आषाढको पूर्णिमाको दिन १३८

Downloaded from http://dhamma.digital/

आसन २४३, बिच्छ्याए १३४, हरू विछ्याइराखेका छन् २४१, राखिदिने १३४
आसभबलहरू २५६
आस्रव दुःखवेदनीय २२८
आस्रव निरोध हो १२, ११५
आस्रव निरोध हुने मार्ग हो १२, ११५
आस्रव समुदय हुन् ११५
आस्रवहरू हुन् ११, ११५, को समुदय हो ११
आस्रवक्षय ज्ञानमा चित्त झुकाएँ ११५
आह्वान गर्न योग्य १२, छन् ३२
आहार ग्रहण गर्दा १११
आहार ग्रहण नगरूँ ११३
आहार ग्रहण गर्दिन भनू भने ११०
आहारहरू त्याग्ने मार्ग नअपनाऊ ११०
आहारहरू त्याग्ने मार्गलाई तपाई लाग्नु हुन्छ ११०
आहारहरू त्याग्ने मार्गतिर तपाई नलाग्नुहोस् ११०

इ

इन्द्रिय परोपरियत्तिज्ञान १२०
इन्द्रिय रक्षा गर १०
इन्द्रियहरू अति परिशुद्ध छन् १२७
इन्द्रियहरू तीक्ष्ण हुन्छन् १२१

उ, ऊ, ऋ

उत्कृष्ट छ ११२
उग्घाटितञ्ञू १२३, १२४
उच्चकुलीन १६१, मध्येमा श्रेष्ठ छन् १६९
उच्छेदवादी २६२, हुन् २६३, २६४
उष्ण सहगत ५४, ५६
उत्तम वस्तुहरू ३६
उत्तरीय मनुष्य धर्म ११२, १३५, १३६
उदयब्यय गामिनी ज्ञानले युक्त १४३
उदयमी १८८
उदयानमा गई १८९
उदयानहरू ६
उपक्रम गर्ने ११२
उपस्थान गरेका थिए १२७

Downloaded from http://dhamma.digital/

उपस्थान गरिरहेका थिए १२९
उपस्थानशाला २२६
उपद्रव छैन २१५
उपद्रव सहित छ २१५, २१६
उपद्रव हुँदा ११
उपमा ५३, ६४, १०४, १०५, १०६, द्वारा पनि ४५, देखाउने छु ४५, ५०, ५५, ५७, ६३, बताउँछु ५९, भन्दछु ६५, हरू १०३
उपयुक्त १८२
उपराजाहरूले २००
उत्पल १२१
उपहास २६९
उपाय नै बेठीक भएकोले १८
उपासकत्व ग्रहण गरे १५३
उपक्षी भई बस्छ २२८, २३०
ऊन ६७, का कपडा ६७, को धागो ६७
ऋजुप्रतिपन्न छ ३२
ऋषिहरू आउने र जाने ठाउँ १२९

ए, ओ, औ, अं

एउटा भगवानलाई चढाए ८३
एक एक अँजुली ११०
एक छेउमा बसे ४०, १५०, १८२
एक जन्म ११४, को ११
एकजोर उत्तम कपडा चढाए ७५
एक देवता आई १२६
एक महिनामा १४४
एकमेलताको बारेमा १८८
एक रातदिन हुन्छ ४७
एक रातदिनको कुरा छाडी देऊ १४४
एक रातदिनमा १४४
एकलाखले देऊ २०५
एकवर्षको कुरा छाडी देऊ १४३
एकवर्षमा १४३
एकवर्ष पख १६५
एकवर्ष भनेको पनि लामो हो १६५
एकसाथ उठेर जाँदा १९८
एकहप्ता १६६
एकहप्ता पर्ख १६५
एकाग्रता प्राप्त गर्न सक्छ ४
एकांश पछ्यौरा गरी २२०
एकांश पारी ११८
एकैसाथ उठेर नजानेलाई १९७
ऐन कानूनका पुस्तक २००
ओक्कपन श्रद्धा १४२, लाई 'श्रद्धा' भनिएको हो १४२

Downloaded from http://dhamma.digital/

ओठ चलाउने बित्तिकै ९८, १०१
औपपातिक छैन ७१
औपपातिक प्राणीहरू ३९
औपपातिक सत्व छैन ५९
औंला भाँच्न थाले २०५, २०६
अंकुश समाती १४२
अंगहरू हुन् १४२

क

कछुवा र माछाहरूले खाएर सिद्धिने १२२
कछुवा माछाहरूले खाएर सिद्धिने फूल जस्तै १२३
कष्ट मात्र हुनेछ ४
कष्ट हुनेछ भन्ने विचारले १२५
कटु १२, १०४, ११२
कर्णधारबाट निस्केको आवाज १०७
कनिकाको भात ७०
कपडा ६७, ८४, का वस्त्रहरू ७०, टाँग्छ २३६, फिक्नुहोस् १४९, फिक्न लगाउनुभयो ८८, वछ्याउन लगाएका हुन् ९६, मा जाँदा ९६, मा जान नचाहनुभई ९६, मा टेक्नु हुने छैन ९५, मा नटेक्नु भन्ने नियम ९६, माथि टेक्नुहोस् ९४, माथिबाट ८८, ९६, माथिबाट जान हुन्न १५०, माथिबाट जाँदा १४९, माथिबाट जानु भएन ८८, माथिबाट जानुहोस् १४८, १५०, माथिबाट नजानुको कारण १४९, माथिबाट जाने अनुमति दिन्छु १५०, भगवानलाई चढाए ८३, ल्याइदियो ८३, ल्याइदेऊ ८३, स्वीकार गर्नुहोस् ८३, हटाउन लगाई ९५, १४९
कल्प आयु हुने ब्रह्मा भएर उत्पन्न भएका थिए ११८
कपास ६७, को सिरान २०८, को सिरान राखी २०७
कर्मण्य ५३, भई निश्चल भएपछि ११४, ११५, थियो ५३, भई ११, हुन्छ ५३, ५४
कर्मको फल छ ४१, ४२
कर्मको फल छैन ३९, ४१, ५९, भन्ने दृष्टिका होइनौं ७१

Downloaded from http://dhamma.digital/

कर्मको फल पनि छ ४९
कर्मको फल पनि छैन ४०
कर्ममा विश्वास गर्दैनथे ३५
कमलको फूल हो ९२
कमल फूलका आकारहरू ८६
क्रमशः चारिका गर्दै १३४
क्रम सहित ३२
कम्मावरण १२४
कर्मानुसार ११, ११५
कर १९९, २००
अरङ्हरू हल्लिन्थे १११
कराउनथाले २३
कराउनथाली १५०
कराइरहेकी १५०
करुणाको कारणलाई १२०
कल्याण कीर्तिशब्द ३९, २७३,
फैलिन्छ २७२
कल्याणमित्रहरूको सत्संगतद्वारा
१२३
कल्याणभाषी ३९
कसको धर्म तिमी रुचाउँछौ १३०
कसलाई प्रथम धर्मोपदेश गरूँ
१२६, १२७
कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्नसिक्ला
१२५, १२६
कसैको आश्रय नचाहिने भएपछि
१८२
कसैले भन्दैमा १५२
कसौंडीबाट भात झिकिरहेको १६२
कहाँ बसीरहेका रहेछन् १२७

का

काका हुन् २२२
काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो १०७
काट्छ ४३
कान्छाबाबु हुनुहुन्छ २२७
काटिदिन्छ ४३
काटेको ताडवृक्ष झैं २६५
काठ ६०, १०४, १०५, १०६,
२०७, २०८, हरू ३८
कान्तार पार गरे ६२
कान्तारमा बेसरी पानी परेको छ
६०, ६१, ६२
कान् थाप १३५, १३६, १३७
कामच्छन्द हो १०४, १०५, १०६
कामस्नेह हो १०४, १०५, १०६
कामपरिडाह हो १०४, १०५,
१०६
कामपिपासा हो १०४, १०५,
१०६

Downloaded from http://dhamma.digital/

कामामिथ्याचार नगर्ने ४४
काममिथ्याचारी ४२
काममूर्छा हो १०४, १०५, १०६
कामविषयको दुष्परिणामकथा
१८२
कामविषयको बीचमा बस्ने ५, ६,
७
कामविषयको वितर्कना गर्ने ५
कामविषयमा निमग्न हुने १९३
कामविषयमा निमग्न हुने १९३
कामविषय परिभोग गर्ने ५
कामविषयमा लिप्त भई बस्छन्
१०४
कामविषयबाट निवृत्त भई ११३
कामविषयबाट रहित छ ११३
कामविषयलाई नत्यागी १०४
कामविषयलाई हटाई बस्छन् १०५,
१०६
कामविषयबाट अलग्ग भई ११४
कामास्रवबाट पनि ११५, विमुक्त
हुन्छ १२
कायकर्म २३५
कायमा कायानुपश्यी भई बस्छ १०,
११
काय छाडी ७२
काय त्यसै छ ५५
कायद्वारा संयत हुँदा २२५, २२६
कायदुश्चरितलाई २६४
कायले स्पर्श गरी २२८
काय रोग २०२
कायले र चित्तले १०५, १०६
कायसाक्षि १३८
कायसुचरित २६३
कालवृक्षको जोर्नी १११
कालीगडको ८७
कालीगढ भागेर गयो ८७
कालीगढलाई सूचित गरे ८७
काली थिइन् १६१
काली भएकीले १६१
कालो ४८, छ ११२, केश छँदाछँदै
९७, पनि हरियो पनि
नभएको ११२, सेतो ४८
काषायवस्त्र धारण गरी ९७

कि, कु, कृ

किंकुशल गवेशी भई ९७, १००,
१०३
क्रियावादी २६०, २६१, २६२,
भएर २४४
किलेसावरण १२४

Downloaded from http://dhamma.digital/

कुनै कुराको विश्वास गर्नुहुन्न १५२
कुखुरा ६८
कुम्भक १०७
कुराहरू सुन्न सक्नुपर्छ २०१
कुलकुमारीहरू हुन् २०१
कुलस्त्रीहरू २०१
कुलपुत्रहरू १४०, १४३
कुल्लुं २८९
कुवामा १११
कुवा जस्तो भएको छ २६६
कुशल हुन् १५८
कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त १६०
कुशल धर्महरू उत्पादन १४३
कुशल धर्महरूमा उत्साहित हुन्छ १४३
कुशलाकुशल कर्मको फलमा ३५
कुशलवार्ता गरिसकेपछि ९३, २८७
कुशल विहारको बारेमा ९३
कृष्णपक्षको पञ्चमीको दिन १३९
कृष्णपक्षको प्रतिपदाको दिन १३९
कृतज्ञ र कृतवेदी हुने पुरुष १९४
कृपण ६९
कृषक ६९, हरू ८१
कृषीवाणिज्य आदि कामहरूमा २००

के, को, कौ

के कुरा गर्दै बसेका थियौ १८६
केराउ कोसाको रस ११०
केश दाह्री छचौर गर ४५
केश दाह्री छचौर गरेको ४५
केश दाह्री छचौर गरी ९७
कोशिस गर्नुपऱ्यो ९९
कोशिस गर्नेछु १०१
कोष घट्छ १९९
कौडी ६४, ६५, खान्थ्यो ६४

ख

खन्तीले २३६
खबर सुने १७६
खरानी बनाएर २२९
खराब विचारबाट मलाई युक्त गराइदिनुभयो ७२
खरो १०४, ११२
खाऊ १८४
खाटमा राखी १८९
खटमा राख्दै १८९
खाडलबाट झिक ४५
खाडलमा जाने इच्छा गर्ला त ? ४५

Downloaded from http://dhamma.digital/

ख्याति प्राप्त १८१, २४९
खादय भोज्य २४, २८८, तयार पार्न लगाई १४८, २६८, तयार पारेको छु २३, द्वारा २८८
खानुहोस् वा लैजानुहोस् २४
खापा ढकढक्याऊ १८२
खापा ढकढक्याए १८२
खिन्न भइरहेकी १५०
खिन्न हुन थाली १५०
खुम्च्याउँछ २९०
खुम्चेको बाहु २९०
खुम्चेको हातलाई पसार्छ ११८
खुट्टा धोएर १५१, (कपडामाथि-बाट) जाने अनुमति दिन्छु १५१
खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न ७०
खूर्पाले ५८, ताछे ५८
खोक १८२

ग

गणिकाको कारणमा १८९
गर्धनमा बाँध्छ ७
गर्धनमा बाँधी २५१
गर्धनसम्म पानी आउने ठाउँसम्म गई १९०
गर्नुपर्ने ११५, गरिसकें १२
गर्भशय्या २६५
गर्भिणी आमा १४५
गर्भिणीको उपमा ५०
गर्भिणी थिई ५०
गर्भिणी ब्राह्मणीले ५०, ५१
गम्भीर ११६, ११७
गरुडाकारको विमान बनाई ८७
गरुंगो ५३, ५४
गलत दृष्टि छाड्नुहोस् ५९
ग्रहण गर्नु पर्दैन १५५, १५६, १५७
ग्रहण गर १८४
ग्रहण गरी बस्नु १५७
ग्रहण गरुन् १८३
ग्रहण गर्नुहोस् १८२
गहिरो देखिन्छ १११
गाई ६८, ६९, हरू छन् ५
गाउँ निगममा लुटपीट गरी १९७
गाउँ वा निगमको नजिक ६
गाउँमा गए ६६
गाँठो झैं १११
गाडाको समूह ६०

Downloaded from http://dhamma.digital/

गाडा चलायो ६०
गाडामा भएका काठ ६१
गाडामा भएका घाँस ६१, ६२
गाडा हलुंगो पारी ६१
गाडाहरूमा ६०, ८०
गाडाहरूलाई ७४
गाडाहरू गएको देख्नुभयो ७९
गाडिवान नाइके ६१, जस्तै ६३,
ले ६०, ६२
गाडिवानलाई अगाडी बसाल्छन्
७९
गाडिवानहरूलाई सम्बोधन गऱ्यो
६२
गाडिवानहरूको उपमा ५९
गाथाद्वारा यस्तो भनें १३०
गाली २२०
गुण वर्णना २४१
गुण वर्णन २४५, २५९
गुहूको पोकोको उपमा ६३
गुहूको रास देख्यो ६३
गुहू बघ्न थाल्यो ६३
गुहू बोकेर लग्यो ६३
गुहू लैजानुपऱ्यो ६३
गुहू लैजाने मानिस जस्तै हुनुहुंदो
रहेछ ६४
गहृत्याग गर्नुभन्दा अगाडि १६३
गृहस्थमा रहने छैनन् १२८
गृहस्थीकालका साथी थिए १७६
गृहस्थीदेखिको साथी १७८
गृहस्थी संकल्पहरूलाई १०
गृही साथी हुन् १७९
गृहस्थी हुने कुरा भनेका थिए १७८
गृहपति वा गृहपतिपुत्रले ९
गृहपतिरत्न १९२, १९३
गोघातक १०९
गोचर गाउँहरू पनि छन् १०३
गोरुहरू मेर ८१
गोरुहरू मारिए ८१
गोरुहरूलाई दु:ख नदिनुहोस् ६१,
६२
गौतम १३४, का श्रावक ३९
गौरव २०१, पूर्वक दन देऊ ७२,
७३, पूर्वक दान दिई ७२,
पूर्वक दान नदिई ७१
गंगाको तीरमा २८७
गंगानदी २८९, बाट १९०

घ

घरबाट छाडी २४२, म प्रव्रजित
भएँ ९७
घर छाडेकि छाडेका छैनन् १२९

Downloaded from http://dhamma.digital/

घर छाडेमा बुद्ध हुने छन् १२८
घर त्योगेका थिए १२९
घरमा बसे चक्रवर्ती राजा १२८
घ्राणले गन्ध सुँघी २२८
घाँस काठ र पानी ६१, देखेनन् ६२
घाँस ८, ३८, ६०, ६१
घाँस र पानी थुप्रै छन् ६२
घ्राण ५५
घाममा तातिएको ५३
घुँडाले पृथ्वीमा टेकी ११८
घृणित पनि छ ४६
घोट्छ २३४
घोडाको पुच्छरको रौंलाई समेत १८८
घोडा १९९, २००, का बच्चाहरू २३०, हरू ५
घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा ६८, ८२, १५९
घोप्टोपरी लड्थें १११

च

चंक्रमण स्थलमा १०९
चंक्रमण गर्ने स्थानको अन्ततिर १०९
चक्रवर्ती राजाले २५७
चक्काले २०५
चतुर्थध्यान ११
चन्द्र सूर्य ४१, पनि छन् ४८, पनि छैन ४८, पनि देख्दैन ४८, को उपमा ४१, लाई देख्ने पुरुष पनि छैन ४८
चप्पलहरू १७१
चर्पीको उपमा ४५
चर्पीको खाडल भनेको असुचि हो ४६
चर्पीको खाडलमा डुबेको हुन्छ ४५
चर्याको बारे वर्णन २४१
चर्या वर्णन २५९
चर्या वर्णना २४१
चरितमा राख्नुभयो १२४
चक्षुले रूप देखी २२८, २२९
चक्षुले रूप पनि देख्छ ५६
चक्षुले रूप देखेर निमित्तग्राही नहोऊ १०
चाउरिन्छ १११
चाउरिएको थियो १११
चाँडैनै ९९, १००, १०१, त्यो (उनको) धर्म अध्ययन गरें ९८

Downloaded from http://dhamma.digital/

चातुभौमिक धर्महरूलाई स्वयं जानी १३०
चाँदी ६७, को भारी छाड्नेछु ६७, को भारी छाडेर ६७
चार अङ्गले युक्त स्रोतापन्न हुन्छ १७४
चार कारणले सम्पन्न आर्यश्रावक ३२
चार जोर ३२
चार प्रकारका फूलहरू भए जस्तै १२३
चार प्रकारका व्यक्तिहरू छन् १२३
चार धर्मले युक्त हुने आर्यश्रावक १७४
चार धर्महरूले युक्त हुने आर्यश्रावक १७५
चारमहीनामा १४४
चार रात दिनमा १४४
चार वर्ष पख १६५
चारवटा गुणहरू हुन्छन् २६
चार सत्यमा जानेलाई ११७
चारिकार्थ जानुभयो १४७, १८०
चित्रकथिक ३९
चित्तमा चित्तानुपश्यी भई १०
चित्तले १०६, (कुशल चित्तले) चित्तलाई १०६, चित्तलाई निग्रह गर्दै १०७
चिरकाल नबित्दै ९९, १०१, १३६, १३७
चीवर छाडेको २५७
चीवर पहिरी ९४, १४८, १९२, २१८, २८८
चीसो १०५, भएको हुनाले १०५
च्युत भएका ११
चुक्लीको भय २८६
च्यूत र उत्पन्न ११५, हुने ११५
चूप नलागी २७८
चूप रहुन् २२१
चूपी लिई ५१
चूपीले पेट काट्छ १०९
चोर १९९, को उपमा ४२, घातकले ४३, हो ४२, हो भनी मकहाँ ल्याई ५४, नभइकन पनि २००, भएर २००, २०२, लाई समाती ४३, ५१, ५३, समाती ल्याई ५६, हरू १९७, हरूका सहायक भई १९९, २००, २०२, हरूले दुःख दिइरहेका छन् १९७

Downloaded from http://dhamma.digital/

चौबाटोबाट २६८, २६९
चौबाटोमा १६८, २६९
८४ हजार छन् २४२

छ

छ जनाले यापन गर्थ्यौं १३८
छत्र २४०
छ महीनामा १४४
छ रातदिनमा १४४
छ वर्गीय भिक्षुहरू २१३
छवर्ण रश्मीको पुञ्ज २४८
छ वर्ष पख १६५
छ वर्षमा १४३
छ वर्षसम्म तपस्या गरिरहेको बेलामा १२८
छवि वर्ण ८४, ८५, १२७, कुरूप भएको थियो ११२
छाया हो २२९
छाला ५४, ५७, काट ५७, जस्तो छ ११२
छेदन गर्नुपर्छ २६४
छोराछोरी सहित २१९
छोरा थियो ५०
छोरा पाए १३२
छोरी उनलाई दियो १३२
छोरी थिई १३२
छोरीलाई १३२
छोरीबेटी हरण गर्दा २०२
छोरीबेटीहरूलाई २०२
छोरीलाई देखेर १३२

ज

जति जति म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको नगिचमा पुगें १३४
जति जाने पनि १२३
जति पढे पनि १२३
जति सुनाए पनि १२३
जति सुने पनि १२३
जस्तो तिमी छौ त्यस्तै म छु ९९
जस्तो तिमी छौ त्यस्तै राम छन् १०२
जस्तो भोजन म खान्छु त्यस्तै देऊ ७०
जस्तो म छु त्यस्तै तिमी छौ ९९
जस्तो राम छन् त्यस्तै तिमी छौ १०२
जस्तो लुगा म लगाउँछु उस्तै देऊ ७०
जनपदमा दुःख दिन्छन् २००
जनपदहरू विनाश पार्छन् १९७

Downloaded from http://dhamma.digital/

जबर्जस्ती २०२, हरेर लगी २०१
जब तिमीहरू आफै जान्नेछौ १५६
जन्म क्षीण भयो ११५
जमातका जमात भई ३९
जन्मान्धको उपमा ४८
जन्मान्ध पुरुष झैं लाग्छ ४८
जन्मान्ध पुरुषले ४८
जमुनाको शीतल छायामा ११३
जरिवानाको डरले १७६
जरिवानाको भयले गएको हुँ १७७
जरो उखेलिसकेको २६५
जरोलाई निकाल्छ २२९
जसको निमित्त कुलपुत्रहरू १३५, १३८, १४०, १४३
जहाँ आलारकालाम थिए ९७, ९८, त्यहाँ गएँ ९९
जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ गएँ १००, १०१
जहाँ उरुवेलको सेनानी भन्ने गाउँ हो १०३
जहाँ कुशीनगर हो १८०
जहाँ कोकनद प्रासाद हो ९४
जहाँ पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू थिए १३४
जहाँ बोधिराजकुमार थिए ९३
जहाँ बोधिराजकुमारको निवास-स्थान हो ९४
जहाँ भगवान हुनुहुन्छ ९३, ९४
जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो ९३, १७४
जहाँ वाराणशी हो १२७
जागृत भएर पनि ८०, ८२
जाति क्षीण भयो १२
जादूगर जस्तै हुनुहुन्छ १५२
जादूगर हुन् १५४
जिन हुँ १३१
जिह्वा ५५, ले रस चाखी २२८
जीव ५२, देख्दैनौं ५७, देख्न सकूँ ५७, निस्केको हेर्छु ५२, निस्केको देख्दैनौं ५२, ५४, निस्केको देख्न सकूँ ५४, निस्केको हामी देख्दैनौं ५५, पसेको वा निस्केको ५२
जीवन परित्याग २४२
जीवन रहन्छ १८५
जीवित रहन चाहन्छन् ४९
जुगुप्सा २६४
जुगुप्सी २६२, हुन् २६४
जुन दिशामा भय छैन २१५
जुन धर्म राम जान्दछन् त्यो धर्म १०२

Downloaded from http://dhamma.digital/

जुवा खेल्दैथे ६४
जुवा खेले ६४
जुवा खेलौं भनी भन्यो ६४
जुवाडेको उपमा ६४, ६५
जुवाडे जस्तै लाग्छ ६५
जुवाडेहरू ६४
जुवाले २०५
जे जति समुदय धर्महरू हुन् १८२
जेठापाका राजाहरूकहाँ २०१
जेठापाका राजाहरूले २०२
जेठी थिइन् १६१
ज्योति देखेको छु १३७
जंगलमा गई ७
जंगलमा बसे पनि १६८
जंगली हात्ती ८, ९, लाई ७, ले ८

झ

झगडा गरी १८९
झगडा पर्ला १८९
झाडा वा पिसाप गर्छ भन्दा १११
झूटो आरोप २६२, लगाउँछन्
१५९, लगाउन चाहन्नौं
१५४, २६२
झूटो कुराको आरोप १७
झूटो पनि बोल्छ १५५
झूटो पनि बोल्दैन १५७
झुत्रोसुत्रो ७०
झुरा झुरा पार्छ २२९
झुर्रेको छ १०६
झुर्रेको काठ १०५

ट, ठ, ड, ढ

टहलिंदै टहलिंदै ३
टाउकोको छाला १११
टाउकोमा राखी लग्यो ६३
टाउकोमा वा काँधमा समाती
थिच्छ १०७
टाउको दुख्न थाल्यो १०८
टाउको हल्लाउँदै १३१
टाढाका २३७
टाढादेखी बोकेर ल्याएको छु ६६
टाढैबाट देखे १३४
टुक्रा टुक्रा पार्छ २२९
टुक्रुक्क बसी २२०
टुप्पो काट्छ २३४, २३५
ठक्कर खाइन् २०५
ठक्कर खाएको २०५
ठूलो छन् भन्दैमा मात्र १५५,
ग्रहण गर्नु पर्दैन १५८
ठूलो पशु मारी २६८

Downloaded from http://dhamma.digital/

ठेकीमा दही राखी १९
ठेकीमा पानी राखी १८
ठोकेरनै १२८
डालो लिई २२९
डाह हुन्थ्यो १०९
डाह भएको थियो १०९
डुंगा २३६, खोजिरहेको २९०, खोज्दै थिए २८९, बनाउँछ २३६, मा बसी १९०
डुब्दै जान्छ २३५
डुब्नेछ २३४
डुब्ने छैन २३६
डोरी बाटिएको हो १११
डोरी ल्याई २५०
डोरी यहाँ छ ६६
डोरीले टाउकोमा बेसरी बेरिदिन्छ १०८
डोरीले बलियो गरी बाँध ४३
डोरीले बाँधी ५३
डंसमकस १२
ढाकी २१८
ढाकेको छ २२१
ढाक्नुपर्छ २१८
ढाकेकोलाई उघारिदिंदा ६८, ८३, १५९
ढुंगाको डल्लोले २३४, २३६
ढीलो प्रज्ञा हुने १४४

त, ता

तर्कको आधारमा मात्र १५५
तकिया १८५, चाहिएको थियो १८५, राख्न दिएका थिए १७८
तप्त गर्नुपर्छ २६४
त्यति त्यति पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू १३४
तथागत ९, १३५, १३६, १३७, १९३, परिनिर्वाण हुनेछ ८५, बाहुलिक होइनन् १३५, लोकमा उत्पन्न हुन्छन् २५५, लोकमा जन्मिन्छ २५६, का दशबलहरू २४५, को अनुमोदन १६, को नेतृत्व पाई १४०, को नेतृत्व पाएपछि १४३, १४४, को बोधिलाई विश्वास गर्छ १४२, को शरीर ८४, को शरीर अतिपरिशुद्ध ८४, को शरीर अतिपरिशुद्ध देखिन्छ ८५, ले १०, ११, ले

Downloaded from http://dhamma.digital/

अनुपम सम्यक्सम्बोधि अवबोध गर्छ ८४, ले देशना गरेको धर्मलाई १९३
तपजुगुप्साद्वारा २३२, २३३
तपजुगुप्सावादी हुन् २३३, २३४
तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्छन् २३४
तपजुगुप्सा सार हो २३३
तपजुगुप्सावादी हुन्नन् २३५, २३६
तन्नेरी छँदाछँदै ९७
तन्नेरी हात्ती मऱ्यो १३
तपश्चर्याद्वारा संसार तर्ने २३२
तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन् १३५, १३६
तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भई १३४, १३५
तपस्या गर्ने ११२
तपस्या गर्नको निमित्त १०३
तपस्या गरिरहेको बेलामा १२७
तपस्याको निमित्त यहीं असल छ १०३
तपस्याबाट भ्रष्ट हुने ११४
तपस्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ २५७
तपस्वी २६२, हुन् २६४
तमः नाश भई ११५, ११६
तरबारको टुप्पोले १०८
तराजुमा तौल ५३
तरुण भिक्षु १२, १३
तरुण महामात्यलाई २४
तरुना तरुना लिच्छवीहरूको २०४, २०५
तरीकाको आधारमा मात्र १५५
तलाउ २०३
त्यस चर्याद्वारा पनि १३६
त्यसै आसनमा १८२
ताछ्छ २३४, २३६
ताछेको भएतापनि २३४
तातो भई वायु सहगत हुन्छ ५३
तातो फलामको उपमा ५३
तातो हुन्न ५४
ताराहरूको छाया १११
तालपत्रको स्यानो प्वालबाट १८८
तालुमा जिभ्रो पुऱ्याई १०६, १०७
तालुमा जिभ्रो पुऱ्याउँदा १०७
ताल ५४
त्रास र आशंका हुन्थ्यो १६८
त्रास लिई १६३

ति, ती, तु, तू

तिक्तकलाबु १११

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्रिकोटिपरिशुद्ध २७०
तिम्रा गुरु को हुन् २३०
तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने १२०, १२१
तीक्ष्ण प्रज्ञा हुने पुरुषले १४४
स्त्री २०५, रत्न १९२, १९३
तीन उपमाहरू १०६
तीनजना भिक्षुहरू भिक्षाटन जान्थे १३८
तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थे १३८
तीनप्रकारका भय २८६
तीन महीनामा १४४
तीन रातदिनमा १४४
तीन वर्ष पख १६५
तीव्र १०४, १०५, १०६, ११२
तीस दिनको एक महीना हुन्छ ४७
तुच्छ १५९, ता १८२
तूष्णीभावद्वारा स्वीकार्नु भयो ९३
तृष्णा क्षय गरी १३०
तृतीयध्यान ११

ते, तो

तेरस संघादिसेसो २१४
तेलको दृष्टान्त १७, १८
तेल खोज्ने पुरुषले १७, १८
तेल पाउन सक्नेछ १९
तेल पाउन सक्ने छैन १७
तेल निकाल्ने उपाय १७
तेल पाउने उपाय ठीक भएकोले १९
तेल लगाई ४५
तेश्रो विदया प्राप्त गरें ११६
त्रैभूमिक धर्ममा अलिप्त भई १३०
त्रैभूमिक धर्महरूलाई जितेर १३०
त्यो म होइन २३८
त्यो मेरो होइन २३८
त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ ११२
त्यो ज्ञान जानें ९८, १०१

द, दा

दण्ड १९९, को भयले १८१, दिनु-होस् ५१, ५३, ५४, ५६
दतीवन पनि दिन्थे १२८
दतीवन पनि दियौं १३४
दरबारको भित्र बाहिर १६८
दरिद्रपन हटाउने २५७
दलिनहरू १११
दश उपपारमी २४२
दर्शनार्थ जान चाहन्छु १६०, २८२
दर्शनार्थ जान्छौ २६१

Downloaded from http://dhamma.digital/

दर्शनार्थ जाने २६१
दशपरमार्थ पारमी २४२
दश पारमी २४२
दशबल २४५, २५६, २५७, को २४५
दशसहस्त्री लोकधातुमा १२३
दहहरूमध्ये २५८
दक्ष र सुशिक्षित छन् १८८
दक्षिणा दिन योग्य १२
दक्षिणेय छन् ३२
दाईं गर्ने ठाउँ ८१, को दैलोनिर ८१, बाट बाहिर निस्की ८१, मा ८१
दान्त अदान्त मरण १२
दान्त भएर मऱ्यो १३
दाँत बाँधी १०६, १०७
दानकथा १८२, २६७
दानका फलहरू २७३
दानकार्यमा ३६
दानको प्रत्यक्ष फल २७१
दानको फल २७१, २७६
दानदास २७२
दानदिन लगाए ३६
दानदिनुपर्छ २६७
दानदिनु हुन्न २६७
दानदिने कार्यमा ७०, रत हुने ३६
दानपति २७१, २७२, २७७, थिए २०९, सँग २७२
दान पुण्यको फल छैन २७
दान सम्बन्धी २५०
दान सहायक २७२
दानवस्तुहरू ३६
दानशालामा ३६
दाना ८, हरू खुवाउन थाल्छ २७१
दायक २७१, दानपति २७१, २७२, २७३, २७९, दानपति हुँ २७३

दि, दी

दिक्कमानी २४
दिक्क मान्दै २३, २४
द्वितीयध्यान ११
दिवा विहारको निमित्त ७९
दिव्य ओज ११०
दव्यचक्षुद्वारा ११, ११५, १२७
दव्यचक्षु प्राप्त गर्छन् ४९
दव्यचक्षु ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो १६७
दिव्य वा मनुष्य आयुले युक्त ३२
दिव्य वा मनुष्य सुखले युक्त ३२
दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ १६०
दीर्घायु छ भनी भने ४९

Downloaded from http://dhamma.digital/

दु, दू, दृ

दुइ अवस्थामा ८४
दुइ जन्म ११४, को ११
दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गरें १३७
दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्छु १३९
दुइजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे १३८
दुइ दाजुभाइहरूको बीचमा १६४
दुइ महीनामा १४४
दुइ रातदिनमा १४४
दुइ वर्षमा १६५
दुइवटा कुरा बताएका थिए १२८
दुइवटा शालवृक्षको बीचमा ८५
दुइवटी भार्याहरू थिए ५०
दुइहात पछाडी पारी ४३
दुःख चाहन्नन् ४९
दुःखनिरोध हो ११
दुःखनिरोध हुने मार्ग हो ११
दुःख पीडा २२८
दुःखले नै सुख पाइन्छ ९७
दुःखवेदना अनुभव गर्छन् १०४, १०५, १०६, ११२
दुःखवेदना अनुभव गरे ११२
दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि १०४, १०५, १०६
दुःखवेदनीय आस्रवहरू २२६, २२७, २२८
दुःख समुदय हो ११
दुःख हो ११
दुर्गति ४२
दुर्गन्ध हुन् ४६
दुर्गन्ध पनि हो ४६
दुर्बल पुरुषलाई १०९
दुराकार हुने १२१
दुष्करचर्या १०६, द्वारा ११२
दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा १०७, १०८, १०९
दुष्करतापूर्वक प्राप्त गरेको यो धर्मलाई ११७
दुष्कृत्य आपत्ति लाग्नेछ १५०
दुर्लभ छ १९३, १९४
दुर्लभको कुरा सुनाउनुभयो १८७
दुब्लो भयो १११
दुर्विज्ञ हुने १२२
दूधको दृष्टान्त १७, १९
दूध खोज्ने पुरुष १७, १९
दूध पाउन सक्ने छैन १८
दूध पाउने उपाय ठीक भएकोले १९

Downloaded from http://dhamma.digital/

दूध पाउने उपाय बेठीक भएकोले १८
दुर्भिक्षको कारणद्वारा १८९
दृष्टधर्मी १८२
दृष्टान्तहरू ७, २०

दे, दो

देखेको हुन्छ १८५
देख्न गाह्रो ११६
देख्न नसकिने ११७
देख्न सक्ने छैनन् ११६
देवता हुन् ४१, कि मानिस हुन् ४१
देवताले भनेको कुरामा मात्र १२६, १२७
देवताहरू थिए १०९
देवताहरू मनुष्यहरू असुचि हुन् ४६
देवताहरूले १०९, २०२, आरक्षा गर्दैनन् २०२, देखी १०९, यस्तो भने ११०, यस्तो भनेका हुन् १०९
देवताहरू २०१
देव मनुष्यहरूका शास्ता ३१, १४३
देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छैनन् ४०
देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणी छैन ४१
देविन्द ७६
देशना गर्ने पुरुष दुर्लभ छ १९४
द्वेष १५५, चरितका १२४, सहित-को कार्य गर्ने छैनौं १५९, हटाउनको निमित्त बस १५८
दैलोनिर उभिई ३०
दैलो उघाडनुभयो १८२
दैलो खोल्नु हुनेछ १८२
दैलो बन्द छ १८१
द्रोणीमा तील खन्याई १८
द्रोणीमा बालुवा हाली १७
दोबाटोबाट दोबाटोमा घुमाई ४३
दोष र भयको दृष्टिले हेर्छ १२२
दोषलाई दोष भनी २१९, २२०
दोषारोपण २०९, २१०, गर्छन् २१८, गरेका थिए २११, गरें २१९, गऱ्यौ २१९

ध

ध्वजापताका फैलाउँथे होलान् २६६
धन परित्याग २४२

Downloaded from http://dhamma.digital/

धनहरू परित्याग गरी २४३
धर्मको अपवाद गर्छ २१७
धर्मको अपवाद गर्दैन २२०
धर्मको गहिराइलाई बुझी १८२
धर्मको वर्णन २५९, २६०, २६१,
गर्दै २४५
धर्मको वर्णना २४६, गर्दै २४२
धर्मगुण भन्ने ठाउँमा १७५
धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त
१३१
धर्मचक्र प्रवर्तन लागि प्रस्थान
१२५
धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र देशना गर्नुभयो
१३९
धर्मचक्षु उत्पन्न भयो १८२
धर्मदेशना गर्नेछु १३५, १३६,
१३७, भनी निश्चय गरी
१२४
धर्मदेशना नगरुँ १२५, १२६
धर्मदेशना नगर्ने विचार भएको
थियो १२५
धर्मदेशना गर्नुहोस् ११८, १२०
धर्मदेशनातिर होइन ११७
धर्मदेशनाद्वारा हित हुनेछ भन्ने
मनमा लागेपछि १२४
धर्मदेशनामा नलागी ११८
धर्म प्रकाश पार्नुभयो १५९
धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो ८३
धर्म प्रति अचल प्रसन्नताले १७५
धर्म बुझ्नसक्ने प्राणीहरू पनि १२०
धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस्छ १०,
११
धर्मलाई चाँडै बुझ्नेछन् १२५,
१२६
धर्मलाई बुझ्नसक्ने पनि ११८
धर्मलाई बुझ्न सजिलो छैन ११७
धर्मलाई बोध गर्छ १२३
धर्म सुन्न नपाउँदा ११८
धर्मानुकूल २२०, भन्दछन् १५४
धर्मासनबाट उठेर गए २५४
धार्मिक कथाद्वारा २६९
धर्मोपदेश गरुँ १२५
धर्मोपदेश गर्ने २५४
धर्मोपदेश गरिरहेको देखेर २५४
धर्मोपदेश गर्न सक्दिन ४
धर्मोपदेश नगरुँ १२७
धाईले बोकेर भगवानकहाँ लगी
१४६
धागो ६७
धान्यवर्गहरू पनि धेरै थिए ३८
धार्मिक कथाद्वारा ८३, ८४,
२०५, २०६

Downloaded from http://dhamma.digital/

धार्मिक कथा सुनाई १५०, १८४
धार्मिक कथा सुनाउनु भई २५
धार्मिक पूजा २०२
धिक्कार्न थाली १५०
धिक्कार्न थाले २३
धिक्कारिरहेकी १५०
धुताङ्गशील पालन गर्छन् २४५
धुताङ्गशीलहरू पालन गर्नु भएको कुरा १६८
धूलो लागेको छैन ८०

न

न आसन दिने १३४
न आसनबाट उठ्ने १३४
नचाहिंदो अपवाद हुन सक्नेछ ९६
नगर बनाउँदैछन् २८६
नगर बनाउँदै थिए २८५
नजिकका २३७, रूपहरू २३७
नदिएको पनि लिन्छ १५५
नदिएको पनि लिन्न १५७
नदी १०३, पनि छ १०३, तर्न चाहने २३५, मा बगाइ-दिन्छ २२९, मा बगाइ-दिन्छु २३१, मा बगाइ-दिनेछु ८२, को स्रोत २३४, २३६, मा डुब्छ २३५, मा पुगी २४७
नपाकेकोलाई ५१
न म भगवान प्रति श्रद्धाले आएको हुँ १७६
नमरेसम्म ८३, शरणमा आएको उपासक हो १४६, १५९, २३१, २६५, २६७
नयाँ कर्म पनि गर्दैन २२७, २२८
नरकपालले ४३
नरकमा उत्पन्न हुनेछन् ४२
नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ४२
नरकमा गई ४३
नरम वछ्यानमा २०७, २०८
नरम हुनेछन् २०८
नसा ५४, ५७
नाइकेले ६१
नाङ्गा साधु थिए १३१
नास्तिकवादी थिए ३७
नास्तिकवादी मध्येमा प्रसिद्ध थिए ३५
नास्तिक दृष्टि हटेको थियो ३७
नाम र गोत्रको नाम सुनाई ४०
नाम लिएर १३४, १३५
नामी नामी २४०, २८१
न्याय प्रतिपन्न छ ३२

Downloaded from http://dhamma.digital/

नाश गर्ने काम २१५
निकाय २४२
निग्रह गरी १०७
निश्चलतामा पुगेपछि ११
निश्चिन्त १८२, २६७
नित्य भन्नेलाई अनित्य ११७
नित्य भेला १९६, हुनेछन् १९६,
हुँदा १९७
नित्य विहार २२८
निम्त्याएकी थिइन् १८७
निम्त्याएको भएर पनि २५
निम्तो १८७, गरेको छँदाछँदै २५,
गरेको भएर पनि २५
निम्थ्याएर कुरा गर्नुहुन्न २१६
निर्दागी ३२
निन्दा गर्नुभई २५
निन्दा गरेका थिए २५१
निदाएको थिइन ७९, ८२
निदाउनु भएको थियो ७९, ८२
निपुण ११६, ११७
निर्बुद्धि हुन्छ १४१
निर्मल ११, देखिन्छ ८४, ८५,
पानी बगिरहेको १०३,
भएपछि ११४
निमित्त १४०, दर्शन पाएको छु
१३७
निरवदद्य हुन् १५८
निराधार २०९, २१०, २११,
२१८, २१९
निरालसी हुन्छ १४१
निराशा गरी ब्रचर्यवास गरे पनि
१५, १६
निरोगी १४३, हुन्छ १४१
निरोध ११६, मा १००, १०२,
धर्म हुन् १८२
निर्वाणमा पुऱ्याउँछ २२७, २२८
निर्वाण नजिक पुऱ्याइदिन्छ ३२
निर्वाण प्राप्त गरिसकेको छ १३१
निर्वाणमा पुऱ्याउन सक्दैन १००,
१०२
निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त
१०
निवासमा १४८
निर्वेदमा १००, १०२
निशानामा लगाउँछ २३८
निःशंकी भई शान्तपूर्वक बस्छु
१६८
नीच उच्च ११
नीला १८७, २०४, वस्त्रहरू
२०४
नीलो ४८, ...रूप पनि छ ४८,
लेप २०४

Downloaded from http://dhamma.digital/

नीवरण रहित १८२
नुहाऊ ४५
नुहाउने बेला भयो ३३
नुहाएको ४५
न्यून श्रेणीका थिए ३६
नेय १२३, पुरुष १४४, पुरुषको हिसाबले १४४, पुरुष भनी जान्नुपर्छ १४४, पुरुषले १४४
नैष्क्रम्यको आनुशंस १८२
नैष्क्रम्यद्वारा जान्नुपर्ने ५, ६, ७
नैष्क्रम्यद्वारा देख्नुपर्ने ५
नैष्क्रम्यद्वारा प्राप्त गर्नुपर्ने ५
नैवसंज्ञानासंज्ञायतन लोकमा उत्पन्न भएको कुरा १२७
नैवसंज्ञानासंज्ञालोकमा मात्र पुऱ्याउने छ १०२
नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको सम्बन्धमा १०१
नौ अङ्गहरू छन् २४२
नौका खोजिरहेको २९०
नौका खोज्दै थिए २८९
नौनीको दृष्टान्त १८, १९
नौनी पाउने उपाय १९, नै बेठीक भएकोले १८
नौनी पाउन सक्नेछैन १८
नौनी पाउन सक्नेछ १९
नौनी खोज्ने पुरुषले १८, १९

प

पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू १४०
पञ्चमहापरित्याग २४२
पञ्चरत्न सम्बन्धी कुरा १८६
पञ्चरत्नहरू १९२
पश्चात्ताप हुनथाले २४
पञ्चाभिज्ञा र सप्तसमापत्तिहरू प्राप्त गरी १००
पञ्चेन्द्रियद्वारा (कायपरियन्तिकं) जानिने वेदना २२९, हो २३०, लाई २२९
पछ्यौराहरू दिएका थिए १८९
पठनपाठन कार्यमा १८८
पण्डित ३९, १२५, १२६, हरू थिए ७६, हरूद्वारा बोधगम्य छ ११६
पढाएको कुरालाई १२३
पदपरम १२३, १२४
पदहरू त्यागी २४२
परदार पनि गमन गर्छ १५५
परदार पनि गमन गर्दैन १५७
परस्पर करार गरे १३४

Downloaded from http://dhamma.digital/

परम्पराको आधारमा मात्र १५५
परलोक छ ४०, ४१, ४२, ४६, ४९, ५१, ५२, ५४, भन्ने कुरा ४४, ४७, भनेर आउँछौ ४३, भन्ने कुरा भन्नेछौ ४७, भनी विश्वास गर्दिन ५०, ५२
परलोक भएपछि ३६
परलोकमा छन् ४१
परलोकमा पाउने २७३
परलोक छैन ३९, ४१, ४२, ४६, ५३, ५९, भन्ने लाग्छ ४३, ४४, ४७, ४९, ५१, ५३, ५४, ५५, ५६, ५७
परलोकलाई १२२
परलोक वदद्य भयदर्शी १२२, भई बस्ने १२१, भई नबस्ने १२१, १२२
पराक्रम १०४, गरी १०४, १०५, गर्दै १०५, १०६
पराक्रमी भई १४३
पराकाष्ठामा पुगेको शरीरले ११३
पराजित गरी २०५
पराजित भएको सम्झेका थिए १८८
परिभाषी २७६, २७७, २७८, २७९
परिवारहरू त्यागी २४२
परिवेणबाट परिवेणमा गई १८१
परिशुद्ध १११, आजीविकाका २३७, कायकर्म २३५, २३७, र निर्मल देखिएको ८४, भएपछि ११५, वचीकर्म २३५, २३७, मनःकर्म २३५, २३७
परिषद्मा २७३, २८१, जान्छ २७२
परिहानी १९७, २००, हुनेछ २४३, हुनसक्छ ११८, होइन १९६, १९७, १९९, २०१, २०३
परुषवचन नबोल्ने ४४
परुषवाची ४२
पवत्तमंसं २६८
पर्वतको टुप्पोमा बसी १२०
पर्वतको दृष्टान्त ६
पर्वतमुनि बस्छ ६
पर्वतमाथि जान्छ ६
पर्वतमाथिबाट ७
पर्वतमा जान्छन् ६
पर्वतमाथि बस्ने साथीले ६

Downloaded from http://dhamma.digital/

पर्वतले थिचे जस्तो भई २४४
स्पर्श थाहा पाउन सक्दैन ५५
पशु मारी २६९
पशु मार्ने २६८
पसारेको हातलाई खुम्च्याउँछ ११८
पसिना २५४
पर्सि फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई १२३
पहेंला आभूषणहरू २०४
पहेंला पहेंला २०४
पहेंला वस्त्रहरू २०४
पहिले नसुनेका १०३, उपमाहरू १०४
पहेंलो ४८, १८७
पहेंलो लेप २०४
पहिलो हप्ताभित्र ९१

पा

पाउ पखाल्ने पानी राखे १३४
पागल भयौं ६४
पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त १४३, भिक्षुले १४३, १४४
पाँच प्रकारका रत्नहरू १९२
पाँच पाँच शय गाडाहरू ८०
पाँचजना अरहत् फलमा प्रतिष्ठित भएका थिए १३९
पाँचजनाले चाहिं १२८
पाँच रात दिनमा १४४
पाँच वर्षमा १४३
पाँचशय गाडाहरू ७९, ८०, ले ८०
पाँचशय लिच्छवीहरूका बीच १९२
५५० जातकका कुराहरू २४२
पात्र उघारिदेओस् २२१
पात्र उघारिदिने अनुमति दिन्छु २२०
पात्र उघारिदिनुपर्छ २२०
पात्र उघारिदिनु हुन २२०
पात्र एक छेउमा राखेपछि १८४
पात्र चीवर ग्रहण गरी ९४, १९२, २१८, २६८
पात्र चीवर धारण गरी २३
पात्र चीवर लिई १४८
पात्र ढाकेको छ २२०
पात्र ढाकिसक्यो २१८
पात्र ढाकिदियो २१९
पात्र ढाकिदिएको कारणबाट २१०
पात्र ढाक्नुपर्छ २१७
पात्र ढाक्ने अनुमति दिन्छु २१७
पात्रमा भरी भरी राख्दै गएँ २४

Downloaded from http://dhamma.digital/

पात्रबाट हात हटाइसकेपछि २४, ९५, १५०
पानी ३८, को स्तरमा रहने १२२, को स्तरमा रहेका हुन्छन् १२१, को भय २८६, पनि पर्दैन ६९, पनि पर्छ ६९, पऱ्यो ६३, थुप्रै छन् ६१, बल्दैछ २१५, २१६, भरेको छ ६२, राखी ६०, बाट अलग्ग १०५, १०६, भन्दा माथि उठी १२१, भन्दा माथि रहने १२२, भित्र पोषित हुन्छन् १२१, भित्रै रहने १२२, मा उत्पन्न भई १२१, मा फालिराखेका काठलाई १०४, मा फ्याँकिराखेको र चीसो छ १०४, मा मा भिजेको १०४, १०५, मा संवर्धन भई १२१, ले छुन नसक्ने गरी रहन्छन् १२१
पाकुँञ्जेलसम्म पर्खन्छन् ५१
पापक दृष्टिलाई छाड्न सक्दिन ५९, ६३, ६४, ६५
पापक दृष्टिलाई छाडें भने ६९
पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस् ६३, ६४, ६५, ६७
पाप लाग्छ २६८
पापी मारले २०८
पारङ्गत थिए १२८
पारतर्न सक्छ २३६
पारमी पूरा गर्नुभयो २४२
पाराजिकाको दोषारोपण गर २१५
पाराजिका हुन्छ २१५
पालैसित राज्य गर्दथे ७४
पालो नपाउँदा १८३
पालो पहरा १६३, १६८
पालो पाउन नसकी १८३
पालो पालो गरी ७८, १७७
पालो लगाइएको थियो १८३
पाहुना गर्न योग्य छन् ३२

पि, पी

पिटक २४२
पिठ्यूँको हाड सुम्सुम्याउँदा १११
पिठ्यूँको हाड नै छुन्थें १११
पिठ्यूँका हाडहरू १११
पीठाका १८३, रोटीहरू १८३
पीडा हुन्थ्यो १०७, १०८, १०९

Downloaded from http://dhamma.digital/

पीपलको रुख हो ९०
पीपलको रुखमुनि बसी ९०

पु, पू

पुण्य प्राप्त गरें २५, वा अपुण्य २४, वा गरिन २४
पुण्य प्राप्त गऱ्यौ २४, २५
पुण्यक्षेत्र छन् ३२
पुण्यक्षेत्र हुन्छ १२
पुत्र परित्याग २४२
पुत्र लाभको निमित्त ९५
पुरानो कर्म पनि २२७, २२८
पुरुषदम्यसारथी १४३
पुरुष सहगत ५६
पूज्यस्थानहरू २०१
पूजा २०१, र सम्मान पनि गरे १००, १०२
पूल बनाई २९०
पूर्वजन्मका कुराहरू ११, ११४
पूर्वाण्ह समयमा १४, १६, २३, ९४, १४८, १९२, २६८, २८८
पूर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञानतिर चित्त झुकाएँ ११४
पूर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञानमा चित्त झुकाउँछ ११

पे, पै, पो

पेटको छाला सुम्सुम्याउँदा १११
पेटको छाला पिठ्यूँको हाडमा टाँसिएको हुन्थ्यो १११
पेटको छाला नै छुन्थें १११
पेट चिरी ५१
पेट भरिसकेको छ २३
पेटमा १०९
पेलछ भने १७
पैदल नै गए २०५
पैदल नै भगवानकहाँ गए २६१
पैशुन्यवादी ४२
पैशुन्यबोली नबोल्ने ४४
पोकोपारी ६३

प्र

प्राणशक्ति ११०
प्रणीत ११६, २३७, खादच-भोज्य अर्पित गरे ९५, खादच-भोज्य तयार पार्न लगाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

९४, खादच-भोज्य तयार
पारी २२
प्रजापतिलाई बिगारे २१५, २१६
प्रत्यक्ष अनुभव गर्न सक्ने ३२
प्रतित्यसमुत्पादलाई ९१
प्रतिप्रदाको दिनदेखि १३९
प्रतिलोम गरिहनु भएको कुरा ९१
प्रतिस्रोत हो ११७
प्रतिस्रोतमा गएको ११७
प्रत्येक बुद्धहरू १२९
प्रथम ध्यान भूमिमा ११८
प्रथम ध्यानमा ११३
प्रथम ध्यान लाभ गरी ११८
प्रथम विदचा प्राप्त गरें ११५
प्रधाननीय पाँच अंगहरू १४३
प्रधानीय (साधनका) १४२
प्रश्नोत्तर गरी १२३
प्रभावशाली २८५, २८६
प्रयोग सहगत ५६
प्रलोभन देखाई १७८
प्रलोभन देखाएका होइनन् १७८
प्रव्रजित भए १६६
प्रव्रजित हुन्छन् १३५, १३८, १४०,
१४३, भने १६५
प्रव्रजित हुन्छ ९
प्रव्रजित हुनको निमित्त १६४
प्रव्रजित हुन सक्दिन १६५
प्रव्रजित होऊ १६५
प्रसन्न थिएनन् १७६
प्रसन्न पार्नु १८१
प्रसन्न भएर गएको होइन १८१
प्रसव भइसकेकी स्त्रीले १५०
प्रसाद थियो २३१
प्रसाद श्रद्धा १४२
प्रज्ञापन गर्दैनन् १९९
प्रज्ञापन गरेकोलाई उच्छिन्न गर्नाले
१९९
प्रज्ञापन नगरेकालाई १९९
प्रज्ञापन गरेकोलाई हरण नगरी
२००
प्रज्ञा पूरा गरी २३६
प्रज्ञाले युक्त हुन्छ १४३
प्राणीहिंसा गर्दैनन् ४४
प्राणीहिंसा पनि गर्दैन १५७
प्राणीहिंसा गर्दैनौं २६९
प्राणीहिंसा नगर्ने ४४, ४६, ४७
प्राणीहिंसा पनि गर्छ १५५, १५६
प्राणातिपाती ४२, ४३
प्राणीहरू ११५। को हत्या हुन्न
६९, को हिंसा गरिन्छ
६८, देखें १२१, धेरै थिए
३८

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रातःकालमा अनुशासन गर्दा १४५
प्रातःकालमा विशेषता पाइन्छ १४५
प्राप्त गर्न सक्नु भएन १३६
प्रातिमोक्ष संयम गरी बस्छ १०
प्रातिमोक्षमा संयम गरी बस १०
प्रीति सुख भएको ११३

फ

फल पाउने उपाय १९
फलाम ६७
फलामको डल्लो ५३, ५४
फालेको जस्तो गरी दान दिइ ७२
फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ ७२, ७३
फाल्ने जस्तै गरी दान दिई ७१, ७२
फूलै फूलले भरिएको १२३
फूलहरू फ्याक्ने काम गर्छन् ७७
फेद काट्छ २३४, २३५
फोहरी हुन् ४६

ब, बा

बञ्चरो २२९, २३४, २३५, ले २३५, २३६
बच्चा नजन्माउन्जेलसम्म पर्ख ५०
बज्रपात भएको ८०
बज्रपातद्वारा ८१
बज्रपात हुँदा ८१, ८२, पनि ८२
बज्रपातहरू ८०
बटुवा ६९
बढार्दथे १२८
ब्यक्त ३९, १२५, १२६
बतास छ २१५
बतासमा छाडिदिनेछु ८२
बतास छैन २१६
बतासमा फालिदिन्छु २३१
बन्धनहरूको उत्सर्ग ११६
बस्न सक्छ १०१
बण्डाभित्र गई १८२
बलवान पुरुषले १०८, १०९, निर्बल पुरुषलाई १०७
बली (पूजा) लाई २०१
बर्षावास बस्नुभएको थियो १३९
बसाढ गाउँ २३९
बसिरहेका छन् १२७
बसिलाले २३४
ब्रह्मचर्यवास १३८, अवसान गरी १३५, १४०, १४३
ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो १२, ११५

Downloaded from http://dhamma.digital/

ब्रह्मचर्यवास गर्न चाहन्छु ९८, १००
ब्रह्मदेय गरी ३८, दिएको ३५
ब्रह्मयाचना १४४
ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई ११८
ब्रह्माको अभिप्रायलाई बुझी १२०
ब्रह्माको याचना ११६
ब्रह्मालाई वचन दिनुभयो १२४
ब्रह्माहरूका साथ ११८
बहुपकारी १२९, हुन् १२७
बहुलतर भेला १९६, हुनेछन् १९६
बहुलताको कारणले गर्दा १३४
बहुश्रुत ३९
बाँचिरहन चाहन्छन् ५०
बाछा १८१, लाई थुनबाट हटाइदिएमा १९
बाटोबाट एक छेउमा लागि ९७
बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा ६८, ८३, १५९
बाटोमा कुर्न राखे १९२
बाटो हेर्न गए १७६, १८०
बाटो हेर्न गएको हुँ १८१
बाटो हेर्न जाँदैन १८१
बाटो हेर्न जाने छैन १७६, १८०
बाटो हेर्न जाने निश्चय गरे १७६
बाटोमा हेर्न लगाए १८६
बाटो हिंडिरहेको बेलामा ७९
बाढीबाट २३२
बाँण २३७, छिराउन सक्छन् १८८, द्वारा गरिने २३७, ले हान्न सक्छन् १८८
ब्याधा १३२, का नायकले १३१, फर्केपछि १३२, ले १३२, हरूको गाउँमा बसे १३१
ब्यापादी ४२
ब्यापार पनि गर्दथे ७४
ब्यापारको निमित्त ७४
ब्यामप्रभा २४५, २४८, को २४५
बालक कालको सम्झना ११३
बाँसको ढुँग्रो १०७
ब्राह्मणहरू १६०, लाई १६०
ब्राह्मण गृहपतिहरू ४०, लाई ४०
ब्राह्महीनाको एक वर्ष ४७
बाहिरका चैत्य २०१
बाहिरी २३७, २३८, स्नान ३३, स्नान भन्दा २६
बाहुल्यतामा आर्वातत छन् १३४, १३५
बाहुलिक भई १३५, १३६
बाहुलिक होइनन् १३६

Downloaded from http://dhamma.digital/

बि, बु, बृ

बिऊ ६८, को फल ६६, रोप्छ ६६
बिगुलको आवाज १६७
बिगुल बजेको सुनी १६७
बिगुलको वास्ता नराख्नेलाई १६७
बिचार गरिरहँदा ११७
बिच्छाइराखेको आसनमा २२६
बिजुली चम्किदा ८१, ८२
बिजुली चम्केको ८०
बिर्तागरी दिएको ३५, ३८
बिघ्न सहित २१५, २१६
बिरुवा २०३
बिहान सुनेर साँझपख १४४
बीष खाएर भएपनि मर्ने थिए ४६
बीषमा लतपताई ६४
बुद्धकहाँ नपठाउने विचार गरी २४४
बुद्धको अपवाद गर्छ २१७
बुद्धको अपवाद गर्दैन २२०
बुद्धको अपवाद गर्न चाहन्छन् २६६
बुद्धको दर्शनार्थ २४८, जाने इच्छा भयो २४४
बुद्धको निन्दा २६८
बुद्धको पनि शरणमा पर्छन् २४६
बुद्धको पनि शरणमा जान्छन् २६५
बुद्धको वर्णन २४५, २४६, २५६, २६०, २६१, गरी २४४, गर्दैछन् २४३
बुद्धको गुण वर्णना गर्थे २४१
बुद्धको शरणमा परी १५३
बुद्धगुण भन्ने ठाउँमा १७४
बुद्धचक्षु १२०, द्वारा १२०, द्वारा लोकमा हेर्दा १२०, १२१, भन्दछन् १२०
बुद्धचर्या २४२
बुद्ध जन्मिनु अगाडि १२६
बुद्ध जीवनी १६३
बुझाउन गाह्रो पर्छ १२२
बुझाउन सजिलो हुन्छ १२२
बुझ्न सकेनन् भने ११६
बुझ्न सकेनौ भने ४
बुझ्ने पुरुष दुर्लभ छ १६४
बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि ६१
बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि ६१, १६३
बुद्ध प्रति प्रार्थना गरेमा ६५
बुद्ध प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ १७४
बुद्ध परिनिर्वाण भइसकेपछि ३५
बुद्धधर्ममा प्रसन्न गराउँदा १७७
बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ १४३

Downloaded from http://dhamma.digital/

बुद्ध नै हुनेछन् १२८
बुद्धलाई पनि २६९
बुद्धलाई हत्या गर्ने १७०
बुद्धशासनमा बाहेक २५७
बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई ९५
बुद्ध हुँ भन्दै हिंड्ने २४४
बुद्ध हुनु भन्दा ७९
बुद्ध हुनुहुन्छ भन्ने मनमा लागेपछि १३७
'बुद्ध हो' भन्ने कुरा १३७
बुद्धचरितका १२४
बुद्धिमानी हुन्छ १४१
बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ १९६

बो

बोका ६८, ६९
बोकेर ल्याएको छु ६७
बोध गर्न गाह्रो ११६
बोधि ८६, ९२, १४२, नामहरू ८९, परायण हुन्छ १७४, १७५, वृक्ष ९०, वृक्ष भनेको ९०, वृक्षलाई भनिएको हो ९०, मण्डपमा पुगेको २४५, मार्ग हो ११३, लाभ हुन सक्लाकि ११३, सत्व १०९, १२८, २४२, सत्व चर्या ९७, सत्वकै उद्देश्य लिई १२८, सत्वको शरीरमा १०९, सत्व श्रद्धालाई १४२
बोलेको हुन्छ १८५

भ

भकारीबाट धान झिकिरहेको १६२
भगवान् अक्रियावादी छन् रे २६१
भगवान् ऋषिपतन मृगदायमा १३८
भगवापि खत्तियो मयंपि खत्तियो १९०
भगवान् चुपलाग्नुभयो १४९
भगवान् कपडामाथिबाट जानु हुने छैन १४९
भगवान् जादूगर हुन् भनी भन्छन् १७१
भगवान् पनि क्षत्री हुनुहुन्छ १९०
भगवान् पाटलीग्राममा आउँदा २८७
भगवान् बस्ने ठाउँ खोज्दै १७७
भगवान्कहाँ गए ७८
भगवान्कहाँ जानुपर्‍यो २४३

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान्का काका २२४
भगवान्का श्रावकसङ्घ हुन् ३२
भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर्छन् ६३
भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर ६३, १४७
भगवान्को धर्म १७५
भगवान्को बाटो हेर्न नजाने १७७
भगवान्को बाटो हेर्न गयौ १८१
भगवान्को शरणमा पर्छु १५९
भगवान्को शरणमा जान्छन् १४६
भगवान्को श्रावकसङ्घ ३२, १७५
भगवान्लाई ७८, चढाउनुभयो ८४, देखेर ७४, यस्तो भने २६२, यस्तो बिन्ति गरे १४८, १५९, सुनाए ५
भगवान्ले १७७, भने जस्तै भन्छन् १५४, भने जस्तै भनेको हुनेछ १७, यसै कारणमा २५, स्वीकार्नुभयो २८७
भगवान् शालाको बाहिर ३०
भगवान्सँग यस्तो भने ७८
भगवान् हुनुहुन्छ ३१
भद्र यौवनको अवस्थामै ६७
भन्ने बित्तिकै धर्मलाई बोधगर्छ १२३
भय छैन २१५
भयको दृष्टिले हेर्दैन १२२
भय र त्रास भनेको कत्ति पनि छैन १६८
भय सहित २१५
भयदर्शी हुन्छ १०
भयदर्शी भई बस्ने १२१
भऱ्याङ्निर उभिइरहनुभयो ९४, १४८
भऱ्याङ्को अन्तसम्म १४८
भव्यताको आधारमा मात्र १५५
भवास्रवबाट पनि ११५, विमुक्त हुन्छ १२
भविष्यवाणी गरी २८७
भविष्यवाणी गर्ने १२८
भविष्यवाणी गरेका थिए १२८
भन्सार १९९, २००

भा, भि, भु, भे, भो

भात कहाँ पाइन्छ १६२
भात भनेको कसौंडीमा पाइन्छ १६२
भात भनेको सुवर्णमय थालमा पाइन्छ १६२
भात भकारीमा पाइन्छ १६२

Downloaded from http://dhamma.digital/

भात पाउने ठाउँ थाहाछैन १६२
भात र दाल ११३, जस्ता ११३
भार्या परित्याग २४२
भारी बनाऊ ६६
माला ९, लिएका मानिसहरू ९
भिजेको कपडा ६०, ६१
भिजेको कपाल भएको ६०, ६१
भिजेको काठलाई १८
भिजेको केश २१२
भिजेको वस्त्र २१६
भित्रका २०१
भित्री २३७, २३८, स्नान ३३, स्नान नै उत्तम छ २६
भिक्षाटन् जानुभयो १९२
भिक्षाटन् जान्थे १३७
भिक्षा भोजन प्रतिक्षेप गरेको कारणबाट २१०
भिक्षा भोजन ग्रहण नगर्ने २०९
भिक्षापात्र बन्द गरिदिए २०९
भिक्षा लिनुहुन्न २१७
भिक्षुहरूको पात्रमा २४
भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो १५०
भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभई १८४
भिक्षुहरू सबैका निमित्त हुन् १७७
भिक्षुत्वबाट च्युत गराउने २०९
भिक्षुत्वबाट हटाइन्छ २१५
भुङ्ग्रोमा १०९
भूमिभागमा ३५
भूसको २०७, सिरान २०८
भेटेको हुन्छ १८५
भेद गर्छ २१७
भेद गराउन्न २२०
भेरी बजाई ४३
भैंसी २६८
भोकप्यास १२
भोगसम्पत्तिहरू त्यागी २४२
भोजनको समय भयो २३
भोजन गराउने २१, पालो पाउन सकेनन् १७७
भोजन गराए २१
भोजन तयार छ २३, ९४
भोजन तयार भयो २६८
भोजन पस्काउन थाले २३
भोजन म दिनेछैन २०५
भोजनालयमा गई हेर्दा १७७
भोजनालयमा नभएका पदार्थहरू १७८
भोजनालयमा हेर्दा १८३
भोजन स्वीकार्नुहोस् १४८

Downloaded from http://dhamma.digital/

भोलिको भोजन २०६
भोलि फुल्ने फूल जस्तै पुरुष १२३

म

मङ्गल कार्यमा १९८
मथ्छ भने १८
म जस्ता नै अनन्त जिन हुन सक्छन् १३१
म जान्दिन भनी भनेपछि १००
मञ्जेष्ठ ४८
मटर जातिको रस ११०, ग्रहण गर्दा १११
म डराउँछु ११३
मणिरत्न १९२, १९३
म त्यस्तो सुखबाट डराउँदिन ११३
मथ्यो भने १९
मद्दत २६७
मध्यम प्रज्ञा हुने १४४
मध्यम मार्गद्वारा १४३
मधुको लड्डुले २३
मनः कर्म २३५
मर्न चाहन्नन् ४९, ५०
मनःद्वारा संयत हुँदा २२६
मनः दुश्चरित २६३
मनले धर्म जानी २२८, २२९
मनमा राख १९६
मर्न लागिरहेको हो ११०
मनः सुचरित २६३
मनुष्य चक्षुभन्दा टाढा पुग्नसक्ने ११५
मनुष्यहरूको दुर्गन्धले ४६
मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई २२९
मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो २२९, २३०
ममा पनि वीर्य छ १०१
ममा पनि स्मृति छ १०१
ममा पनि श्रद्धा छ १०१
मर्यादा राखी पालन नगर्ने १९९
मरणपछि ४४, ४६, ४७, ७२, त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न हुन्छन् ४६
मरेर गएका उनीहरूले ४२
मरेपछि ४२, ४३
मरेमा मेरो बेशै हुनेछ ४९
मलहरू १२०
मलाई मात्र दानदिनुपर्छ २६७
मलाई यस्तो लाग्यो १०६, १०७, १०८, १०९, ११०, ११२, ११३, ११६, १२५, १२६, १२७

Downloaded from http://dhamma.digital/

म समान अरू कोही पुरुष छैनन् १३१
मसँग सोधेर जाने २४४
महत्फल ६६, हुने यज्ञ ६८, महानृशंस ६८, दायी हुन्छ ६६, दायी हुन्न ६६, २६७, दायी हुन्छ २६७
महानृशंस ६६
महाब्रह्माका साथ ११८
महामात्य २८५, २८८, थिए २६, हरूको २८४
महामन्त्री २८३, हरू २८३
महाप्रभावशाली २८५, देवताहरूले २८५
महापरिवार सम्पन्न थिए २५८
महापुरुष लक्षणहरू २४५, २४८, को बारेमा २४५
महारज हुने १२०, हरूलाई पनि देखनुभयो १२४
महाशाल वृक्षहरूको १६०
महाशाल वृक्षहरू पनि १६०

मा

माछा मासु २७०
माछाहरू २०३
माथिल्लो तलामा ३६
मान २०१
मानसिक ग्लानी होइन ११६
मानिस काट्ने ठाउँमा लगी ४३
मानिसहरू यस्ता भन्दथे ११२
मांसचक्षुद्वारा देखन सकिन्न ४६
मांसचक्षुद्वारा परलोक देखिने होइन ४६
मांस सहित भोजन २५१
मात्सर्य मल २७५
मात्सर्यी २७६, २७७
मासी ५४, काट ५७
मासु ५४, ५७, २६८, को थाल २२, २३, खाए २६६, खाने २६८, खान हुन्न २७०, बेच्ने काम पनि १३२, ल्याउने काम १३२
माहुतेको कुरा सुनी ८
माहुतेले ८, १०, अर्को काम सिकाउँछ ८
माहुतेलाई बोलाई ७, ८

मि

मित्र तथा ज्ञातिहरू ४२
मिथ्या आजीवी भई १७

Downloaded from http://dhamma.digital/

मिथ्याकर्मान्ती ६८
मिथ्याजीवी ६८
मिथ्यादृष्टिक ४३, ६८, ६९, छन् ४२, थिए २७, भई १७, १८, ह्वौ ४२
मिथ्यास्मृति राख्ने भई १७
मिथ्यावाची ६८
मिथ्या व्यायामी ६८
मिथ्यासंकल्पी ६८
मिथ्यासमाधिक हुन्छ ६८, ६९

मु, मू, मृ

मुख, नाक र कानबाट १०८, १०९
मुखधुने पानी १३४, दिन्थे १२८
मुखबाट र नाकबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा १०७
मुर्गीको रस ११०, १११
मुसलधारे पानी ८२, आएको ८०, पर्दा ८१, परी ८२, पऱ्यो ८१
मूर्ख अव्यक्त ५१
मूर्क्षा परी लड २१९
मृग २६८
मृगदायमा बसिरहनुभएको थियो १४६
स्मृति थातमै १०७
स्मृतिप्रस्थान १०
मृत्युपछि ७१, ७२, २७९
मृदु ११, ५३, ५४, १८२, इन्द्रिय हुने १२१, भएपछि ११४
मृषा कुरा गरी १५९
मृषावादी ४२
मृषावाद नगर्ने ४४

मे, मै

मेधावी ३९, छन् १२५, १२६
मेरा आचार्य हुन् १३०
मेरो आत्मा होइन २३८
मेरो आत्माले १४५
मेरो आचार्य छैन १३१
मेरो पात्र चीवर लिए १३४
मेरो पिता ११३
मेरो पेटमा भएको छोरा १४५
मेरो मात्र चीवर १८२
मेरो मनमा आएको थियो १०६
मेरो शरणमा पर १५३
मेरो शिष्य बन १५३
मेरो श्रावक बन १५९
मेरो सेवा टहल गर्दथे ११३
मेरो होइन २३७

Downloaded from http://dhamma.digital/

मेरै मात्र भिक्षा-भोजन गरुन् १७७
मेलमिलाप भई उठ्नेछन् १९६
मेलमिलाप भई उठ्ने १९८
मेलमिलाप भई १९६, भेला हुनेछन् १९६, नउठ्ने १९८, भेला हुने १९७, भेला नहुने १९७
मेहनती थिए १८८
मैत्रीको प्रभाव १८०
मैत्री चित्तद्वारा स्पर्शित भई १८१
मैत्री चित्त फैलाउनुभयो १७७
मैत्री चित्त फैलाउनु भई १८१
मैथुन गरेको कुरा २१७
मैले धर्मदेशना गर्दा ११६
मैले भन्दैमा १५२
मैले सुनेको छु कि १५२
मैलो नपरेको १८२

मो, मं

मोघ पुरुषहरू २५
मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें ११३, ११४
मोटामोटी ७०
मोह १५५, चरितका १२४, सहितको कार्य गर्ने छैनौ १५९, हटाएर बस्दा १५९
मोहित पार्ने मन्त्रद्वारा १५२
मोहित पार्छन् १५४
मोहित पार्नुहुन्छ १५२
मोहित पार्ने विदया जान्दछन् १५४, १५९
मोहित पार्ने विदया कल्याणकारी नै छ १५९
मोहित पार्ने विदया राम्रै हो १५९
मोहित भएपनि हुन्छ १६०
मोहित विदयाद्वारा १६०
मंगलको निमित्त कपडा बिछ्याएकी हुँ १५०
मंगलपाठ पनि गराउनेछौं १८७

य

यत्तिकैले १०१
यस्तो कारणले यस्तो हो भन्दैमा १५५
यस्तो बिन्तिगरे ११८
यस्तो सुनेको छु १५४
यथार्थतः बुझें ११५
यशले युक्त हुन्छ ३२

Downloaded from http://dhamma.digital/

यसै जीवनमा १३७, १३८, १४०, १४३, स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी १३६
यसै जीवनमा दानको फल २७६
यस प्रत्ययको कारणबाट नै प्रतित्य समुत्पाद हुन्छ ११६
यसै मार्गद्वारा ११३
यहाँ आउनु पर्ने हेतु छैन ११५
यक्षले खाइदिए ६१
यक्षले प्रहार गरेको २९
यज्ञ ६९, मा ६९
यागु खान हुन्न २५
याचकहरूका निमित्त दानदिन लगाए ६९
यी धर्महरू कुशल हुन् १५७
यी धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल १५६, १५८
यी धर्महरू निरवद्य हुन् १५७
यी धर्महरू विज्ञद्वारा प्रशंसित छन् १५७
युद्धक्षम २००
योगाभ्यास १०४
यो दुःख हो ११५, १८२, २३८
यो दुःखनिरोध हो ११५
यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो ११५, २३८
यो दुःखसमुदय हो ११५
योद्धाले २३८
यो निरोध हो १८२
योनिसो १५
यो प्रत्ययद्वारा यो हुन्छ ११६
यो भन्दा बढी छैन ११२
यो मार्ग हो १८२
यो रूप हो २५५, को समुदय हो २५५
यो लोक विनाश हुनेछ ११८
यो सत्काय हो २५६
यो सत्काय समुदय हो २५६
यो समुदय हो १८२

र

रगतको नदी बहे जस्तै भयो १८९
रङ्गले समात्छ १८२
रजहरू १२०
रथको अवयावयलाई २०५
रथबाट ओर्ल्हो २४८
रथबाट गई २६१
रथबाट जान सक्ने हो २०५
रथहरू तयार पार्न लगाई २४८
रथलाई २०५
रथले २०५

Downloaded from http://dhamma.digital/

रथमा गई २०५
रथमा बसी २०४
रत्नहरू १९२, १९३, १९४
रमणीय छ १०३
रमणीय उदद्यानहरू ६, ७
रमणीय गोचर गाउँहरू १०३
रमणीय पोखरीहरू ६
रमणीय भूमिभाग देखें १०३
रसरंग गरिरहेको बेलामा १८९
रसास्वादमा आशा राख्ने ११४
रहस्य होइन २१५
राँङ् ६७
रागचरितका १२४
रागरक्त भई ११७
रागरतिकै कारणले हुन्छ १८९
राजकोषको अभिवृद्धि हुन्छ २०२
राजदरबारको भित्रबाहिर १९३
राजदरबारमा बसी राज्य गरिरहेको बेलामा १९८
राजन्य भन्दछन् ३४
राजभोग्यहरू ३५, धेरै थिए ३८
राजमहामात्यहरूको २८६
राज्यको परम्परा कायम गर्न २०२
राज्यको संचालन गर्छन् २४१
राज्य गर्छन् ७८
राज्य गरेका थिए ३५
राज्य सुख १९७
राजाहरू आउँदा १९८
रातको अन्तिम याममा ८५
रातको प्रथम याममा ११४
रातको तेश्रो याममा ११६
रात बितेपछि ९४, १४८, १८३
रात १८७
राता आँखा भएका ६०, ६१
राता वस्त्रहरू २०४
राता राता २०४
रातो ४८, लेप २०४
राम पनि बताउँछन् १०२
रुखको कारणले छाया देखिन्छ २२९
रुखको जरो काट्छ २२९
रुख देख्छ २३५
रुखमनि बस्नुभयो ७९
रुखमनि बसिरहनु भएको ७४
रुखमनि बसिरहनु भएको देखे ७८
रुखहरू काटिंदैनन् २०३
रूपहरू त्यहीं छन् ५५
रूप देख्ने हो १५९
रुवाउँदा रुवाउँदै ९७
रेसमको तकिया १८५
रोग २०२, तथा भय १९०, ब्याधि हुँदा १९८, लाई २०२
रोगी हुन्छ १४१

Downloaded from http://dhamma.digital/

रोगीहरू १८३, १८४
रोटीहरू देखेनन् १७८, १८३
रोटीहरू खाने अनुमति दिन्छु १८४
रोटीहरू बनाएँ भने १८३
रोमकूपबाट ११०
रोमहरू ११२
रंगीबिरंगी १८६, कपडा लगाई १८७, पोशाक पहिरी १८८, लुगा लगाई १८९

ल

लड्डु खाएको हुँदा २२
लड्डु तयार पारे २२
लड्डु स्वीकार गर्ने वचन २२
लड्नुभयो १०६
लहुट्ठान ६३
लक्षण हेरी १२८
ग्लानी ११६
लामो समय होइन १६६
लुब्ध पुरुषले १५५
लेप २०४
क्लेश दूर भएपछि ११४
क्लेश रहित भएपछि ११
क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा ११६
लोकविद् ३१
लोकमा हेरें १२०
लोकहितको चर्या २४२
लोकार्थचर्या बारे २४१
लोभ उत्पन्न भएमा १५५
लोभको दबाउमा परी १५५
लोभको दबाउमा नपरी १५७
लोभको वशमा परी १५५
लोभको वशमा नपरी १५७
लोभ सहितको कार्य गर्ने छैनौ १५८
लोभलाई हटाएर बस्दा १५८
लोहित २१४
लौका विशेष १११

व, बा

वचनद्वारा संयत हुँदा २२५, २२६
वचन दिइनन् १६४
वचीकर्म २३५
वची दुश्चरित २६३
वची सुचरित २६३
वज्जीधर्महरू भनेका कस्ता हुन् २००
वज्जीधर्महरूको मर्यादा २००
वज्जीधर्महरूलाई मर्यादा राखौ २००

Downloaded from http://dhamma.digital/

वर्णन गरे २४२, २४५
वर्णना २४१, गर्थे २४१
वर्णले युक्त हुन्छ ३२
वस्त्र पनि लगाउन्नन् १३१
वस्त्रहरू २०४
वर्तमान समयमा ११२
वनखण्ड थियो १०३
वनहरू ६
वयोवृद्धहरूलाई सत्कार २०१
वर्षावास भित्र १६७
वसल भनी जान्नुपर्छ २४६
वहाँ भगवान् १४२, अरहत् हुनुहुन्छ १७४, अरहत् ३१
वादानुपातमा परी १५४
वादानुवाद हुँदा २६२
वायु १०८, थुप्रिन्थ्यो १०८, ले १०८, सहगत ५६, सहगत हुन्न ५४
वालक रुँदा १३२

वि, वी, वृ

विकसित नहुने १२२
विचित्र धर्मकथिक हुनुहुन्थ्यो ३५
वितर्क चरितका १२४
वितर्क विचारलाई शान्त गरी ११
वितर्क विचार रहित ११
विस्तृत गर्दा १२३
विद्या उत्पन्न भयो ११५, ११६
विद्या उत्पन्न हुन्छ २२५, २२६
विद्याचरण सम्पन्न ३१, १४३
विदितधर्मी १८२
विघ्न छैन २१५
विनाश गर्नुपर्छ २६४
विनाशकारी २६२, हुन् २६४
विनीत पार्छ १०
विनीत पार्नुहुन्छ ११
विनिपात ४२
विपचितञ्ञू १२३
विपाकावरण १२४
विभिन्न नन्दक नामहरू २७
विमुक्त भएँ १२
विमुक्त भएपछि ११५
विमुक्त भएँ भन्ने ज्ञान भयो ११५
विरज वीतमल १८२
विरक्तिएर गएँ १००, १०३
विरागमा १००, १०२
विरोध गर्नुपर्ने ठाउँमा २२७
विलाप नगर २१९
विशारद २७८, भई २७३, भई उपस्थित हुन्छ २७२
विश्रामगृह २४०, मा आई २४०,

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाई भनिएको हो २४०
विश्वास गर्दैनथे ३५
विश्वास गर्नु १५२
विश्वासपूर्वक लिनुहुन्छ १८५
विश्वासपूर्वक लिने ८५
विश्वासपूर्वक लिने अनुमति दिन्छु १८५
विश्वासीको लिने अनुमति दिन्छु १८५
विश्वासी साथी थिए २०९
विश्वासी साथी हुन् १६५
विशुद्ध १२७, दिव्यचक्षुद्वारा ४९, २८५
विहार १९५, को उपवनमा २०३, बाट विहार १८१, भित्र पसी १८२, हो १८१, १८२
विज्ञद्वारा निन्दित छन् १५५, १५६, कि प्रशंसित १५६
विज्ञपुरुष ९८, १००, द्वारा प्रशंसित छन् १५८, द्वारा निन्दित छन् कि प्रशंसित १५८, हरूले ५०
विज्ञप्रशंसित ३२
विज्ञान सहगत ५६, हुन्छ ५४, हुन्न ५४
वीर्यवान् १४३
वीर्य बलियो नै थियो १०७, १०८, १०९
वीषमा लतपताइएका फलको बियाँ ६५
वृजी धर्महरूलाई मर्यादा राखी १९९
वृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ १९६, १९७, १९९, २०१, २०२, २०३

वे, वै

वेतन नदिनाले १९९
वेतन पाउनाले २००
वेतनहरू १९९
वेद १२८
वेदना हो भनी जान्दछ २२९, २३०
वेदनामा वेदनानुपश्यी भई १०
वेनयिक २६२
वैरपुरुषले १५६
वैरभाव उत्पन्न भएमा १५५
वैरभावको दबाउमा परी १५६
वैरभावको वशमा परी १५६

Downloaded from http://dhamma.digital/

वैरभाव सहित कार्य गर्ने छैनौ १५६
वैरभाव हटाएर बस्दा १५६
वैरभाव हटाउनको निमित्त बस १५६
वैश्यहरू १६०, लाई १६०
वैशारद्य १८२, २६७

श, शा

शक्र देवेन्द्र पनि आएका थिए ११८
शस्त्रद्वारा आफूलाई मार्ने थिए होलान् ५०
शत्रुहरूको दमनकार्य १६७
शब्द सुन्दैन ५५
शब्दहरू छन् ५५
शय वर्ष आयु ४७
शरणमा गएको उपासक भनी १४५
शरणमा पर्छु ६८, ८३
शरीर अगाडि पछाडि जान्छ ५६
शरीरको अंगप्रत्यंग १११
शरीर छाडी ७२, मृत्युपछि २७३, २७६, २८०
शरीरधातु माग्न पठाउँदा १६०
शरीरधातु माग्न पठाएबाट १६०
शरीर बलियो पारी ११४
शरीरमा डाह हुन्थ्यो १०६
शरीरमा पीडा हुन्थ्यो १०७
शरीर वर्णन २५६
शरीर वर्णना २४१
शाक्यकुलबाट १६४
शाक्य जनपद स्थित २२५
शाक्य परिवारहरू बस्छन् १६१
शाक्यराजा २२२
शाक्यहरूको जमघट १६१
शाक्यहरूको बीचमा १६४
शाक्यहरूको राज्यमा १६३
शान्त ११६
शास्त्रमा १२८
शास्तासँग समान विचार राख्ने ६७
शारीरिक र वाचिक ग्लानी हुन सक्छ ११६
शालको काठ २३५, लाई २३५, २३६, झैं २३६
शालको रुख २३४, झैं २३४
श्वास प्रश्वास थुनें १०७, १०८, १०६
श्वास प्रश्वास थुन्दा १०८, १०६
श्वास रोक्ने १०७

Downloaded from http://dhamma.digital/

शि, शी

शिल्प १८८, सिक्नमा २०७
शिष्य भएको मलाई १००
शिष्यमण्डलको हेरचाह १०२, गरौं १००
शीत उष्ण १२
शीर काट ४३
शीरमा थुप्रिन्थ्यो १०८
शीर मुण्डन गरी ४३
शील २३६, कथा १८२, बाट च्युत हुने २१८, २१९, वान् हुन्छ १०, वान् होऊ १०, वान् कल्याणधर्मी ५१, वान् सब्रह्मचारीहरू ४९, शुद्धि २३६, शुद्धि भनेको २३२, विशुद्धिलाई २३३, विशुद्धिद्वारा २३२, २३३
शीर्ष रोगलाई २०२

शु, शू, शै, शो, शं

शुद्धवस्त्रमा १८२
शुद्धि हुइन्छ २३२
शूद्रहरू १६०, लाई १६०
शून्यागारमा बसे पनि १६८
शैक्ष पुरुष भए १७७
शोक वा भय हुन्छ भने १८९
शोक नगर २१९
शोक रहित हुनु भएका १३०
शोला हान्थ्यो १०८, १०९
शंका रहित १८२, २६७
शंखको आवाज हो ५५
शंख पल्टाई ५५
शंख बजाई ५६
शंख बजाउने उपमा ५५
शंख बजाएपछि ५५
शंखले आवाज निकाल्यो ५५
शंखले आवाज निकालेन ५६
शंखले आवाज निकाल्छ ५६
शंखले आवाज निकाल्दैन ५६
शंख लिएर ५५
शंखलाई घोप्टचाए ५५
शंखवादक ५५, को मनमा यस्तो लाग्यो ५६, सँग सोधे ५५
शंख हातमा लिई ५६

श्र

श्रद्धा इन्द्रियहरू १२१
श्रद्धा उत्पन्न भयो १३७
श्रद्धा चरितका १२४

Downloaded from http://dhamma.digital/

श्रद्धा चार प्रकारका हुन्छन् १४२
श्रद्धालाई अघि बढाई सुन १२५
श्रद्धालाई कुल्चिदिए २४६
श्रद्धालु २७७, २७८, २७९, पुरुषलाई पनि १२२, हुन्छ १४१
श्रद्धाले म ग्रहण गर्छु २७३
श्रद्धाले मात्र ९८, विश्वास गर्दिन २७९
श्रद्धाले स्वीकार्छु २५०
श्रद्धा राख्छ १४२
श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि १२१
श्रद्धावान् हुन्छ १४२
श्रद्धा सुन्दर हुन्छ १२१
श्रद्धा सुन्दर हुन्न १२१
श्रद्धा हुने २४१
श्रमण गौतम २६१, २६२, २६३, २६४, २६५, २६७, अरहत् हुन् ११०, आउँदैछन् १३४, कहाँ गए भने २४३, का श्रावक ३९, को निमित्त २६९, को वर्णन सुनी २४३, कालो छैन ११२, जादूगर हुन् १५४, १५९, मरेको होइन १०९, मृत्यु-भयो १०९, न कालो छ न हरियो ११२, न मरे न मर्दैछन् ११०, हरियो छ ११२
श्रमण परिषद्मध्ये २७८
श्रमण परिषद्मा २७२
श्रमण ब्राह्मणहरूको जीवन ५१
श्रमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो भने ४२, ४४
श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्छन् १५, १६, ४६
श्रमणहरू २५७
श्रामाण्यफल प्राप्त गर्ने २३२, २३३
श्रावण कृष्णपक्षको द्वितीयाको दिन १३८
श्रावण कृष्णपक्ष प्रतिप्रदाको दिन १३७
श्रोत त्यसै छ ५५
श्रोतले शब्द पनि सुन्छ ५६
श्रोतले शब्द सुनी २२८

स

सउद्देश्य ११४
सत्कार २०१
सत्कारपूर्वक दान दिई ७१, ७२

Downloaded from http://dhamma.digital/

सत्कारपूर्वक दान नदिई ७२
सत्कारपूर्वक दान देऊ ७२, ७३
सकृदागामी २४१
स्वर्गकथा १८२
स्वर्ग जाने कुरा भने २५०
स्वर्ग जाने कुराको विषयमा २५०
स्वर्गलोकमा २७९, जान्छन् ४४, जानेछौ ४४
सङ्घ उपस्थाक २७९
सङ्घकहाँ गई २२०
सङ्घको अपवाद गर्छ २१७
सङ्घको वर्णन २५९, २६०, २६१, २८१, गरे २४३, २४५, गर्दै २४५
सङ्घको वर्णना २४६, गर्दै २४२
सङ्घगुण भन्ने ठाउँमा १७५
सङ्घ चूप छ २१८, २२१
सङ्घ प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न १७५
सङ्घलाई चित्त बुझ्छ २२१
सङ्घले २१९, २२०, २२१, उचित ठान्दछ भने २१८
सङ्घसँग प्रार्थना गर्दछु २२०
सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् २२१
स्वच्छ ११
सठी र छली हुन्छ १४१
सडकबाट २६८, २६९, सडकमा ४३
सन्तप्त गर्दा १०७
सन्तप्त पार्छ १०७
सन्तप्त नगरुँ १०७
सततविहार २२८, हुन्छन् २२९
सन्तर्पित गरी २४, २८८
स्वतन्त्र विचारको उपदेश १५३
सत्वहरू ११५
सन्तान नपाउँदा १४९
सन्तान पाउन नसक्ने कारणहरू ८८
सन्तान पाउनेछु भने ८७
सन्तान पाउनेछु ९६
सन्तान पाउन सकूँला ९५
सन्तान थिएन ९५
सन्तान पाएका थिएनन् ८७
सन्ताप गर्नथाले १०७
सन्तृप्त गराई २८८
सन्तृप्त गरी २६९
सन्थागार २४०, मा २४१, मा बसिरहेका थिए २४०, २४४
सन्दर्शित २४, ८३, ८४, १५०, १८४, २०५, २०६, २६९
सन्देह गरी ग्रहण गरेनन् १८३

Downloaded from http://dhamma.digital/

सनडोरीको भारी बनाई ६६
सनका डोरी ६६
स्वप्नको उपमा ५२
सनको डोरीलाई छाडी ६७
सनको भारीको उपमा ६५
सनकपडाको भारी बनाई ६७
सनकपडाहरू ६६
सनपाटको थुप्रो हो ६६
सनपाटको भारी ६७, छाड ६७, लाई छाड ६६, लाई छाडी ६६, बोक्ने जस्तो मलाई लाग्छ ६७
सनपाटहरू छाडेको देखे ६६
स्वप्नमा ५२
सम्पर्क राख्न योग्य छैन २१७
सम्प्रलाप नगर्ने ४४
सम्प्रलापी ४२
सम्प्रहर्षित २४, ८४, १८४, २०५, २०६, २६९, पार्नुभयो ८४, पार्नुभई १५०
सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्न ११२
सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् १०४, १०५
सम्बोधिको निमित्त अर्को मार्ग छ के ? ११२
सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त समर्थ हुन्छन् १०६
सम्बोधिपरायण ३१, ३२
सम्बोधि लाभ ११३
सम्बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि ६७
सम्भोग्य गर्छ २२१
सम्भोग्य गरियोस् २२१
समन्तचक्षु हुनुभएका १२०
सम्यक्दृष्टिक ४४, ६९, हो २३८, ह्वौ ४७, भई १८, १९, २०, साथी ४६, हुन्छन् ४४
सम्यक्रूपले १३५, १३८, १४०, १४३
समविपाकिनी १४३
सम्यक्विमुक्ति हो २३८
सम्यक्सम्बुद्ध १४२, हुन् १३५, को दर्शनार्थ जानेछु २४६, म नै एक्लो हुँ १३१
सम्यक्समाधि हो २३७
सम्यक्समाधि गर्ने भई १८
समयको सूचना देऊ १४८
समय समयमा भेला भई १८६
समादपित २४, ८३, १५०, १८४, २०५, २०६, २६९

Downloaded from http://dhamma.digital/

समाधि २३६, संवर्तनिक ३२,
संवर्तनिक हुन्छ १७५
समाहित चित्त भएपछि ११, ११५
समुत्तेजित २४, ८३, १५०, १८४,
२०५, २०६, २६९
सम्मोदनीय ९३, कुशलवार्ता ४०,
कुशलवार्ता गरी १६
सम्मोदन गरी ४०
सम्मोदन गरे २८७
स्वयं अनुभव गरेको हो ३२
स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी
९९, १०१, १०२, १४३,
१४४, बताएको छु ९९,
बसे १३८
स्वयं जानेको ३२
स्वयं देखेको ३२
स्वयं प्राप्त गर्नु भएको १८२
सरलतापूर्वक १२२, बुझ्न सक्तैन
१२२
सररज्जु २३७
सरप्रासाद २३७
सर्वज्ञ ज्ञानलाई १२०
सर्वज्ञ ज्ञानले हेर्नु हुँदा १२७
सशंकित १६३
सहृधर्मीलाई वादानुवाद १७
सहृधर्मीसँग २६२

सा, सि, सी

साकार ११४
सागपात १८३, १८४
सागसब्जि १७७
साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू सहित २१
साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूको निमित्त
२२
साँढे बाह्रशय महान भिक्षुसङ्घका
साथ १८७
स्वातन्त्र्य ३२
सातदिन रातमा १४४
सात वर्षको कुरा छाडिदेऊ १४३
सात वर्षपछि प्रव्रजित हुनेछु १६५
सात वर्ष भनेको सारै लामो १६५
सात वर्षमा १४३
सात महीनामा १४४
७ शय २३९
७ हजार २३९
साथी थिए १८०
साथीहरू ६
सांदृष्टिक हो २२७, २२८
स्वास्नी २१९
सामीचि प्रतिपन्न छ ३२
सालको काठ २३४

Downloaded from http://dhamma.digital/

सावद्य हुन् १५५, १५६, कि
निरवद्य हुन् १५६, १५८
साहु महाजनहरूमध्ये १७०
साक्षात्कार गरी बताउँछन् १०२
साक्षात्कार गरी बसें ९९
साक्षात्कार गरी बसेको हुँ ९८,
भनी भन्दछु ९९
साक्षात्कार गरी म बसें १०१
सिगान पुछी २०२
सिङ्गिवण्णं ८३
सिरान २०८, राखी २०७
सिपालु छु १४०
सिंहनाद २५४
स्वीकार्नु भएन १७७
सीसा ६७

सु, सू

सु-आख्यात छ ३२, १७५
सु-आकार हुने १२१
सुकाउँछ २२९
सुकुमार र सौखिन हुने छन् १८८
सुकुमार हुँदै जाँदा २०७, २०८
सुकेको १०५, १०६, काठलाई १९
सुख चाहन्छन् ४९
सुख प्राप्त गर्न सजिलो छैन ११३
सुख भन्नेलाई दुःख ११७
सुखले सुख पाइँदैन ९७
सुगति ४४, दुर्गतिमा गएका ११,
स्वर्गलोकमा २७३, २७९,
२८०
सुगत लोकविद् १४३
सुत्तं गेय्यं २४२
सुन्दर तथा दर्शनीय थिए १६२
सुनको भारी बोकेर जाऔं ६७
सुनको भारी बोकेर लग्यो ६७
सुन देखे ६७
सुन्न चाहनेले १२५
सुने अनुसार आचरण गरेमा १३५,
१३६, १३७
सुनेको भरमा विश्वास नगर्नु १७२
सुनेको र पढेको अनुसार ४, ५
सुनेर बताइरहेको होइन ३२
सुप्रतिपन्न छ ३२, १७५
सुभ भन्नेलाई असुभ ११७
सुमन हुन्छ २२८, २३०
सुरापान नगर्ने ४७, साथी ४६
सुवर्ण दुर्वर्ण ११, ११५
सुवर्णवर्णी ८३, ८४
सुविज्ञेय हुने १२२
सुम्सुम्याउँदा ११२
सूगुर २६८, पाल्ने मानिस ६३,

Downloaded from http://dhamma.digital/

हरू मारिन्छन् ६८, हरूको आहार हो ६३, ६४
सूक्ष्म २३७
सूर्य छँदाछँदै १३९
सूर्योदय हुने बेलासम्म २०७, २०८

से, सै, सो, सौ, सं

स्वेतच्छत्र त्यागी २४३
स्वेतच्छत्रहरू त्यागी २४२
सेता १८७, सेता २०४
सेतो ४८, कपडा ६४, कपडा बिछ्याउन लगाए ८८, कपडा बछ्याउन लगाए १४८
सेनापति २००, २४४, २५३, को पदमा नियुक्त गरे २४०, चुन्ने हो २३९, भएका थिए २५३, लाई पनि २६९
सैन्यबल २००
सैन्य शक्तिमा कमजोरी हुन आउँछ १९९
स्रोतापन्न २४१, का चार अङ्गहरू ३१, हुन्छ ३२, १७४, १७५, हुने पुरुषमा २६, भएका थिए १३९, भएको कुरा २२३
स्रोतापत्तिफल पनि प्राप्त गरेका थिए २५०
स्रोतापत्तिफल पाउनु भयो १६७
सौतिनी आमालाई यसो भन्यो ५०
सौतिनी आमालाई त्यसै भन्यो ५१
सौतिनी आमाले ५०
संस्कारको क्षय ११६
संग्राममा जाँदा २०२
संघको अपवाद गर्दैन २२०
संस्थागारमा २५९, २६०, २६१, २८१
संध्या समयमा अनुशासन गरी १४४
संध्या समयमा अनुशासन गर्दा १४५
संध्या समयमा विशेषता पाउन सक्छन् १४४
संध्या समयमा विशेषता पाइन्छ १४५
संक्लिष्टता १८२
संयम गर्छ २२०
संयम गर्नेछु २१९

Downloaded from http://dhamma.digital/

संसारको नदीमा २३५
संसारको स्रोत २३४, २३६
संसाररूपी बाढीबाट २३५, तर्न २३३, तर्न उत्तीर्ण हुन सक्दैनन् २३३, तर्न समर्थ हुन्छन् २३७
संक्षिप्तमा भनेको कुरालाई १२३

ह

हस्तीरत्न १९२, १९३
हरियालो घाँसहरू ६०
हरियो छ ११२
हलुंगो ५३, ५४
हलो जोतिरहँदा ११३
हलो र बिऊ खेतमा जान्छ ६९
हाँगाविगा काटी २३४, २३५
हाड ५४, ५७, हरू मात्र बाँकी भए ६१
हात खुट्टा २०८, समाती १०९
हात जोडी ११८
हात जोरी नमस्कार गरी ४०
हात जोरी नमस्कार गर्न योग्य छन् ३२
हात्ती ८, १९९, २००, को गर्धनमा बाँध ७, को गर्धनमा बाँधी ८, को दृष्टान्त ५, चढ्ने विद्या १४०, १४१, १४२, चढ्ने विद्यामा सिपालु १४०, १४१, दमन गर्ने ८, १०, दमन गर्ने माहुतेले ९, मरेमा १२, १३, मऱ्यो १२, लाई ७, ८, ले ८, ९, हरू ५, ६, हरू भएकी बनमा गई ७
हानी हुनेछ १८८
हाम्रो धर्मग्रन्थ (पिटक) सँग मिल्दछ भन्दैमा १५५
हाम्रो निमित्त यो लाभ हो ९९, १०२
हाम्रो मात्र चीवर १८३
हाम्रो विचारसँग मिल्दछ भन्दैमा मात्र १५५
हामी पनि क्षत्री ह्वौं १९०
हित १५७, कर हुन्छ ५१, सुख हुनेछ १६०, र सुख आउँछ १५७, र सुख हुन्छ १५७, १५८, हुन्छ कि अहित १५५, १५७
हीन २३७, प्रणीत ११५
हुन्थ्यो १११
होचो आसन लिई ९५, १५०

Downloaded from http://dhamma.digital/

होस थियो त ७९
होस भएर पनि ८०, ८२
होसमा हुनुहुन्थ्यो त ८२

क्ष, ज्ञ

क्षत्री कुमारहरूका बीच १६१
क्षत्री शाक्य परिवारका राजा हुन् १६१
क्षत्रीहरूलाई १६०
क्षमा पनि मागेका थिए २१०
क्षमा प्रार्थना गऱ्यो २१९
क्षीणास्रवी भई मरेमा १३
क्षीणास्रवी भएर १३
क्षीणास्रवी नभैकन मरेमा १२
ज्ञप्ति २१८, २२१
ज्ञातिबन्धुहरू १५९
ज्ञाति हितको चर्या २४२
ज्ञानदर्शन १०४, १०५, १०६
ज्ञानपूर्वक १५, १६
ज्ञेयधर्म प्राप्तिको निमित्त १०

Downloaded from http://dhamma.digital/

गाथा-सूची

अत्तानञ्चे पियं जञ्ञा ८८

अनत्थमनुसासति २४६

अन्धभूतस्मिं लोकस्मिं १३०

अपारुता तेसं अमतस्स द्वारा १२५

अपापुरेतं अमतस्स द्वारं ११९

अमङ्कुभूतो परिसं विगाहति २७४

अवेक्खस्सु जातिजराभिभूतं ११९

अहञ्छं अमतदुन्दुभिं १३०

अहं सत्था अनुत्तरो १३०

अहं हि अरहा लोके १३०

एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो १३०

किच्छेन मे अधिगतं ११७

कित्ति च पप्पोति यसो च वड्ढति २७४

गच्छामि कासिनं पुरं १३०

गम्भीरं दुद्दसं अणुं ११७

गिल रे गिल पापधुत्तक ६५

गिलमक्खं पुरिसो न बुज्झति ६५

जितामे पापका धम्मा १३१

झायति वनमोगय्ह १६८

तं जञ्ञा वसलो इति २४६

ततो नं अनुकम्पन्ति २८८

तथूपमं धम्ममयं सुमेध ११९

तस्मा हि दानानि ददन्ति पण्डिता २७४

तस्माहमुपक जिनोति १३१

तमोक्खन्धेन आवुटाति ११७

ता पूजिता पूजयन्ति २८८

तिण्णा मेधाविनो जनाति २९०

ददं पियोहोति भजन्ति नं बहू २७४

देवतानुकम्पितो पोसो २८८

धम्मं पणीतं मनुजेसु ब्रह्मेति १२५

Downloaded from http://dhamma.digital/

धम्मचक्कं पवत्तेतुं १३०
धम्मो असुद्धो समलेहि चिन्तितो ११९
नत्थि मे पटिपुग्गलो १३०
न मे आचरियो अत्थि १३०
नायं धम्मो सुसम्बुधो ११७
पच्छा ते कटुकं भविस्सति ६५
पटिच्छन्नेन मन्तेति २४६
पटिसोतगामिं निपुणं ११७
पहीन भयभेरवो १६८
पायासीति अहु समञ्ञा ३४
पासादमारुय्ह समन्तचक्खु ११९
पुत्तो गोधाय भद्दियो १६८
भुम्मानं सहब्यगतो यसस्सी ३५
माता पुत्तं व ओरसं २२८
मादिसा वे जिना होन्ति १३१
यथापि पस्से जनतं समन्ततो ११९
यस्मिं पदेसे कप्पेति २८८
ये तरन्ति अण्णवं सरं २९०
ये पत्ता आसवक्खयं १३१
यो अत्थं पुच्छितो सन्तो २४६
यो सो अहु राजा पायासि नाम ३५
ये सोतवन्तो पमुञ्चन्तु सद्धं १२५
रक्खेय्य तं सुरक्खितं ८८
रज्जं यदा कारयिं कोसलानं ३४
रमन्ति सग्गे सुगतस्स सावकाति २७४
रागदोसपरेतेहि ११७
रागरत्ता न दक्खन्ति ११७
लित्तं परमेन तेजसा ६५
विनेय्य मच्छेरमलं सुखेसिनो २७४
विसारदो होति नरो अमच्छरी २७४
विहिंससञ्ञी पगुणं न भासिं १२५
सदिसो मे न विज्जति १३०
सदेवकस्मिं लोकस्मिं १३०
सब्बञ्जहो तण्हक्खये विमुत्तो १३०
सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मि १३०
सब्बेसु धम्मेसु अनूपलित्तो १३०
समप्पिता कामगुणेहि पञ्चहि २७४
सयं अभिञ्ञाय कमुद्दिसेय्यं १३०
सयंपभा अनुविचरन्ति नन्दनं २७४
सीतिभूतोस्मि निब्बुतो १३०

Downloaded from http://dhamma.digital/

सीलवन्तेत्थ भोजेत्वा २८८
सीहप्पमत्तो विहर २५२
सुणन्तु धम्मं विमलेनानुबुद्धं ११६
सेतुं कत्वान विसज्ज पल्ललानि २६०
सेले यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो ११६
सोकावतिण्णं जनतमपेतसोको ११६
सोज्ज भद्दो अनुत्रासी १६८
हलं दानि पकासितुं ११७

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/